

Türk Dil Kurumu Yayınları

TÜRK DÜNYASI

Dil ve Edebiyat Dergisi

Sayı 58 / Güz 2024

Ankara, 2024

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi (ISSN: 1301-0077 / e-ISSN: 2651-5091), Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatlarıyla kurulan Türk Dil Kurumunun hakemli dergisidir. Türk Dil Kurumu, 12 Temmuz 1932'de *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* adıyla kurulmuştur. Türk Dili Tetkik Cemiyetinin amacı "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek" olarak tespit edilmiştir. 1990'dan sonra Türk dünyasında ilişkilerin artmasıyla birlikte, Türkiye ile Türk devlet ve toplulukları arasında edebiyat, dil, sanat ve tarihe yönelik çalışmalar da artmıştır. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, bu çerçevedeki çalışmaların süreli bir yayın kapsamında değerlendirilmesi amacıyla 1996 yılının Nisan ayında yayın hayatına girmiştir.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, yılda iki sayı (Mart, Ekim) olmak üzere hem basılı hem de elektronik olarak yayımlanır.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi'nde; çağdaş Türk yazı dilleri, lehçeleri ve edebiyatlarının tarihi ve günümüzdeki özelliklerini, eserlerini, yazarlarını ve bu konular çerçevesindeki sorunlarını ele alan, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları alanına katkı sağlayacak bilimsel makaleler yayımlanarak bu alandaki bilginin ulusal ve uluslararası düzeyde artması ve paylaşımı amaçlanmaktadır.

Dergide yayımlanmış yazılara Türk Dil Kurumu genel ağ sayfasındaki "Yayınlar/Süreli Yayınlar/Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi" bölümünden ve "TÜBİTAK/ULAKBİM/DergiPark"tan ulaşılabilir.

Dergide yayımlanan yazılar için *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği*'ne göre yazarlara telif, hakemlere inceleme ücreti ödenmektedir.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi; TR Dizin, ErişPlus, MIAR, OAJI, DRJI, ROOT INDEXING, tarafından taranan uluslararası indeksli bir dergidir.

Elektronische Zeitschriftenbibliothek

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi'nde yayımlanan yazıların sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi

Turkish World Journal of Language and Literature

ISSN: 1301-0077 e-ISSN: 2651-5091

Sayı/Issue: 58 (Güz-Autumn 2024)

Sahibi

Owner

Türk Dil Kurumu adına

On behalf of Turkish Language Institution

Prof. Dr. Osman MERT

Yayın Yönetmeni

Editor in Chief

Doç. Dr. Veli Savaş YELOK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Managing Editor

Uzman Hikmet ERDEM

İngilizce Danışmanı

English Language Consultant

Uzman Gülzemin ÖZRENK AYDIN

Uzman Ekrem BEYAZ

Tasarım

Designed by

Esra YILMAZOĞLU

Yönetim Merkezi Managing Office

Türk Dil Kurumu Başkanlığı

Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere, Ankara

Telefon/Phone: +90 (0312) 457 52 00

Belgegeçer/Fax: +90 (0312) 428 52 88

Genel ağ sayfası/Web page: <http://tdk.gov.tr>

E-posta/E-mail: turkdunyasi@tdk.gov.tr

Türk Dil Kurumu Yayınları

Turkish Language Institution Publications

Baskı Print Run

Epa-Mat Basın Yayın

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Ağaç İşleri Sanayi Sitesi

1357 Sokak No.: 41, 06378 Yenimahalle, Ankara

Basımevi Sorumlu Müdürü

Executive Manager of Publication House

Süphanı AKKOÇ

Telefon/Phone: +90 (312) 394 48 63

Belgegeçer/Fax: +90 (312) 394 48 65

Güz 2024/58: **1558-1**

Ankara, Ekim 2024

Bu yayının e-dergi işlemleri Ekim 2024 tarihinde
tamamlanmıştır.

Yayın Türü Publication Type

6 aylık süreli / Biannually

<p>Yazı Kurulu Editorial Board</p> <p>Doç. Dr. Veli Savaş YELOK (Başkan) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Prof. Dr. Bahadır GÜNEŞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Prof. Dr. Bahodir KARİM Alisher Navoi Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi, Özbekistan</p> <p>Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan</p> <p>Prof. Dr. Hisao KOMATSU Tokyo Üniversitesi, Japonya</p> <p>Prof. Dr. Mustafa ÖNER Ege Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Prof. Dr. Nergis BİRAY Pamukkale Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN Erciyes Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Prof. Dr. Shahid TASLEEM Jamia Millia Islamia, Hindistan</p> <p>Doç. Dr. Ainur AKHMETOVA Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazakistan</p> <p>Doç. Dr. Galina MİSKİNİENE Vilnius Üniversitesi, Litvanya</p> <p>Doç. Dr. Nazım MURADOV Lefke Avrupa Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti</p> <p>Doç. Dr. Tunzala BAKHŞİYEVA Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Azerbaycan</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ATABEY Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Yayın Danışma Kurulu Board of Editorial Advisor</p> <p>Prof. Dr. Ali EROL Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye</p> <p>Prof. Dr. Bülent BAYRAM Kırklareli Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Prof. Dr. Çaşteğin TURGUNBAYER Dicle Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Prof. Dr. Gölşat GALİLULLİNA Kazan Federal Üniversitesi, Tataristan</p> <p>Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Prof. Dr. Maktagul ORAZBEK L.N. Gumilev Avrasya Millî Üniversitesi, Kazakistan</p> <p>Prof. Dr. Paşacan KENJAYEVA Taşkent Devlet Doğu Araştırmaları Üniversitesi</p> <p>Prof. Dr. Satoru KIMURA Tokyo Üniversitesi Japonya</p> <p>Prof. Dr. Sema ASLAN DEMİR Hacettepe Üniversitesi, Türkiye</p>	<p>Prof. Dr. Tahire MEMMED Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, Azerbaycan</p> <p>Prof. Dr. Zaynabidin ABDİRASHIDOV Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Doç. Dr. Dawud ORAZ SEHEDEOV Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Dil Edebiyat Millî Elyazmalar Enstitüsü, Türkmenistan</p> <p>Doç. Dr. Elisabed BZHALAVA Tiflis Üniversitesi, Gürcistan</p> <p>Doç. Dr. Hüseyin DURGUT Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Doç. Dr. Sadulla MATYOQUBOV Nukus Devlet Pedagoji Enstitüsü, Karakalpakistan - Özbekistan</p> <p>Doç. Dr. Yavuz UYSAL Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Yrd. Doç. Dr. Sylvania FİLİPOWSKA Jagiellon Üniversitesi, Polonya</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Kahraman MUTLU Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Alan Yönetmenleri (Editörleri) Field Editors</p> <p>Prof. Dr. Cemile KINACI BARAN Kuzey-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Prof. Dr. Fatih SAKALLI Yeni Türk Edebiyatı Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Prof. Dr. Osman EMİN Balkan Dilleri ve Edebiyatları Üsküp Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi, Kuzey Makedonya</p> <p>Doç. Dr. Ahmet Turan TÜRK Kuzey-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye</p> <p>Doç. Dr. Hatira YUSİFOVA Güney-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Hazar Üniversitesi, Azerbaycan</p> <p>Doç. Dr. Kaliya KULALİYEVA Kuzey-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgız Cumhuriyeti</p> <p>Doç. Dr. Muhammet Emin YILDIZLI Avrasya Sosyal ve Kültür Araştırmaları İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye</p> <p>Doç. Dr. Nodira EGAMQULOVA Güney-Doğu Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Tirmiz Devlet Üniversitesi, Özbekistan</p> <p>Doç. Dr. Sinan GÜZEL Çuvaş Dil ve Edebiyatı, Kuzey-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye</p>
--	--

Doç. Dr. Soner SAĞLAM
Güney-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Yılmaz ÖZKAYA
Güney-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Ege Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Mikail CENGİZ
Kuzey-Doğu (Altay- Hakas- Tuva- Saha/Yakut)
Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü,
Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Tahir AŞUROV
Güney-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Türkmenistan İlimler Akademisi Tarih ve Arkeoloji
Enstitüsü, Türkmenistan

Yurt Dışı Temsilcilikler
Representatives Abroad

Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA (Tataristan)
Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (Özbekistan)
Prof. Dr. Gülbanu KOSIMOVA (Kazakistan)
Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan)
Prof. Dr. Kadıralı KONKOBAYEV (Kırgız Cumhuriyeti)
Prof. Dr. Oktay AHMED (Kuzey Makedonya)
Doç. Dr. Ergin JABLE (Kosova)
Doç. Dr. Recepmuhammed GELDİYEV (Türkmenistan)

Bu Sayının Hakemleri
Referees of this Issue

Prof. Dr. Adem ÖGER (Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN (Trakya Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali CİN (Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. Alimcan İNAYET (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Birsel ORUÇ ASLAN (Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdal ŞAHİN (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ (Kastamonu Üniversitesi)

Prof. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR (Alanya Alaaddin
Keykubat Üniversitesi)

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet Turan TÜRK (Çanakkale Onsekiz Mart
Üniversitesi)

Doç. Dr. Ferhat KARABULUT (Manisa Celal Bayar
Üniversitesi)

Doç. Dr. Gülsine UZUN (Muğla Sıtkı Koçman
Üniversitesi)

Doç. Dr. Yavuz ÇELİK (Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH PAPERS

- 01-64 Hikmet KORAŞ**
Uygur Yazı Dili ve Sözlükçülüğü
Uyghur Written Language and Lexicography
<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.238>
- 65-80 Ruşen RAMİZOĞLU**
Azerbaycan Dilindeki “Düşmek” Fiilinin Türkçeye Çevirisi Üzerine
On the Turkish Translation of the Verb “Düşmek” in Azerbaijani
<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.239>
- 81-114 Ünal KALAYCI**
Lübnan’da Türkçe Soyadları: Şuf (Chouf) Örneği
Turkish Surnames in Lebanon: The Example of Şuf (Chouf)
<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.240>
- 115-134 Ebru DELİHASANOĞLU ÇİFTÇİ**
Akçakoca Ağzındaki Bazı Kelimelerin Derlenmesi ve Semantik Olarak İncelenmesi
Compilation and Semantical Examination of Some Words in Akçakoca
<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.241>
- 135-158 Agnieszka Esin LESİCZKA**
The Social Role of Women in the “Varna Postası” Weekly
Haftalık “Varna Postası”nda Kadınların Sosyal Rolü
<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.242>
- 159-188 Fecri YAVİ**
Kazan Tatar Türkçesiyle Yazılmış Manzum Bir Tecvit Örneği: Fethü’l-Tecvîd
An Example of Verse Tajweed Written in Kazan Tatar Turkish: Fethü’l-Tecvîd
<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.243>
- 189-212 Akmaral SHEISHENBEKOVA**
“Gün Olur Asra Bedel” ve “Ölüm Hükmü” Romanlarında Mankurtlaşma Kavramı Üzerine Bir İnceleme
A Study on the Concept of Mankurtization in the Novels “Gün Olur Asra Bedel” and “Ölüm Hükmü”
<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.244>

Editörden,

Değerli *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* Okuyucuları,

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi'nin 2024 Ekim sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Geride bıraktığımız 57 sayımızda olduğu gibi bu sayımız da yurt içi ve yurt dışından yazarların, hakemlerin, kurul üyelerinin katkı ve destekleriyle dikkat ve istifadele rinize sunulmuştur.

Dergimizin 58. sayısında Hikmet KORAŞ, Ruşen RAMİZOĞLU, Ünal KALAYCI, Ebru DELİHASANOĞLU ÇİFTÇİ, Agnieszka Esin LESICZKA, Fecri YAVİ ve Akmaral SHEISHENBEKOVA'nın makalelerine yer verildi.

“Uygur Yazı Dili ve Sözlükçülüğü” adlı makalede, Uygurlar arasında 1980’li yıllarda başlayan dil bilgisi ve sözlük çalışmalarına kaynaklık eden yabancı araştırmacıların faaliyetleri üzerinde durularak bilhassa bu konuda Avrupa’da yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Makalede Uygur Türkçesinin yazı diline dönüşme sürecindeki dil politikalarına dikkat çekilerek kısa sürede binlerce eserin ortaya konulması, bölge insanının okuma yazmaya yatkınlığı ve düşkünlüğü esasında yeni yazı dilinin gelişme seyri üzerinde durulmuştur.

“Azerbaycan Türkçesindeki ‘Düşmek’ Fiilinin Türkçeye Çevirisi Üzerine” adlı makalede, Azerbaycan Türkçesinde “düşmek” fiilinin bulunduğu deyim birimler ele alınmış; bunların anlamları izah edilmiş ve Türkiye Türkçesine aktarımı sırasında karşılaşılan zorluklar analiz edilerek bunlarla ilgili çözüm yolları teklif edilmiştir.

“Lübnan’da Türkçe Soyadları Şuf (Chouf) Örneği” adlı makalede, Lübnan’ın Şuf (Chouf) yerleşim birimindeki Dürzi kimliği dışında kalan seçmen soyadları arasında yer alan bir Türkçe birim veya biçim birimi taşıyan soyadları; biçim, anlam, yapı ve köken bakımından incelenmiş; bunlarla ilgili tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

“Akçakoca Ağzındaki Bazı Kelimelerin Derlenmesi ve Semantik Olarak İncelenmesi” adlı makalede, Düzce’nin Akçakoca ilçesinde yaşayan yerli halkın kullandığı kelimelerden yapılan derlemede yer alanlar *Dîvânu Lugâti’t-Türk ve Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’yle karşılaştırılmış; bunlar arasında tespit edilen eskicil unsurların anlamları ve etimolojileri verilerek bunlar, DLT’deki kullanımlarıyla mukayese edilmiştir.

“Haftalık “Varna Postası”nda Kadınların Sosyal Rolü” adlı makalede, Bulgaristan’daki Müslüman ahalinin haber alması, sorunlarının dile getirilmesi, eğitim hayatlarına katkı yapılması gibi maksatlarla neşredilen süreli yayınlardan *Varna Postası* gazetesinde Müslüman kadınların eğitimi ve modernleşmeye katılımı konularını içeren yazılar incelenmiştir.

“Kazan Tatar Türkçesiyle Yazılmış Manzum Bir Tecvit Örneği: *Fethü’l-Tecvîd*” adlı makalede, Kazan Tatar Türklerinin önde gelen aydın, ulema ve düşünürlerinden Alimcan Barudî’nin kardeşi Salihcan Barudî tarafından yazılan *Fethü’l-Tecvîd*’in günümüz Kazan Tatar Türkçesinden farklı olan dil özellikleri üzerinde durulmuş ve tarihî Kazan Tatar Türkçesinin dil özellikleri üzerine tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

“*Gün Olur Asra Bedel ve Ölüm Hükmü* Romanlarında Mankurtlaşma Kavramı Üzerine Bir İnceleme” adlı makalede, karşılaştırmalı edebiyat sahasının kuralları dâhilinde Cengiz Aytmatov’un *Gün Olur Asra Bedel* ve Elçin Efendiyev’in *Ölüm Hükmü* romanlarında geçen mankurtlaşma kavramı incelenerek bu kavramın Türk dünyasındaki iz düşümleri tespit edilmeye çalışılmış ve bunun Türk dünyası edebiyatında nasıl ele alındığıyla ilgili olarak söz konusu romanlardan hareketle tespitler yapılmıştır.

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları sahasında bilim dünyasına hizmet etmeyi ve katkı sunmayı en önemli amaçları hâline getiren *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*’ne gönderilen yazıların hem nitelik hem de nicelik bakımından artış göstermesi, bizleri ziyadesiyle mutlu etmektedir.

Makaleleriyle dergimizin 58. sayısına katkı sağlayan bilim adamlarına, bilim ve hakem heyetine, Yazı Kuruluna, dergimizin okurlarına ve Türk Dil Kurumu yetkililerine teşekkür ederiz.

Dergimizin bu sayısının da Türklük bilimiyle ilgilenenlere yararlı olmasını diliyor; gelecek sayımızda da birbirinden değerli makalelerle karşınızda olmayı umuyor, hepinizi saygıyla selamlıyoruz.

From the Editor,

Dear Readers of the *Journal of Turkish World Language and Literature*,

We are pleased to present the October 2024 issue of the *Journal of Turkish World Language and Literature*. Like our previous 57 issues, this edition has also been prepared and presented with the contributions and support of authors, reviewers, and board members from domestic and international sources.

In this 58th issue, we feature articles by Hikmet KORAŞ, Ruşen RAMİZOĞLU, Ünal KALAYCI, Ebru DELİHASANOĞLU ÇİFTÇİ, Agnieszka Esin LESIĆZKA, Fecri YAVI, and Akmaral SHEISHENBEKOVA.

The article titled “Uyghur Written Language and Lexicography” examines the linguistic and lexicographic works among the Uyghurs, which began in the 1980s, focusing on the contributions of foreign researchers and particularly assessing the works conducted in Europe. The article highlights the language policies during the transformation of Uyghur Turkish into a written language and discusses the development of this new language, emphasizing the region’s population’s inclination and passion for literacy, leading to the creation of thousands of works in a short period.

In the article “On the Translation of the Verb ‘Düşmek’ in Azerbaijani Turkish into Turkish,” the idiomatic expressions containing the verb “düşmək” in Azerbaijani Turkish are analyzed, their meanings are explained, and the difficulties encountered during their translation into Turkish are discussed. Solutions to these challenges are also proposed.

The article titled “Turkish Surnames in Lebanon: The Example of Shuf (Chouf)” investigates the Turkish surnames found among voters in the Shuf (Chouf) region of Lebanon, outside of the Druze identity. The surnames are examined in terms of form, meaning, structure, and origin, and findings and evaluations are presented.

In “The Compilation and Semantic Analysis of Certain Words in the Akçakoca Dialect,” words used by the local people in Düzce’s Akçakoca district are compared with those in the “Dîvânu Lugâti’t-Türk” and the “Dictionary of Words Collected from Dialects in Turkey.” The meanings and etymologies of the archaic elements identified in

these words are provided, and comparisons are made with their usage in the DLT.

The article “The Social Role of Women in the Weekly ‘Varna Postası’” examines the articles in the *Varna Postası* newspaper, which was published to address the problems of the Muslim population in Bulgaria, contributing to their education, and discuss issues like the education and modernization of Muslim women.

The article “A Rhymed Tajweed Example Written in Kazan Tatar Turkish: Fethü’l-Tecvīd” focuses on the linguistic features of the *Fethü’l-Tecvīd*, written by Salihcan Barudî, the brother of the prominent Kazan Tatar intellectual Alimcan Barudî. The article examines the language characteristics of historical Kazan Tatar Turkish, which differ from modern Kazan Tatar Turkish, and offers evaluations and findings.

In the article “An Analysis of the Concept of ‘Mankurtization’ in the Novels *Gün Olur Asra Bedel* and *Ölüm Hükümü*,” the concept of “Mankurtization” is examined within the framework of comparative literature rules, using Cengiz Aytmatov’s novel *Gün Olur Asra Bedel* and Elchin Efendiyev’s *Ölüm Hükümü*. The reflections of this concept in the Turkish world are explored, and its representation in Turkish literature is analyzed through these novels.

The *Journal of Turkish World Language and Literature*, which serves and contributes to the academic world, particularly in the field of Contemporary Turkic Dialects and Literatures, continues to see a gratifying increase in the quantity and quality of the submitted articles.

We extend our thanks to the scholars who contributed to this 58th issue with their articles, to the scientific and review board, the editorial board, our readers, and the officials of the Turkish Language Institution.

We hope that this issue will be beneficial to those interested in Turkology, and we look forward to presenting you with more valuable articles in our next issue. We greet you all with respect.

Araştırma Makalesi / Research Paper

Uygur Yazı Dili ve Sözlükçülüğü

Hikmet KORAS*

Öz

Uygur yazı dili, tarihî Çağatay yazı dilinin devamı olan genç bir yazı dilidir. Çağatay yazı dili, Doğu Türkistan dışında 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yerini yeni yazı dillerine bırakırken Doğu Türkistan'da 1950'lere kadar mahallileşerek devam etmiştir. 1950 ila 1980 yılları arası, oluşmakta olan yeni Uygur yazı dili için bir belirsizlik dönemidir. Bu belirsizliğin sebebi, bir taraftan alfabe değişikliği tartışmaları diğer taraftan da Çin'de başlayan "Kültür Devrimi"dir. Kültür Devrimi'nden sonra kabul edilen Latin alfabesinin ömrü sadece dokuz yıl sürmüştür ve Uygur Türklüğü, 1983 yılında tekrar Arap alfabesini kullanmaya başlamıştır. Bu otuz yıllık belirsizlik dönemi, Uygur yazı dilinin mevcut durumunda etkili olmuştur. Doğu Türkistan'da kullanılan dille ilgili çalışmalar, 1800'lü yılların sonuna rastlar. Ancak bu dönemde yapılan çalışmalar başlangıçta Çin Cumhuriyeti ve Çarlık Rusyası hükümetlerinin, ilerleyen zamanda Çin Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği'nin Doğu Türkistan bölgesinde ve Uygurlar üzerinde uygulayacağı politikalara esas teşkil etmiştir. 1980'li yıllarda Uygurlar arasında yoğun bir şekilde başlayan dil bilgisi ve sözlük çalışmaları, bu döneme kadar yabancılar tarafından yapılan çalışmaların esas alınmasıyla ortaya çıkmış olup bu çalışmaların amaçları pek sorgulanmamıştır. Bu konuda Avrupa'da yapılan çalışmalarda bölgeden "Eastern Turkestan", dilden "Türkçe" yapılan derlemelerden "diyalekt" şeklinde bahsedilirken Sovyetler Birliği sınırları içinde yapılan çalışmalarda bölgeden Uygur Özerk Bölgesi, dilden Uygurca şeklinde bahsedilmesi dikkat çeker. Türkiye'de konu ile ilgili çalışanlar da Sovyetler Birliği bilim adamlarının kullandıkları terminolojiyi tercih etmişlerdir. Ayrıca Türkiye'ye 1960'lı yıllarda Doğu Türkistan'dan Uygur kökenli insanların geldiği dikkate alınırsa bu konuda 1990'lı yıllara kadar ciddi çalışmaların

Geliş Tarihi/Date Applied: 05.02.2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 28.04.2023

Makalenin Künyesi: Koras, H. (2024). Uygur yazı dili ve sözlükçülüğü. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 58, 1-64.

<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.238>

Prof. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, hikmetkoras@gmail.com/hikmetkoras@ohu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7045-2510>

olduğu söylenemez. 1980’li yıllarda bir sağanak yağmur gibi ardı ardına yayımlanan bilimsel çalışmaların sebeplerinden birisi, Çin hükümetinin dışa açılma çabası diğeri eskiden beri Türk dünyasının kültür merkezi konumunda bulunan bölge insanının bilinçlenmesidir. Eserlerin çoğu, Çin hükümetinin kontrolündeki kurumlar aracılığı ile olsa da kısa sürede binlerce eserin verilmesi bölge insanının okuma yazmaya yatkınlığı ve düşkünlüğü ile izah edilebilirken yeni yazı dili de gelişme seyrine girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uyğur yazı dili, Doğu Türkistan, Uyğurca gramer kitapları, Uyğurca sözlükler

Uyğur Written Language and Lexicography

Abstract

The Uyghur written language is a young written language that is the continuation of the Chagatai written language. While the Chagatai written language left its place to new written languages in the first quarter of the 20th century, it continued to be localized in East Turkestan until the 1950s. The years between 1950 and 1980 is a period of uncertainty for the emerging new Uyghur written language. The reason for this uncertainty is the alphabet change discussions on the one hand and the “Cultural Revolution” that started in China on the other. The life of the Latin alphabet, which was adopted after the Cultural Revolution, lasted only nine years and the Uighur Turks started to use the Arabic alphabet again in 1983. This period of thirty years of uncertainty has been influential in the current state of the Uyghur written language. Studies on the language used in East Turkestan coincide with the end of the 1800s. However, it can be said that the studies carried out in this period formed the basis for the policies that would first be implemented by governments of the Republic of China and Tsarist Russia, and later by the People’s Republic of China and the Soviet Union in the East Turkestan and on the Uyghurs. Grammar and lexicography studies, which started intensively among Uyghurs in the 1980s, emerged on the basis of studies conducted by foreigners until this period, and the purposes of these studies were not questioned. In the studies carried out on this subject, it is noteworthy that the region is mentioned as the Uyghur Autonomous region and the language as Uyghur in the studies carried out within the borders of the Soviet Union, while the studies conducted in Europe refer to the region as a dialect of compilations made from the “Eastern Turkestan” language in Turkish. Those working on the subject in Turkey preferred the terminology used by the scientists of the Soviet Union. In addition, considering that people of Uyghur origin came to Turkey from East Turkestan in the 1960s, it cannot be said that there were serious studies on this issue until the 1990s. The reasons behind the scientific studies started to be published one after the other like a heavy rain in the 1980s is the Chinese government’s effort to open up the issue as well as the awareness of the people of the region, which has been the cultural center of the Turkish world for a long time. Although most of the works are through institutions under the control of the Chinese government, the giving of thousands of works in a short time can be explained by the literacy and fondness of the people of the region, while the written language has also entered the course of development.

Keywords: Uyghur written language, East Turkestan, Uyghur grammar books, Uyghur dictionaries

Bir dilin yazılması, kuralların oluşması ve gelişmesinde önemli bir adımdır. Dışarıdan dilin doğal yapısına uygun olmayan ve doğal akışı bozacak müdahaleler olmadığı takdirde oluşan bu kuralların kaydı dil bilgisini oluştururken dil bilgisinin eğitimde kullanılması, dilin ve o dili konuşan ve yazan topluluğun gelişmesinde önemli bir etkidir. Yazı dilinin gelişmesinin hem sebebi hem sonucu olarak gösterilebilecek sözlükler ise yazı dillerinin kelime kadrosudur. Konuşma dili, yazı dilinin konuşulan şeklidir. Yani yazı dilinin günlük kullanımındaki karşılığıdır. Yazı dilinin işlenmişliği ve kurallarının uzun ömürlü olması, yazı dili sözlüğünün kalitesini ve zenginliğini sağlarken aynı zamanda yazı dili standardının oluşmasını da sağlayan, ana dili eğitiminin kalitesini yükselten en önemli amildir. Diğer taraftan sözlükler, hem millete ait değer unsurlarını barındıran ve yaşatan hem de her alandaki soyut ve somut bilgi üretimi ve ona bağlı gelişmeleri yansıtan bütün kelimelerin barındığı bir hazine gibidir. Bu tespit, bağımsız olmayan Doğu Türkistan Türklüğü için tam karşılığını bulmuş bir ifadedir. Yazı dili sözlüğü ve yazı dilinin kurallarını oluşturan dil bilgisi çalışmaları, 11. asırda verilmiş Divanu Lügati't-Türk gibi bir eserin yazıldığı coğrafya için çok geri kalmış ve yetersiz olsa da coğrafyada yaşayan insanları birleştirmesi ve millî bir ruh vermesi açısından varlığı önem arz eder.

Geçen asra kadar aynı alfabe ile varlığını sürdüren ve iki yazı dili kullanılarak en doğusundan en batısına, en kuzeyinden en güneyine anlaşılabilen Türk topluluklarının bugün gelişen bütün teknoloji ve imkânlarla rağmen anlaşmada büyük sıkıntılar yaşaması, yirminin üzerine çıkan yazı dili ile izah edilebilir. Türk yazı dillerinin yirmilere çıkmasının sebebi olarak Sovyetler Birliği'nin Türk toplulukları hakkında takip ettiği dil politikaları yanında Türk topluluklarında yazı dili şuurunun yokluğu, eğitimin yetersizliği ve düzensizliği, okuma yazma oranının düşüklüğü, coğrafyanın genişliği, iletişimin ve önceki yazı dilini yazmada kullanılan alfabenin dili ifadede yetersizliği sayılabilir. Bugünkü yazı dillerinin gelişmemesinde ise Sovyetler Birliği'nin takip ettiği politikalar yani sık alfabe değişikliği, bu alfabelerde sık sık yapılan değişiklikler, işaret ilaveleri veya çıkarmaları ile yazım kurallarının sık sık değiştirilmesi sebep olarak gösterilebilir. Bütün bunların bağımsız olmamak gibi bir sebebe bağlanması uygun bir mazeret gibi görünse de Türkiye Türkçesinin de Batıdaki oturmuş yazı dilleri ile kıyaslandığında çok gerilerde olması, bütün Türk yazı dillerinin Türk dili ve yazı dilinin tarihî derinliği ile ters orantılı şekilde problemlerle karşı karşıya olması bizi başka sebepler aramaya yöneltmelidir.

Tarihî derinlik ile zıt olan bu durum, sık alfabe değiştirmekle ilişkilendirilebileceği gibi kullanılan alfabelerin Türkçeyi ifadede yetersizliği, okuma ve yazma oranının düşüklüğü ile de ilişkilendirilebilir. Göktürkler ve

Eski Uygurlar döneminde okullar olmasına (Sertkaya, 2001, s. 37) rağmen bu okulların çağa uygun olarak gelişmemesi ile fazla eser verilmemesi, verilen eserlerin çağın ve gelişmenin gerisinde kalması da ilave edilebilir. Sayılan bu sebeplerin hepsi, ana dili ve yazı dili bilincinin yokluğu ya da eksikliği ile yakından ilgilidir. Ana dili veya yazı dili şuurunun yokluğu ya da eksikliği, dili dış müdahalelere açık hâle getirir. Dile dış müdahaleyi de iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi emperyalist ve güçlü bir devletin her türlü metodu kullanarak dile müdahale etmesidir. Bu müdahale, dil için alfabe belirlemek, bu yolla dilin fonetiğini değiştirmek; gramer kitapları hazırlatıp dilin doğal yapısıyla oynamak ve bu oynanmış dille eğitim yaptırmak suretiyle kendi koyduğu kuralları kalıcı hâle getirip birbirine yakın aynı kültürü paylaşan insanları birbirinden ayırmak, hepsini ayrı ayrı tecrit etmektir. Çarlık Rusyası, Sovyetler Birliği ve Çin hükûmetinin Türk dili ile ilgili uygulamaları buna açık örnektir. Dile müdahalenin ikinci yolu ise baskı ve zorlama olmadan müdahale edilecek dille ilgili doğrudan ve dolaylı çalışmalarla o dili kullananları yönlendirerek müdahale ile yapılacak olanları dilin sahiplerine fark ettirmeden yaptırmaktır. Dünyanın pek çok ülkesindeki üniversitelerde Türk dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü ile ilgili yapılan çalışmaların amaçlarını da ikinci başlıkta değerlendirmek mümkündür. Sovyetler Birliği ve Çin’de uygulanan dil politikaları ve yapılan çalışmalarla yönlendirme dikkate alındığında iki başlığın da buralarda tatbik edildiğini belirtmek gerekir.

Esasları misyonerlerin elinde belirlenen Türklük bilimi, Türk diline doğrudan veya dolaylı olarak müdahalenin aracı olarak kullanılmıştır. Türklerin yaşadığı coğrafyada en doğudan en batıya, en kuzeyden en güneye bütün bir alan açık laboratuvar olarak kullanılıp bu coğrafyada yaşayan bütün Türk toplulukları da denek gibi kullanılmıştır. Bu geniş coğrafyada 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bağımsızlık mücadelesini kazanan Türkiye Türklüğü emperyalistlerin doğrudan müdahalesine kapalıdır. Fakat dolaylı müdahalenin bütün metotlarına açık bir alan olmuştur. Türkiye dışındaki bütün Türk coğrafyası ve makaleye konu olan Doğu Türkistan Türklüğü de emperyalistlerin acımasız metotlarının uygulamasına maruz kalmıştır.

Emperyalist devletlerin uyguladıkları dil politikaları, genellikle dolaylı dil politikalarının malzemelerini alarak doğrudan dil politikalarında kullanmak şeklinde olmuştur. Aslında Sovyetler Birliği’nin de Çin hükûmetinin de uyguladığı politikalarda 18. yüzyılda Batı’da başlayan Türkoloji çalışmalarında ortaya konulup geliştirilen esasların ve eserlerin genelleştirilip dayatıldığı dikkatlerden kaçmaz. Bu konudaki en açık örnek, Doğu Türkistan Türklüğü için Çin hükûmetinin oluşturduğu alfabadir. Genel Türk dilinin ses bilgisi kurallarının aksine Yeni Uygur Türkçesi alfabesinde “ı”

ünlüsü yoktur. Hatta olması gerektiğini savunanların sunduğu bütün delillere (Yeloğlu, 2020, s. 109-110) rağmen olmadığına delil kabul edilen tek şey bir delinin kuyuya taş atması örneği gibidir. Bu delil, 1800'lü yılların sonunda Yakup Han zamanında Doğu Türkistan'a tüccar kılığında gelen ve ana dilinde "ı" ünlüsü olmayan İngiliz istihbarat görevlisi B. Shaw'ın yaptığı derlemenin alfabe için esas alınmasıdır. Onun yaptığı derlemede belirlediği sesler daha sonra Çin hükûmetinin oluşturacağı alfabe için de esas kabul edilir. Ancak çok zaman geçmeden bölgeye gelen ve bölgede hem derleme yapan hem de doktora tezini yazan filolog G. Jarring'in Uygur Türkçesinde "ı" ünlüsünün olduğuna dair tespitleri, derlemeleri, iddiaları ve öne sürdüğü tezleri de kabul görmez (Jarring, 1933, s. 27-28; Yeloğlu, 2020, s. 109-110). Shaw'ın derlemesi ile yaptığı yönlendirme emperyalist Çin hükûmeti için esas kabul edilerek düzenlenen alfabe "ı" sesi alınmaz. Uygur Türklüğünün buna itiraz hakkı olmayıp Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan diğer Türk topluluklarının da itiraz hakkı olmamıştır. Ancak Türkiye'deki bilim adamlarının emperyalistlerin bütün savlarını, bu savları kabul ettirmek üzere yazdıkları senaryo ya da hikâyeleri sorgulamadan kabul etmeleri, hatta yaptıkları bütün çalışmaları Batılıların temelini attığı bir sistem üzerine inşa etmeleri anlaşılır değildir. Buna Türk isimlendirmesi dışında dışarıdan yapay olarak yapılan isimlendirmeler de dâhil edilebilir. Doğu Türkistan Türklüğü üzerine yapılandırılan Uygur isimlendirmesi de bu konuya en çarpıcı örnektir (Shirin Akiner'den naklen Öztürk, 1994, s. 1).

Emperyalist devletlerin dil konusundaki tutumlarının nihai hedefi, kendi dillerinin dışındaki bütün dilleri yok etmektir. Ancak bu nihai hedefe ulaşmak için tercih edilen en etkili yol; emperyalist ülkenin uygulamasına konu olan topluluğun parçası olduğu büyük topluluktan tecrit edilmesi, küçük dil adacıklarının oluşturulması, tarihinin kendisine yüklediği sorumluluktan uzaklaştırılması ve tarihle bağının koparılmasıdır. Bunun en etkili yolu, iyi programlanmış bir dil politikası takip etmektir. Bu dil politikası gereği yapay bir yazı dili oluşturulur ve konuşurlara kabul ettirilir.

Bazı yazı dilleri, herhangi bir siyasi erkin müdahalesi veya siyasi kararı olmadan doğal şekilde kendiliğinden oluşurken bazıları yönetim biçimi ne olursa olsun bir devletin tercihi ile oluşmuştur. Bunun dışında Sovyetler Birliği gibi emperyalist ülkelerin emperyal amaçlarını gerçekleştirmek için uyguladığı planın bir parçası olarak dayattığı bir veya birkaç ağzın birleştirilerek oluşturulduğu yazı dilleri de vardır (Şirin User, 2006, s. 129). Bu yazı dilleri, bir ağza dayanmasına rağmen bu ağız genellikle en az kullanılan ya da en farklı olanıdır. Bundan dolayı yazı diline esas olan ağız yapaydır. Bu yapaylığın da halk tarafından benimsenmesinin iki yolu vardır.

Bunlardan birisi ciddi bir yazı dili eğitimi, ikincisi ise bu yazı dili ile çok eser verilmesi ve eserlerin okutulması ve devletin bütün birimlerinde yazı dilinin etkin şekilde kullanılmasıdır. Bu yazı dili, yerleşmesi hatta gelişmesi için desteklenir. Okullaşma en üst seviyeye çıkarılır, her seviyedeki yaş grubu için okul kitapları hazırlanır, kurslar düzenlenir. Bu yazı dili konusunda çalışanlar ve çalışmalar teşvik edilir.

Yazı dili, konuşma dili, ağız, yazı dili ile ağızların ilişkisi, yazı dili-sözlük ve ağız-sözlük; devletin eğitim sistemi ile eğitimde ve devletin birimlerinde dilin kullanılması hakkında verilen bu bilgiler; Uygur yazı dili ve Uygur sözlükçülüğü hakkında daha sağlıklı değerlendirme yapılmasının da temel ölçüsüdür. Aslında bu konuda verilecek çok daha ayrıntılı bilgi, konunun çok daha iyi anlaşılmasında etkindir. Ancak ayrıntı, asıl konudan uzaklaştıracağından kısa zamanda bir değerlendirme yapmayı da imkânsız kılar.

Bunlara ilave olarak bütün Türk topluluklarının ve bu toplulukların yetiştirdikleri Türkolog ünvanı taşıyan kişilerin Türkoloji'yi tanımlama ve Türkoloji, yani Türklük bilimi algısını da dikkate almak değerlendirmenin sağlıklı olması açısından önemlidir.

1980'li yıllardan sonra, yapılan bilimsel çalışmalar ve verilen eserlerden hareketle Türkiye'nin Türkoloji'nin merkezi konumuna geldiği sık sık söylenir. Ancak bunu söyleyen kişilerin çoğunun Türkiye dışında yapılan çalışmalara itibar etmesi bu hükmü şüpheli hâle getirir. Çünkü yapılan çalışmalar ya eski harfli metinlerin Latin alfabesi ile yeniden yazılması ya da alfabesini ve dil bilgisi kurallarını emperyalistlerin belirlediği bir yazı dili üzerinde çalışmalar yapılması, Türkiye'nin Türkolojinin merkezi olduğu kanısının biraz abartı olduğunu gösterir. Bu durum, üniversitelerde yapılan lisansüstü tezler için de geçerlidir. Ayrıca bahsedilen hükmü gerçek kabul edenlerin çoğu da Türkiye dışındaki Türkologlardan beslenir. Hâlbuki yabancıların Türklere ait değerleri ele alıp incelemeleri ve değerlendirmelerinde bir amaç ve bu amaca ulaşmak için uyguladıkları yöntemleri, çalışma ilkeleri vardır. Bu durumun göz ardı edilmesi, Türkiye'deki Türkoloji'nin ilkesiz ve amaçsız olduğunu da gösterir. İlke ve amacın olmaması da Türkiye'de Türkologluğu bir memuriyet olmaktan öteye götürmez. Türkiye hakkında yapılan bu kısa değerlendirme, aslında bütün Türk toplulukları ve bu topluluklarda yetişen Türkologların çoğunu da kapsar. Bundan daha vahimi ise yabancı Türkologlara iyi görünmek için onların mantığıyla hareket ederek onlara malzeme vermektir. Öztopçu'nun Uygur adını bir kavim adı olarak vermesi de buna örnek olabilir (1992, s. 11).

Alfabe ve Yeni Uygur Yazı Dili Hakkında

Sözlükler hakkındaki değerlendirmeye geçmeden önce bugün kullanılan Uygur adının nasıl ortaya çıktığı ve coğrafyanın kısaca değerlendirilmesi, Uygur sözlükçülüğünü değerlendirmeye de katkı sağlayacaktır. Çünkü 1921 yılında Taşkent'te alınan bir karardan önce Gansu eyaletinde yaşayan Sarı Uygurlar dışında hiç kimsenin kendini Uygur diye tanımlamadığını (Yıldırım, 2019, s. 541) vurgulamak gerekir. Gansu eyaletinin dışındaki Türklerin, kendisini Uygur olarak tanımlaması ve Uygur adını etnik isim olarak kullanmaya başlaması güya Çinlilerin kendilerini yaşadıkları şehir ismi ile çağırımlarından dolayı olmuştur (Yıldırım, 2019, s. 541). Bu, tam da misyonerlerin kendi düşüncelerini kabul ettirme yöntemidir. Yine Doğu Türkistan'da dillerinde ünlü ve ünsüz uyumunun çok sağlam olduğu Eynuların (Yıldırım, 2019, s. 542) başkaları tarafından ayrı bir etnik grup oldukları ve Uygur olmadıkları (Johanson, 2002, s. 29-30; Wurm 1997'den naklen Yıldırım, 2019, s. 542) görüşü, bu çalışmalar hakkındaki tahminlerimizi doğrular niteliktedir.

Bugünkü Uygur yazı dili de diğer Türk yazı dilleri gibi adma eski Uygurca dediğimiz, eski Türk yazı dilinin Uygur Hanlığı döneminde kullanılan ve temeli Göktürkçe olan yazı diline dayanır. Bugün çağdaş Uygurcanın konuşulduğu bölge, Türk yazı dilinin Göktürk, Uygur ve Arap harfleri ile yazıldığı, Türk yazı dilinin en eski kültür merkezlerindedir. Nihayet Türkçenin ilk sözlüğünü hazırlayan ve ilk dil bilgisi kitabını yazan Kâşgarlı Mahmut burada doğmuştur, Türklerin yönetim anlayışının kitabı olan *Kutadgu Bilig* de bu muhitte doğmuş ve yaşamış birisi tarafından kaleme alınmıştır. 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Hazar'ın doğusu ile İdil-Ural bölgesindeki Türklerin yazı dili olarak kullandığı Alişir Nevai'nin Türk Tili dediği bizim de ısrarla Çağatay Türkçesi dediğimiz yazı dilinin doğduğu ve olgunlaştığı muhit de burası sayılır ve bu kültür merkezlerinden beslenmiştir. Bütün bunlara rağmen “Uygurlar, XX. yüzyıl başlarına kadar Çağatay yazı dilini kullanmışlardır. 1920'lerden itibaren ise kendi yazı dillerini kullanmaya başlamışlardır.” (Yıldırım, 2019, s. 542) tespiti veya Shaw tarafından hazırlanan sözlüğün özgün isminin *A Sketch of the Turki Language as spoken in Eastern Turkistan (Kashgar and Yarkand)* olmasına rağmen eser isminin “Uygurca-İngilizce Sözlük” (Öztopçu, 1993, s. 17) veya “Yeni Uygurca-İngilizce Sözlük” (Yıldırım, 2019, s. 544) şeklinde çevrilmesi, endişelerimizi doğrulamaktadır. Eser isminin çevirisi *Doğu Türkistan'da (Kaşgar ve Yarkent) konuşulan Türk Dilinin bir Taslağı* şeklinde olmalıdır.

Önce Kâşgarlı'nın sonra Alişir Nevai'nin adına Türkçe dediği dil, bugün nasıl oldu da Uygurca oldu, sorusunun cevabı aslında hem Uygur yazı dilinin hem Uygur sözlükçülüğünün yaşadığı problemlerin kaynağına işaret eder.

Bütün kaynaklarda Çağatay yazı dilinin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde tarihe karıştığı ortak kanaattir. Alishir Nevai'den sonra mahallileşmeye başlayan Çağatay yazı dili, Doğu Türkistan'da 50'li yıllara kadar yaşamıştır. Bu gerçeği, o yıllarda verilen eserlerde, Kutluk Hacı Şevki'nin çıkardığı gazetelerde tespit etmek mümkündür. Mao'nun, iktidara geldikten sonra Sovyetlerin milliyetler politikasının en önemli bölümü olan dil politikalarını onlardan da destek alarak uygulamaya başlaması (Şirin User, 2006, s. 126-129), Doğu Türkistan'da Çağatay yazı dilini tamamen tarihe gömmüştür. Ancak bunda Sovyetler Birliği'nin henüz kurulmadan alttan altta desteklediği bölgesel etnik milliyetçiliğin Doğu Türkistan'da Türk adının silinmesi ve bir hanedanlık adı olan Uygur adının etnik isim olarak kullanılmasında etkili olduğunu kabul etmeliyiz. Özellikle bölme kastıyla yapılan isimlendirmelerin ilk ortaya çıkışından günümüze kadar gelişmesini takip edebildiğimiz isimlerden birisi Uygur ismidir.

Uygur adının 1921 yılında Taşkent'te yapılan bir toplantıda Çinliler kendilerini doğdukları şehir ismi ile andıkları için benimsendiği ve 1934 yılında Doğu Türkistan hükûmetinin de bunu kabul ettiği, genel kanaat hâline gelmiştir. Hâlbuki 1910'lu yıllarda Malov'un bölge ile ilgili yaptığı çalışmalarda Uygur adı etnik isimlendirme olarak kullanılmıştır (Malov, 1912a, s. 61-74). Daha sonra Çin hükûmetince de benimsendiği görülen Rusya tarafından yapılan bu isimlendirme, Doğu Türkistan halkında ve dünyada kabul görmeyen kararlar olsa da 1955 yılındaki düzenlemelerle Mao hükûmetinin Doğu Türkistan'ı "Şincañ Uygur Özerk Bölgesi" şeklinde adlandırması, ismin dünyada kabulünde etkili olmuştur (Öztopçu, 1992, s. 16-17; Öztürk, 2010, s. 1). Bu ismin yapaylığı ve Doğu Türkistan'da hâlâ kabul görmemesi, Mao'nun iktidarından evvel İkinci Dünya Savaşı sırasında ve daha önce kurulan devletin adının "Şarkî Türkistan Devleti" şeklinde (Buğra 1987; Şirin User, 2006, s. 125) olmasından da anlaşılabilir. Fakat bu isimlendirme ile Çin'in Sovyetlerin dil konusundaki uygulamalarını kopyaladığı (Roy, 2005, s. 74-86, 92-101) ve Uygurları Türk üst kimliğinden uzaklaştırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bölge insanı ile ilgili bu isimlendirme özellikle 80'li yıllardan sonra gittikçe artan bilimsel çalışmalarda kullanılmış olup Çarlık Rusyası ile başlayıp Çin hükûmetinin devam ettirdiği politika başarıya ulaşmıştır.

Bugünkü Uygur yazı dili, Göktürkler döneminde kullanılan yazı dilinin devamı olan Eski Uygurca üzerinde şekillenmiş ve bugün Oğuzlar dışındaki Türk topluluklarının kullandığı yazı dillerine de kaynaklık eden Çağatay yazı dilinin devamıdır. Bu yazı dili, mevcut Türk yazı dilleri içinde en eski ve sürekli bir edebiyata sahip olduğu hâlde Mao'nun iktidara gelmesinden sonra uygulanan asimilasyon politikalarıyla, değiştirilen alfabeler (Şirin User, 2006, s. 123-136) ve yazım kılavuzları (Öztopçu, 1993, s. 171)

sebebiyle gelişmesi engellenmiştir. Elbette bu politikalar, Çin'deki bütün milletleri kapsamakla birlikte en çok da Türkleri etkilemiştir.

1900'lü yıllardan evvel, Arap harflerinin Türk dilini ifade etmede yetersizliğinden dolayı Rusya sınırları içinde önce Çarlık idaresinin sonra Sovyet hükûmetlerinin de teşvik ve kışkırtmasıyla başlayan fonetik alfabe kullanma hevesi, Doğu Türkistan'da kullanılan alfabede de 1937'de ilk defa bazı düzenlemelerin yapılmasına sebep olur (Şirin User 2006, s. 126-127; Öztopçu, 1993, s. 168). Alfabede bazı ünlülerin belirtilmesini sağlayan bu ilk düzenleme, Uygur aydınları tarafından bir gereklilik olarak görülmüştür.

Bazı kaynaklar bugünkü Uygur yazı dilinin 10. yüzyıldan beri kullanılan yazı dilinin Urumçi ağzıyla şekillenmiş olduğunu söyleyeler de (Öztürk, 2010, s. 1) bugünkü Uygur yazı diline esas olan ağız, Mao'nun iktidara gelmesinden sonra 1951'de Sovyetlerden davet edilen bilim adamlarının kurduğu Milliyetler Merkezi Enstitüsü Azınlık Dilleri Bölümünde şekillenmiştir. Bu şekillenmenin, yapılan bilimsel derlemelere dayandığı iddia edilse de bu bilimsel materyaller yayımlanmamıştır (Şirin User, 2006, s. 129). Bu şekillendirmede daha önce bölgede bulunan misyonerlerin kendi amaçlarına uygun şekilde yaptıkları çalışmalarla tespitler etkili olmuştur denilebilir. Mesela Shaw'ın Uygurcadan yaptığı derlemelerde "ı" sesini göstermemesi, Uygur yazı dilinde "ı" sesinin olmadığına dair bir kanaat doğurmuştur (Yeloğlu, 2020, s. 108-109). Bunun aksini iddia eden pek çok bilim adamı olsa da (Yeloğlu, 2020, s. 109-110) Çin hükûmeti kendi işine gelen kanaati uygulamıştır. Çin'deki uygulama tamamen politik olsa da Türkloji âleminde bu kanaatin yaygınlaşmasında bölgenin dili hakkında yapılan ilk çalışmadaki (Shaw, 2014, s. 15-16) malzemeler etkili olmuştur. Shaw'ın İngiliz hükûmeti hesabına çalışan bir istihbarat elemanı olması ve bu mantıkla hareket etmesi, bir dilci olmaması, Türkçeyi bilmediği ihtimali hiç dikkate alınmamıştır. Çünkü Shaw, eserinde Doğu Türkçesini Osmanlıca ile de mukayese etmektedir (2014, s. 16). Bölgenin dili hakkındaki bu ilk çalışmada Uygur adının geçmemesi ve eserde bölgenin dili için "Doğu Türkistan Türkçesi" denmesi (Shaw, 1880), Uygur adının etnik bir isim olmadığı ve sonradan kabul ettirildiği tezini doğrulamaktadır. Yeni Uygurcanın yazımında kullanılan alfabe sistemlerinin oluşturulmasında Shaw'ın derlemeleri esas alınmış, bölge insanlarını diğer Türk topluluklarından ayıran bu özellikler öne çıkarılmıştır. Yazı dilini şekillendiren bu durum, elbette yeni yazı dilinin kelime kadrosundan oluşan Uygurca sözlüklerin oluşmasında da etkili olmuştur. Çalışmada bölge dışında ve Türk olmayanların çalışmaları, Doğu Türkistandaki çalışmaları olumsuz yönlendirdiği ve etkilediği için alınmış olup bu duruma dikkat çekmek için tespit edilebilenler verilmeye gayret edilmiştir.

Yeni yazı dili ve yazı dili sözlüklerinin şekillenmesinde yabancı bilim adamlarının tartışmalı çalışmaları yanında bölgedeki hâkim iki farklı gücün alfabe ve imla konusunda bölge insanına yaşattığı istikrarsızlığın da rolü olduğunu belirtmek gerekir.

Bazı Uygur aydınları 1950'lerden sonra alfabede yapılan düzenlemeler yanında Sovyetler Birliği'nde yaşayan Uygurlarla yazı birliğini sağlamak için Kiril alfabesini kullanma girişiminde bulundular. Ancak Çin hükûmeti ile Sovyetler Birliği'nin arasının açılması, bu girişimin de gerçekleşmesini imkânsız kılmıştır. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'ndeki Uygurların gerek 1930-1947 arasında kullandıkları Latin alfabesi gerekse daha sonra kullanmaya başladıkları Kiril alfabesi, Doğu Türkistan'da sınırlı da olsa bir kullanım alanı bulmuştur (Öztopçu, 1993, s. 169; Şirin User, 2006, s. 133).

1960'ların başında alınan idari bir kararla Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde, farklı dillerin yazımında "pin-yin" adı verilen bir tür transkripsiyon sistemi esas alınarak oluşturulmuş Latin kökenli bir alfabenin kullanılmasına paralel olarak Uygurca için de bazı eklemelerle yeni Latin kökenli bir alfabe (yengi yeziq) oluşturulmuştur. Ancak 1966-1976 yılları arasında gerçekleşen kültür devriminden dolayı bu alfabenin kullanılması bütün Çin'de ertelenmiştir (Şirin User, 2006, s. 135-136).

1974 yılında rafa kaldırılan Kültür Devrimi'nden sonra Latin alfabesinin kullanımı başlamış ve 1983 yılına kadar devam etmiştir. 1983 yılında tekrar Uygurca için hazırlanmış Arap kökenli fonetik bir alfabe kullanıma sunulmuştur. İşaretler Arap harfleri olsa da bu alfabeği öğrenenlerin tarihî metinleri anlamaları imkânsızdır. Böylece Çin, Latin kökenli alfabeden kurtularak Türkiye ile kurduğu ilişkiden dolayı oluşabilecek yakınlığı ve anlaşmayı engellemiş, tekrar kabul edilen Arap kökenli alfabede yaptığı düzenlemelerle de Uygur Türklüğünün tarihî metinleri anlamasını engellemiştir.

Öztopçu, "Uygur diliyle uğraşanların çoğu ifade zenginliği ve gelişme açısından modern Uygurca'yı, tarihî devirlerdeki yazı dillerinden çok daha ileri ve gelişmiş bir dil olarak kabul etmektedirler." (1993, s. 170) dese de bunların kim olduğunu belirtmemiştir. Eski yazı dilinden ve komşu Türk topluluklarından dil ve imla olarak uzaklaşan Çağdaş Uygur yazı dilinde 1980'li yıllardan sonra olan gelişmeyi göz ardı etmek de mümkün değildir.

Çağdaş Uygurcadaki mevcut durumu bir gelişme kabul edip bu gelişmeyi, hazırlanan yazım kılavuzları ve sözlüklerin etkisiyle izah etmeye çalışanlar olsa da (Öztopçu, 1993, s. 171) bu, tartışmaya açık bir tespittir. İnsanlardaki dil konusundaki bilinçlenme ve tarihin kendilerine yüklediği sorumluluğun farkına varmalarında verilen eserlerin hızla artması,

insanların tarihini öğrenmesi ve süreli yayınların çoğalmasi ile izah etmek daha yerinde olur. Çünkü Modern Uygur matbuatı 1880'li yıllarda başlamış ve Çinlilerin bütün engellemelerine rağmen dergi ve gazeteler yayımlanmıştır (Yeloğlu, 2019, s. 46-47). Ancak Mao'nun iktidarı ele geçirmesi sonrasında yaşananlar, başlayan bu hareketi geriletmiştir. Fakat Kültür Devrimi bittikten sonra gelişme tekrar başlamıştır. Ayrıca 1990'larda yayımlanan bir çalışmada 1980'den sonra 4 bin civarında kitap ve makalenin yazılmış olduğu görülür (Öztopçu, 1993, s. 170).

Uygur yazı dili ve sözlükçülüğündeki gelişmenin göz ardı edilmesinin bir diğer sebebi; Uygurcanın farklı yabancı dillerle teması, farklı dillerde yazılan gramer kitapları ve hazırlanan sözlüklerdir. Yabancı dil öğrenmek üzere hazırlanmış yabancı dil gramer kitapları ve sözlükler ile daha sonra yabancılara Uygurca öğretmek amacıyla yapılan çalışmalar, yazı dilinin ve sözlükçülüğün gelişmesinde etkili olmuştur. Dille ilgili çalışmalar, Doğu Türkistan dışından verilen eserler örneğinde 1980'li yıllarda başlasa da kısa sürede hem sayı olarak artmış hem alan olarak zenginleşmiştir. Bunların içinde sayısı gittikçe artan tarihî ve çağdaş yazı dilinin gramer kitapları, tarihî ve çağdaş yazı dili sözlükleri, yabancı dil öğrenme amaçlı yabancı dil sözlükleri, yabancılara çağdaş Uygurca öğretme amacıyla hazırlanmış dil öğretim kitapları ve sözlükler, mesleki sözlükler, başka dillerden Uygurcaya ve Uygurcadan başka dillere hazırlanmış gramer kitapları ile sözlükler, tarihte verilmiş Türkçe kitapların günümüze aktarılması, Türk kültürünün esasını teşkil eden ortak aklın ürünü atasözü sözlükleri ve kitaplarının yayımlanması, sözlü halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesi ve yayımlanması; Çin'in dünyaya açılması çalışmaları çerçevesinde pek çok insanın yurt dışına çıkararak mevcut gelişmeleri doğu Türkistan'a taşınmaları, coğrafyadaki gelişme ve değişimde etkili olmuştur. Basılan bu kitapların çoğunun Pekin'de basılmış olması, hatırlatılması gereken önemli bir durumdur. Her on yıllık dilimler hâlinde verdiğimiz bazı kitaplarla okullarda okutulan kitap, sözlük, imla kılavuzu vb. ders malzemesinin ŞUAR¹ Marip Nazariti Til-Edebiyat Dersliklerini Tüzüş Komitesi, ŞUAR Milletler Til-Yeziq Hizmiti Komitesi Luğet Bölümü, ŞUAR İctimaiy Penler Akademiyisi Til Tetkikat Orni, ŞUAR Til-Yeziq Hizmiti Komitesi, ŞUAR Milletler Til-Yeziq Hizmiti Komitesi gibi Çin hükûmetinin kontrolü altındaki kurumlar tarafından basılması veya bastırılması, Uygurlar adına sağlıklı bir gelişme mi yoksa Çin hükûmeti kontrolünde ve onların istikametini belirlediği şekilde bir gelişme mi tartışmasını da beraberinde getirir.

¹ ŞUAR, Şincañ Uygur Avtonom Rayonu (Şincañ Uygur Özerk Bölgesi) isimlendirmesinin kısaltması olarak kullanılmıştır.

Öztopçu, Uygur yazı dilinin gelişmemesini yazı diline temel teşkil edecek bir kültür merkezinin olmaması (1993, s. 170) ile izah ederken daha önce Urumçi ağzının yazı diline temel teşkil ettiği (1993, s. 168) ifadesiyle de çelişir. Buna Öztopçu'nun başka bir çalışmasında yazı diline temel teşkil eden ağzın Kaşgar olduğu (1992, s. 22) ifadesini de dâhil etmek gerekir. Çünkü Çin hükûmeti, Uygurların kabul ettikleri kültür merkezinin ağzını etkisiz kılmak için Urumçi ağzını yazı diline esas kabul etmiştir (Öztopçu, 1993, s. 168). Coğrafyanın genişliği, iletişimin yetersizliği, basın yayın araçlarının gelişmemişliği ve en önemlisi Çin'in bölgenin kaderini belirleyen unsur olması; alfabe, yazı ve yazım kılavuzunda sık sık yaptığı değişiklikler, Uygur yazı dilinin yönlendirilmiş gelişmesinin sebebi veya doğal şekilde gelişmesinin önündeki en büyük engeldir. Bunu ciddi manada bir Uygur yazı dili sözlüğünün oluşmamasındaki sebep olarak da göstermek mümkündür.

Ağız Sözlüğü ve Ağız Dil Bilgisi Çalışmalarından Uygur Yazı Dili Sözlük ve Dil Bilgisine Geçiş

Sözlükler, yazı dilinin kelime kadrosudur. Eğer sözlükler konuşma dili ile ilgili olursa bunlara ağız sözlükleri denir ki bu sözlüklerdeki kelimelelerin coğrafyası dar ve kullanımı sınırlıdır. Yazı dili ise hâkim olduğu siyasi coğrafyadaki bütün ağızların üzerindedir, bir ağza dayanmasına rağmen ekonomik, sanatsal, kültürel yönlerden konuşanlara sağladığı avantaj, onu bir üst dil, yani yazı dili hâline getirir. Yazı dili, ağızlardan beslenir ama ağızlardan aldığı kelimeleri kendi rengine uydurur (Gülensoy, 2000, s. 91-93). Yazı dili aynı zamanda eğitimin malzemesidir, hem eğitimi geliştirir hem eğitimle gelişir ve yaygınlaşır. Devletin iç ve dış yazışmaları ile kayıtları, hukuk ve din bu dille anlaşılır ve uygulanabilir. Bu durum, yazı dilinin kullanıldığı siyasi coğrafyadaki diğer ağızları kendisine benzetmesi yanında dilin hâkim olduğu siyasi coğrafyada hızlı değişmesinin önünde bir engeldir. Ağızların yazı dilinin standartlaştırmasına katılması, ağızları yazı dilinin konuşulan şekli hâline getirir, zamanla ağızlar yazı dili içinde erir. Yazı dilinin bütün ağız özelliklerini bünyesine alması ve yaşatmaya çalışması, yazı dilini standardı olmayan bir ağızlar topluluğuna dönüştürür; yazı dilinden yerine getirmesi beklenen sonuçlar elde edilemez. Bu durum, bize yazı dili ile sözlük arasındaki sıkı ilişkiyi de gösterir. Sözlükler dil değildir ancak dilin kelime kadrosudur. Bu kelime kadrosu aynı zamanda millî hafızadır. Yazı dili sözlüklerindeki ortak kelimelerin yerini mahallî kelimeler aldığı zaman ortak millî hafıza zayıflar ve kaybolur.

Sözlük yazma geleneğinin 11. asra dayandığı coğrafyada Kâşgarlı'nın hazırladığı sözlükten sonra neredeyse 800 yıl, bölge insanı tarafından bölgenin dili ile ilgili sözlük hazırlanmamıştır.

Uygur Yazı Diline Temel Teşkil Eden İlk Sözlük ve Dil Bilgisi Çalışmaları

Yeni yazı diline, oluşturulan farklı alfabelere ve dil bilgisi çalışmalarına, hatta Türkolojideki pek çok tartışmaya esas teşkil eden ilk sözlükler de Batılı misyonerler tarafından hazırlanmıştır. Robert Barkley Shaw'ın 1878/1880 yılında hazırladığı *Doğu Türkistan Sözlüğü*, daha çok ağızlara dayalı bugünkü Uygur yazı dilinin ilk sözlüğü olma özelliği yanında [R. B. Shaw "A vocabulary of the Eastern Turkestan" Journal of the Asiatic Society of Bengal 1878] (Öztopçu, 1993, s. 171)/[a Sketch of the Turkish Language as spoken in Eastern Turkistan (Kashgar and Yarkent)] (Shaw 1880) yeni Uygur yazı diline temel teşkil etme özelliği de taşımaktadır. Bu sözlük, 226 sayfa olup 1-208 arası Shaw'ın hazırladığı Doğu Türkistan (Kâşgar ve Yarkent) Türkçesi-İngilizce sözlüktür. 209-226 sayfalar arası, sözlüğün ek kısmı olup J. Scully tarafından hazırlanan Yeni Uygurca-İngilizce kuş ve bitki adları sözlüğüdür (Öztopçu, 1993, s. 171). Shaw'ın sözlüğünün ikinci kısmı ise kapakta "Part II Vocabulary, Turkish-English" (İkinci Bölüm, Türkçe İngilizce Sözlük) şeklindedir (Shaw, 1880).

Kunos'un "Jarkent Türkçesi Bilgisine Katkılar" çalışması, 1900'lü yılların henüz başında Doğu Türkistan bölgesinin ağız çalışmalarına gramer ve sözlük olarak katkı sağlayan önemli bir çalışmadır. Bu çalışmadaki bir diğer önemli husus Yarkent ağzından "Jarkent Türkçesi" olarak bahsetmesidir.

Kunos, I. (1905). Adalekok a Jarkendi (keletazsiai) törökseg ismere-tehez (Yarkent [Doğu Asya] Türkçesi Bilgisine Katkılar), *KSz*, 6, s. 2-3, Budapest.

H. Whitaker tarafından 1909 yılında yayımlanan, içerdiği kelime ve sayfa sayısı bakımından çok yetersiz olsa da "Yeni Uygurca Sözlük" ilave edilebilir. Sözlüğün Uygurca-İngilizce bölümü 22 sayfa iken İngilizce-Yeni Uygurca bölümü 15 sayfadır. Ayrıca Whitaker, sözlüğün girişinde Yeni Uygurca gramer bilgisi de vermektedir (Öztopçu, 1993, s. 171).

Raquette'nin 1909 yılında yayımlanan "Yarkand ve Kaşgar İlçelerinde Şu Anda Konuşulan ve Yazılan Doğu-Türkistan Lehçesinin Mevcut Bilgisine Bir Katkı" çalışmasının hem bölgeden Türkistan dolayısıyla insanlarından Türk olarak bahsetmesi hem de burada konuşulan dili genel Türkçenin (Doğu yazı dilinin) lehçesi kabul etmesi önemlidir.

G. Raquette, "A contribution to the existing knowledge of the Eastern-Turkestan dialect as it spoken and written at the present time in the districts of Yarkand and Kashgar" (Yarkent ve Kaşgar İlçelerinde Şu Anda Konuşulan ve Yazılan Doğu-Türkistan Lehçesinin Mevcut Bilgisine Bir Katkı) *JSFou* 25:5, Helsingfors 1909.

Schrieﬂ'in "Kaşgar ve Yarkent'in Diline İlişkin Açıklamalar" başlıklı çalışması, ilk örnekler verilmiş olsa da bölgenin dili üzerine yapılacak sözlük ve dil bilgisi çalışmalarına zemin teşkil etmesi açısından önemlidir.

Schrieﬂ, K. Bemerkungen zur Sprache von Kaşgar und Jarkend, *KSz*, 14, 1-2, 15, 1-3, Budapest 1913-1915.

Raquette'nin 1927'de yayımlanan ağız sözlüğünden önce 1912-1914 yıllarında yayımlanan "Eastern Turki Grammar. Practical and Theoretical with Vocabulary (Doğu Türkçesi Grameri. Pratik I ve Teorik I ile Kelime Bilgisi)" çalışması, sonraki sözlük çalışmalarına da temel teşkil ettiği kanaatini uyandırmaktadır.

Raquette, G. (1912-1914). Eastern Turki Grammar. Practica I and Theoretica I with Vocabulary, *MSOS*, 15, 2; 17, 2, Berlin.

G. Raquette'nin 1927 yılında yayımladığı *Kaşgar ve Yarkent Ağızları Temelinde Türkçe İngilizce Sözlük*, 139 sayfadan ibaret olsa da çoğu madde, başı alt madde başlıkları ve örnek cümleler ile zenginleştirmiştir (Öztopçu 1993, s. 171; Olcay, 1962, s. 65).

Sözlük olmasa da çağdaş Uygurcanın grameri ve sözlüklerine esas teşkil edecek önemli bir çalışma, Jarring'in Doğu Türkistan'da Doğu Türkçesi fonetiği üzerinde yaptığı doktora çalışmasıdır.

Jarring, G. (1933). Studien zu einer Osttürkischen Lautlehre (Doğu Türkçesi Fonetik Kuramı Üzerine Çalışmalar), Lund.

Jarring, Doğu Türkistan'da bulunduğu dönemlerde yaptığı derlemeleri, ilerleyen zamanlarda yayımlamıştır. Bu metinlerin çoğu, sözlük veya dil bilgisi kitabı olmasa da sözlük veya gramer çalışmasına malzeme olabilecek niteliktedir. Kaldı ki Jarring'in Doğu Türkistan'dayken yaptığı derlemeler, Çağdaş Uygur Türkçesi için en önemli malzemeler durumundadır ve "Jarring Koleksiyonu" olarak konuyla ilgilenenlerin yararına açıktır.

Jarring, G. (1946). Materials to the Knowledge of Eastern Turki Talis, Poetry, Proverbs, riddles, Ethnological and historical Texts from the Southern Parts of Eastern Turkestan with Translation and Notes I. Texts from Khotan and Yarkand. Lunds Universitets Årsskrift. N.F Avd. 1. Bd. 43. Nr. 4. Lund: C.W.K. Gleerup.

Jarring, G. (1948). Materials to the Knowledge of Eastern Turki Talis, Poetry, Proverbs, riddles, Ethnological and historical Texts from the Southern Parts of Eastern Turkestan with Translation and Notes II. Texts from Kashghar, Tashmalıq and Kucha. Lunds Universitets Årsskrift. N.F Avd. 1. Bd. 44. Nr. 7. Lund: C.W.K. Gleerup.

Jarring, G. (1951). Materials to the Knowledge of Eastern Turki Talis, Poetry, Proverbs, riddles, Ethnological and historical Texts from

the Southern Parts of Eastern Turkestan with Translation and Notes III. Folk-lore from Guma. Lunds Universitets Årsskrift. N.F Avd. 1. Bd. 47. Nr. 3. Lund: C.W.K. Gleerup.

Jarring, G. (1951). Materials to the Knowledge of Eastern Turki Talis, Poetry, Proverbs, riddles, Ethnological and historical Texts from the Southern Parts of Eastern Turkestan with Translation and Notes IV. Ethnological and Historical Texts from Guma. Lunds Universitets Årsskrift. N.F Avd. 1. Bd. 47. Nr. 4. Lund: C.W.K. Gleerup.

Raquette, G. (1927). English-Turki Dictionary, based on the dialects of Kasghar and Yarkand (Lunds Universitets arsskrift. N. F. Avd. 1. Bd. 23. nR. 4) Lund-Leipzig. (Kaşgar ve Yarkent Ağızları Temelinde İngilizce-Türkçe Sözlük).

Raquette'nin sözlüğünden sonra yayımlanan, Uygurca ile ilgili bir sözlük de Baskakov ile Nasilov'un sözlüğüdür. Bu sözlüğün Sovyetler Birliği dönemi ve sonrasında Rusya Federasyonu'nda Uygurca konusunda yayımlanacak sözlüklere esas teşkil ettiği söylenebilir.

Baskakov, N. A.-Nasilov, V. M. (1939). Uygursko Russkiy Slovar (Uygurca Rusça Sözlük). Moskva.

Karl Menges, Katanov'un 1933 yılında yayımladığı folklor metinlerini esas alarak 1955 yılında bir sözlük de yayımlamıştır. Daha sonra hazırlanan dille ilgili pek çok çalışmaya da kaynaklık ettiğini, sözlük çalışanların da faydalandığı düşünülen Menges'in *Doğu Türkistan Folklor Metinleri Sözlüğü*, Wiesbaden'de yayımlanmıştır.

1950'li Yıllarda Yapılan Sözlük ve Dil Bilgisi Çalışmaları

Mao'nun iktidara gelmesi, Uygur Türklüğü açısından hiç iyi olmamıştır. Mao'nun devriminden sonra Çin'de de azınlıklara karşı, özellikle dil hakkında Sovyetler Birliği'ndekine benzer politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

Siyasi coğrafya olarak Çin sınırları içinde bulunan Doğu Türkistan'ın hemen kuzeyi ve kuzeybatısı, Sovyetler Birliği siyasi sınırlarıdır. Üstelik Uygur Türklüğünün yaşadığı coğrafya, bir kısmı Sovyetlerde olmak üzere ikiye bölünmüştür. 1953 yılında hazırlanan Uygurca-Rusça-Çince lügat, bu durumu anlatır gibidir.

Burhan Şehidi. Uygurçe-Henzuce-Rusçe Luget. Pekin 1953. (12.000 kelime) (Öztopçu, 1993, s. 171-172).

Burhan Şehidi'nin bu çalışması, yabancılar tarafından yapılan çalışmalar yanında aynı zamanda bölge insanının yaptığı bir çalışma olarak hatırlatılması gereken önemli bir çalışmadır.

1950 ve 1960'lı yıllar, Rus bilim adamlarının Doğu Türkistan ve Doğu Türkistan'da yaşayan Türklerle ilgili çalışmaların yoğunluğuyla dikkat çeker. Yapılan sözlük çalışmalarının dışında yayımlanan, bölge ağzıyla ilgili derleme ve dil bilgisi çalışmaları hayli fazladır. Bu çalışmalardan aynı isimli birisi 1961 diğeri 1963 yılında olan Malov ve Tenişev'in çalışmalarıdır. 1950'li ve 1960'lı yıllar, Sovyet bilim adamlarının Doğu Türkistan ağzı ile ilgili çalışmalar yaptığı yoğun bir dönemdir.

Malov, S. E. (1954). Xamiyskaya Nareçiye (Kumul Şivesi). Moskova.

Malov, S. E. (1956) Lobnorskiy Dialekt (Lopnor Diyalekti). Frunze.

Malov, S. E. (1957) Yazık Jeltih Uygurov Slovare i Grammatika (Sarı Uygurların Dili Sözlük ve Gramer), İzdatel'stvo Akademii Nauk Kazaxskoy CCR, Alma-Ata 1957 (9-154. sayfalar arası sözlük; 155-194. sayfalar arası dil bilgisi).

Menges, Karl (1955). Glossar zu den volkskundlichen Texten aus Ost-Türkistan II (Doğu Türkistan'dan Folklor Metinleri Sözlüğü II). Wiesbaden 1955.

1950'li yıllarda T. Rahimov'un başkanlık ettiği bir grup tarafından yayımlanan *Rusçadan Uygurcaya Sözlük* de başka bir dilden Uygurcaya hazırlanmış ilk sözlüklerden olması açısından önemlidir.

T. R. Rahimova (Ed.)-Ş. Kibirov-M. Ruziyev-Yu Tsunvazo (1956). Russko-Uygurskiy Slovar'. Moskova.

Mümkün olduğu kadar yayımlandığı tarih sırası dikkate alınarak verilen, kelime bilgisi ve sözlük çalışmaları yabancılar tarafından yapılmış olsa da bunlar, Uygur sözlükçülüğünün gelişmesine katkı sağlayan, bu çalışmalara yön veren çalışmalardır. Yabancıların benzeri çalışmaları ilerleyen zamanlarda da bölgede ve dışarıda devam etmiştir.

Doğu Türkistan dışında olsa da Doğu Türkistan'ın da dâhil olduğu siyasi birlik içinde yapılan ilk çalışmanın Çince özgün adı "Yu-zhi Wu-ti Qing Wen-Jian", Türkçe tam karşılığı "Han Tarafından Yazılan Beş Dilli Mançuca Sözlük" (Yasheng, 2020, s. 56), bu konuda basıldığı tespit edilebilen ilk çalışma olup 1957 tarihli ve açıklamalarıyla beş bin sayfayı aşan 3 ciltlik Mançuca - Moğolca - Tibetçe - Uygurca - Çince karşılaştırmalı bir kavramlar sözlüğüdür. Sözlükte temsil edilen her dile ait 18.667 kelime vardır (Yasheng, 2020, s. 57). Sözlükte Tibetçe ve Türkçe kelimelerin üzerinde Mançuca telaffuzları da eklenmiştir (Yasheng, 2020, s. 58). Bu, o dönemdeki Türkçe kelimelerin telaffuzunu tespit açısından da önemlidir. Üçüncü cildin sonunda beş dilde de ayrı ayrı 74 sayfadan oluşan açıklamalar kısmı mevcuttur. Bu açıklamaların 58-73. sayfaları, Çağatay yazı dili imlasının devam ettiği bir yazı ile verilmiştir. Sözlüğün Türkçe bölümüne

Doğu Türkistanlıların Uygurca demesi, Çağatay yazı dilini bugün kullandıkları yazı dilinin tarihî dönemi olarak kabul edip sahiplendiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Sözlükle ilgili açıklamalarda sözlüğün ne zaman ve kimler tarafından hazırlandığı, devamının veya benzerinin olup olmadığı konusunda bir bilgi olmadığı belirtilmektedir. Ancak sözlükteki açıklamadan anlaşıldığı kadarıyla 1771 yılında yazılıp tamamlandığı, başlangıçta Mançuca ve Çince hazırlandığı, bu bölümün 1673 yılında başlanıp 1708 yılında tamamlandığı; sonradan Moğolca ve Tibetçenin ilave edilerek dört dilli hâline getirildiği ve son olarak Uygurcanın (Çağatay Türkçesi) ilave edilmesiyle sözlüğün son şeklini aldığı bilgisi verilmektedir (BTML 3, 4973-58). Uygurcanın (Çağatay Türkçesi) sözlüğe ne zaman ve hangi dönemde dâhil edildiği tam olarak belirtilmemekle birlikte Chun Hua'nın "Beş Dilli Sözlük 1794 yılında son hâline gelmiştir." ifadesi (Yashend, 2020, s. vi), Uygurcanın (Çağatay Türkçesi) 18. yüzyıl sonunda sözlüğe dâhil edildiği anlamına gelmektedir. 17. yüzyılın sonunda başlanıp 18. yüzyılın sonunda tamamlanan sözlük, yazıldığı beş dilde dönemin kelime kadrosu yanında, yazıldığı dönemdeki mahallîleşmenin son dönemecine girilmeden önceki Çağatay yazı dilinin özelliklerini yansıtmaları bakımından önemli bir kaynaktır. Çünkü o dönemde yazılan Çağatay yazı dili ile ilgili sözlüklerin tamamına yakını Ali Şir Nevai'nin eserlerinde geçen kelime ve mazmunları içermektedir. Bu yüzden bir kavramlar sözlüğü olan beş dilli sözlükteki Türkçe bölümü, genel Türkçe için olduğu kadar Oğuz grubu Türk yazı dilleri dışındaki o dönemde Çağatay yazı dilini kullanan bütün Türkler için önemli bir kaynak kabul etmek gerekir.

Beş Tilliq Mançuçe Luğet 1. Tom (1-1668). Milletler Neşriyatı, Beyciñ 1957.

Beş Tilliq Mançuçe Luğet 2. Tom (1669-3396). Milletler Neşriyatı, Beyciñ 1957.

Beş Tilliq Mançuçe Luğet 3. Tom (3397-4973+74). Milletler Neşriyatı, Beyciñ 1957.

Üçüncü cildin sonundaki Uygurca açıklamalarda "yıl" kelimesinin Kazakçada olduğu gibi "jil (جیل)" şeklinde yazılmış olması, Kıpçak Türkçesi dışındaki Türk yazı dili ve ağızlarında y- sesi ile başlaması gereken kelimelerin j- ile başlaması, uygulanan dil politikalarına dikkat çeker. Çok daha önce hazırlanmış bu sözlüğün 1957 yılında yayımlanmış olması Çin hükümetinin bu dilleri öğrenme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Ancak sonra hazırlanan Uygurca sözlüklerde bu sözlükte olan kelimelerin dikkate alınıp alınmadığı veya alındıysa ne kadarının dikkate alındığı konusunda bir bilgiye rastlanmadı.

Beş dilli sözlük üzerine pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ilki 1909 yılında E. Denison Ross tarafından yapılmış (Yashend, 2020, s. 76) olup Uygur Türkleri de 1988 yılında bu kervana katılmıştır. Türkiye’de bu sözlük üzerine yapılan bir yüksek lisans çalışmasında belirtilen Uygurlar tarafından yapılan çalışmalar şunlardır (Yashend, 2020, s. 76-90):

Muhammed, Tayircan (1988). Wuti Wingwen jian Jiqi Yanjiu Shuping (Beş dilli sözlük ve onun incelemesi). *Dil ve Tercüme Dergisi*, 4, 40-41.

Muhammed, Tayircan (1988). Wuti Wingwen jian Jiqi Yanjiu Shuping (Beş dilli sözlük ve onun incelemesi). *Dil ve Tercüme Dergisi*, 4, 40-41.

Zayidi, Mahmut ve Zayidi Muhammed (1991). Beş tillik luğet-Uygur tili tarihi boyiçe muhim menbe (Beş dilli sözlük-Uygur dil tarihindeki önemli kaynak. *Dil ve Tercüme Dergisi*, 2, 27-28.

Zeyidi, Mehmud (1991). Beş dilli sözlük-Uygur dil tarihindeki önemli kaynak. *Dil ve Tercüme Dergisi*, 2, 8-10.

Tömür, Sadık (1994). Beş tillik Mancuçe luğetning Hanzuçe-Uygurçe kısmını teyyarlaştta körülgen mesililer (Beş dilli sözlüğün Çince-Uygurca kısmının hazırlanmasında karşılaşılan problemler). *Dil ve Tercüme Dergisi*, 6.

Tömür, Sadık (1997). Uygur tili boyiçe işlengen tunji selişturma luğet-Beş tillik Mancuçe luğet toğrisida (Uygurca Yapılmış İlk Karşılaştırmalı Sözlük-Beş Dilli Mançuca Sözlük Hakkında). *Dil ve Tercüme Dergisi*, 4.

Metniyaz, Razik (2004). Beş dilli sözlükteki Uygurca kelimelerin yapısal analizi. *Xinjiang Sosyal Bilimler Araştırmaları*, 5, 1-5.

Türkiye’de yapılan çalışmalara A. Melek Özyetgin’in 2002 yılında yapılan Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumunda sunduğu “Yü Chih Wu Ti Ching Wen Chien: Ch’ing Sülalesi Dönemine Ait Bir Sözlük” başlıklı bildiri ile (Özyetgin, 2002, s. 192-202) yine Özyetgin’in Tuerxun Yasheng’e çalıştırdığı “Beş Dilli Sözlük ve Sözlükteki Uygurlara Ait Yemek ve Mutfak Kültürü ile İlgili Söz Varlığı” (2020) örnek verilebilir.

R. B. Shaw’ın 1878-1880 yıllarında Kaşgar ve Yarkent ağızlarını esas alan *Doğu Türkistan Sözlüğü* ve H. Whitaker tarafından hazırlanan *Yeni Uygurca Sözlük*’ün hazırlanışında *Mançuca-Çince Beş Tillik Lügat*’ten faydalanıp faydalanmadıkları belli değildir.

Emir Necip’in Uygurcadan Rusçaya sözlüğü daha tanınmış olsa da ondan önce hazırlanmış ve 1939 yılında yayımlanmış Uygurca-Rusça bir sözlük vardır. Sözlük, Baskakov ile Nasilov tarafından hazırlanmıştır.

Baskakov ve Nasilov'un çalışması esas alınarak Kibirov'un gözden geçirmesiyle *Uygursko Russkiy Slovar*, 2019 yılında yeniden basılmıştır. Bilgisayar ağ sayfasında satışta olan sözlük hakkında verilen "...Sözlük, modern Uygur dilinin kelime hazinesini tam olarak kapsamamaktadır; en yaygın kelime ve ifadeleri içermektedir. Bu sözlüğü derlerken, derleyiciler Uygur dilinde orijinal ve tercüme edilmiş kurgu, folklor, ders kitapları, süreli yayınlarla Sovyet Uygurlarının yaşayan, konuşulan dilinden seçilmiş kelimeler kullandılar. Ayrıca SSCB'de N. A. Baskakov ve V. M. Nasilov tarafından derlenen ve 1939'da yayımlanan ilk Uygurca-Rusça sözlüğü kullanılmıştır." (URL 1) açıklaması, sözlüğün bir derlemeye dayalı oluşturulduğunu, başka bir ifadeyle sözlük hazırlama yoluyla mahallileştirmenin desteklendiğini tespiti açısından önemlidir.

A. Şemiyeva ve İ. Ehmetyev tarafından hazırlanan *Uygur Tili Grammatikisi*, bölgedeki bir ağzı değil genel Uygur Türkçesini kapsayan ilk çalışmalardandır. Uygurca dil bilgisi ile ilgili bu çalışmanın önce Kazakistan'da Kaydarov-Seydvakkasov ve Talipov tarafından yapılan *Hazirqi Zaman Uygur Tili I-II* gibi çalışmalara örnek teşkil ettiğini, Kazakistan'da yapılan bu çalışmaların da yirmi yıl sonra aktarılarak Doğu Türkistan'da yayımlanmasının yapılacak dil bilgisi çalışmalarına örneklik ettiğini vurgulamak gerekir.

Şemiyeva, A. ve Ehmetyev, İ. (1955). *Uygur Tili Grammatikisi I Fonetika hem Morfologiya*. Almatı.

Bugün nüfusları yok denecek kadar azalmış olsa da Sarı Uygurlarla ilgili çalışmalar, Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Türklerin dili ile ilgili çalışmalarda önemli bir yer tutar. Bu çalışmalardan bir tanesi de 1957 yılında yayımlanan, Malov'un *Sarı Uygurların Dili-Sözlük ve Gramer* adlı çalışmasıdır. 196 sayfadadan oluşan çalışmanın 9-154. sayfalar arası sözlük, 155-194. sayfalar arası ise dil bilgisidir.

Malov, S. E. (1957). *Yazık Jeltih Uygurov Slovar e Grammatika (Sarı Uygurların Dili Sözlük ve Gramer)*, İzdatel'stvo Akademii Nauk Kazaxskoy CCR, Alma-Ata. (9-154. Sayfalar arası sözlük; 155-194. Sayfalar arası dil bilgisi)

Çalışmada, Malov'un bazı kelimelerin karşısına sadece soru işareti koyduğu ve anlamlarını vermediği, bazılarında ise soru işareti koyarak ihtiyatla yaklaştığı dikkat çeker.

1960'lı Yıllarda Yapılan Sözlük ve Dil Bilgisi Çalışmaları

1960'lı yılların başında dikkat çeken bir diğer sözlük çalışması ise Kibirov ile Tsunvazov'un Uygurca-Rusça sözlüğüdür. Bu sözlük, 2012 yılında Kibirov tarafından gözden geçirilmiş, Baskakov'un sözlüğü de dikkate alınarak yeniden yayımlanmıştır.

Kibirov, Ş.-Tsunvazov, Y. (1961). Uygursko-Russkiy Slovar' (Uygurca-Rusça sözlük). Alma-Ata: Kazakistan Penler Akademiyası Neşriyatı.

Aynı yıl yayımlanan Selahattin Olcay'ın "Yarkent Ağzından Örnekler" çalışması kitap olmasa da Yarkent ağzından derlenmiş malzemelerin (20 sayfalık "Tahlili Fihrist") bir ağız sözlüğü görevi göreceği düşüncesiyle zikredilmiştir. Ayrıca makalenin kaynakça kısmında Doğu Türkistan'da kullanılan Türkçeye ilgili yapılan çalışmaların çoğunun yer alması, Türkiye'de konu ile ilgili çalışma yapanlar için uzun süre önemini kaybetmemiştir. Bu çalışmanın bir diğer önemli tarafı, Türkiye'deki Doğu Türkistan Türklüğü ile ilgili ilk çalışmalardan biri olmasıdır.

Olcay, Selahattin. (1961). Yarkent ağzından örnekler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 19 (1-2), 31-65.

Türkiye'de F. Sema Barutçu Özönder'in danışmanlığını yaptığı 1998 yılında yapılan yüksek lisans tezi de Türkiye'de yapılan Sarı Uygurcayla ilgili çalışmalara ilave edilmelidir (Aktepe, 1998).

Aktepe, Gülsün. (1998). Sarı Uygur Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Uygurcanın da içinde bulunduğu *Beş Tillik Mançuçe Çince'den sonra Gunnar Jarring'in Doğu Türkistan Lehçesi İngilizce Sözlüğü* (An Eastern Turki-English Dialect Dictionary), Doğu Türkistan'da kullanılan Türkçeye yönelik en kapsamlı çalışmalardan birisidir. Yüzyılın ilk çeyreğinde Doğu Türkistan'da uzun süre bulunan, Doğu Türkistan'la ilgili yazı ve görsel en çok belgeye sahip olan ve doktora tezini bölgede yazan Jarring'in çalışması ve çalışmanın mahiyeti yanında bölgeyi, bölgenin dilini, dolayısıyla bölge insanının kimliğini Sovyet Türkologları ve Çinli politikacılara rağmen açıkça söylemesi yapay isimlendirmelerin zorla kabul ettirilemeyeceğini göstermektedir.

Jarring Gunnar (1964). An Eastern Turki-English Dialect Dictionary (Doğu Türkistan Türkçesi İngilizce Sözlük). Lund.

1955 yılında Doğu Türkistan için "Şincañ Uygur Özerk Bölgesi" adı verilmiş olmasına rağmen Jarring'in yayımladığı sözlükte bölgeden Doğu Türkistan olarak bahsedilmesi ve dilinin Doğu Türkistan Türkçesi olarak adlandırılması önemlidir. Çünkü 20. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Sovyet bilim adamları, bölge insanından ısrarla Uygur ve dillerinden Uygurca diye bahsederken Jarring'in 60'lı yılların ortasında bölgede kullanılan dilin Doğu Türkçesi şeklinde bahsetmesi, Sovyetler Birliği ve Çin'in politikalarının hâlâ tutmadığını, rağbet görmediğini göstermektedir.

Tenişev ve Malov'un 1960'lı yıllarda yaptıkları çalışmada bölgenin dilinden nareçiya (lehçe) olarak bahsetmeleri de önemli bir durumdur.

E. R. Tenişev'in 1963 yılında yayımladığı *Nareçiya Sintsyanskix Uygurov* (Şıncañ Uygurlarının Lehçesi) kitabında da Uygur adı, bölge insanının etnik kimliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Buna Tenişev'in kitabından önce 1961 yılında Moskova'da S. E. Malov tarafından yayımlanan *Nareçiya Sintsyanskix Uygurov* (Şıncañ Uygurlarının Lehçesi) çalışması da örnek verilebilir. Her ne kadar Uygur ismi bölgeye Çin hükûmeti tarafından Şıncañ Uygur Özerk Bölgesi adı verildikten sonra yayılmış gibi dillendirilse de Uygur adının Ruslar tarafından 1900'lü yılların başında bilimsel çalışmalarda servis edilip yaygınlaştırıldığı, konuyla ilgilenenlerde ortak kanaattir. Çünkü Batılı bilim adamlarının hâlâ bölgeden Eastern Türkistan şeklinde bahsettikleri dönemlerde Ruslar bilimsel çalışmalarda Uygur adını ön plana çıkarmakta ısrarlıdır.

1968 yılına kadar Uygurca ile ilgili hazırlanan sözlüklerin tamamına yakını, bir veya iki şehri içine alan ağız sözlükleridir. 1968 yılında Emir Necip tarafından hazırlanan 828 sayfalık *Uygurca-Rusça Lügat*, Uygur adının sözlükte geçmesine rağmen Avrupalı bilim adamlarının isimlendirme konusunda Rus bilim adamları ile hemfikir olmadıklarını göstermektedir. .

Necip, E. N. ve Rahimov T. R. (1968). *Uygursko-Russkiy Slovar*. (Uygurca-Rusça Lügat). Sovétkaya Énsiklopediya Neşriyati. Moskva.

1960'lı yıllar, Doğu Türkistan dışındaki ülkelerin çalışmalarının yoğun olduğu bir dönem olmak yanında Sovyetler Birliği bilim adamlarının çalışmalarının ağırlıkta olduğu bir dönemdir. Aslında bu dönem sadece doğu Türkistan değil bütün Sovyetler Birliği'nde Türk toplulukları ile ilgili sözlük çalışmalarının çok fazla olduğu bir dönemdir. Buna karşılık 1970'li yıllar, Uygurca sözlük çalışmalarının Doğu Türkistan içinde de dışında da yok denecek kadar az olduğu bir zamandır. Doğu Türkistan içinde çalışmaların olmaması veya az olmasının sebebini, yaşanan kültür devrimi ile izah etmek mümkündür. Buna, Latin kökenli alfabeyi kullanmanın henüz tam yerleşmemiş olmasını da ikinci bir sebep olarak ilave edebiliriz. 1980'den sonra verilen eserlerin çokluğu ve çeşitliliği, bu tespitleri doğrular niteliktedir.

Malov, S. E. (1961). *Nareçiya Sintsyanskix Uygurov* (Şıncañ Uygurlarının Lehçeleri). Moskva.

Tenişev, E. R. (1963). *Nareçiya Sintsyanskix Uygurov* (Şıncañ Uygurlarının Lehçeleri). Moskva.

1963 yılında yayımlanan Çince Uygurca lügat, Uygur Türklüğünün Çince öğrenme ihtiyacından kaynaklanan yayındır.

Henzuçe-Uygurçe Qisqıçe Luğet. Urumçi 1963. (12000 kelime) (Öztopçu, 1993, s. 171-172).

Tenişev E. R. ve Todaeva, B. H. (1966). Yazık Jeltih Uygurov (Sarı Uygurların Dili). Moskva.

Kaydarov, A.; Seydvakkasov, G.ve Talipov, T. (1963). Hazırqi Zaman Uygur Tili I. Qisim. (Leksika ve Fonetika). Kazakistan Penler Akademiyası. Almuta.

Kaydarov, A.; Seydvakkasov, G. ve Talipov, T. (1966). Hazırqi Zaman Uygur Tili II. Qisim Morfologiya ve Sintaksis. SSR Kazakistan Penler Akademiyası. Almuta

Tenişev, E. R. (1965). Dolanı i IX Yazık (Dolanlar ve Onların Dili). Moskva.

1960'lı yıllar, Latin alfabesine geçişin tartışıldığı fakat bir türlü gerçekleşmediği yıllardır. Bu tartışmalar, kitap hâline de getirilmiştir. Latin alfabesine geçiş ertelense de bazı okullarda Latin alfabesi ile eğitim yapıldığı biliniyor. Bu yıllarda yayımlanmış bir imla kılavuzu tespit ettik ancak bu kılavuzun hangi alfabe için hazırlandığı belirtilmemiştir.

(Hazırlayan kişi veya kurum belirtilmemiş) (1962). Yeziq Özgertiş Toğrisida Soal-Cavaplar. Ürumçi: Şıncañ Xelq Neşriyati. (Arslan vd., 2010c: 2234)

(Hazırlayan kişi veya kurum belirtilmemiş) (1965). Uyğur Yeni Yeziqinin İmla Kaidisi. Ürumçi: Şıncañ Xelq Neşriyati. (Arslan vd., 2010c: 2234)

1970'li Yıllarda Yapılan Sözlük ve Dil Bilgisi Çalışmaları

1950 ve 1960'lı yıllarda Rus bilim adamları tarafından yapılan ağız çalışmalarının 1910'lu yıllarda yapılan derlemelere dayandığını da belirtmek gerekir. Bu derlemelerin yapıldığı dönemde ses kaydı olmadığı için derlenen metinlerin ses bilgisi bakımından pek önem taşımadığını ancak söz varlığı açısından çok değerli olduğunu belirtmek yerinde olur. Derlemelerin ses bilgisi bakımından tartışmaya açık olması, ses kaydı olmaması yanında derleyen kişilerin misyoner olmaları ve belli rejimlere hizmet etmesinden kaynaklanır. Ancak her şeye rağmen Uygur yazı dilinin ses bilgisinin bu metinler dikkate alınarak oluşturulduğu da unutulmaması gereken ayrı bir konudur.

1960'lı yıllarda Kazakistan Fenler Akademisinde Kaydarov, Seydvakkasov ve Talipov tarafından yapılan *Hazırqi Zaman Uygur Tili I ve II* önemlidir. Çünkü bunların 1983 yılında aynen aktarılarak Uygurca Arap

harfleri ile yayımlandıkları görülür. Bu yayının, Doğu Türkistan'da bugüne kadar devam eden dil bilgisi çalışmalarına örnek teşkil ettiğini belirtmekte fayda vardır. Doğu Türkistan'daki çalışmalara örnek teşkil eden bu çalışmaların Çağdaş Uygur yazı dilinin şekillenmesinde önemli bir yer tuttuğu unutulmamalıdır.

Bundan sonraki dönemde ağızlara dayalı sözlük çalışmalarına gramer çalışmaları da eşlik eder. Hatta dil bilgisi çalışmalarının sözlük çalışmalarından daha fazla olduğu söylenebilir.

Kaydarov, A. T. (1971). Uygur Tili Boyıçe Tekşürişler (Uygur Dili Hakkında İncelemeler). Kazak SSR Nauku Neşriyatı. Almata.

Emir Nadzhip (1971). Modern Uigur (Çağdaş Uygurlar). Moscow: Nauka Publishing Hüuse Central Department of Oriental Literature.

Tenişev, E. R. (1976). Stroy Sarıg-Yugurskogo Yazıka (Sarı Uygur Dilinin Yapısı). Akademiya Nauk CCCR İnstıtüt Yazıkovnaniya, İzdatsel'svo Nauka. Moskva.

1970'li yıllar, aynı zamanda Doğu Türkistan başta olmak üzere Uygurların yaşadığı diğer yerlerde de Uygurlar başta olmak üzere Türk topluluklarından bilim adamlarının derleme yaptıkları dönemdir. Bunlar daha sonra yapılacak çalışmalara da zemin teşkil ettiği için belirtilmesi gerekir.

Hamrayev, Mömün ve Eliyva, Mahinur (1977). Uygur Xelq Çöçekliri. Jazuşı Neşriyat. Almata.

1974 yılında yayımlanan, Çinceden Uygurcaya sözlüğün 1963 yılında yayımlanan 12 bin kelimeleik sözlüğü çok aştığını; Uygur sözlükçülüğünün gittikçe geliştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak iki yıl sonra 560 kelimeleik bir kısa sözlük de pratik oması ve taşınabilmesi düşünülerek hazırlanmış özel amaçlı sözlük olmalıdır.

(Yazarı belirtilmemiş) (1974). Henzuçe-Uygurçe Luğet. Urumçi. (47000 kelime) (Öztopçu, 1993, s. 171-172).

(Yazarı belirtilmemiş) (1976). Henzuçe-Uygurçe Oisqiçe Luğet. Urumçi (5600 kelime) (Öztopçu, 1993, s. 171-172).

1979 yılında yayımlanan sözlük ise tamamen pratik Çince öğretmeye yönelik bir sözlük olmasıyla dikkat çeker.

(Yazarı belirtilmemiş) (1979). Henzuçe-Uygurçe Turaqliq Ibariler Luğiti. Pekin. (Öztopçu, 1993, s. 171-172).

1976 yılında tespit edilebilen önemli bir çalışma da imla sözlüğüdür. Hem kelime kadrosunu vermesi hem de yazılış amacı bakımından önemli bir çalışma kabul edilebilir. Fakat ondan önce onun kadar hatırlatılmaya değer önemli bir diğer çalışma da yeni Uygur yazısının imla kuralları ile ilgili olandır.

(Hazırlayan kişi veya kurum belirtilmemiş) (1973). Uygur Yeni Yazının İmla Qaidisi. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı. (Arslan vd., 2010c: 2234)

Weyyü Enhuyi (1976). Uyğurçe İmla Sözlüğü. (Şuar Yeziq Tüzgertiş). Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Önce Rus Çarlığı ve devamı olarak Sovyetler Birliği ile Çin'de Doğu Türkistan ve bu bölgede yaşayanlarla ilgili çalışmalar, bu ülkelerin bölgeye olan ilgilerinin yansımasıdır. Onun için bölge insanını anlamak ve onlara şirin görünmek adına yapılan işlerden birisi de onların kültürü ile ilgili çalışmalar yanında onların kendisini tanıması için kendilerinin değerlerini anlatan kitapların bölge insanının diliyle yayımlanmasıdır. 1953'te başlayan Çince Uygurca sözlük yayımlama işi bir adım daha ileriye giderek mahiyeti hakkında geniş bilgi sahibi olmadığımız Çince Uygurca atasözleri sözlüğüne evrilmiştir. Ancak sözlükte, sözlükteki atasözlerinin Çince atasözlerinden bir çeviri mi yoksa Çin atasözlerine Uygurca karşılık bulunan atasözleri mi olduğu belirtilmemiştir.

Henzuçe-Uygurçe Maqal Temsiller Luğiti XHY(ub). Ürümçi 1979.

Doğu Türkistan'daki yazı dili sözlükleri ise Sovyetlerdeki Türk yazı dilleri sözlüklerinin hazırlanmasına paralel olarak başlar. İlk sözlük 1957 (1000 kelime), 1965-66 (3.000 kelime), 1976 (8.000 kelime) ve 1985 (50.000'in üstünde kelime) yıllarında olmak üzere 4 tane de yazım sözlüğü yayımlanmıştır. Bunlardan en ayrıntılı olanı hiç şüphesiz 1985'te yayımlanmış olan son sözlüktür (Öztopçu, 1993, s. 171). Dil bilgisi ve ağız çalışmaları da sözlük çalışmalarına paralel bir seyir takip eder. Genel dil bilgisi kitapları yanında ağız çalışmaları, ağız sözlükleri yayımlanır. Bunları, derlemeye dayalı başka çalışmalar da takip eder. Sözlük bilimi kitapları yanında çeviri sözlükler, yerliler dışında yabancılara Uygurca öğretim kitapları ile başka dillerin gramer kitapları ile sözlüklerinin hazırlanması da dikkat çeker.

Doğu Türkistan'da Arap kökenli fonetik alfabenin kabulünden önce Yeni Uygur yazı dilinin yazılması konusunda 1954, 1963, 1973 yıllarında olmak üzere üç tane imla kılavuzu yayımlanmıştır. Bunları son alfabe değişikliğinden sonra 1983 yılında dördüncüsü takip eder (Öztopçu, 1993, s. 171). Bunlar, yazı dilinin standartlaştırılması adına olumlu gelişmeler olarak görülebilir ancak kısa aralıklarla dört ayrı yazım kılavuzunun yayımlanması, şüphe ile yaklaşılmasında önemli bir etkidir. Yaklaşık her on yılda bir değişen imla kılavuzları, yazı dilinin gelişmesinin önündeki en büyük engeldir denilebilir.

1980’li Yıllarda Yapılan Sözlük ve Dil Bilgisi Çalışmaları

1980’li yıllar, Doğu Türkistan’da sözlükçülük ve dille ilgili diğer yayınlar konusunda âdeta patlamanın yaşandığı bir dönem olmuştur. Bunda 1983 yılında tekrar Arap kökenli alfabeye dönüşün de payı olduğunu belirtmek gerekir. Alfabeyi kimlikle özdeşleştiren Uygur Türklüğü düzenlemesini yapan Çin hükûmeti, Arap kökenli fonetik bir alfabe kullanmaya başladıktan sonra istediğini elde etmenin sarhoşluğu içindedir. Aslında dünyaya açılma gayreti içinde olan Çin hükûmetinin Arap alfabesine dönüşte kazanç hanesine yazdırdığı iki önemli konu vardır. Bunlardan birincisi Latin kökenli alfabe kullanılmaya devam etseydi Uygur Türklüğünün dünya ile iletişimi, özellikle Türkiye ile kurulacak muhtemel ilişki daha farklı olabilirdi. 80’li yıllar ve sonrasında başka dilleri öğrenmek, öğretmek ve Uygurcanın içeride ve dışarıda öğretilmesi konusunda yayımlanan kitaplar ve sözlükler bunu göstermektedir. İkinci husus ise yeni kabul edilen alfabe her ne kadar Arap kökenli bir alfabe olsa da fonetik bir alfabe olup Uygurların önceden kullandığı alfabe ile hiçbir ilişkisi yoktur. Bundan dolayı Uygurların, kullanılan bu alfabe ile eski eserlerini okumaları ve anlamaları da imkânsızdır. Bunlar dikkate alındığında Çin hükûmeti, yeni kabul edilen alfabe ile bir taşla iki kuş vurmuş oldu.

1980’li yılların başında yayımlanan Uygurcadan Çinceye sözlük, alfabe değişikliğinin hemen arifesinde dikkat çeker.

Uygurçe-Henzuçe Luğet. Urumçi 1982. (Latin harfleriyle ve 30.000 ‘den fazla madde başı kelime) (Öztopçu, 1993, s. 171-172)

Yeni kabul edilen alfabenin yayınlarda ilk yansıması, yazım kılavuzlarının hazırlanması ile okul sözlükleri gibi çalışmaların yoğunluğudur. Yazım kılavuzları, yazı dilinin kullanımına ilişkin kuralları barındırması yanında aynı zamanda yazı dilinin kelime kadrosunu şu veya bu şekilde yansıtmaya açısından önemlidir. Bu yönü dikkate alındığında yazım kılavuzunun en az sözlük kadar önemli olduğu kesindir. Hazırlanan yazım kılavuzları içerik olarak bazıları hem alfabenin tanıtımı hem imla kurallarını içeren kitap; bazıları sadece imla kurallarını içeren kitap iken bazıları da sadece telaffuza yönelik kitap şeklindedir. Bir imla kılavuzunun sadece telaffuza yönelik olması, yazı dilinin ses bilgisi konusunda bazı sıkıntılar yaşandığına işaret etmesi yanında yazı dilindeki karmaşayı da açıklar niteliktedir. Yeni Uygur yazı diline esas olan ağzı, bazıları Kâşgar bazıları Ürumçi merkez ağzı dese de yazı diline esas olan tek bir ağız yoktur. Daha önce Kâşgar bu konuda ağırlıkta iken bu eski gücü kırmak isteyen yönetim, bütün ağızları tek bir yazı dili olarak birleştirmek istemiştir. Hem kullanılan mevcut yazı dili hem de sözlüklerdeki kelime kadrosu bunu yansıtmaktadır. Ancak bu kılavuzların çoğunun Pekin’de düzenlenip basılmış olması da ayrı bir soru işaretidir. 1980’li yıllarda basılan üç kılavuz ise şunlardır:

ŞUAR Milletler Til Yeziq Hizmiti Komiteti (1983). Uygur Yeziğiniñ Elipbesi ve Uygur Edebiy Tiliniñ İmla Qaidisi. Şıncañ Şinhua Basımevi.

(Yazan kişi veya kurum belirtilmemiş) (1984). Uygur Tiliniñ İmla Luğiti. Ürümçi (Öztopçu, 1993, s. 171-172)

Osmanof, Mirsultan ve Sabit, Abdureşit (1987). Hazırqı Zaman Uygur Edebiy Tiliniñ İmlasi Heqqkide Savat. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı. (Arslan vd., 2010c: 2233)

Ahmet İlyev tarafından Uygur okullarında kullanılmak üzere hazırlanan sözlüğün de bir taraftan Uygur yazı dilini diğer taraftan Uygur sözlükçülüğünü yönlendirmek üzere hazırlandığı tahmin edilebilir.

İlyev, Ahmet İlyeviç (1985). Rusça-Uygur Okulu Sözlüğü/ A. İ. İliev, E. N. Deltsova; filolojik bilimler adayı R. İ. İsmailov'un editörlüğünde. Alma-Ata: Mektep.

Kaydarov'un *Rusça-Uygurca Dil Terimleri Sözlüğü*, Uygurların dil konusunda yapacağı çalışmaları yönlendirme amacıyla hazırlanmış bir çalışmadır denebilir. Bu çalışmanın Kazakistan'da yayımlanması da önemlidir. Nihayet 1963 yılında Uygurca dil bilgisi konusunda hazırlanan bir kitap da 1986 yılında Doğu Türkistan'da çevrilerek yayımlanmış ve gramer çalışmalarına örnek olmuştur.

Qaidarov, Abdu ve Tuganbaevich, Ali. (1987). Rusça-Uygurca Dil Terimleri Sözlüğü/ A. Qaidarov, Ş. Baratov; Ed. R. İsmailova. Alma-Ata: Mektep.

Sovyetler Birliği sınırları içinde yapılan bu sözlük çalışmaları ile gramer çalışmalarını Sovyetler Birliği'nin Uygurları Çin hükûmetine karşı kullanma gayreti olarak değerlendirmek de mümkündür. Doksanlı yılların başında ilk cildi basılıp altıncı cildi 1990'lı yılların sonunda tamamlanan izahlı lügat, Sovyetler Birliği'nin Uygurları kullanma niyetinin hissedilmesi sonucu basılmış olabilir.

Ğappar Amine. ve rk. (Ed.) (1988). Hazırqı Zaman Uygur Edebiy Tiliññ Teleppuz Luğiti. Pekin: Milletler Neşriyatı. (680 s.)

Onbirinci asırda Kaşgarlı'nın hazırladığı divanla sözlükçülük geleneğinin başladığı coğrafyada uzun süre bir sözlüğün hazırlanmaması dikkat çekicidir. *Mançuçe Beş Dilli Lügat*'e Uygurca (o dönemdeki Çağatay yazı dili) dâhil edilmesi 18. asrın sonlarıdır. Bundan sonra bizim tespit edebildiğimiz ilk sözlük çalışması, Şıncañ Uygur Özerk bölgesinin dışında Kazakistan'da gerçekleştirilmiştir. Sözlüğün hazırlanmasını Sovyetler Birliği'nin bölgeye yönelik emperyalist amaçları ile ilişkilendirmek mümkün ise de bir sözlüğün ortaya çıkmış olması önemli bir husustur. Ayrıca bu sözlüğün daha sonra Doğu Türkistan'da hazırlanıp yayımlanacak olan sözlüklere hem içerik hem de isim olarak örnek teşkil ettiğini belirtmek gerekir.

Toxti, Qadir. (1981). İzahliq Luġet. Eli Qazaq Avtonom Oblastlik Maa-rip İlmıy Cemiyiti (“Eli Geziti” Basma Zovodida Besildi), 225 s.

1980’li yıllar, aynı zamanda hem yerli hem yabancı bilim adamlarının Doġu Türkistan’ın ağızları hakkında en çok yayın yapıldığı dönemdir. Yabancılar tarafından daha önce yapılan şehirlerin ağızları ile ilgili derleme ve sözlük çalışmaları veya bölgedeki farklı Türk toplulukların konuşma dili ile ilgili çalışmalardan sonra bölge insanının bölgenin ağızları konusunda yaptıkları çalışmaların daha sonra yapılacak olan hem ağız sözlükleri hem de yazı dili sözlüklerine temel teşkil ettiği şüphesizdir. Bölgenin ifadesi ile şiveleri hakkında ilk çalışmalardan birisi de Gulam Gapur’un bütün bölge ağızlarını içine alan şiveler sözlüğüdür.

Ėapuri, Ėulam. (1986). UyĖur Tilinin Qisqıçe Şive Luğiti. Beyciñ: Milletler Neşriyati.

Bu sözlük çalışmasından önce Şincañ Uygur Özerk Bölgesi dışından Mirsultan Osmanov’un bütün Uygur ağızlarını içine alan çalışması, bölge ile ilgili çalışma yapacak olanları da cesaretlendirmesi açısından önemlidir.

Osmanov, Mirsultan. (1989). Hazırqi Zaman UyĖur Tili Diyalektleri. Ürümçi.

Bu iki bölge ağızıyla ilgili çalışmadan sonra bölge ağızı ve halk edebiyatı araştırmalarına temel olacak derlemelerin yapıldığı ve yayımlandığı görülür. Bu ilk çalışmaların hem bölge insanı hem de yabancılar tarafından yapıldığı fakat bölge dışında yayımlandığı dikkat çeker.

Tenişev, E. R. (1984). UyĖurskiy Teksti (Uygurca Tekstler). Moskva.

Eliyeva, M., Erşidinov, B. ve Molloydov, S.(1988). UyĖur Folklorinin Antologiyasi. Kazakistan SSR Nauka Neşriyati. Almuta.

1980’li yıllar ileride yapılacak filoloji çalışmaları için temellerin atıldığı, alt yapının da hazırlandığı dönemdir. Bu dönemde yapılan çalışmalar içinde dil bilimi çalışmaları önemli bir yer tutar. Bunların içerisinde dilin yazımıyla ilgili çalışmalar da vardır.

Yolboldi, Nesrulla. (1983). Tilşunaslik Heqqide Asasiy Bilimler. Milletler Neşriyati. Ürümçi.

Niyaz, Hâlik ve Qasim, Muhebbet. (1986). Tilşunaslik Asasliri. Şincañ Xelq Neşriyati. Ürümçi.

Veli, Qurban. (1986). Biznin Tarihiy Yeziqlirimiz. Ürümçi: Şincañ Yaşlar-Ösmürler Neşriyati.

Taqlimaġaniy, Abdureip Polat. (1986). Çağatay UyĖur Tili Girammatisi. Keşker: Keşker UyĖur Neşriyati.

Tömür, Hemit.- Polat, Abdureup. (1986). Çağatay Tili. Keşker: Keşker UyĖur Neşriyati. (Arslan ve ark., 2010c, 2233)

1980’li yıllar aynı zamanda mesleki terimlerle ilgili sözlüklerin hazırlandığı ve yayımlandığı dönem olmakla da dikkat çeker. Bir sözlük olmasa da bir teori kitabı olan ve üniversitelere yönelik hazırlanmış olan *Edebiyat Nezeriyisi*, kendisinden sonra hazırlanan terimler sözlüğünün hazırlanmasına temel teşkil olması açısından önemlidir. Bu çalışmanın ardından bir edebiyat terimleri sözlüğünün yayımlanmış olması, bu tespiti doğrular niteliktedir.

(Yazarı belirtilmemiş) (1984). *Edebiyat Nezeriyisi* (Ali Mektepler Üçün Derslik). Şincañ Maarif Neşriyatı. Ürümçi.

Zeydi, Mehmet. ve Dugayli, Semet. (1988). *Edebiyat Atalğuliri Luğiti*. Milletler Neşriyatı, Ürümçi.

Mesleki terim sözlüklerinin hazırlanması, özellikle sonradan bilim dalı hâline gelen bazı alanlarda sözlüklerin çevirilerini de gündeme getirmiştir. 1980’li yıllar aynı zamanda farklı bilim dallarında başka dillerde, özellikle Çince hazırlanmış sözlüklerin Uygurcaya çevrilmesi ve yayımlanması hız kazanmıştır. Çeviri terim sözlüklerinin sayısı çeşitli alanlarda sayı olarak gittikçe artmıştır. Bu şekilde yayımlanmış ilk sözlüklerden birisi de iktisat terimleri sözlüğüdür.

Dişin, Şuv (Ed.); Yusuf, Erkin Reyim- Husen, Yasin Tercüme edenler). (1988). *siyasî İktisat Luğati* 1. Tom, Milletler Neşriyatı, Ürümçi.

Dişin, Şuv (Ed.); Yusuf, Erkin Reyim- Husen, Yasin Tercüme edenler). (1988). *siyasî İktisat Luğati* 2. Tom. Milletler Neşriyatı, Ürümçi.

Dişin, Şuv (Ed.); Yusuf, Erkin Reyim- Husen, Yasin Tercüme edenler). (1988). *siyasî İktisat Luğati* 3. Tom. Milletler Neşriyatı, Ürümçi.

Uygur sözlükçülüğünde önemli bir adım da tarihî Türk yazı dilleri ile ilgili yapılan çalışmalar ve tarihî sözlüklerin günümüz Uygurcasına kazandırılmasıdır. Bu durum, kökenlerini arama, aslına dönme gibi bir gerçeği de gündeme getirmektedir. Çünkü Çin idaresi, Doğu Türkistan’da yaşayan insanların dilini unutan Çinliler olduğunu iddia etmektedir. Bu türden çalışmalar aynı zamanda bu anlayıştaki idareye de bir cevap niteliğindedir.

Sözlüklerin içerdiği kelimelerle diğer unsurlar aynı zamanda millî hafızadır. Bu özelliğinden dolayı sözlükler etnik kimliğin de göstergesidir. Eğer sözlükler başkaları tarafından hazırlanmışsa veya hazırlanmasında yönlendirme varsa bu doğrudan etnik kimliği dönüştürme veya yeniden oluşturma gayretidir. Bu yüzden sözlüklerin eskiliği veya tarihinin derinliği dilin, dolayısıyla milletin tarihinin eskiliği demektir. Bunu sadece eskilik olarak değerlendirmek eksik bir ifadedir. Sözlükler sahiplerinin gelişmişliğini, insanlığa katkısı, yaşadığı coğrafyayı, duygu ve düşünce dünyasının zenginliğini, millî hayalleri de bünyesinde barındırır. Bundan

dolayıdır ki Çin hükûmeti, zorla yeni bir kimlik vermek için uğraştığı coğrafyada kendisinin sözlüğü yokken hazırlanmış *Divanu Lügati't-Türk*'ün günümüz Uygur Türkçesine çevrilmesini engellemeye çalışmış, girişimde bulunanları ve çalışmalarını yok etmiştir. (Solak, <https://akademiye.org/tr>). *Divanu Lügati't-Türk*'ün günümüz Uygurcasına kazandırılması 80'li yılların başında, Çin'in dünyaya açıldığı, Türkiye ile ilişkilerin kurulduğu bir zamanda ancak bir grup çalışmasıyla mümkün olmuştur.

Mahmut Qaşğari (1981). *Türkiy Tiller Divanı (Divanu Lügatit Türk)* 1. Tom. [Neşrge tayyarlağuçılar Abdusalam Abbas-Abdurehim Ötkür-Abdurehim Hebibulla-Damolla Abdulhemit Yusufi-Helim Salih-Hacı Hur Hacı-Usman Mehemmet Niyaz-Sabit Ruzi-İbrahim Muti; (Mesul Muharrir) İmin Tursun; (Muherrir) Mirsultan Usmanov]. Şıncañ Xelq Neşriyati. Ürumçi. 687 s.

Mahmut Qaşğari (1983). *Türkiy Tiller Divanı (Divanu Lügatit Türk)* 2. Tom.. [Neşrge tayyarlağuçılar Abdusalam Abbas-Abdurehim Ötkür-Abdurehim Hebibulla-Damolla Abdulhemit Yusufi-Helim Salih-Hacı Hur Hacı-Usman Mehemmet Niyaz-Sabit Ruzi-İbrahim Muti; (Mesul Muharrir) İmin Tursun; (Muherrir) Mirsultan Usmanov]. Şıncañ Xelq Neşriyati. Urumçi 1983. 534 s.

Mahmut Qaşğari (1984). *Türkiy Tiller Divanı (Divanu Lügatit Türk)* 3. Tom. [Neşrge tayyarlağuçılar Abdusalam Abbas-Abdurehim Ötkür-Abdurehim Hebibulla-Damolla Abdulhemit Yusufi-Helim Salih-Hacı Hur Hacı-Usman Mehemmet Niyaz-Sabit Ruzi-İbrahim Muti; (Mesul Muharrir) İmin Tursun; (Muherrir) Mirsultan Usmanov]. Şıncañ Xelq Neşriyati. Urumçi 1984. 599 s.

20. yüzyılda oluşan veya oluşturulan Türk yazı dilleriyle ilgili çalışan bilim adamlarının pek çoğu Çağatay yazı dilini kendi tarihî dilleri değilmiş gibi görüp bu tarihî yazı dilini ayrı bir dilmiş gibi değerlendirirler. Özbek ve Uygurlar, tarihî Çağatay yazı dilini kendi yazı dillerinin tarih dönemi olarak görür ve kabul ederler. Bu kabul, o dönemde verilen eserler ve onların dili ile ilgili sözlük çalışmalarını da beraberinde getirmiştir. 80'li yıllarda *Divanu Lügati't-Türk*'ten sonra yapılan diğer çalışmalardan birisi Ali Şir Nevai'ye aittir bir diğeri de tarama sözlüğü mahiyetinde bir sözlüktür.

Alişir Nevaiy (1988). *Muhakemetül Luğateyn Ekki Til Münazirisi*. (Neşirge Tayyarlığuçi: Xamit Tömür, Abdurup Polat). Milletler Neşriyati. Ürumçi.

Hüdaverdi, Gocahun; Ehet, Ablimit ve Memtimin, Dildar (1989). *Qedimki Uyğur Tili Luğiti*. Ürumçi: Şıncañ Yaşlar-Ösmürler Neşriyati.

Çağdaş Uygur yazı diline kazandırılan eski sözlükler yanında eski Türkçenin kullanıldığı metinlerden yapılan seçmeler de kitaplaştırılarak yayımlanmıştır.

Hoca, Abduqayyum-Ayup, Tursun-Yusup, İsrabil (1983). Qedimki Uygur Yazma Yadigarlikliridin Tallanma. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati. (Arslan vd., 2010c: 2233)

1980'li yıllar hem başka dillerden Uygurcaya hem de Uygurcadan başka dillere sözlüklerin hazırlanıp yayımlandığı yıllardır. Bu çalışmalardan Çince-Uygurca ve Uygurca-Çince sözlükler yanında İngilizce-Uygurca ve Uygurca-İngilizce sözlükler dikkat çeker. Bunun yanında Doğu Türkistan'da yaşayan Türklerin dili, ağızları, tarihleri, kültürleri gibi konularda Çince kitap yayınlarının 1980'li yıllardan başladığı ilerleyen yıllarda git-tikçe arttığı da göze çarpar.

Uygurçe-Henzuçe Lügat. Ürümçi 1982².

Uygurçe-İngilizce Lügat. Ürümçi 1985.

Min-tsu Ch'upan she (1989). Chung-kuo T'u-chüeh-yu-tsu Yu-Yen T'sü-hui-chi (Çin'de Yaşayan Türk Hâlklerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü).

Enver Peyzulla (1988). İngilizçe Uygurçe Luğat (English-Uyghur Dictionary). Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati.

Yazarı okunamadı (1989). Henzuçe-Uygurçe Luğet 1. Tom. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati.

Ma Şiñrin (1989). Uygurçe-Henzuçe Cup Sözler Luğiti. Pekin: Milletler neşriyati. (Arslan vd., 2010c: 2229)

Yine bu çalışmalardan Doğu Türkistan'da yaşayan Türk topluluklarının Türkiye Türkçesine ilgisini de görmek mümkündür.

Mömin Abdulla (1989). Türkçe-Uygurçe Luğet. Pekin: Milletler Neşriyati.

1980'li yıllarda Uygurca dil bigisi, imla kılavuzu ve sözlük çalışmalarının yayımında âdeta bir patlama yaşanır. Bu durum, 1983 yılında Arap harflerine dayalı yeni Uygur alfabesinin kabul edilmesinden sonra olması

² Çalışmada adı geçen pek çok kitap elektronik ortamda elde edilmiş olup kitap künyesi ile ilgili bazı bilgiler eksiktir. Bunlar, kitapta belirtildiği kadarıyla eksiksiz verilmeye çalışılmıştır. Ancak bazı sözlük ve dil bilgisi kitapları Uygur Türkçesi hakkında yapılmış bilimsel çalışmaların kaynakça bölümü taranarak oluşturulmuştur. Bu kitap künyelerinde bazı eksikler vardır. Kitaplardaki eksikler yazar/yazarlar, yayın yeri ve yayınevi gibi konulardır. Bazılarında ise bu bilgiler hem Uygurca hem başka dilde yazılmıştır, bazılarında sadece bazı kısımlar Uygurca yazılmıştır. Bundan dolayı Uygurca yazılan kısımlar okunabilmiş, Çince veya Japonca yazılan kısımlar okunamamıştır. Bu eksiklik buradan kaynaklanmaktadır.

sebebiyle dikkat çeker. Bu durum, 90'lı ve 2000'li yıllarda sayıları artarak devam eder. Bu sayı artışında Çin'in dış dünyaya açılması da etkili olmuştur.

1980'li yılların başında Tatar Türkolog Tenişev'in bütün Türk dilini esas alarak Türkolojiye giriş denilebilecek bir çalışmasının Pekin'de Çince olarak yayımlanışı ilgi çeker. Bu çalışmayı 80'li yıllarda Çinli bilim adamlarının çalışmaları takip eder.

Tenişev, E. R. (1982). *Türki Tiller Tetkikatine Giriş*. Pekin. (Çince)

ŞUAR Milletler Til Yeziq Hizmiti Komiteti bilen ŞUAR İçtimaiy Penler Akademiyası Til Tetkikat Orni (1982). *Türkiy Tiller Tetkikati 1*. Beyciñ: Milletler Neşriyatı. (ikinci cilt 1983, 3. Cilt 1990 yılında yayımlanmış) (Arslan vd., 2010c: 2231)

ŞUAR Milletler Til Yeziq Hizmiti Komiteti bilen ŞUAR İçtimaiy Penler Akademiyası Til Tetkikat Orni (1983). *Türkiy Tiller Tetkikati 2*. Beyciñ: Milletler Neşriyatı. (1. Cilt 1982, 3. Cilt 1990 yılında yayımlanmış) (Arslan vd., 2010c: 2231)

ŞUAR Milletler Til Yeziq Hizmiti Komiteti bilen ŞUAR İçtimaiy Penler Akademiyası Til Tetkikat Orni (1990). *Türkiy Tiller Tetkikati 3*. Beyciñ: Milletler Neşriyatı. (birinci cilt 1982, ikinci cilt 1983 yılında yayımlanmış) (Arslan vd., 2010c: 2231)

Avtonom Rayonlik Milletler Til-Yeziq Hizmiti Komiteti (1984). *Uyğur Tili Mesililiri (Türkiy Tiller Tetkikati 3)*. Ürümçi: Ürümçi Paravanlik Basma Zavoti. (Arslan vd., 2010c: 2231)

80'li yıllarda dikkat çeken bir başka durum, Çinli bilim adamlarının Uygur Türkçesi ile ilgili çalışmalarıdır. Pekin'de Çinli bilim adamları tarafından yapılan üç çalışmadan ikisi Sarı Uygurca, biri ise yeni Uygurca üzerinedir.

Lin Lian Yün (1985). *Sa-La-Yü Jian-Zhi (Ana Çizgileriyle Sarı Uygurca)*. Bei Jings.

Chen- Zong-zhen (1985). *Lei Xuan Chun, Xi-Bu Yu-Gu-Yu Jiang-Zhi (Ana Çizgileriyle Batı (Sarı) Uygurca ve Sarı Uygur Dilinin Araştırılması)*. Pekin: Milletler Neşriyatı.

Ru Zhao Xiang-Ning Zhu Zhi (1985). *Ana Çizgileriyle Yeni Uygurca (Xian Dai Wei Wu Er Yü Jian Yan Jiu)*. Bei Jing (Çince yayımlanmış)

1980'lerde henüz alfabe değişikliği olmadan yayımlanan bir kitap, Turdi Ahmet'in Uyğur Tili kitabıdır. Bu, Doğu Türkistan sınırları içinde hazırlanmış ilk dil bilgisi çalışmalarından birisidir.

Ahmet, Turdi. (1981). *Uyğur Tili 1-2*. Ürümçi: Maarip Neşriyatı.

Arap kökenli yeni alfabenin kabulünden sonra Doğu Türkistan'da ne-redeyse bir okuma yazma seferberliği başlar. Bu durum Sovyetler Birli-ği'nin kendi bilim adamları tarafından esasları belirlenen yeni yazı dillerini öğretmek için başlattığı seferberliğe benzemektedir.

Toxti, Abdusalam-Esqeri, Ehmecan (1984). Uyğur Tili İkki Kisim. Ürümçi: Şıncañ Maarip Neşriyati. (Arslan vd., 2010c: 2229-2230)

ŞUAR Maarip Nazariti Til-Edebîyat Dersliklerini Tüzüş Komiteti (1984). Uyğur Tili Ürümçi: Şıncañ Maarip Neşriyati. (Başlanguç Mektep-lerin 5. Yilligi için derslik)

Ablet Qasim (1984). Uyğur Tili İştin Sirtqi 1. Qisim. Ürümçi: Şıncañ Maarip Neşriyati. (İşçi Dihkanlarnıñİştin Sirtqi Başlanguç Dericilik Mek-tepliri için derslik)

Ablet Qasim (1984). Uyğur Tili İştin Sirtqi 2. Qisim. Ürümçi: Şıncañ Maarip Neşriyati. (İşçi Dihkanlarnıñİştin Sirtqi Başlanguç Dericilik Mek-tepliri için derslik)

Doğu Türkistan'da alfabenin değiştirildiği yılda yayımlanan iki çeviri kitap çok önemlidir. Bu iki kitap A. Kaydarov, G. Seydvakkasov ve T. Talipov'un ortak hazırladıkları ve 1963 ve 1966 yıllarında Kazakistan'ın Almatı şehrinde yayımlanan kitaplardır. Bu kitapların 1983 yılından sonra yayımlanan kitaplara da temel teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Qaydarov, A., Seydvaqqasov, G. ve Talipov, T. (1983). Hazırqi Zaman Uyğur Tili 1. Qisim. Leksika ve Fonetika. (Kazakçadan Uygurcaya aktaranlar leksike bölümü Sabit Ruzi-Fonetika-Morfologiya-Sintaksis İskender İbrahim) Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati.

Qaydarov, A., Seydvaqqasov, G. ve Talipov, T. (1983). Hazırqi Zaman Uyğur Tili 2. Qisi-Morfologiya ve Sintaksis. (Kazakçadan Uygurcaya aktaranlar leksike bölümü Sabit Ruzi-Fonetika-Morfologiya-Sintaksis İskender İbrahim) Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati.

1980'li yıllar, Doğu Türkistan'da birbiri ardınca çokça gramer kitabının yayımlandığı yıllardır. Bu ardı ardına aynı konulu kitabın yayımlanmasını yazı dilinin kimlikle ilişkilendirilmesi olarak değerlendirmek de mümkündür. Diğer taraftan dil bilgisinin bölümlerini oluşturan ses bilgisi gibi konuların ele alınarak kitap yazılmış olması da dil çalışmaları açısından gözden kaçmaması gereken önemli bir konudur.

Yolbuldi, N. (1980). Hazırqi Zaman Uyğur Tili. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati. (Arslan vd., 2010c: 2229)

Baki, Abdukerim (1983). Hazırqi Zaman Uyğur Tili. Pekin: Milletler Neşriyati. 330 s.

Talibov, T. (1984). Uyğur Tili Fonetikisi. Almuta: Mektep.

ŞUAR Milletler Til-Yeziq Hizmiti Komiteti Luğat Bölümü (1985) Hazırqi Zaman Uyğur Edebî Tiliniñ İmla Luğiti. (Arslan vd., 2010c: 2227)

Yolbuldi, Nesrullah (1985). Hezirki Zaman Uyğur Tili. Ürümçi: Şıncañ Maarip Neşriyatı³

Taşpolat, Abdulletip (1985). Hazırqi Zaman Uyğur Tili Asasliri. Qeşker: Qeşker Uyğur Neşriyatı.

Abihan, Tohti (1985). Hazırqi Zaman Uyğur Tili Asasliri. Kaşgar 1985.

Tömür, Hamit (1987). Hazırqi Zaman Uyğur Tili Grammatikisi-Morfologiyeye. Beyciñ: Milletler Neşriyatı.

Ehmet, Turdi; Yolboldi, Nesrulla ve Musa, Enserdin (1987). Hazırqi Zaman Uyğur Tili. Ürümçi: Şıncañ Maarip Neşriyatı.

Uyğur Neşriyatı (1987). Uyğur Tili Stilistikisi. Qaşqar.

Hesen, Abduşükür ve Liciñ, Gav. (1989). Hazırqi Zaman Uyğur Tili. Ürümçi: Şıncañ Maarip Neşriyatı.

Niyaz, Hâlik ve Kasim, Muhebbet (1988). Fonetika ve Til Tekşürüş. Ürümçi Şıncañ Üniverseteti Neşriyatı. (Arslan vd., 2010c: 2231)

Nesrulla (1989). Eli Mektepler üçün Derslik Hazırqi Zaman Uyğur Tili. Ürümçi: Şincan Xelq Neşriyatı.

Bu gramer kitapları yanında Sovyetler Birliğı'ndeki bir bilim adamı tarafından yazılan kitapların çağdaş Uygur yazı diline çevrilerek yayımlandığını görüyoruz.

Baskakof, N. A. (1986). Türkiy Tillar. (çev. Perhat Cilan. Beycin: Milletler Neşriyatı. (Arslan vd., 2010c: 2234)

Çeviri bir kitap olmamasına rağmen çeviriyi konu alan üç ciltlik bu eser de adı anılmaya değer çalışmalardandır.

Şıncañ Xelq Neşriyatı Uyğur Tehrir Bölümü (1981) Til ve Tercüme 1. Ürümçi: Şıncañ Xelq neşriyatı. (Arslan vd., 2010c: 2229)

Şıncañ Xelq Neşriyatı Uyğur Tehrir Bölümü (1982) Til ve Tercüme 2. Ürümçi: Şıncañ Xelq neşriyatı. (Arslan vd., 2010c: 2229)

Şıncañ Xelq Neşriyatı Uyğur Tehrir Bölümü (1983) Til ve Tercüme 3. Ürümçi: Şıncañ Xelq neşriyatı. (Arslan vd., 2010c: 2229)

1980'li yıllarda Doğu Türkistan dışında da Türkiye, Kazakistan (SSCB) ve Suudi Arabistan'da Uygurca ile ilgili yayınların olduğu bir dönemdir. Türkiye'deki yayının makale olmasına rağmen konuyla ilgili ilk çalışmalardan olması zikredilmeye değer bulunmuştur.

³ Bu kitap, 1980 yılında aynı isimle basılan kitabın ikinci baskısı olmalıdır.

Sadvakkasov, G. S. (1989). Stroy Uyğurskogo Yazıka. Alma-Ata.

Kurban, İklil (1989). Yeni Uygur Türkçesi Grameri. Türk Kültürü Araştırmaları XXVI/2. Ankara.

Yakub Hoca. (1980). Türkistançe Til Kaidesi (Sarf). Eттаifel memleketü'l-arabiyetü's-saudiye. 1980 (1405). (Araplar için)

1980'li yıllar, Uygur Türklüğünün geçmişi ile de kucaklaşmaya başladığı dönemdir. Tarihî dönemlerde kullanılan yazı dili ile ilgili sözlük çalışmaları yanında o dönemin dili hakkındaki incelemeler de yapılmıştır. Doğu Türkistan'da Çağatay yazı dilinin 1950'li yıllara kadar kullanıldığı dikkate alınır ise Doğu Türkistan'da Çağatay yazı dili hakkında yapılan çalışmalarda önemli sonuçların ortaya çıkacağı açıktır. Bu yıllarda yapılan çalışmalardan birisi, alfabe değişikliğinden önce diğeri ikisi ise sonradır. Ancak 1980'li yıllarda Türk dilinin ilk eserlerinden kabul edilen *Kutadgu Bilig*'in çağdaş Uygurcaya kazandırılması önemlidir. Çünkü bu eser, işlenen konusu yanında ortak bir yazı dilinin kullanıldığı dönem eseri olarak bütün dil çalışmalarında kaynak bir eserdir.

Ehmet Yükneki (1980). Etebetül Heqayik (neşrge tayyarlığuçılar Hemit Tömür-Tursun Ayup). Beyciñ: Milletler Neşriyatı. (Arslan vd., 2010c: 2235)

Ahmet, Turdi (1980). Çağatay Tili. Ürumçi.

Tömür, Hamit ve Polat, Abduraup (1987). Çağatay Tili. Qeşqer: Qeşqer Uyğur Neşriyatı.

Yusuf Has Hacib (1984). Kutadgu Bilig (Abdurehim Ötkür-Ehmet Ziyai-Memtimin Yusup/ŞUAR İctimaiy Penler Akademiyesi Milletler Edebiyatı Tetkikat İnstitütü). Pekin: Milletler Neşriyatı

1980'li yıllarda dil bilgisi çalışmalarının yanında işlenmiş bir edebî dil nasıl olmalı konusunda Uygurcanın ele alınıp değerlendirildiği iki çalışmadan birisi seksenlerin başında diğeri ise sonunda yazılmıştır. Bunu, Uygurcanın yazı ve edebî dil olarak gelişmesinin bir parçası olarak görmek gerekir.

Hemdulla, Reveydulla (1981). Uyğur Tili İstilistikisidin Savat. Şıncañ Xelq Neşriyatı. Urumçi.

İbrahim, Hoca Abdulla ve Niyaz, Emet (1988). Uyğur Tili Stilistikisi. Qeşqer: Qeşqer Uyğur Neşriyatı.

Bizim tespitlerimizin dışında 1980'li yıllarda Öztopçu'nun yazan kişi veya kurum adını vermeden eser adı ve yayın yılını verdiği üç sözlük de şunlardır (Öztopçu, 1993, s. 173):

Siyasiy İqtisad Luğiti. Urumçi 1983,

(Yazan kişi veya kurum belirtilmemiş) (1984). Uyğur Tiliniñ İzahliq

Fraze'ologiyilik Birikimler Sözlüğü. Urumçi: (yayınevi belirtilmemiş)

(Yazan kişi veya kurum belirtilmemiş) (1986). Uyğur Klassik Edibiya-tidin Qisqıçe Sözlük. Pekin: (yayınevi belirtilmemiş)

(Yazan kişi veya kurum belirtilmemiş) (1989). Hazırqi Zaman Uyğur Tilidiki Tilşunasliq Atalgularining İzahliq Luğiti. Urumçi: (yayınevi belirtilmemiş)

Niyaz, Hâlik ve Kasım, Muhebbet (1989). Tilşunaslik Asasliri. Ürüm-çi: Şıncañ Xelq Neşriyati. (Arslan ve ark., 2010c, 2231)

Hanbayık, Rahman (1989). Tilşunaslik Tezisliri. Ürümçi: Şıncañ Yaş-lar-Ösmürler Neşriyati. (Arslan ve ark., 2010c, 2233)

1990'lı Yıllarda Yapılan Sözlük ve Dil Bilgisi Çalışmaları

1980'li yıllarda dil bilgisi ve sözlükçülük ile ilgili verilen eserler, 1990'lı yıllarda sayıları ve içerikleri artarak devam eder. 1950'li ve 1960'lı yıllarda yabancıların yaptıkları yayınların yerini Doğu Türkistanlı Türkler-in aldığı görülür. Önceki yayınlarda pek adı geçmeyen Çinli bilim adam-ların 1990'lı yıllarda eser verdikleri görülür. Bu durum, Çinlilerin Türkleri kabullendikleri anlamına geldiği için sevindirici olmasına rağmen Sovyet-ler Birliği'nin takip ettiği milliyetler politikasını takip ederek dili ve dile bağlı oluşan değerleri yönlendirmeye çalışması üzücü bir durumdur.

1990'lı yılların ilk eserlerinden birisi, yazarın kişi veya kurumun belir-tilmediği çok dilli bir sözlüktür.

(Yazan kişi veya kurum belirtilmemiş) (1990). Henzuçe-İngilizçe-Uy-ğurçe Turaqliq İbariler Luğiti. Urumçi: (yayınevi belirtilmemiş) (Öztopçu, 1993, s. 173)

Doğu Türkistan'da sözlükçülük ve dil bilgisi kitapları bakımından 1990'lı yıllar çok verimli olmuştur. Uygur sözlükçülüğü ile gramer kitabı yayımı yanında çeviri sözlükler ve dil bilgisi kitapları ile dil çalışmalarını besleyen dil bilim ve sözlük bilimi gibi alanlarda da eserler verilmiştir.

Hanbabayuv, Rahman (1990). Tilşunaslik Tezisliri. Ürümçi: Şıncañ Yaş-lar-Ösmürler Neşriyati.

1990'lı yılların hemen başında yabancı bir ismin Uygurcadan İngiliz-ceye hazırladığı sözlük vardır. Üstelik bu sözlük Ürümçi'de hazırlanır ve yayımlanır.

Daniel, St. J. (1990). Uyğurca İngilizçe Lügat. Ürümçi 1990.

Schwarz, H. G. (1992). An Uyghur-English Dictionary. East Asian Re-search Aids and Translations, Volume 3, Bellingham. Washington: Center for East Asian Studies, Western Washington University. (xxiv + 1083 + 2 s.; sözlük kısmı 1-947 arası)"

Öztopçu'nun tam künyelerini vermeden sadece isimlerini yazdığı ve 1983-1993 yılları arasında yayımlandığını söylediği sözlükler vardır. Öztopçu'nun adını verdiği sözlüklerden künyesi tespit edilebilenler tam künye olarak verilmiştir. Künyesi tespit edilemeyen sözlüklerin tamamı özel alanlarla ilgili terim lügatleridir. Öztopçu'nun verdiği bu sözlüklerden künyesi tespit edilenlerin çeviri sözlükler olması, tamamının Çince'den çeviri olma ihtimalini güçlendirmektedir. Künyesi tam tespit edilemeyen bu sözlükler ise şunlardır:

Til Lugiti, Fizika Lugiti, Matematika Lugiti, Tibbiy Luget, Ormançılıq Lugiti, Nöfit Lugiti, Himiye Lugiti, Tenterbiye Lugiti, Biologiyeye Lugiti, Elektir Tegılikisi Lugiti, Soda Lugiti gibi değişik meslek ve uğraşı uzmanlarının kullanacağı küçük sözlükler ile Qisqıçe Tilşunaslıq Lugiti gibi daha büyük çaplı açıklamalı sözlükler de özellikle 1983-93 yılları arasında on yıl içinde yayımlanmıştır (Öztopçu, 1993, s. 173)

Doksanlı yılların başı aynı zamanda çok dilli sözlüklerin de yayımlandığı yıllardır. Bunu bir taraftan Çin'in dışa açılmasıyla diğer taraftan da Uygur Türklüğünün bu dışa açılmadan dolayı aydınlanma ve bilgilenmesi olarak yorumlayabiliriz.

Kavuz, Qadir (1990). Henzuçe-İnglizçe-Uygurçe Turaqliq İbariler Luğiti. Tüzgüçi Ürumçi: Şıncañ Xelq Neşriyati.

Sultan, Dilşat (Ed.) (1990). Henzuçe-İnglizçe-Uygurçe Turaqliq İbariler Luğiti. Şıncañ Xelq Sehiye Neşriyati.

Ayrıca aynı yılda Çince'den yapılan çeviri sözlükler de dikkat çeker. Şıncañ Uygur Avtonom Rayonluk Tezkire Komitesinin çevirttiği tarih terimleri sözlüğü, bu çeviride önemli bir yer tutar. Ayrıca değişik mesleklerle ilgili sözlük çalışmaları ilerleyen yıllarda artarak devam eder.

Hapiz, Qadir ve Veli, Qurban (1990). Henzuçe-Uygurça Tarixiy Atalğular Luğiti. Şıncañ Xelq Sehiye Neşriyati.

Eziz, Edil ve Abdugül, Geni (1993). Hezirki Zaman Uygur Tilidin Leksiyeler. Ürumçi: Şıncañ Maarip Neşriyati.

1990'lı yıllarda dil bilim araştırmaları ile ilgili çalışmalar yanında yayımlanan bir diğer kitap da yine dil bilim terimleri lügatidir

Osmanof, M. ve Sayit, M. R. (1991). Qisqıçe Tilşunaliq Luğiti. Urumçi: Ürumçi: Şıncañ Xelq Neşriyati. (Arslan vd., 2010c: 2231)

1990'lı yıllar farklı alanlarda pek çok sözlüğün yayımlandığı dönemdir. Aynı konulu sözlüklerden birisi 1991 tarihli Ürumçi, diğeri ise 1993 tarihli Almuta'da basılan sözlüktür.

Abbas, Abdusalam (1991). Uygur Tili Frazeye'ologiyisiniñ İzahlıq Luğiti. Urumçi: Şıncañ Yaşlar-Ösmürler Neşriyati.

Camaldinov, O. (1993).. Uyğur Tili Frazelogiyasınıñ İzahlıq Luğiti. Almuta.

Çinceden çevrilen tarih terimleri sözlüğünden iki yıl sonra Sarı Uyğurcadan Çinceye hazırlanmış, Uyğurca madde başlarının Latin alfabesi ile verildiği, açıklamaların Çince olduğu sözlük göze çarpar.

Lei Xuan, (1992). Hsi-pu Yu-ku Han Tsü-tien. (Sarı Uyğurca Çince Sözlük) editör: Chen Chu'n Zong-zhen Cheng-Tou

1990'lı yıllarda yapılan önemli çalışmalardan bir tanesi de Doğu Türkistan dışında İstanbul'da yayımlanan Dr. Sultan Mahmut Kaşgarlı'nın yayımladığı gramer kitabıdır. Hem Türkiye'de ilk olması hem de Doğu Türkistanlı birisi tarafından yayımlanması çalışmanın özellikle zikredilmesini gerekli kılmaktadır.

Kaşgarlı Sultan Mahmut (1992). Modern Uyğur Türkçesi Grameri. İstanbul: Orkun Yayınevi.

Aynı yıl yayımlanan, girişinde 45 sayfalık Uygurlar, Uyğur yazı dili ve atasözleri hakkında değerlendirmenin de olduğu bir diğer önemli çalışma da Kurtuluş Öztopçu'nun İstanbul'da yayımladığı kitaptır.

Öztopçu, Kurtuluş (1992). *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*. Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.

1993 yılı sözlük yayımlanması konusunda oldukça verimli bir yıldır. Değişik alanlarda pek çok sözlüğün yayımlandığı görülür. Abdusalam Abbas'ın biri Pekin biri Ürümqi'de olmak üzere iki tane eş anlamlı kelimeler sözlüğü yayımlanmıştır.

Abbas, Abdusalam (1993). Uyğur Tilidegi Menidaş Söz-İbarileri Luğiti. Beyciñ: Milletler Neşriyatı.

Abbas, Abdusalam (1993). Uyğurçe Menidaş Sözler Luğiti. Ürümqi.

Doğu Türkistan'da daha önce başlayan atasözleri sözlüğü hazırlama ve yayımlama işi, 1990'lı yıllarda da devam etmiştir. Bunlardan bir kısmı şahıslar tarafından hazırlanırken bir kısmı yayınevlerince, bazıları öğrencilere yönelik olurken bazıları da farklı alanlardaki araştırmalara yönelik materyal şeklindedir. Bunlara zaman zaman ağızlardan yapılan derlemeleri ilave etmek gerekir. Yapılan derlemelerle birlikte deyim sözlükleri de sık sık güncellenmiştir.

Abbas, Abdusalam (1993). Uyğurçe Maqal-Temsiller Luğiti. Ürümqi 1993.

1990'lı yıllardaki bir diğer çeviri sözlük ise bir onomastik çalışmasıdır. Bu çeviriyi Çincedeki yer isimlerinin kullanılması konusunda bir zorlamanın başlangıcı kabul etmek de mümkündür.

Sabit, Abdurêşit ve Nasir, Turdi (1993). Henzuçe-Uygurçe Şıncañ Yer Namliri Luğiti. Şıncañ Xelq Sehiye Neşriyati.

Hemit Tömür ve Abdureup Polat tarafından 1993 yılında yayımlanan Çağatay yazı dili ile ilgili bir sözlük, 1990 yılında yayımlanan sözlüğe benzetilerek *İzahliq Luğet* olarak isimlendirilmiştir. Daha sonra benzer isimlerle farklı alanlarda yayımlanan “İzahliq lügetler” dikkat çeker.

Tömür, Hemit ve Polat, Abdureup (1993). Çağatay Uygur Tiliniñ İzahliq Luğiti. Beyciñ: Milletler Neşriyati.

Yayımlanan Çağatay yazı dili ile ilgili sözlükler yanında konunun uzmanı olan bilim adamları tarafından yayımlanmış makaleler bir araya getirilerek kitap şeklinde yayımlanmış olan çalışmalar da vardır.

Polat, Abdureup (1993). Çağatay Uygur Tili Tetkikatidin İlmîy Maqaliler. Ürümçi: Milletler Neşriyati. (Arslan ve ark., 2010c. 2233)

1994 yılında yapılan iki önemli çalışmadan birisi Çince-Uygurcaya bir sözlük, ikincisi ise iki Uygur Türkünün hazırlamış olduğu Çince-Uygurca yer adları sözlüğüdür.

Enver Cabbar-Mesenhan Veli-Dilşat Sultan-Qadir Kavuz-Mahmuthan İslam-Batur Mamut-İnver İmin-Külmar(çevirenler) (1994). Henzuçe-Uygurçe Şinhua Luğeti. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati..

Sabit, Abdurêşit ve Nasir, Turdi (1994). Henzuçe-Uygurçe Şıncañ Yer Namliri Luğiti. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati

1995 yılında yayımlanan ve Sincan Uygur Özerk Bölgesinin kuruluşunun 40 yılına ithaf edilen Uygur sözlükçülüğünün değerlendirildiği çalışma dikkat çekicidir. 1993 yılında yayımlanmaya başlayan izahli lüğatin birinci cildinin yayımlanması arasında bir ilişki olduğu düşünülebilir.

Polat, Abdureup (1995). Uygur Tili Leksigologiyesi. Qeşqer: Qeşqer Uygur Neşriyati. (Arslan ve ark., 2010, 2231)⁴

Polat, Abdureup (1995). Uygur Tili Leksigologiyesi. Şıncañ Uygur Avtonom Rayoni Qurulqanlığıniñ 40. Yilliqığa. Qeşqer: Qeşqer Uygur Neşriyati.

1990’lı yıllar kapsamlı yazı dili sözlükleri yanında deyimler, eş anlamlı ve yakın anlamlı sözlüklerin de yayımlandığı dönemdir.

Abbas, Abdusalam (1996). Uygur Tilidiki Ahañdaş Sözler Luğiti.

⁴ Birisi 1994 diğeri 1995 yılında aynı isimle yayımlanan iki kitabın birisi birinci, diğeri ikinci baskı olmalıdır. Çünkü 1995 yılında basılan kitap Şıncañ Uygur Özerk Bölgesi’nin kuruluşunun 40. yılına ithaf edilmiş, diğeri ise yayım yılı 1994’tür. 1995 yılı baskısı PDF nüshası olarak görülmüş, 1994 baskısı bir kaynaktan tespit edilmiştir. (Arslan ve ark., 2010c, s. 2231).

(Pekin): Milletler Neşriyatı.

Bu yıllar Uygur Türklüğünün Türkiye Türkçesine ilgilerinin arttığı bir zamandır. Bu ilgi artışı Türkçe öğreten bir kitapla taçlandırılmıştır.

Hemdulla, Reveydulla (1996). Türk Tili. Tüzgüçü: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Son alfabe değişikliği 1983 yılında olmasına rağmen 1994 ve 1996 yılında kullanılan farklı alfabeler hakkında değerlendirmenin yapıldığı önemli makaleler de vardır. İçeriği hakkında bilgi sahibi olmamakla birlikte böyle bir değerlendirmenin yapılmış olması değerli görüldüğü için anılmaya değer bulunmuştur.

Sabit, Abdureşit (1994). “Hazırqi Zaman Uyğur Yeziqiniñ Terekkiyat Ehvalı”, Şıncañ Tezkirisi. 3. (Arslan ve ark., 2010c, 2234)

Ömercan, Abdurehim Rahman (1996). “1950 Yilidin Buyanki Uyğur Yeziq Terekkiyatı Heqqide”, Şıncañ Tarihi Materialliri. 40. Sayı. (Arslan ve ark., 2010c, 2235)

Doğu Türkistan’da son alfabe değişikliği 1983 yılında olmasına rağmen imla kılavuzunun belli aralıklarla yayımlandığı görülür. Bu yayınlardan birisi de doksanlı yılların sonuna doğru olmuştur.

Osmanof, Mirsultan (1997). Hazırqi Zaman Uyğur Edebîy Tiliniñ İmla ve Telappuz Luğiti. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Sabit, Abdureşit; Semet, Hemit. ve Abduveli, Tahir (1997). Hazırqi Zaman Uyğur Edebî Tiliniñ İmlasi ve Teleppüzi Heqqide Kiskiçe Savat. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı. (Arslan vd., 2010c: 2233)

1990’lı yıllar Doğu Türkistan ağızları ile ilgili çalışmaların da arttığı bir dönemdir.

Osmanof, Mirsultan (1997). Hazırqi Zaman Uyğur Tiliniñ Kumul Şevisi. Ürümçi: Şıncañ Pen-Tehnika Sehiye Neşriyatı (K).

Osmanof, Mirsultan (1999). Hazırqi Zaman Uyğur Tili Diyalektliri. Şıncañ Yaşlar Ösmürler Neşriyatı. (Arslan ve ark., 2010c, 2232)

Daha önce hazırlanan sözlüğün ikinci basımı olduğunu tahmin ettiğimiz bir Uygurca İngilizce sözlük yine St. John Daniel’in çalışmasıdır.

Daniel, St. J. (1997). A Concise Uighur_English Dictionary (Uygurçe İngilizçe Lügat). Şıncañ Xelq Neşriyatı.

1990’lı yıllarda yayımlandığı tespit edilebilen gramer kitapları, diğer yıllar dikkate almırsa oldukça az sayıdadır.

Tuñçun, Cu-Osmanof, Mirszultan-Ğappar, Emine-Kasım, Nicat (1992). Hazırqi Zaman Uyğur Edebî Tili Tavuşliriniñ Akustikilik Tetkikati. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Seper, Sulayman. (1994). *Hazırqi Zaman Uygur Tili*. Keşker: Keşker Uygur Neşriyatı.

Osmanof, Mirsultan-Ğappar, Emine-Hanbayık, Rahman (1995). *Hazırqi Zaman Uygur Tilidiki Tiniş Belgiliri ve Ularniñ Kollinilişi*. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı. (Arslan vd., 2010c: 2233)

Çiñ Şilyañ katarliklar (1996). *Hazırqi Zaman Uygur Tili Grammatikisi*. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı. (Arslan vd., 2010c: 2235)

Baratov, Ş. ve Hoşurbakiyeva Rayan, O. (1997). *Uygur Tili*. Almuta.

1998 yılında tespit edebildiğimiz kitaplardan birisi dış kapakta yazanın adının belirtilmediği bir kitaptır. PDF nüshasında iç kapak taranmadığı için yazanı tespit edilememiştir.

(Yazarı Çince yazıldığı için okunamadı) (1998). *Uygur Tili Grammatikisi*. 404 s. (ISBN 7-81001-940-6) (Kitap adı arap harfleri ile Uygurca yazılmış diğer bütün yazılar Çince olup Çinlilere Uygurca Öğretme Amaçlı Çince yazılmış)

Hazırlayan, yayın yılı ve yayınevi dışındaki bilgiler Çince yazıldığı için kitap adı bile okunamayan bir çalışma da Ablet Nurdun'un Uygurlara Çince öğretmek amacıyla hazırladığı kitaptır.

Nurdun, Ablet (1998). *Tarih Atalguliri Tercime Kollanmisi. İctimaiy Pen Jurnalliri Neşriyatı* (Çince Uygurca, Uygurlara Çince Öğretme Kitabı)

1998 yılında Doğu Türkistan'dan çok uzakta bir Türk yurdunda Uygurca bir gramer kitabı yayımlanmıştır. Uygurca çalışanlara da kaynaklık eden bu çalışma Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır.

Öztürk, Rıdvan (1998). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Madde başlarının Latin alfabesi ile, açıklamaların ise Uygur Türkçesi ve Uygur Arap alfabesi ile yazıldığı Çağatayca ile ilgili bir çalışma ise Tursun Ayup tarafından verilmiştir.

Ayup, Tursun (1998). *Qedimki Uygur Tili Oquşluqi*. Beyçin: Milletler Neşriyatı. (Arslan vd., 2010c: 2233)

1990'lı yıllarda Doğu Türkistan dışında bölgenin dili üzerine önemli çalışmalar yapılmaya devam edilmiştir. Bunlardan birisi Tenişev'in Uygur ağızları ile ilgili bir kitabı, diğer ikisi Nugteren ve Rods ikilisi tarafından Batı ve Doğu Uygurlarının ortak söz varlığı üzerine yayımlanmış iki önemli makaledir.

Tenişev, Edgem Rahimoviç (1990). *Uygurskiy Dialektıny Slovar, Nauka, Moskova*.

Nugteren, H. ve Ross, M. (1996). “Common vocabulary of the Western and Eastern Yugur Languages” (Batı ve Doğu Uygur Dillerinde Ortak Söz Varlığı), *Acta Orientalia Hungarica*, XLIX (1-2), pp. 25-91.

Nugteren, Hans ve Rods, Marti (1998). “Cominon Vocabulary of the Western and Eastern Yugur Languages: The Tibetan Loanwords (Batı ve Doğu Uygur Dillerinin Ortak Sözlüğü: Tibetçe Ödünç Sözcükler)”. *Studia Etymologica Cracovierisia*, 3, 45-92.

Türk lehçelerinin pek çoğu ile ilgili sözlük çalışmaları telif veya çeviri şeklinde ağırlıklı olarak 1980 yılından sonra Türkiye’de yayımlanmıştır (Koraş, 2009, s. 761-776) fakat Türkiye’de 60’lı yıllardan sonra Uygur kökenli insanlar yaşamasına rağmen E. N. Necip’in Uygurca-Rusça sözlüğü, İklil Kurban’ın çevirisiyle Türk Dil Kurumu tarafından ancak 1995 yılında yayımlanabilmiştir. Çevriyi yapan Doğu Türkistan kökenli bir bilim adamıdır (Necipoviç Necip, 1995). Koraş, sözlük hakkında 2009 yılında diğer Türk lehçeleri sözlüklerini de içine alan bir değerlendirme yazmıştır (2009, s. 761-789).

Necip, Emir Necipoviç (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Rusçadan çeviren İklil Kurban). Türk Dil Kurumu Yayınları. (ikinci baskı 2008 yılında yapılmıştır)

1980’li yıllarda çok farklı alanlarda yayımlanan sözlükler ve dil çalışmaları, 1990’lı yıllarda kapsamlı bir sözlük hazırlanmasını beraberinde getirmiştir. 1990 yılında Uygurcada kullanılan 60.000’den fazla kelimeyi açıklamalı olarak veren *Uygur Dilinin Açıklamalı Sözlüğü*’nün yayımı başlamış ve 1998 yılında altıncı cildin yayımı ile takım tamamlanmıştır. Bunlar; (Yıldırım, 2019: 546) *Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti*. (Cilt I-VI). Pekin: Milletler Neşriyatı, 1990, 1991, 1992, 1994, 1996, 1998. (I. cilt (a-p) 809 s.; II. cilt (t-h) 908 s.; III. cilt (d-f) 946 s.; IV. cilt (k-l) 946 s.; V. cilt (m-ü) 904 s.; VI. cilt (v-y) 784 s.) şeklindedir. İlerleyen yıllarda önce tek cilt olarak daha sonra iki cilt olarak bu sözlüklerin “Qısartılmış” ibaresiyle daha pratik kullanışlı biçimleri de yayımlanmıştır.

Yaqub, Abliz- Ğeyurani, Ğenizat- Hévil, Zayit- Qadir, İsmail- Abdurrahman, Hemdulla- Emet, Abliz- Nur, Perhan (1990). *Uygur Tiliniñ İzahlıq Luigiti 1 (A-P)* Pekin: Milletler Neşriyatı.

Yaqub, Abliz- Ğeyurani, Ğenizat- Hévil, Zayit- Qadir, İsmail- Abdurrahman, Hemdulla- Emet, Abliz- Nur, Perhan (1991). *Uygur Tiliniñ İzahlıq Luigiti 2 (T-H)* Pekin: Milletler Neşriyatı.

Yaqub, Abliz- Ğeyurani, Ğenizat- Hévil, Zayit- Qadir, İsmail- Abdurrahman, Hemdulla- Emet, Abliz- Nur, Perhan (1992). *Uygur Tiliniñ İzahlıq Luigiti 3 (D-F)* Pekin: Milletler Neşriyatı.

Yaqub, Abliz- Ğeyurani, Ğenizat- Hévil, Zayit- Qadir, İsmail- Abdurrahman, Hemdulla- Emet, Abliz- Nur, Perhan (1994). Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti 4 (Q-L) Pekin: Milletler Neşriyatı.

Yaqub, Abliz- Ğeyurani, Ğenizat- Hévil, Zayit- Qadir, İsmail- Abdurrahman, Hemdulla- Emet, Abliz- Nur, Perhan (1996). Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti 5 (M-Ü) Pekin: Milletler Neşriyatı.

Yaqub, Abliz- Ğeyurani, Ğenizat- Hévil, Zayit- Qadir, İsmail- Abdurrahman, Hemdulla- Emet, Abliz- Nur, Perhan (1998). Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti 6 (V-Y) Pekin Milletler Neşriyatı.

Şıncañ Uyğur Avtonom Rayonlik Milletler Til Yeziq Hizmiti Komiteti bu altı cildin yayımını yine bu altı cildin kısaltılmışı olarak yayımlanmasını kararlaştırmış ve aynı isimle “Kıskartılmış” ibaresi ilave edilerek kullanım açısından daha pratik kolay taşınabilen iki ciltlik sözlükler yayımlanmıştır. Bu sözlüklerin birinci baskısı 1999 yılında olmuş, bunu 2011 yılında ikinci baskı takip etmiştir.

Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti (Kıskartılmışı) (1999). Ürümçi: Şıncañ Hek Neşriyatı. (2 + 1 + 7 + 1471 s.; sözlük kısmı 1-1451 arası). (Yıldırım, 2019, s. 546)

Hazırkı Zaman Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti (Kıskartılmışı) (2011). Ürümçi: Şıncañ Hek Neşriyatı. (2 + 6 + 2 + 1446 s.; sözlük kısmı 1-1396 arası). (Yıldırım, 2019, s. 546)

Bu iki ciltlik kısaltılmış sözlük yanında tek ciltlik aynı ismi taşıyan sözlükler de yayımlanmıştır. Bunların da aynı yayınevi tarafından yayımlanmış olması dikkat çeker. Hem dört hem iki hem de tek cilt olarak aynı isimle yayımlanmış bu sözlükler kullanıcı kitlesi dikkate alınarak hazırlanmış olmalıdır.

Yaqub, Abliz-Geyurani, Genizat-Kadir, İsmail-İmam, Hemdulla Abdurahman-Emet, Abliz-Nur, Perhat-Abdukadir, Esker-Rehimcan, Ablikim (1999). Hazırkı Zaman Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti (Kıskartılmışı). (Birinci Baskı). Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

1999 yılında birinci baskısı yapılan izahlı sözlüğün ikinci baskısı, 2011 yılında yapılır. Sözlüğün ikinci baskısında sözlüğü hazırlayanlar, baş tüzgüçiler ve tüzgüçiler şeklinde ikiye ayrılarak verilmiştir. Ancak hepsinin aynı isimler olması dikkat çeker.

İmam, Hemdulla Abdurahman- Nur, Perhat- Abdukadir, Esker (Baş Tüzgüçiler) /Yaqub, Abliz-Geyurani, Genizat-Kadir, İsmail-İmam, Hemdulla Abdurahman-Emet, Abliz-Nur, Perhat-Abdukadir, Esker-Rehimcan, Ablikim (Tüzgüçiler) (2011). Hazırkı Zaman Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti (Kıskartılmışı). (İkinci Baskı). Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı

Altı ciltlik İzhaliq lüğat yanında aynı isimle başkalarının da tek ciltlik sözlük hazırlaması, muhtemelen okullarda tek ciltlik pratik sözlüğe olan ihtiyaçtan dolayıdır. Ancak hepsinin de aynı yayınevi tarafından yayımlandığı dikkat çekmektedir.

Eli, Ekber; Zahid, İlham ve Mollahun, Abdükerim (1999). Uyğur Tili-niñ İzhaliq Luğiti (Qiskartilmisi). Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Bu genel sözlükler yanında 1990'lı yıllarda hazırlanıp yayımlanan önemli sözlüklerden birisi de kişi isimleri hakkında olan sözlüktür.

Kahiri, Mutellip Sedik (1998). Uyğur Kişi İsimliri. Keşker: Keşker Uyğur Neşriyatı. (Arslan ve ark., 2010c, 2234)

Daha önce hazırlanan Uygurcadan İngilizceye sözlükler yanında İngilizceden Uygurcaya hazırlanmış bu sözlük, Uygur Türklerinin İngilizce öğrenme heves ve ihtiyaçlarını da göstermektedir.

Qadiri, Hacı Qutluq (1999). İngilizçe-Uygurçe Luğat. Tüzgüçi: Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

1990'lı yılların sonunda Uygur dilciliğinin ele alınıp enine boyuna değerlendirildiği kitap da yayımlanır.

Niyaz, Hâlik ve Kasım, Muhebbet (1999). Tilşunasliktin Umumiy Bayan. Ürümçi: Şıncañ Üniversiteti Neşriyatı. (Arslan ve ark., 2010c, 2232)

2000-2010 Yılları Arasında Yapılan Sözlük ve Dil Bilgisi Çalışmaları

2000'li yıllarda yayımlanan dil bilgisi kitaplarının çoğu, okullarda okutulmak üzere hazırlanan kitaplardan oluşmaktadır. Bu grup içerisine orta dereceli okullarda okutulmak üzere hazırlanmış açıklamalı atasözleri ve onların incelemesi kitabı da dâhil edilebilir. Temel eğitim seviyesinde okutulan kitaplar, bilimsel araştırma seviyesindeki çalışmaların okuyucu veya kullanıcı seviyesine göre indirgenmiş veya basitleştirilmiş şekilleridir. Yeni Uygur Türkçesinin okullarda okutulan seviyesindeki örnekleri ise şöyledir:

Seper, Süleyman (2000). Hazırqi Zaman Uyğur Tili. (Birinci Baskı) [Ali Mektepler Özlükidin Ögengüçiler ve Kespiy Mektepler Üçün Derslik]. Ürümçi: Şıncañ Helik Neşriyatı.

Seper, Süleyman (2000). Hazırqi Zaman Uyğur Tili. (2. Baskı) [Ali Mektepler, Özlükidin Ögengüçiler ve Kespiy Mektepler üçün Derslik]. Ürümçi: Şıncañ Helik Neşriyatı.

Seper, Süleyman (2000). Çoñlar Aliy Mektepleri ve Aliy Tehnikumlar Üçün Derslik Hazırqi Zaman Uyğur Tili. Ürümçi: Şıncañ Helik Neşriyatı.

Sali, Memtimin – Qasımlar, Turap (2000). Aliy Mektepler Üçün Derslik Hazırqi Zaman Uyğur Tili. Ürümçi: Şıncañ Üniversiteti Neşriyatı.

Rehmekcan (2001). Tokkuz Yillik Mecburi Maarip Boyuče Toluksiz Ottura Mektepler üçün Derslik Uyğur Tili Birinci Kisim (Birinci baskı 2000). Ürümçi: Şıncañ Maarip Neşriyatı.

Süleyman Seper (2002). (Ali Mektepler Kespi-Tehnika Mektepleri ve Ali Maarip Boyuče Üzlikidin Ügengüçiler üçün derslik) Hazırqı Zaman Uyğur Tili Ürümçi: Şincan Xelq Neşriyatı.

Yasin, Yaqupcan; Tursun, Mirehmet; Ömür, Ablimit ve ark. (2003). Toluq Ottura Mektep Oquğuçiliri üçün Uyğur Tili Bilimliri ve Meşqliri. (Birinci Neşri). Qeşqer Uyğur Neşriyatı. 2003.

Letip, Emine ve Ebeydulla, Yari (2003). Hazırqı Zaman Uyğur Tili. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Yasin, Yaqupcan; Tursun, Mirehmet; Ömür, Ablimit ve ark. (2004). Toluq Ottura Mektep Oquğuçiliri üçün Uyğur Tili Bilimliri ve Meşqliri. (İkinci Neşri) Qeşqer Uyğur Neşriyatı.

Hakimcan Mesum ve Ablet Qasim (2005). Uyğur Tili Kisim 2. Ürümçi: Şıncañ Maarip Neşriyatı. (Tokkuz Yillik Mecburiyet Maaripi Boyuče Altı Yillik Başlanguç Mektepleriniñ 4. Yilliki üçün derslik)

Tüzgüçi belli değıl (2005). Uyğur Tili 3. Kisim). Ürümçi: Şıncañ Maarip Neşriyatı. (Pütün Künlik alte Yillik Tüzmedigi Başlanguç Mektepleriniñ 5. Yilliki üçün derslik)

Hakimcan Mesum (2005). Uyğur Tili 4. Kisim. Ürümçi: Şıncañ Maarip Neşriyatı. (Tokkuz Yillik Mecburiyet Maaripi Boyuče Altı Yillik Başlanguç Mektepleriniñ 6. Yilliki üçün derslik)

Eski Türkçe ve eski Türkçenin yazılı olduğı belgeler ve taşlar hakkında Sovyet bilim adamları tarafından yapılan bazı çalışmaları Uygurcaya aktarıldığı daha önce de yaşanan olaylardandır. Bu durumun Doğu Türkistan'daki çalışmalar için örnek olduğunu da söylemek mümkündür. İki binli yıllarda yapılan iki çalışmadan birisi Köktürk, diğeri Uygur dönemiyle ilgilidir. Bunları Çağatay yazı dili ile ilgili çalışmalar takip etmiştir.

Sayit, Muhemmet Rehim ve Yusup, İsrabil (2000). Kedimki Uyğur Yezidiki Vesiqler. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı. (Arslan ve ark., 2010c, 2233)

Nasilof, V. M. (2005). Orhun Yenisey Vadiliridin Tepilğan Yadigarlıklarınıñ Tili (çev. Uyğur Sayrani-Sabit Rozi) Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı. (Arslan ve ark., 2010c, 2232)

Teqlimaqaniy, Abdureup Polat (2004). Çağatay Uyğur Tili Heqqide Mupessel Bayan. Beyciñ: Milletler Neşriyatı. (Arslan ve ark., 2010c, 2233)

Teklimakanıy, Abdureup Polat (2007). Çağatay Uyğur Tili Grammatikisi. Beyciñ: Milletler Neşriyatı. (Arslan ve ark., 2010c, 2233)

Teqlimaqanıy, Abdureup Polat (2007). Çağatay Uyğur Tili. Beyciñ: Milletler Neşriyatı. (Arslan ve ark., 2010c, 2234)⁵

Uygurca gramer kitapları yanında belli aralıklarda yazılmış ve yayımlanmış Uygurca gramer kitaplarının ele alınıp değerlendirildiği kitaplar da vardır. Bu kitaplar en az gramer kitapları kadar önemlidir.

ŞUAR İctimaiy Penler Akademiyası (2008). Til Tetkikatiniñ Ottuz Yili. Beyciñ: Milletler Neşriyatı. (Arslan ve ark., 2010c, 2232)

Yasin, Yaqupcan-Qasım, Turap-Tursun, Dolqun-Tursun, Mirehmet (2007). Ottura Mektepler üçün Umumi Tekrar Uyğur Tili. Ürümçi: Şincañ Xelq Sehiye Neşriyatı.

Uygurcanın temel okullarda öğretilmesi için yazılan kitaplar yanında bu seviyedeki öğrencilerin kullanabileceği izahlı lügatler de yayımlanmıştır.

ŞUAR Milletler Til-Yeziq Hizmiti Komiteti Luğet Bölümü (2008) Uyğur-Tilining-Izahatliq-Lughiti-1. Yilliklar üçün (ikinci baskı [Birinci baskı 2002]). Ürümçi: Şincañ Üniversitesi Neşriyatı (Bashlanghuch-Mektep Okuğuçiliri üçün).

ŞUAR Milletler Til-Yeziq Hizmiti Komiteti Luğet Bölümü (2008) Uyğur-Tilining-Izahatliq-Lughiti-2. Yilliklar üçün (ikinci baskı [Birinci baskı 2002]). Ürümçi: Şincañ Üniversitesi Neşriyatı (Bashlanghuch-Mektep Okuğuçiliri üçün).

ŞUAR Milletler Til-Yeziq Hizmiti Komiteti Luğet Bölümü (2008) Uyğur-Tilining-Izahatliq-Lughiti-3. Yilliklar üçün (ikinci baskı [Birinci baskı 2002]). Ürümçi: Şincañ Üniversitesi Neşriyatı (Bashlanghuch-Mektep Okuğuçiliri üçün).

ŞUAR Milletler Til-Yeziq Hizmiti Komiteti Luğet Bölümü (2008) Uyğur-Tilining-Izahatliq-Lughiti-4. Yilliklar üçün (ikinci baskı [Birinci baskı 2002]). Ürümçi: Şincañ Üniversitesi Neşriyatı (Bashlanghuch-Mektep Okuğuçiliri üçün).

Bu okul kitaplarının yanında, üniversetelerde temel eğitim okullarının başlangıç kısmında Uygurca öğretmek için yetiştirilen kişilere yönelik hazırlanmış kitaplar da vardır.

⁵ Abdureup Polat Teklimakanıy tarafından aynı yıl aynı yayınevinde benzer isimlerle çıkan iki kitabın tek kitap olma ihtimali vardır. Kitap künyeleri Arslan ve ark. tarafından hazırlanan kitabın üçüncü cildindeki kaynakçada birisi 2233. sayfa 59 No.lu kaynakça, diğeri 2234. sayfada 78 numaralı kaynakçadır. Bak (Arslan ve ark., 2010c, 2233-2234).

Arslan Abdulla, Yari Ebeydulla, Taş Rahman Murat ve Abdurehim Rahman (2004). Ali Pedagogika Mehsus Kürsiliriniñ Başlanguç Mektep Maaripi Dersligi Hazırqı Zaman Uyğur Tili. Ürümçi: Şincan Maarip Neşriyatı.

Uyğuri, Aybek Ömer (2009). Uyğur Xelq Maqal-Temsilliri ve Uniñ Yeşmisi (Toluq Ottura Mektepler Üçün). Ürümçi: Şincañ Xelq Sehiye Neşriyatı.

Emet, Abliz (Tarih tespit edilemedi). Uyğur Xelq Maqal Temsilliri İzahliq Luğiti. Keşker: Keşker Uyğur Neşriyatı

2000’li yıllarda yayımlandığını tespit edebildiğimiz bilimsel manadaki dil bilgisi kitapları önceki dönemler dikkate alındığında parmakla sayılacak kadar azdır. Ancak bu yıllarda Doğu Türkistan ağızları, ağız araştırmacılığı ve ağızlara dayalı ürünlerin oluşturduğu sözlük tarzındaki çalışmalar dikkat çekicidir.

Seper, Süleyman (2000). Hazırqı Zaman Uyğur Tili. Ürümçi: Şincañ Xelq Sehiye Neşriyatı.

Ehet, Ablimit (2002). Hazırqı Zaman Uyğur Tili. Ürümçi: Şincañ Xelq Neşriyatı.

Osmanof, Mirsultan (2004). Hazırqı Zaman Uyğur Tiliniñ Hoten Diyalikti (ŞUAR Milletler Til-Yeziq Hizmiti Komiteti Neşr Qıldurdi). Ürümçi: Şincañ Xelq Neşriyatı.

Osmanof, Mirsultan (2006). Hazırqı Zaman Uyğur Tiliniñ Lopnur Diyalikti. Ürümçi: Şincañ Xelq Neşriyatı. (Arslan ve ark., 2010c, s. 2232)

Suleyman, Abdulla (2006). Dünyada Birla Hoten Bar Hoten Diyalikti. Ürümçi: Şincañ Üniversitesi Neşriyatı.

Qasim, Muhebbet qatarliklar (2006). Hazırqı Zaman Uyğur Tili Dialekt Sözliri Tetkikati. Ürümçi: Şincañ Xelq Neşriyatı. (Arslan ve ark. 2010c, s. 2236)

ŞUAR İctimaiy Penler Akademiyisi Til Tetkikat Orni (2007). Hezirki Zaman Uyğur Tiliniñ Dialekt ve Şiviliri Luğiti (Birinci baskı). Beyciñ: Milletler Neşriyatı.

Cilan, Perhat Muhammedêli vd. (2007). Hazırqı Zaman Uyğur Tiliniñ Dialekt ve Şiviliri Luğiti. Beyciñ: Milletler Neşriyatı. (Yıldırım, 2019, s. 548).

Yolçi, Turap Qasim (2009). Hazırqı Zaman Uyğur Tili Diyalektşunasliki. Ürümçi: Şincañ Üniversitesi Neşriyatı (Arslan ve ark., 2010c, s. 2232)

2000’li yıllardaki en önemli çalışmalardan birisi *Milletler Neşriyatı ile Şincañ Xelq Neşriyatı*’nin birlikte hazırlanması ve yayımlanmasında öncü olduğu, Abdurahman Ebey’in baş editörü olduğu 12 ciltten oluşan *Uyğur*

Xelq Eğız Edebıyati Qamusi adındaki ansiklopedik bir sözlüktür.

Milletler Neşriyati/Şıncañ Xelq Neşriyati (2005). Uyğur Xelq Eğız Edebıyati Qamusi 1 (baş editör: Abdurahman Ebey) [Efsane Rivayetler]. Pekin Milletler Neşriyati/Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati

Milletler Neşriyati/Şıncañ Xelq Neşriyati (2005). Uyğur Xelq Eğız Edebıyati Qamusi 2 (baş editör: Abdurahman Ebey) [Çöçekler]. Pekin Milletler Neşriyati/Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati

Milletler Neşriyati/Şıncañ Xelq Neşriyati (2005). Uyğur Xelq Eğız Edebıyati Qamusi 3 (baş editör: Abdurahman Ebey) [Çöçekler]. Pekin Milletler Neşriyati/Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati

Milletler Neşriyati/Şıncañ Xelq Neşriyati (2005). Uyğur Xelq Eğız Edebıyati Qamusi 4 (baş editör: Abdurahman Ebey) [Çöçekler]. Pekin Milletler Neşriyati/Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati

Milletler Neşriyati/Şıncañ Xelq Neşriyati (2005). Uyğur Xelq Eğız Edebıyati Qamusi 5 (baş editör: Abdurahman Ebey) [Çöçekler]. Pekin Milletler Neşriyati/Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati

Milletler Neşriyati/Şıncañ Xelq Neşriyati (2005). Uyğur Xelq Eğız Edebıyati Qamusi 6 (baş editör: Abdurahman Ebey) [Letpe- Çaqçaqlar]. Pekin Milletler Neşriyati/Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati

Milletler Neşriyati/Şıncañ Xelq Neşriyati (2005). Uyğur Xelq Eğız Edebıyati Qamusi 7 (baş editör: Abdurahman Ebey) [Maqal-Temsiller, Meseller]. Pekin Milletler Neşriyati/Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati

Milletler Neşriyati/Şıncañ Xelq Neşriyati (2005). Uyğur Xelq Eğız Edebıyati Qamusi 8 (baş editör: Abdurahman Ebey) [Dastanlar]. Pekin Milletler Neşriyati/Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati

Milletler Neşriyati/Şıncañ Xelq Neşriyati (2005). Uyğur Xelq Eğız Edebıyati Qamusi 9 (baş editör: Abdurahman Ebey) [Dastanlar]. Pekin Milletler Neşriyati/Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati

Milletler Neşriyati/Şıncañ Xelq Neşriyati (2005). Uyğur Xelq Eğız Edebıyati Qamusi 10 (baş editör: Abdurahman Ebey) [Koşaklar]. Pekin Milletler Neşriyati/Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati

Milletler Neşriyati/Şıncañ Xelq Neşriyati (2005). Uyğur Xelq Eğız Edebıyati Qamusi 11 (baş editör: Abdurahman Ebey) [Koşaklar, Xelq Oyunliri, Meşrep Oyunliri, Tepişmaklar, Laplar]. Pekin Milletler Neşriyati/Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati

Milletler Neşriyati/Şıncañ Xelq Neşriyati (2005). Uyğur Xelq Eğız Edebıyati Qamusi 12 (baş editör: Abdurahman Ebey) [Uyğur örp-Adetleri, Töhpikarlar]. Pekin Milletler Neşriyati/Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati

Bu sözlük çalışmalarının yanında iki binli yılların başında yayımlanan önemli bir sözlük ise Uyğur Türkçesine dışarıdan giren kelimelerle ilgilidir.

Abdurahman, Hemidulla vd. (2001). Uyğur Tiliğa Çettin Kirgen Sözlerning İzahlıq Luğiti. Ürümçi: Şıncañ Hek Neşriyatı. (Yıldırım, 2019, s. 548).

Bu çalışmalara, yine derlemeye dayalı bir halk edebiyatı türüne ait eserlerin sözlüğünü ilave etmek gerekir.

Ömer, Uçkuncan (2009). Uyğur Xelq Tarihi Koşaklıri Qamusı. Ürümçi: Şıncañ Üniverseteti Neşriyatı.

2000'li yıllarda farklı tarihlerde üç tane imla kılavuzu yayımlanmıştır. Üçü de ŞUAR Til-Yeziq Hizmiti Komiteti tarafından yayımlanan bu kılavuzların birisi imla ve telaffuz, diğer ikisi ise sadece imla lügati şeklindedir.

ŞUAR Til-Yeziq Hizmiti Komiteti (2002). Hazırqi Zaman Uyğur Tili Boyıçe İmla ve Telappuz Seviyisidin Sinaq Eliş Programmisi. Ürümçi: Şıncañ Heliq Neşriyatı.

ŞUAR Milletler Til-Yeziq Hizmiti Komiteti (2008). Hazırqi Zaman Uyğur Edebiy Tiliniñ İmla Luğiti. Ürümçi: Şıncañ Heliq Neşriyatı.

ŞUAR Milletler Til-Yeziq Hizmiti Komiteti (2009). Hazırqi Zaman Uyğur Tiliniñ İmla Lüğiti. (editörler: Baxtiyar Savüt-Qadir Qavüz-Enver Qasim-Şakir Can Mürat). Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Doksanlı yıllardaki Çağatay Türk yazı diline olan ilgi ve bu yazı dili ile ilgili araştırmalar devam etmiştir. Bunlardan ikisi Çağatay yazı dili, birisi Çağatay edebiyatı, bir diğeri de Çağatayca izahlı lügattir.

Polat (Taklimakani), Abdureup (2001). Çağatay Uyğur Tili Heqide Mupissel Bayan. Beyciñ: Milletler Neşriyatı.

Böğü, Ablimit Ehet (2002). Çağatay Uyğur Tili. Ürümçi: Sincañ Üniversiteti Neşriyatı. (Bu kitabın 2007 yılında ikinci baskısı da yapılmıştır.)

Bahavudun, Muhemmedtursun-Geyurani, Genizat-Kadir, İsmail-Ehet, Ablimit (2002). Çağatay Tiliniñ İzahlıq Luğiti. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Shimin, Geng (2003). Researches in Old Aighur Literature. Pekin: Merkezi Milletler Üniversiteti Neşriyatı.

Yazarı yok (Tarihi yok). Uyğur Klassik Edebîyatidin Kiskiçe Sözlük. Pekin: Milletler Neşriyatı.

Doğu Türkistan dışında Sarı Uygurlar ve Sarı Uygur ağzına olan ilgi devam etmiş ve Martina Erica Roos, Sarı Uygurların dilini doktora tezi olarak çalışmıştır. Bu doktora tezinin 1-159 sayfaları arası dil bilgisi,

160-277 sayfa arası metinler ve 278-405 sayfa arası Sarı Uyğurca-dan İngilizceye sözlük şeklindedir.

Roos, Martina Erica (2000). *The Western Yugur (Yellow Uyghur) Language, Grammar, Text, Vocabulary*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Leiden Üniversitesi, Leiden.

Hamit Tömür'ün *Hazırqi Zaman Uyğur Tili Grammatikisi*, Anne Lee tarafından İngilizceye çevrilerek İstanbul'da basılmıştır.

Tömür, Hamit (2003). *Modern Uyghur Grammar (Morphology)*. (Çev. Anne Lee) editör Mehmet Ölmez. İstanbul: Yıldız Yayınevi.

Niyaz, Zeynep (2008). *Hazırqi Zaman Uyğur Edebî Tilidin Umumi Savat- Fonetika ve Sintaksis*. Beyciñ: Merkezi Milletler Üniversitesi Neşriyatı. (Arslan ve ark., 2010c, s. 2231)

İkibinli yıllarda Doğu Türkistan dışında kayda değer dört yayın vardır. Bunlardan ikisi Türkiye'de olup aynı kişi tarafından yapılan iki çalışma vardır. Her ikisi de aynı yıl içinde, aynı kurum tarafından yayımlanmıştır. Diğer ikisi ise Amerika'da yayımlanmıştır. Bu dört yayının ortak tarafı, kitap yazarlarının Doğu Türkistan kökenli omalarıdır.

Emet, Erkin (2008). *Doğu Türkistan Uyghur Ağızları (Ses Bilgisi)*. Türk Dil Kurumu.

Emet, Erkin (2008). *Doğu Türkistan Uyghur Ağızları*. Türk Dil Kurumu.

Mawkanuli, Talant (2005). *Uyghur Elementary Textbook (Uyghur Tili)*. Indiana University Center for Languages of the Central Asian Region. Indiana. 47 s.

Engesaeth, Tarjei; Yaqub, Mahire ve Dwyer, Arianne (2009). *Hazırqi Zaman Uyğur Tili Kollanmisi*. University of Kansas Scholarworks. Kansas.

ŞUAR İctimaiy Penler Akademiyisi Til Tetkikat Orni (2013). *Hezirki Zaman Uyğur Tiliniñ Dialekt ve Şiviliri Luğiti 2*. Baskı (ikinci baskı 2013). Beyciñ: Milletler Neşriyatı.

2000'li yıllarda yayımlanan sözlüklerden bir tanesi, dinî terimler sözlüğü olmasıyla dikkat çeker. Diğerleri ise on iki ciltlik sözlü edebiyat sözlüğüdür. Baskı yılı, yeri ve yayınevi aynı olduğu hâlde ciltler farklı konular içerdiği için hepsi ayrı ayrı verilmiştir.

Kérem, Abdullacan (2003). *İslam Dini İzahliq Luğiti*. Ürümçi: Şincañ Xelq Neşriyatı.

Abdusalam, Rabiye-İsmayıl, Aykül- İmin, Bümeryemgül (2005). *İngilizçe-Henzuçe- Uyğurçe Dialog (English-Chinese- Uyghur Conversation)* Ürümçi: Şincañ Xelq Sehiye Neşriyatı.

2000’li yıllarda yayımlanan iki atasözleri sözlüğünden birisi Uygurca-dan Çinceye hazırlanmış, diğeri ise izahlı lügat şeklindedir.

Cunmin, Ma ve Zeyü, Liyav (2007). Uyğurçe-Hanzuçe Uyğur Xelq Maqal Temsilliri. (Ed. Ekber Eli). Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Emet, Abliz (2008). Uyğur Xelq Maqal Temsilliri İzahliq Luğiti. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Önceki yıllarda sayısı oldukça kabarık olan başka bir dile ait gramer kitaplarının sayısı, 2000’li yıllarda azalmıştır. Tespit edilebilen iki yabancı dil gramer kitabının birisi İngilizce, diğeri ise Çince dir.

Özbaş, Zulpikar Barat (2004). Canga Eskatidigan Serhuş İngiliz Tili Grammatikisi. Ürümçi: Şıncañ Xelq Sehiye Neşriyatı.

Abdulla, Mömin ve Madi, Tyulemissov (2002). Çince-Türkçe-Uygurca Seri Kelimeler Sözlüğü / Henzuçe-Türkçe-Uygurca Türküm Sözlük Luğiti. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Resul, Harut Qadiri (2007). Şerhi İdiyom. Ürümçi: Şıncañ Üniversitesi Neşriyatı. (Arslan ve ark., 2010, s. 2228)

İmin, Ablet; Cabbar, Enver ve Esker, Hüsancan (2008). Henzuçe-Uygurçe Çong Luğet (3. Neşri). Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

2000’li yıllarda rağbet gören bir çalışma da üç dili esas alan pratik konuşma kılavuzudur. İngilizce, Çince ve Uygurca olarak hazırlanmış bu kitap 2005 ve 2006’da art arda iki baskı yapabilmış okul kitapları dışındaki ender kitaplardandır.

Abdusalam, Rabiye; İsmayil, Aygül ve İmin, Bumer İyemgül (2005). İngilizçe-Xanzuçe-Uygurçe Dialog (Birinci baskı). Ürümçi: Şıncañ Xelq Sehiye Neşriyatı,

Abdusalam, Rabiye; İsmayil, Aygül ve İmin, Bumer İyemgül (2006). İngilizçe-Xanzuçe-Uygurçe Dialog (İkinci baskı). Ürümçi: Şıncañ Xelq Sehiye Neşriyatı,

Yine bu yıllarda Uygurca’yı öğrenmek üzere Çinliler için hazırlanmış kitaplar da vardır. Bu kitaplardan ikincisi tamamen pratik Uygurca öğrenmeye yönelik günlük hayatta sık kullanılan üç yüz cümleden oluşmaktadır.

Weiwueryu Jichu Jiaocheng⁶ (2006). 阿孜古丽·阿布力米提 编著 维吾尔语基础教程 (Uygur Tili Deslepki Okuşlik⁷). 中央民族大学出版社⁸ [Kitabın başında bazı bilgiler Uygur alfabesi ve dili ile verilmiştir]

⁶ Yazar adı, kitap üzerinde Latin alfabesi ile yazıldığı için Latin alfabesi ile verilmiştir.

⁷ Kitap adı, kitabın indirildiği ağ sayfasında verilen isim dikkate alınarak yazılmıştır.

⁸ Basım yeri ve yayınevi Çince yazıldığı için okunamamıştır.

(汉语注音⁹ (2006). 维吾尔语会话 300 句速成 李泰和 编著 (Uygur Tilidin 300 Cümle¹⁰). (新疆青少年出版社¹¹ [Kitap Çince yazılmış Çinlilere Uygurca öğretmek amacıyla hazırlanmış.]

Doğu Türkistan dışında hazırlanmış sözlüklerden ikisi Uygurcadan Japoncaya hazırlanmış, iki sözlük de Japonya'da birer yıl arayla yayımlanmıştır. Birinci sözlükteki madde başları önce latin alfabesi ardından Arap alfabesi ile yazılmış, açıklamalar ise Japoncadır. İkinci sözlük ise Tokyo'da yabancı diller ünivesitesi yayınıdır.

現代ウイグル語小辞典¹² (2008). Modern Uyghur-Japanese Dictionary. (Baskı yeri ve yayınevi Japonca yazıldığı için okunamamıştır.)

Cun Sugavara (2009). Uyğurçe-Yaponçe Sözlük. Tokyo: Tüzgüçi Tokyo Çetel Tiller Üniversitesi Asya-Afrika Til ve Edebîyet Tetkikat İnstitüti.

Benzer sözlüklerden birisi ise Emir Necipoviç Necip tarafından Uygurcadan Rusçaya hazırlanmış sözlüğün Türkiye Türkçesine çevirisinin ikinci baskısıdır.

Necip, Emir Necipoviç (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. 2. Baskı (Rusçadan çeviren İklil Kurban). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bu yıllarda Uygurcadan Çinceye hazırlanan sözlük de vardır.

ŞUAR Milletler Til Yeziq Hizmiti Komiteti (2006). Uyğurçe-Henzuçe Luğet. Beyciñ: Milletler Neşriyati.

2000'li yıllarda Uygurlar arasında Arapçaya olan ilgi de artmış görünmektedir. Bu iki ciltlik sözlük, 2000'li yıllarda bir yabancı dilden Uygurcaya hazırlanmış en dikkat çekici çalışmadır. Çünkü iki ciltlik takımın birinci baskısı 2002 yılında, ikincisi ise 2008'de yapılmıştır.

Muhammed Salih (2002). Qamus Erebeçe-Uyğurçe Çon Lüget. Ürümqi: Şincan Xelq Neşriyati.

Salih, Muhammed (2002). Erebeçe-Uyğurçe Çoñ Luğet (Qamusu Arabi-Uyguri). Ürümqi: Şincañ Xelq Neşriyati (Telif El Bihas el Üstaz Muhammed bin el Allame-Damla Salih el Kaşgari el Artuci)

Salih, Muhammed (2008). Erebeçe-Uyğurçe Çoñ Luğet (Qamusu Arabi-Uyguri). Ürümqi: Şincañ Xelq Neşriyati

Salih, Muhammed (2008). Qamus Erebeçe-Uyğurçe Çon Lüget 2. Ürümqi: Şincan Xelq Neşriyati.

Haci, Ablikim Nurmuhammed (tarih belli değil). Erebeçe –Uyğurçe Lüget. (Mu'cemü'l Arabiyye ve'l Uyğuriye Ürümqi: Şincañ Xelq Neşriyati.

⁹ Yazan/yazanlar Çince yazıldığı için okunamamıştır.

¹⁰ Bu başlık, kitabın indirildiği ağ sayfasındaki ibare dikkate alınarak yazılmıştır.

¹¹ Basıldığı yer Çince yazıldığı için okunamamıştır.

¹² Sözlük hazırlayanın adı Japonca yazıldığı için okunamamıştır.

2010-2020 Yılları Arasında Yapılan Sözlük ve Dil Bilgisi Çalışmaları

1990'lı ve 2000'li yıllar dikkate alındığında 2010 ila 2020 arasında yayımlanan kitapların sayısında ciddi bir düşüş gözlenmektedir. Tespit edebildiğimiz kitapların hepsi de 2010 ila 2015 yılları arasında basılmış kitaplardır. Bunun sebebi, yeni basılan kitapların tespit edilememesi olabileceği gibi Çin'in Doğu Türkistan'ı dışarıya kapatması, Doğu Türkistan Türklüğünü kamplarda eğitime tabi tutması veya Uygur Türkçesiyle kitapların yayımının yasaklanmış olma ihtimali de olabilir. Yayımlanan dille ilgili kitaplar ve sözlükler kısaca şöyledir.

Arslan Abdulla Tehur-Abdurehim Rahman-Yari Ebeydulla tarafından hazırlanan *Hazırqi Zaman Uyğur Tili* kitabı üç ciltten oluşmuş olup birinci ciltte Uygur dili araştırmalarında emeği geçen Uygur ve yabancı bilim adamları hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci cilt üzerinde baskı yılını belirten bir yazı olmamasına rağmen 1 ve 3. ciltlerin 2010 yılında basılmış olması, kitabın takım olarak basıldığı kanaatini uyandırmaktadır. Ayrıca üçüncü cildin sonunda eser hazırlanırken kullanılan Uygurca kaynaklar ve yabancı kaynaklar ayrı ayrı verilmiştir. Yabancı kaynakların Latin alfabesi ile verilmesi ayrıca dikkat çekicidir. Uygurca kaynakların verildiği bölüm, aynı zamanda dil konsundaki çalışmalarla yayımlanmış sözlüklerin pek çoğunun yer almasıyla kayda değerdir.

Arslan, Abdulla Tehur-Abdurehim, Rahman-Yari, Ebeydulla (2010a). *Hazırqi Zaman Uyğur Tili 1. Ürümçi: Şincan Xelq Neşriyati (1-702)*

Arslan, Abdulla Tehur-Abdurehim, Rahman-Yari, Ebeydulla (2010b). *Hazırqi Zaman Uyğur Tili 2. Ürümçi: Şincan Xelq Neşriyati (703-1544)*

Arslan, Abdulla Tehur-Abdurehim, Rahman-Yari, Ebeydulla (2010c). *Hazırqi Zaman Uyğur Tili 3. Ürümçi: Şincan Xelq Neşriyati (1545-2255)*

2010'lu yıllarda tespit edilebilen dille ilgili önemli çalışmalardan birisi de H. Tömür'ün çalışmasıdır.

Hemit Tömür (2011). *Hazırqi Zaman Uyğur Tili Grammatikisi (Modern Uyghur Grammar)*. Beyciñ: Milletler Neşriyati.

Tam ve yarı zamanlı ortaokullar için hazırlanmış dil bilgisi kitapları Doğu Türkistan'da Çin kontrolünde olsa da okul kitaplarının varlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Yasin, Yakupcan (2012). *Ottura Mektepler Üçün Umumi Tekrar Uyğur Tili. Ürümçi: Şincañ Xelq Sehiye Neşriyati.*

Ehmet, Tohti Muhemmed (2015). *Uyğur Tili Grammatikisi Eçil Des-tihan. Şihcan Xelq Yaş Neşriyati/Şincañ Xelq Sehiye Neşriyati (Toluk Ottura Mektepler Üçün Tekrar Yetekçisi)*

Şıncañ Maarip Neşriyatı (2012). Toluksız ve Toluk Ottura Mektepler Üçün Uyğur Tili. Ürümçi: Şıncañ Maarip Neşriyatı.

Harut Resul'un deyimler sözlüğü, ortaokul öğrencileri seviyesine uygun hazırlanmış olsa da içerdiği deyim sayısı bakımından başka çalışmalarda da kullanılabilir önemli bir çalışmadır.

Kadiri, Harut Resul (2012). Ottura Başlanguç Mektepler Üçün Uyğur İdiyomliri Luğiti. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Okul öğrencilerine yönelik olmasına rağmen dikkat çeken bir diğer önemli çalışma da Abdurusul Niyaz tarafından yine ortaokul öğrencileri için Çince bir ansiklopediden çevrilmiş astronomi ve coğrafya sözlüğü, Doğu Türkistan'da sözlükçülüğün gördüğü rağbeti göstermek açısından belirtilmesi gereken bir eserdir.

Lu Çin Vañ Şiñsun Dölet Neşr Fonđı (2012).Cuñgu Ottura Mektep Oquğuçiliri Qamusi Astronomiye Coğrafiye (Teenaged Encyclopedia of Chine) [tercüme Abdurusul Niyaz] Pekin: Milletler Neşriyatı.

İki ciltlik bu sözlük takımı, altı cilt olarak yayımlanan sözlüğün sadeleştirilerek basılmış hâlidir. Birinci cildin başında birinci baskısının 1999 yılında yapıldığı belirtilmesine rağmen kitap kapağında bu takımın ikinci baskı olduğunu gösteren herhangi bir ibare veya not yoktur.

Yaqup, Abliz; Geyrani, Genizat; Qadir, İsmail; İmam, Hemdulla Abdurrahman; Emet, Abliz; Nur, Perhat-/Abduqadir, Esger; Tahir, Abduzahir ve Rehimcan, Eblikim (2010). Hazirqi Zaman Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti 1 (Qisqartılmış). Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Yaqup, Abliz; Geyrani, Genizat; Qadir, İsmail; İmam, Hemdulla Abdurrahman, Emet, Abliz; Nur, Perhat-/Abduqadir, Esger; Tahir, Abduzahir ve Rehimcan, (2011) Hazirqi Zaman Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti 2 (Qisqartılmış). Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

1980'li yıllarda üzerine makaleler yazılan kişi isimleri, 1987 yılında daha önce yapılan derlemelerin biraraya getirilmesiyle ilk defa yayımlanmış ve gördüğü rağbet üzerine 1992 yılında *Uyğur Kişi İsimleri ve Uniñ Yeşmisi* adıyla bir sözlük ve 1996 yılında *Kişi İsim Kollanmisi* kitapları yayımlanmış. 1998 yılında 13 binden fazla kişi isminin özellikleri ve manasını gösteren ve neredeyse bir izahlı lügat özelliği taşıyan eserin de ortaya çıkmasına sebep olmuş. Yazar, bu eserin *Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti*'nin 6. cildine ilave olarak konulan "Uyğur Kişi İsimliriniñ Henzuçe Yeziliş Qaidisi Qollanmisi", "Uyğur İsim Famililiri", "Uyğur İsim-Famile Qollanmisi" gibi bölümlerden oluşan "İsimler" bahsinin hazırlanmasına da kaynaklık ettiğini belirtir. Bunun ardından uluslararası kamuoyunda da çok ilgi gören *Uyğur Kişi İsimliri ve Uniñ Menisi*, 2005 yılında Kazakistan'da

yayımlanmış (Kahiri, 2010, s. 2). Sözlüğün girişinde yazar, kişi isimleri hakkındaki çalışmaları, yayımlanan sözlükleri, kendisinin bu konudaki çalışmaları yanında kişi isimleri sözlüğünün niçin yazıldığını ve Doğu Türkistan'da Türkler ve Çinliler açısından niçin önem arzettiğini anlatmıştır.

Qahiri, Mutellip Sadik (2010). *Uygur Kişi İsimliri Qamusi*. Ürümçi: Şincañ Üniversitesi Neşriyatı.

Lügatin girişinde Perhat Muhemmedeli Cilan tarafından yazılan Uygur ağızlarının tasnifi, tasnife esas olan ölçütler, bu konuda çalışanlar, yapılan çalışmalar; ağız araştırmalarının önemi gibi konuların anlatıldığı, konu ile ilgilenenlerin faydalanabileceği kırk üç sayfalık doyurucu bir yazı vardır (Cilan, 2013, s. 1-43).

Cilan, Perhat Muhemmedeli-Ğappar, Emine-Ozğan, Ğeyret Abdurenman (2013). *Hezirki Zaman Uygur Tiliniñ Dialekt ve Şiviliri Luğiti 2*. Baskı (ŞUAR İctimaiy Penler Akademiyisi Til Tetkikat Orni) (birinci baskı 2007). Beyciñ: Milletler Neşriyatı

Uygurcadan Çinceye hazırlanmış İdikut sözlüğü, Doğu Türkistan'dan çok uzakta, Türkiye'de çevrilerek yayımlanmıştır.

Yunusoğlu, Mağfired Kemal (2012). *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Önce verilen iki sözlüğün yanında bu kitap tamamen bölge ve küçük yerleşim birimlerinin ağız özellikleri, ses bilgisi, şekil bilgisi vs. bakımından ele alıp değerlendiren önemli bir eserdir. Bu kitabın girişinde de konu ile ilgili önceki çalışmalar, çalışmaları yapanlar, elde ettikleri sonuçlar, bu tür çalışmaların önemi uzun uzun değerlendirilmiştir.

Qasım, Muhebbet-Rahman, Taş-Xâliq, Seltenet (2013). *Uygur Tili Dialekt-Şeviliriniñ Alahidilikliri*. Ürümçi: Şincañ Xelq Neşriyatı.

1980'li yıllarda dışa açılan Çin yönetimi 2010'lu yıllardan sonra tekrar kapanma işaretleri vermiş ve 2015 yılından sonra tamamen dışa, özellikle Türkiye'ye karşı kapanmıştır. Aslında bu kapanmanın sebebini önceden haber veren önemli bir çalışma, 2009 yılında *Hazirqi Zaman Uygur Tili Kollanmisi* kitabının yazarları arasında bulunan Arienne Dwyer'a aittir.

Dwyer Arienne (2005). "The Xinjiang Conflict, Uyghur identity, Language Policy and Political Discourse", (Sincan Çatışması, Uygur kimliği, Dil Politikası ve siyasi Söylem). *Political Studies* 15, East-West Center, Washington, p. 73.

2020'lu yılların sonunda Kazakistan'da yaşayan Uygurlar tarafından yazılmış dil bilgisi kitapları vardır. Bunlardan elimize ulaşan ve tespit edebildiğimiz bir tanesi Ruslan Arziyev tarafından yazılmıştır.

Arziyev, Ruslan (2019). Uyğur Tili: Öginiş ve Ögitiş. Almatı: Mir Neşriyat Oyi.

Arziyev'in hazırladığı kitapta Uyğur dili tarihi, ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi, sözlük bilgisi, Uyğur ağızları ve Uyğur hitabeti hakkında da bilgiler vardır (Arziyev, 2019, s. 2).

Basılı kitabın pahalılığı, taşınma zorluğu, ekonomik yetersizlik dolayısıyla herkese ulaşamaması, bazı dernek, vakıf veya özel kişilerin e-kitap şeklinde sözlük hazırlayıp satın aldıkları ağ adresi üzerinden ağ sayfalarına koymalarına da sebep olmaktadır. Bazı kişilerin amacı ise daha kalabalık bir hedef kitle elde etmek de olabilir. Bunlardan bazıları, daha önce hazırlanmış ve yayımlanmış bir sözlüğün ağ sayfasına konulması şeklindedir. Mömin Abdulla'nın sözlüğü bu durum için bir örnektir:

M. Abdulla, Türkçe-Uyğurçe Lügat (Türkche-Uyghurche Lughet), haz. M. Tyulemissov, Almatı 2021, 1522 s. (ağ adresi: <https://elkitab.org/wp-content/uploads/2021/03/Tu%CC%88rkc%CC%A7e-Uyğurca-so%CC%88zlu%CC%88k.pdf>)

İletişimin gelişmesi, özellikle bilgisayar ve bilgisayar ağ ortamı, bu şartlarda kullanılmak üzere sözlüklerin hazırlanmasını gündeme getirmiştir. İnsanlar kitap satın almak veya kütüphanede çalışmak yerine bilgisayar ağ sayfalarında veya ağ sayfası sitelerinde bu sözlükleri kullanabilmektedir. Tamamen bir bilgisayar programı olan bu çalışmalarda, sözlüğü hazırlayanlar bazen resmî bir kurum olabildiği gibi bazen üniversitelerin ilgili bölümleri, bazen dil öğretim kursları gibi özel dernekler olabilmektedir. Ancak sözlük programı hazırlayanlar bu konunun bir uzmanı olabildiği gibi bir bilgisayar programcısı da olabilmektedir. Bu sözlüklerden bazıları kitap şeklinde olup indirilebilirken bazıları da tamamen anlık kullanıma yönelik olup kelimeyi yazarak karşı dildeki anlam öğrenilebilmektedir. Bu tür sitelerin veya programların çoğu parasız olup sayfaya alınan reklamlarla kazanç elde edilmekte, sözlük sadece kullanıcı çekme aracı olarak kullanılmaktadır. Çoğunda programı hazırlayanların adı bile belirtilmemiştir. Bu şekilde tespit edilen sanal sözlüklerin ağ adresleri ise şöyledir:

<https://tr.glosbe.com/tr/ug>

Bu adresteki sözlük Türkçe-Uyğurca, Uyğurca-Türkçe şeklinde de kullanılabilir.

<https://turklehceleri.org/tr/s%C3%B6z%20l%C3%BCk/uyğurca>

Bu ağ sayfasındaki hedef ve kaynak diller arasında Uyğur Türkçesi de vardır.

<http://www.uyğurcaturkce.com/>

Bu ağ adresi ise Türkiye Türkçesinden Uygur Türkçesine bir sanal sözlüktür.

<https://www.seslisozluk.net/uygur-nedir-ne-demek/>

Bu adresteki sözlük, Uygurca sesli bir sözlüktür.

<https://www.turkcesozluk.net/turkce/Uygurca.htm>

<https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/uygurca>

Bugün ağırlığı Doğu Türkistan'da olmak üzere Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi Türk ülkelerinde de Uygurlar yaşamaktadır. Kazakistan ve dağılan Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayanların İli vadisi ağzını yazı diline esas kabul ettikleri, tartışmalı da olsa Doğu Türkistan'da yaşayanların ise Urumçi Merkez ağzını esas kabul ettikleri gerçeği (Öztopçu, 1993, s. 168) hazırlanan sözlüklerin hangi ağzı esas aldığına sorgulanmasını da beraberinde getirir.

Esas olan ağzı ve bunun nasıl belirlendiği bir yana, yazı dillerinin standartlaşması, yazılmasıyla yakından ilgilidir. Çünkü aynı kelimelerin farklı telaffuzları farklı işaret ve alfabelerle yazılmaktadır, bunun doğurduğu karışığa da yazı dilinin oturmamasında etkili sebeptir diyebiliriz.

Sözlüklerin, sözlükçülük tekniğine hâkim, bu konuda bilgi sahibi kişiler tarafından hazırlanmaması veya İngilizce, Rusça, Çince gibi yabancı dillerin esas alınarak hazırlanması da sözlüklerdeki en önemli kusurdur. Buna Shaw'ın Uygurcadaki "ı" sesini yok saymasını, diğerlerinin de onu taklit etmesini örnek vermek mümkündür.

Yine sözlük hazırlayanların Türk dilini ve dil bilgisini iyi bilmemesi, Türkçeye hâkim olmaması, Türkçe fonetiğinden uzak olması veya bu konularda kasıtlı davranması; sözlükteki olumsuzlukların sebebidir. Sözlüklerdeki bu olumsuzluk, yazı diline de aynen yansımaktadır.

Sözlük hazırlayanların Türkçe ve Uygur Türkçesi yanında bilmesi gereken Arapça, Farsça gibi diller ile Türklerin İslam'ı kabul ettikten sonra oluşturdukları ortak medeniyetin değerlerine vakıf olmamaları da sözlüklerin eksik ve kusurlu olmasında etkilidir.

Her ne kadar bu sözlükler yayımlanmış olsa da yazı dilindeki beklenen standartlaşma bir türlü istenen şekilde olmamıştır. Bunun sebeplerini;

1. Yazı diline esas kabul edilen ağzın yapay olması ve kabul görmemesi,
2. Alfabenin Uygur Türkçesinin tüm seslerini tam ifade etmekten uzak olması,
3. Yazım kılavuzlarının sık sık değişmesi ve oluşan eğilimler dışında kuralların konması,

4. Hazırlanan sözlüklerin bir yazı dili sözlüğü olmaktan uzak olması, sözlüklerin maksathı hazırlanması,
5. Çin hükûmetinin yazım kılavuzu, sözlük, alfabe, alfabedeki sesler gibi konularda Uygurların diğer Türk toplulukları ile ilişki kurmasını dikkate alarak düzenlemeler yapılması,
6. Bölgenin etnik yapısının Çinliler tarafından yapılan nüfus planlamasına bağlı olarak değiştirilmesi ve bunun Uygurların diline tesiri,
7. Her ne kadar ana dili ile eğitim yapılıyor olsa da çocuklarını tamamen Çince eğitim yapan okullara vermeleri için ailelerin zorlanması,
8. 1955 yılında bölgeye özerklik verilmiş olsa da bunun kanunlarda belirtilen şekilde uygulanmaması, mevcut yönetimin Türk varlığını inkâr ederek onları Çinli kabul etmesi şeklinde sıralamak mümkündür.

Bu olumsuzlukların yanında üzerinde durulması gereken önemli olumlu gelişmeler de vardır. Bu olumlu gelişme, her şeyden önce 1980 ile 2020 yılları arasında yayımlanan gramer kitapları ile sözlüklerin çokluğudur. Kaldı ki çalışmada verilenler bütün dil bilgisi kitapları ve sözlükler değildir. Bunlar sadece Uygurca ile ilgili çalışmalarda geçen ve PDF formatında ağ sayfalarından tespit edilebilenlerdir. Konu ile ilgili yayımlanmış kitapların bu makalede verilenden kat kat fazla olduğu bilinmelidir. Hazırlanan ve yayımlanan bu kitaplar, Doğu Türkistan Türklüğünün bilinçlenmesinin yansımasıdır. Doğu Türkistan Türklüğü, yaşadıkları bölgenin Türk dünyasının en eski dönemlerden beri kültür merkezlerinin bulunduğu coğrafya olduğunun farkındadır. Bu bilimsel çalışmaların edebî ve kültürel çalışmalarla paralel şekilde geliştiği, önemli ve üzerinde durulması gereken bir konudur.

Sonuç

Bütün Türk dünyası için Uygur Türklüğü ve yaşadıkları coğrafyanın önemi büyüktür. Şüphesiz bunun ilk sebebi, Türk kültür tarihine damga vuran Kâşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacip ve Ali Şir Nevai gibi isimlerin bu coğrafya ve çevresinde yetişmiş olması ve bu kişilerin verdikleri eserlerin kültür tarihimizdeki yeri ve önemidir.

İnsanlık tarihine sayısız eserler vererek katkıda bulunan Uygur Türklüğü, 20. yüzyılın sonunda düştüğü esaret kuyusundan bir türlü çıkamamış ve hâlâ çıkmak için çırpınmaya devam etmektedir.

Uygur Türkçesi, Türk yazı dilinin ikiye ayrıldığı dönemde Oğuz Türklüğünün dışında kalan bütün Türklerin kullandığı yazı diline kaynaklık eden işlenmiş bir yazı dilidir. Bu yazı dili, bir dönemde Karahanlı, bir

dönemde Harezmi, bir dönemde Çağatay isimleri ile anılsa da tek çizgi hâlinde devam eden Doğu Türkçesidir. Bu yazı dili, Türk dilinin en geniş coğrafyada kullanılan en uzun ömürlü yazı dilidir. Bu yazı dili, Rus yayımlarının önündeki en büyük set olarak görüldüğü için Rus Çarlığı ve Çin idaresinin entrikalarıyla ömrünü tamamlamıştır. Fakat Eski Uygur yazı dilinin kaynaklık ettiği Ali Şir Nevaî'nin kalemıyla şekillenen Çağatay yazı dili bugünkü Doğu Türkistan'da yirminci yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştır. Mahallileşerek de olsa Mao iktidarına kadar yaşayan bu yazı dili, Sovyetler Birliği'nin Rus Çarlığı'ndan devraldığı milliyetler politikasının Çin hükûmeti tarafından uygulanmasıyla tarihe karışmıştır.

Çağatay yazı dilinin yerelleşmesini kendi politikaları için bir basamak olarak gören Rus Çarlığı ile devamı olan Sovyetler Birliği, daha sonra bunların politikasını örnek alan Çin idaresi yerelleşmeyi teşvik ederek sistematik hâle getirmiş ve yeni Türk yazı dillerinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Doğu Türkistan'da 1800'lü yılların sonunda bölgenin dili ile ilgili yapılmaya başlayan, Rusların başını çektiği Türkoloji çalışmaları, sayı ve içerik olarak artmaya devam etmiştir. Bu çalışmaların başını sözlük ve gramer çalışmaları çekmektedir.

Avrupalı ve Rus bilim adamlarının Doğu Türkistan'daki şehir ağız derleme ve bu derlemelerin dil bilgisi ve sözlük çalışmaları, bugünkü Uygur yazı dilinin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Divanu Lügati't-Türk'ten sonra *Beş Tilli Mançuçe Lügat*'e kadar hazırlanmış bir lügat elimize geçmiş olmasa da bu, olmadığı anlamına gelmez. Gramer kitapları için de aynı tespit geçerlidir. 1950'li yıllarda hazırlanan 3.000 kelimelik basit sözlükler, 20. yüzyılın sonunda altı ciltlik izahlı söz varlığı sözlüklerine dönüşmüştür. Bu genel amaçlı söz varlığı sözlüklerinden başka tarihî sözlükler, yer ve kişi isimleri sözlükleri birbiri ardınca yayımlanmıştır. Bu sözlüklere, Uygur yazı dilinden başka dillere ve başka dillerden Uygur yazı diline sözlükleri de ilave etmek gerekir. Bir kısmı başka dillerden çeviri, bir kısmı ise özgün olan mesleki ve teknik terimlerle ilgili sözlükler, Uygur yazı dilini dağınık bir ağızlar topluluğu olmanın bir adım ötesine taşımıştır.

Ağız dil bilgisinin hazırlanmasıyla başlayan dil bilgisi çalışmaları da 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın ilk on yılında bir yazı dilinin genel dil bilgisi hâline dönüşmüştür. Elbette bu yazı dilinin küllerinden yeniden doğmasında Doğu Türkistan'da Çince, Rusça, İngilizce gibi yabancı dilleri öğrenmek için hazırlanan yabancı dil öğretimine yönelik çalışmalarla yine yabancılara Uygur yazı dilini öğretmek üzere hazırlanmış dil bilgisi ve sözlük çalışmalarının etkisi inkâr edilemez. Buna verilen edebî eserlerle çevirileri de eklemek gerekir.

1960'lı yıllardan sonra başlayan ve 80'li yıllardan sonra sayı olarak gittikçe artan dille ilgili çalışmalarda bölgenin, Türklerin eski kültür merkezi olmasının da payı olduğu bir gerçektir.

Bu yazı dili, dünyanın en acımasız idaresi altında yaşayan ve yine dünyanın en acımasız uygulamalarına maruz kalan Uygur Türklüğünü bilinçlendirmiş ve birleştirmiştir. Verilen eserler ve yapılan çalışmalar, pek çok bağımsız ülkeye parmak ısırtacak içeriktedir.

Uygur yazı dilinin standartlaşması önündeki engellerden bir tanesi de Çin hükûmetinin alfabe ile ilgili takip ettiği politikalarla buna bağlı olarak yazımla ilgili yaptığı ve sık sık değiştirdiği yazım kurallarıdır.

Çin hükûmeti yazı dili üzerinde ne kadar durursa dursun, ne kadar yönlendirirse yönlendirsün Uygur yazı dili bir gelişme seyri içindedir ve gittikçe de gelişmektedir. Önceki kullanılan alfabeden farklı bir imlası olsa da Uygur Türklüğü, eski alfabeyle kullanma meselesini bir kimlik meselesi olarak görmüştür. Doğu Türkistan Türklüğü, Latin kökenli alfabeden tekrar Arap kökenli bir alfabeğe geçişi; kimliğini koruma, geçmişle kucaklaşma olarak kabul etmiş ve bu anlayış, insanlardaki millî bilinci geliştirmiştir. Bu durum, bugün yaşanan talihsiz olayların sebebinin de açıklar mahiyettedir.

Sadece dil konusunda yayımlanan bu kadar kitap, diğer alanlarda yayımlanan kitapların çokluğuna işaret ederken yayımlanan kitapların çokluğu da Çin yönetiminin gizlemeye çalıştığı Uygur Türklüğünün nüfusunun, verilen rakamların en az altı veya yedi katı kadar olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Aktepe, G. (1998). *Sarı Uygur Türkçesinin karşılaştırmalı ses bilgisi* (Tez No. 89141) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Arslan, A. T., Abdurehim R. ve Yari E. (2010c). *Hazırqi zaman uygur tili 3*. Şincañ Xelq Neşriyatı.
- Arziyev, R. (2019). *Uygur tili: Öginiş ve ögitiş*. Mir Neşriyat Oyi.
- URL 1 www.amazon.com/Уйгурско-русский-словарь-Russian-III-Кибиров/dp/5458309308 erişim 27.01.2023 (Book on Demand Ltd. (2019). Uygursko-Russkiy Slovar' (Russian Edition) Paperback – August 6, 2019 by Ş. Kibirov).
- Buğra, M. E. (1987). *Şarkî Türkistan tarihi*. Ofset Reprödiksiyon Matbaacılık.
- Gülensoy, T. (2000), *Türkçe el kitabı*. Akçağ.
- İlhan, N. (2007). *Geçmişten günümüze sözlükçülük geleneği ve Türk dili sözlükleri*. Manas Yayınları.
- Jarring, G. (1933). *Studien zu einer Osttürkischen Lautlehre*. Hakan Ohlssons Buchdruckerei.
- Johanson, L. (2002). *Türk dili haritası üzerinde keşifler* (N. Demir ve E. Yılmaz, Çev.). Grafiker Yayınları.
- Qahiri, M. S. (2010). *Uygur kişi isimliri qamusi*. Şincañ Üniversitesi Neşriyatı.
- Koraş, H. (2009). Türkiye’de çağdaş Türk lehçeleri ile ilgili sözlük çalışmaları ve ‘Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü’ Üzerine. *Turkish Studies*, 4(4), 761-789.
- Malov, S. E. (1912a). Ostatki Şamansm u Jeltih Uygurov (Sarı Uygurlarda yaşayan Şamanizm kalıntıları). *Jivaya Starina*, 21, 61-74
- Milletler Neşriyatı (1957) *Beş tilliq Mançuçe lügat I, II, III*. Milletler Neşriyatı.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü* (İ. Kurban, Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Olcaý, S. (1961). Yarkent ağzından örnekler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 19(1-2), 31-65.
- Öztopçu, K. (1993). Uygurcanın yazı dili olarak gelişmesi ve Uygurca sözlükler. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 3, 167-174.
- Öztürk, R. (2010). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Özyetgin, A. M. (2002). Yü Chih Wu Ti Ching Wen Chien: Ch’ing sülalesi dönemine ait bir sözlük. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumları*, 192-202.
- Roos, M. E. (2000), *The western Yugur (Yellow Uygur) language: Grammar, text, vocabulary*, [Doktora Tezi, Rijks Üniversitesi].
- Roy, O. (2005). *Yeni Orta Asya ya da ulusların imal edilişi*. Metis.
- Sertkaya, O. F. (2001). Eski Türkler okur yazar mıydı? *Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü Sempozyum Bildirileri*, 23-37.

- Shaw, R. B. (1880). *A Sketch of the Turkish language as spoken in Eastern Turkistan (Kashghar and Yarkant) Part II Vocabulary Turki-English*. (Printed by J.W.Thomas). Baptist Mission Press.
- Shaw, R. B. (2014). *Kaşgar ve Yarkent ağız sözlüğü*. (F. Yıldırım, Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Solak, F. (2021). Divan'ül Lügati't Türk için öldürülen bilim adamları. *Uygur Akademisi*. 16 Aralık 2021'de <https://akademiye.org/tr/?p=1884> adresinden edinilmiştir.
- Şirin User, H. (2006). *Başlangıcından günümüze Türk yazı sistemleri*. Akçağ.
- Yasheng, T. (2020). *Beş dilli sözlük ve sözlükteki uygurlara ait yemek ve mut-fak kültürü ile ilgili söz varlığı* (Tez No. 639859) [Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yeloğlu, A. (2019). Uygur yenileşme süreci, matbuatın gelişmesi ve Yeni Hayat gazetesi. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 12, 39-54.
- Yeloğlu, A. (2020). Yeni Uygur Türkçesinde ı/i meselesi. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 15, 101-112.
- Yıldırım, F. (2019). Yeni Uygurca ve yeni Uygurca sözlükler. *Folklor/Edebiyat*, 25(99), 539-552.
- Gözaydın, N. (2001). Atatürk dönemi ile ilgili Almanya dışişleri arşivindeki belgeler-VII. *Türk Dili*, 599, 575-586.

Extended Summary

Contemporary Uyghur written language is a young written language which is the continuation of the Chagatai written language. Except the Western Oghuzs, all Turkish communities living in Turkestan and the Volga-Ural Region used this written language until the first quarter of the 20th century, both in literature and in correspondence with the states and khanates established in the region, among themselves and with other states or countries. This written language commenced to localize after the death of Ali Şir Navai, and this localization continued increasingly until the first quarter of the 20th century. This written language is the basis of the new written languages formed in the Turkestan and Volga-Ural regions in the 20th century. Nevertheless, all sources said that the Chagatai written language was ceased in the first quarter of the 20th century, the Chagatai written language continued in East Turkestan until the Mao Revolution. However, the fact of Turkish Turcologists accepting the findings and classifications of Western Turcologists without thinking is also valid in the determinations regarding the Uyghur written language. Robert Barkley Shaw made the first determinations that the vowel “ı” in his dictionary and, in fact, it does not exist in the Uyghur written language. Although the New Uyghur written language is the last written language emerged in Turkestan, it is possible to start its initial phase with the dictionary named “A Sketch of the Turkish Language as spoken in eastern Turkistan (Kashgar and Yarkand)” prepared by Robert Barkley Shaw in the last quarter of the 1800s. Because the absence of the vowel “ı” in the later alphabet was attributed to B. Shaw’s dictionary. Even G. Jarring made serious studies and observations on this subject later were ignored. Jarring’s works and the materials he compiled from the region are still the most important materials for the Contemporary Uyghur written language. Firstly during the Tsarist Russia period and then during the Soviet Union period the studies carried out by Russian Turcologists about the Yellow Uyghurs in the region are important. When European Turcologists accepted the language used in the region as a dialect of the Turkish language, the Russians persistently used the words “Uyghur” for the people of the region and “Uyghur” for the language used by the people. This persistent use was recognized by the East Turkestan Turks, who could not overcome the awareness of being an ummah, and the name Uyghur began to be used by intellectuals. However, the name Uyghur was accepted by the West when the Mao administration named the region “Xinjiang Uyghur Autonomous Region”. The first studies on the spoken and written language used in East Turkestan consist of compilations and publications by foreigners. It should be noted that Russians have a serious influence in these studies. It should also be noted that the policies of Tsarist Russia and the Soviet administration were effective in the formation of today’s modern Uyghur written language. Although the East Turkestan region was under the administration of the Chinese administration in the past, as it is today, the policies followed regarding language are based on the language policies whose rules were determined during the Tsarist Russia and strictly implemented during the Soviet Union.

The East Turkestan region where Uyghur Turks live today has been the cultural center of all Turks since at least the 11th century. Apart from the cultural heritage written on stones, the first artifacts were made by people born and raised in this region. This determination is also valid for the first grammar book of the Turkish language and the first dictionary we own today. It is possible to add here Balasagunlu Yusuf's Kutadgu Bilig and other works. Ali Şir Nevai, who was considered the founder of the Chagatai written language, also originates from this region. Significant issue for written languages during the formation of new written languages were alphabet changes. Although the Uyghur Turks within the borders of the Soviet Union experienced an alphabet adventure parallel to the change in the Kazakhs, this adventure started seriously after the arrival of the Mao administration in East Turkestan. It can be said that the confusion regarding the alphabet was effective in the fact that serious works were not produced until 1983. After the Chinese administration adopted a phonetic Uyghur alphabet of Arabic origin for Uyghur Turks in 1983, there was a numerical increase in the works produced. Works began to be produced on conceivable subject within the borders drawn by the Chinese administration. Grammar books and dictionaries have a special place among the works provided. In addition to grammar books and dictionaries that appeal to students at different school levels, there are also scientific studies that will form the basis of research at universities. While the grammar book prepared by Uyghur scientists in Kazakhstan during the Soviet Union period in the 1960s was the basis for grammar books, it was possible to say that the dictionary prepared by Emir Nejipovich Nejip was the basis for the dictionary. Compared to other contemporary Turkish written languages, Uyghur Turks are the ones who have adopted and embraced the Chagatai written language the most. Grammar and dictionary studies on the historical Chagatai written language are a reflection of this comprehension. Grammar books at different levels, where the numbers increased suddenly in the 1980s and new editions were frequently published while dictionaries prepared or translated in many different fields continued to increase in the 1990s and 2000s. The end of the 1990s was the period when a six-volume explanatory dictionary emerged and was published. Also shortened, single-volume copies of this extensive dictionary are published. Starting from 1980, the published dictionaries in the Uyghur language have exceeded the works published outside of East Turkestan in terms of quantity and quality. These scientific and literary works were important steps in the development of the contemporary Uyghur written language.

The fact that the region is a cultural center and people's fondness for reading and writing have been effective in the emergence of literary works, historical works, and works in all branches of fine arts, as well as dictionary and grammar studies. Even if other works are left aside, grammar books for all levels and dictionary studies in many different fields were the greatest assurance that the existence of the Uyghur written language and the people who use this written language cannot be destroyed.

Araştırma Makalesi / Research Paper

Azerbaycan Türkçesindeki “Düşmək” Fiilinin Türkçeye Çevirisi

Ruşen RAMİZOĞLU*

Öz

Dünya dillerinin birçoğunda fiiller, diğer sözcük türleriyle ilişkilendirilebilmektedir. Bunu, Azerbaycan Türkçesindeki “düşmək” fiili örneğinde de görmek mümkündür. Azerbaycan Türkçesinde “düşmək” fiili, çeşitli deyim birimler veya sözcük öbekleri oluşturmak için çok sayıda isimle birlikte kullanılır. Bu tür sözcük öbeklerinin diğer dillere çevirisinin kolay olmasına rağmen deyim birimlerin çevirisinde bazı zorluklar ortaya çıkmaktadır. Bunun temel nedeni, bu deyim birimlerin hedef dilde tam karşılığının bulunmamasıdır. Azerbaycan Türkçesinden Türkçeye çeviri sırasında da bu durum görülmektedir. “Düşmək/düşmek” fiilinin temel anlamları çoğunlukla Azerbaycan Türkçesinde ve Türkçede örtüşse de deyim birimlerin içinde onun ifade ettiği anlamlar bazen tamamen farklı olabilir. Bazı dil bilimciler, gelişim tarihi boyunca Türk lehçelerindeki deyim birimlerin bileşenlerinin değişime uğramasının, bu tür farklılıklara neden olduğunu belirtmektedir. Azerbaycan Türkçesinden Türkçeye çeviri sırasında anlam farklılıklarını ve uyumsuzlukları ortadan kaldırmak için hedef dilde eş değerlerin bulunması önem arz etmektedir. Bu eş değerler, deyim birimdeki bir kelimeyi değiştirerek, kısaltarak veya ekleyerek de düzeltilebilir. Eğer bu tür eş değerler mevcut değilse kaynak dilde deyim birimin ifade ettiği fikrin hedef dildeki benzeri kullanılabilir. Bu durumda kaynak dildeki deyim birimin içinde bulunan tüm kelimeler, hedef dilde değiştirilmiş olacaktır. Bu incelikler dikkate alınmadığında, yani Azerbaycan Türkçesinden Türkçeye sözcüksel çeviri yapıldığı takdirde, “düşmək” fiilini içeren deyim birimler hedef dilde anlaşılabilir olmaz veya yanlış anlamlar kazanabilir. Makalede, Azerbaycan Türkçesinde

Geliş Tarihi/Date Applied: 03.09.2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 06.02.2024

Makalenin Künyesi: Ramizoğlu, R. (2024). Azerbaycan Türkçesindeki “düşmək” fiilinin Türkçeye çevirisi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 58, 65-80.

<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.239>

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim ve Tercümanlık Bölümü Rusça Mütercim ve Tercümanlık Ana Bilim Dalı, rovshan@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2373-4467>

"düşmək" fiilinin bulunduğu deyim birimleri incelemeye, onların anlamlarını tespit etmeye, bu deyim birimlerin Türkçeye aktarımı sırasında ortaya çıkan zorlukları analiz etmeye ve bu zorlukların çözüm yollarını bulmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: "düşmək" fiili, deyim birimler, akraba diller, Azerbaycan Türkçesi, Türkçe

On the Turkish Translation of the Verb "Düşmək" in Azerbaijani

Abstract

In many of the world's languages, verbs can be associated with other word types. This can be seen in the example of the verb "düşmək" in the Azerbaijani language. In the Azerbaijani language, the verb "düşmək" connects with a large number of nouns to form various phraseological units or word combinations. Although it is easy to translate such word combinations into other languages, certain difficulties arise in the translation of phraseological units. The main reason for this is that they do not have an exact equivalent in the translated language. This situation is also observed during the translation from Azerbaijani to Turkish. Although the main meanings of the verb "düşmək"/"düşmek" mostly coincide in Azerbaijani and Turkish, the meanings given by it in phraseological units are sometimes completely different. Some linguists point out that the reason for the emergence of such differences is the change in the composition of phraseological units in Turkic languages throughout the history of development. Finding equivalents in the translated language is an important condition in order to eliminate such meaning differences and inconsistencies during translation from Azerbaijani to Turkish. These equivalents can be corrected by changing, shortening or adding a word in the phraseological unit. If such equivalents do not exist, then the equivalent of the idea expressed by the phraseological unit in the original is given in the translated language. Of course, in this case, all the words in the original phraseological unit are changed in the translated language. If these subtleties are not taken into account, when the literal translation from Azerbaijani to Turkish is carried out, phraseological units containing the verb "düşmək" have incomprehensible or wrong meanings in the translated language.

In our research, we will try to analyze the phraseological units in which the verb "düşmək" is used in the Azerbaijani language, to determine their meanings, to analyze the difficulties that arise during the translation of these phraseological units into Turkish, and to find ways to solve these difficulties.

Keywords: verb "düşmək", phraseological units, cognate languages, Azerbaijani language, Turkish

Türk lehçelerinin sözcük öbeklerinde ve deyim birimlerinde en sık rastlanan kelimeler, "yapmak" ve "olmak" fiilleridir. "Düşmek" fiilini de bu kategoriye eklemek mümkündür. Örneğin bu fiil Azerbaycan Türkçesinde

sık kullanılan fiillerdendir ve çoğu durumda “yapmak/olmak” fiilleri gibi isimlerle birlikte deyim birimler oluşturmaktadır. Başka bir dile çeviri sırasında bu deyim birimlerin hedef dile aktarılması, çevirmen için bazı zorluklar yaratabilir. Azerbaycan Türkçesi ile aynı dil grubunda (Oğuz dilleri) bulunan dillere, özellikle Türkçeye çeviri yaparken de bu tür zorluklarla karşılaşılabilir. Bunun başlıca nedenlerinden biri, her iki lehçede deyim birimleri oluşturan kelimelerin yazılış ve okunuş benzerlikleri olsa da farklı anlamlar ifade etmesidir. Örneğin Azerbaycan Türkçesindeki “başa düşmək” (anlamak), “acığa düşmək” (inat etmek) gibi deyim birimlerin Türkçeye sözcüksel çevirisi imkânsızdır ve böyle bir çeviriye kalkışılması hâlinde çok anlaşılabilir veya komik sonuçlar ortaya çıkacaktır. Azerbaycanlı dil bilimci ve Türkolog M. Mirzaliyeva, Türk lehçelerinin deyim birimleri arasındaki bu farklılıkları şöyle açıklamaktadır:

Türk dillerindeki deyim birimlerin bileşimi, gelişim tarihi boyunca çok değişikliğe uğramıştır. Bu süreçte meydana gelen başlıca değişiklikler şunlardır:

- 1) Deyim birimin bileşenlerinden birinin eş anlamlısıyla değiştirilmesi,
- 2) Deyim biriminde yardımcı bir bileşenin ortaya çıkışı,
- 3) Deyim birimin bileşiminde kısaltma,
- 4) Deyim birimin temel bileşimine yeni bir kelimenin eklenmesi (Mirzaliyeva, 2009, s. 53).

Yukarıdaki nedenler listesini daha da uzatmak mümkündür. Türk lehçelerinde sadece deyim birimlerin değil, aynı zamanda sözcük öbeklerinin ve kelimelerin anlamlarındaki farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olan da bu nedenlerdir. “Düşmek” fiili de farklı Türk lehçelerinde farklı anlamlara sahip fiillerden biridir. *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*'nin 1. cildinde bu fiilin 43 temel anlamı verilmiştir. Burada adı geçen fiilin, sözcük öbeklerinin ve deyim birimlerin içinde ifade ettiği anlamlara da değinilmiştir. “Düşmək” fiilinin sözlükteki alt anlamlarının sayısı ise daha fazladır. Elbette çoğu durumda Azerbaycan Türkçesinde bu fiilin tek başına veya sözcük öbekleri içinde ifade ettiği anlam, Türkçedeki anlamla örtüşmektedir. “Dəftər əlimdən düşdü.” (Defter elimden düştü.) ya da “Dağlara qar düşdü.” (Dağlara kar düştü.) cümleleri buna örnek olabilir. Azerbaycan Türkçesinde daha çok deyim birimlerde kullanılan “düşmək” fiilinin ifade ettiği anlamın Türkçede bulunmadığını gözlemlemek mümkündür. Araştırmamızın bundan sonraki bölümünde Azerbaycan Türkçesindeki “düşmək” fiilinin Türkçede bulunmayan anlamlarını incelemeye ve bu anlamların Türkçedeki karşılıklarını veya eş değerlerini tespit etmeye çalıştık.

Azerbaycan Türkçesinde ve Türkçede "Düşmək/Düşmek" Fiilinin Temel Anlamları Arasındaki Farklar

"Düşmək" fiilinin Azerbaycan Türkçesindeki pek çok temel anlamı arasında anlamsal ilişki bulunmaktadır. Buna rağmen fiilin ifade ettiği bu temel anlamları, dilde işlenme derecesine göre farklı kategorilere ayırmak mümkündür. *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*'nin 1. cildinde "düşmək" fiilinin Azerbaycan Türkçesinde en sık kullanılan anlamları, ilk 3 paragrafta verilmiştir. Sözü geçen anlamlar şunlardır:

1. Kendi ağırlığının etkisiyle yere inmek, yukarıdan aşağıya inmek, dökülmek. // Yukarıdan aşağıya inip bir şeylerin üzerinde durmak. // Oturduğu, ayakta durduğu veya çıktığı yerden aşağıya inmek. // Derin bir şeylerin dibine inmek,
2. Bir hayvandan veya bir taşittan inmek,
3. Ayakları üzerinde duramamak ve düşmek. // Düşmek (mecaz anlamda). // Serilmek, uzanıp hareketsiz kalmak, yere yayılmak, uzanmak. // Şu veya bu şekilde düşmek, düşüp hareketsiz kalmak (ADİL, 2006, s. 723-724).

Bu 3 temel anlam arasındaki 2. anlam, Türkçede bulunmamaktadır. Örneğin Azerbaycan Türkçesindeki "Taksidən düşüb avtobusa mindim." cümlesi Türkçeye "Taksiden inip otobüse bindim." şeklinde çevrilebilir. Bu cümledeki 4 kelimeden 3'ünün anlamı, Türkçedeki karşılıklarının anlamı ile aynı olup yazılışı da oldukça benzerdir (1. taksidən – taksiden, 2. avtobusa – otobüse, 3. mindim – bindim). "Düşüb" fiili ise farklı anlam ifade ettiği için sözcüksel çeviri yapılması durumunda Türkçede anlaşılmasız bir cümlenin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Türkçede "düşmek" fiili, araçtan inmek anlamında kullanılmamaktadır. Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*'te "düşmek" fiilinin Türkçede ifade ettiği 33 anlam bulunmaktadır. Burada "düşmek" fiilinin Türkçedeki en sık kullanılan anlamları ilk 3 paragrafta yer almaktadır. Bu anlamlar şunlardır:

1. Yer çekiminin etkisiyle boşlukta, yukarıdan aşağıya inmek,
2. Durduğu, bulunduğu, tutunduğu yerden ayrılarak veya dayanağını, dengesini yitirerek yukarıdan aşağıya inmek,
3. Yere devrilmek, yere serilmek (TDK, 2011, s. 741).

Türkçe Sözlük'te "düşmek" fiilinin ifade ettiği 4. anlam ise aşağıdaki gibidir: "Hava taşıtları kaza sonucu hızla yere inerek çarpmak" (TDK, 2011, s. 741). Örneğin Türkçedeki "Uçak, yakıtı bittiği için bilinmeyen bir yere düştü." cümlesi Azerbaycan Türkçesine "Təyyarə, yanacağı bitdiyi üçün bilinməyən bir yerə düşdü." şeklinde çevrilirse burada uçağın kaza yaptığına dair herhangi bir bilgi bulunmayacaktır. Çünkü bu durumda Azerbaycan Türkçesindeki "düşdü" fiili, Türkçedeki "iniş yaptı" fiili ile eş

değerdir. Örnek cümlede “düştü” fiilinin Azerbaycan Türkçesine “qəzaya uğradı” (kaza yaptı) şeklinde çevrilməsi gerekmektedir. Bu nedenle doğru çeviri şu şekilde olacaktır: “Təyyarə, yanacağı bitdiyi üçün bilinməyən bir yerdə qəzaya uğradı.” “Düşmək” fiilinin “iniş yapmak” anlamında kullanıldığı cümlelerin de Azerbaycan Türkçesinden Türkçeye çevirisi sırasında bazı yanlış anlaşılmalara ortaya çıkması muhtemeldir. Örneğin Azerbaycan’a uçan uçaklarda “Təyyarəmiz hava limanına düşür.” (sözcüksel çeviri: “Uçağımız havaalanına düşmektedir.”) gibi bir anons yapılmaktadır. Bu cümlede “düşür” fiilinin Türkçeye doğru çevirisi “düşmektedir” değil “iniş yapmaktadır” olacaktır.

Çeviri sırasında “düşmək” fiilinin Azerbaycan Türkçesinden Türkçeye olduğu gibi aktarılması hâlinde yanlış anlaşılmalara yol açması ile ilgili bir başka örnek, hava durumunun ifade edilmesi örneğidir. Azerbaycan Türkçesinde hava durumunun değiştiğini ifade etmek için de “düşmək” fiili kullanılmaktadır. “Soyuqlar düşdü.”, “İstilər düşdü.”, “Sərinlər düşdü.”, “Qış düşdü.” gibi ifadeler buna örnek olabilir. Burada “İstilər düşdü.” (“istilər” – “sıcaklar”) cümlesinin Türkçeye “Sıcaklar başladı.” şeklinde çevrilməsi gerekmektedir. Türkçede bu durumda kullanılan “düşmək” fiili ise “azalmak” anlamı ifade etmekte, “Sıcaklık düştü.” cümlesi havanın sıcaklığının azaldığı anlamına gelmektedir.

Ayrıca “düşmək” fiilinin Azerbaycan Türkçesinde sıklıkla “kaybetmek”, “yitirmek”, “yoksun kalmak” anlamlarında kullanıldığı da görülmektedir. Bu durumda “düşmək” fiili, isimlerle birlikte deyim birimler oluşturmaktadır. Örneğin Azerbaycan Türkçesinde “rezil olmak, utanılacak bir duruma düşmək” anlamında “abırdan düşmək”, “eski saygı ve güveni kaybetmek” anlamında ise “hörmətdən düşmək” (“nüfuzdan düşmək” olarak da kullanılır) ifadeleri kullanılmaktadır. Bu ifadelerin Türkçeye bire bir çevirisi mümkün değildir. Söz konusu ifadelerin Türkçedeki en uygun karşılıkları; “abırdan düşmək” için “rezil olmak”, “hörmətdən düşmək” için “değerini kaybetmek” veya “itibardan düşmək” olabilir. Örneğin “Müasir dövrdə bəzi peşələr hörmətdən düşüb” cümlesi Türkçeye “Çağdaş dönemde bazı meslekler değerini kaybedip” şeklinde çevrilebilir. Tabii farklı durumlarda bu ifadelerin eş anlamlarını kullanmak da mümkündür. Bundan başka her iki lehçede kendisine değer verenlerin sevgilerini ve güvenlerini yitirmek, eskisi gibi sevilmemek ya da değerli bulunmamak anlamına gelen “gözdən düşmək/gözden düşmək” (Azerbaycan Türkçesinde “üzdən-gözdən düşmək” olarak da kullanılır) ifadesi de vardır. Bu durumda çeviri sırasında yakın bir anlam veya eş değer aramaya gerek kalmamaktadır ve Azerbaycan Türkçesindeki “Bu hərəkəti nəticəsində o gözdən düşdü.” cümlesi Türkçeye “Bu yaptığı sonucunda o gözden düştü.” şeklinde çevrilmektedir.

Türkçede savaşta, çatışmada savunulmaz duruma gelerek teslim olmak anlamında da "düşmek" fiilinin kullanıldığını görmek mümkündür. Örneğin "Uzun bir direnişten sonra şehir düştü." cümlesindeki "düştü" fiili, şehrin direnişinin sona erdiği anlamına gelmektedir. Ancak Azerbaycan Türkçesinde bu durumlarda "düşmək" fiili kullanılmaz. Dolayısıyla bu cümle, Azerbaycan Türkçesinde şöyle olacaktır: "Uzun müqavimətdən sonra şəhər süqut etdi." (veya "təslim oldu.").

Azerbaycan Türkçesinde "düşmək" fiilinin iyi gelmek, fayda sağlamak, yardım etmek, iyi etki yapmak anlamlarında kullanıldığını da görmek mümkündür. Örneğin "Buranın havası mənə düşdü." ifadesi bir yerlerin havasının sağlığa olumlu etkisi olduğunu belirtmek için söylenmektedir. Bunun tersini söylemek için ise "düşməmək" fiili kullanılmaktadır: "Bu dərman mənə düşmədi." Bu durumlarda Azerbaycan Türkçesinde kullanılan "düşmək" fiili, Türkçeye daha çok "iyi gelmek, fayda sağlamak" şeklinde çevrilmektedir. Örneğin "Buranın havası mənə düşdü." cümlesi Türkçeye "Buranın havası bana iyi geldi.", "Bu dərman mənə düşmədi." cümlesi ise "Bu ilaç bana fayda etmedi." şeklinde çevrilebilir.

Azerbaycan Türkçesinde belli durumlarda ve koşullarda bulunmayı anlatmak için de "düşmək" fiili kullanılmaktadır. Bu durumda "düşmək" fiili çeşitli isimlerle birlikte deyim birimler oluşturmaktadır. "Düşmək" fiilinin kullanıldığı bu tür deyim birimlerden bazıları şunlardır: "soyuğa düşmək" (soğuğa maruz kalmak), "küləyə düşmək" (rüzgâra yakalanmak), "xəstəliyə düşmək" (hastalığa tutulmak). Bu deyim birimlerdeki durum ve koşullar, Türkçede farklı fiillerle ifade edilmektedir. Örneğin Azerbaycan Türkçesindeki "Evə dönərkən küləyə düşdük." cümlesi Türkçeye "Eve dönerken rüzgâra yakalandık." şeklinde çevrilebilir. Türkçede de bu durumlarda "düşmək" fiilinin kullanıldığı deyim birimlerin mevcut olduğunu söylemek gerektir. Örneğin "bəlaya düşmək/belaya düşmək" deyim birimi, hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkçede kullanılmakta ve aynı anlamı ifade etmektedir. Azerbaycan Türkçesiyle yazılan *Şikari* destanında "bəlaya düşmək" deyiminin kullanıldığı şu satırlar bulunmaktadır:

"Şikariyəm, əcəb düşdüm bəlaya,

Təbib ola, məlhəm sala yaraya.

Şahlar Şahın çağır gəlsin haraya,

Alıb dövrəmizi çoxlu pəhlivan" (Maşallahqızı ve Ələkbəroğlu, 2018, s. 189).

Ömer Seyfettin'in "Rüşvet" hikâyesinde ise "belaya düşmək" deyim biriminin kullanıldığı bir konuşma geçmektedir:

—Aleykümselam, Namık Efendi! Belaya düştüm. Bir dava için geliyorum... diye başını salladı.

– Ey, gel, biraz konuşalım bakalım (Seyfettin, 2019, s. 873).

Azerbaycan Türkçesindeki “düşmək” fiilinin Türkçede “uymak/denk gelmek” anlamında kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. Örneğin Azerbaycan Türkçesindeki “Açar qıfıla düşdü.” cümlesi Türkçeye “Anahtar kilide uydu.” şeklinde çevrilebilir.

Azerbaycan Türkçesinde “düşmək” fiili “şans yakalamak, isabet etmek, nasip olmak” anlamlarında da kullanılabilir. Örneğin “Uduş 35 nömrəli bilete düşdü.” cümlesinde “düşmək” fiili, yukarıda sıralanan anlamları ifade etmektedir. Bu durumda söz konusu fiil Türkçeye “isabet etmek”, “çıkılmak”, “kazanılmak” şeklinde çevrilir. Yukarıda örnek olarak verilen cümlenin Türkçeye çevirisi şöyle olabilir: “İkramiye 35 numaralı bilete isabet etti.”

“Düşmək/düşmek” fiilinin Azerbaycan Türkçesinde ve Türkçede kullanımına ilişkin yukarıdaki örneklerin tamamında, bu fiilin temel anlamları ve bu anlamlar arasındaki farklar incelenmiştir. Elbette “düşmək/düşmek” fiili, deyim birimleri içerisinde daha fazla anlam kazanmakta ve bu anlamlar bazen sözlüklerde bulunan temel anlamlardan önemli ölçüde farklılık gösterebilmektedir. Azerbaycan Türkçesinden Türkçeye çeviri sırasında bu deyim birimlerinde bulunan “düşmək” fiilinin çevirisi, daha ciddi zorluklara neden olmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde Deyim Birimlerinde Bulunan “Düşmək” Fiilinin Türkçeye Çevirisi Sorunları

Deyimlerin ve deyim birimlerin etimolojik, gramer ve anlam bilim açısından öğrenilmesi, modern dil biliminde büyük önem taşımaktadır. Buna rağmen hem deyimleri hem de deyim birimleri çeviri bilim açısından incelemeye de büyük ihtiyaç vardır. Dilin leksik hâle gelmiş kelime grupları olan deyim birimleri (İngilizcesi “phraseological units”) de deyimler (İngilizcesi “idioms”) gibi “bir ülkenin dil, tarih, kültür ve ulusal değerlerinin taşıyıcısı olan, çoğunlukla gerçek anlamlarından uzaklaşarak kendilerine özgü yeni anlamlara bürünen, belirli bir duygu, olay veya durumu ifade eden dil öğeleridir.” (Dönmez, 2023, s. 145). Bizim araştırmamızın konusu olan deyim birimleri de ait oldukları ülkenin, milletin kültürel özelliklerine, düşünce biçimine, geleneklerine ilişkin bilgiler içerir ve çeviri sürecinde bazı zorluklara neden olan da bu husustur. Bunun yanı sıra “deyim birimleri dilin mecazi anlamlarını da yansıtmaktadırlar” (ARFL, 1976, s. 15). Bunu dikkate alan Dr. Ceyhun Sarı, *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kalıplaşmış Dil Birimleri* adlı kitabında deyim birimlerinin “genellikle bir araya getirilen birden fazla kelimenin en az birinin gerçek anlamının dışında kullanımıyla mecazi anlamının oluşturulduğunu” (Sarı, 2021, s. 18) yazmaktadır. Çeviri

sürecinde kaynak dilin mecazi anlamlarını içeren, başka bir milletin kültürel özelliklerini yansıtan bu tür deyim birimlerin hedef dile aktarılması, büyük ustalık gerektirmektedir. N. Tsekladze, G. M. Öztürk ve M. Khakhutaishvili "Türkçeye Özgü Bazı Deyimlerin Gürcüceye Çeviri Sorunları (Ayakkabı ile İlgili Deyimler Üzerine)" adlı makalelerinde konuyla ilgili şunları yazmaktadırlar: "Eş değeri olmayan deyimse birimleri çevirirken içindeki tüm gerçeklik (yaşam tarzı, görgü kuralları, kültür, din vb.) bilgisi gereklidir. Aslında burada kastedilen coğrafi, tarihî, sosyokültürel, gösterge bilimsel, etnokültürel bilgilerdir." (Tsekladze ve ark., 2021, s. 2257). Azerbaycan ve Türkiye Türkleri de aynı kökten geldikleri için çok yakın kültürel değerlere sahipler ve bu kültürel yakınlık bazen Azerbaycan Türkçesinden Türkçeye veya tam tersine yapılan çevirilerde belli zorluklar ortaya çıkarır. Çalışmamızın bu bölümünde "düşmək" fiilinin Azerbaycan Türkçesindeki deyim birimlerde ifade ettiği anlamları ve bu fiili içeren deyim birimlerin Türkçeye çevirisi sorunlarını incelemekle bu tür zorlukları ele alacağız.

Azerbaycan Dilinin Frazeologiya Lügati'nde "düşmək" fiilini içeren yaklaşık 310 deyim birim örneğinin yer aldığını belirtmek gerekir. Bu örneklerde "düşmək" fiili 15 deyim birimde "el", 10 deyim birimde "dil", 5'er deyim birimde ise "ayak" ve "göz" sözcükleri ile kullanılmıştır. Sadece bu 4 sözcükle birlikte "düşmək" fiili, Azerbaycan Türkçesinde yaklaşık 35 deyim birim oluşturmaktadır. Bu deyim birimlerin günlük konuşmada en sık kullanılanlarından bazıları şunlardır: "əldən düşmək" (yorulmak), "ələ düşmək" (bulunmak, yakalanmak), "əлиндən qaçaq düşmək" (birisizle buluşmaktan kaçınmak), "əlinə fürsət düşmək" (uygun zaman ve koşullar bulmak), "dilə düşmək" (dedikodulara konu olmak), "dilinə düşmək" (bir kelimeyi istemsizce sık sık kullanmak), "dilinin bəlasına düşmək" (söyledikleri yüzünden başını belaya sokmak), "ayağı düşmək" (başarıyı beraberinde getirmek veya bir yere uğramak), "ayağına düşmək" (yalvarmak, yardım istemek), "ayaqdan düşmək" (yürümekten yorulmak veya yaşlanmak), "gözdən düşmək" (eski saygıyı kaybetmek), "gözü düşmək" (beğenmek, âşık olmak) vb. Bunlar arasında iki sözcüğün "düşmək" fiiliyle birlikte bir deyim birim oluşturduğu örnekler de vardır: "əldən-ayaqdan düşmək" (yorulmak), "əl-ayağına düşmək" (yalvarmak, yardım istemek), "dilə-dişə düşmək" (dedikodulara konu olmak), "dildən-dilə düşmək" (ünlü olmak) vb.

Bu deyim birimlerin Azerbaycan Türkçesinde ve Türkçede aynı şekilde yazılan ve aynı anlam ifade eden örnekleri şunlardır: "dilə düşmək/dile düşmək", "ayağına düşmək/ayağına düşmək", "əldən-ayaqdan düşmək/el-dən ayaktan düşmək", "ələ düşmək/ele düşmək", "gözdən düşmək/gözden

düşmek”, “əl-ayağına düşmək/eline ayağına düşmək”. Azərbaycan Türkçesinde “əlinə fürsət düşmək” deyim birimi Türkçeye “eline fırsat geçmek”, “dilinin bəlasına düşmək” deyim birimi ise “dilinin cezasını çekmek” şeklinde çevrilmektedir.

Yukarıda örnek olarak yer alan deyim birimler arasında hem Azərbaycan Türkçesinde hem de Türkçede en çok kullanılanı, “dile düşmək” deyim birimidir. “Dile (dillere) düşmək” deyim birimi, “hakkında dedikodu yapılmak” anlamında kullanılır. Türk edebiyatında bu deyim birimin bulunduğu bazı örnekler şunlardır: “Yâr adını desem olmaz/Düşer dillere dillere (Erzurumlu Emrah)” (Yüksel, 2014, s. 72); “Dost beni düşürdün elin diline/Güldün Mahsunî'nin garip hâline (Âşık Mahsunî Şerif)” (Yüksel, 2014, s. 72). Azərbaycan edebiyatında da bu deyim birimin kullanıldığı pek çok şiir örneği bulunmaktadır. Örneğin şair Gasım Gasımzade “Eşğimin Növrağı” (Aşkımin Bezeği) adlı şiirinde şunları yazmaktadır:

“Meyl etmədim bir gözələ,
Sədaqətim düşdü dilə,
Mən and içdim ildən-ilə
İlk eşqimin növrağına” (Qasımzadə, 2005, s. 11)

“Düşmək” fiilini içeren deyim birimlere sadece Türk ve Azərbaycan şiirinde değil; folklorunda, özellikle de destanlarında sıklıkla rastlanmaktadır. Araştırmacı Gulara Şirinova, *Koroğlu Dastanının Frazelogyası* konulu tezinin özetinde, Azərbaycan Türkçesinde “düşmək” fiilini içeren deyim birimleri *Koroğlu* destanından örneklere dayanarak iki gruba ayırmaktadır. Konu ile ilgili olarak araştırmacı, şunları yazmaktadır:

“Düşmək” fiili farklı anlamlara sahip kelimelerle, özellikle de isimlerle birleşerek renkli içeriğe sahip deyim birimler oluşturur. Bu deyim birimlerin bazılarının içeriğinde bulunan anlam hissedilir. Başa düşmək, əlinə fürsət düşmək, ürəyi düşmək, boynuna düşmək, əldən düşmək, ayağa düşmək, başına daş düşmək vb. deyim birimlerinde bunu görmek mümkündür. Örneğin Koroğlu məsələni başa düşdü¹ (Təhmasib, 1972, s. 73); Bir təhər elə ki, onun əlinə düşməyə² (Təhmasib, 1972, s. 133).

“Düşmək” fiilinin oluşturduğu deyim birimlerin ikinci grubunda bu fiilin sözlüksel anlamı neredeyse algılanmamaktadır, onların mecazlığı daha güçlüdür. Bu gruba yolu düşmək, fikrə düşmək, söz düşmək, hay//hayküy//səs-küy düşdü, şəkə düşmək vb. deyim birimler dâhildir. Örneğin

¹ Koroğlu meseleyi anladı.

² Bir şeyler yap ki onun eline düşmeyelim.

Ustanın qılınca gözü düşdü³ (Təhmasib, 1972, s. 32); Çənlibelə hay düşdü⁴ (Təhmasib, 1972, s. 69)" (Şirinova, 2016, s. 10).

Görüldüğü üzere *Koroğlu* destanında "düşmək" fiilini içeren çok sayıda deyim birim vardır. Azerbaycanlı Âşık Alesker'in *Düştü* koşması da "düşmək" fiilinin kullanıldığı deyim birimlerin öğrenilmesi açısından değerli bir kaynaktır. Koşmanın Azerbaycan Türkçesindeki metni ve bu metnin Türkçeye uyarlaması aşağıda verilmiştir:

Azerbaycan Türkçesinde	Türkiye Türkçesinde
DÜŞDÜ	DÜŞTÜ
<p>Çərşənbə günündə, çeşmə başında Gözüm bir alagöz xanıma düşdü. Atdı müjgan oxun, keçdi sinəmdən, Cadu qəmzələri qanıma düşdü. İşarət eylədim, dərdimi bildi, Gördüm həm gözəldi, həm əhli-dildi, Başımı buladı, gözündən güldü, Güləndə qadası canıma düşdü. Ələsgərəm, hər elmdən halıyam, Dedim: sən təbibsən, mən yaralıyam, Dedi: nişanlıyam, özgə malıyam, Sındı qol-qanadım, yanıma düşdü. (Aşiq Ələsgər, 2014, s. 28-29)</p>	<p>Çarşamba gününde, çeşme başında Gözüm ala gözlü bir hanıma ilişti. Attı müjgan okunu, geçti gönlümden, Sihirli gamzeleri beni büyüledi. İşaret ettim, derdimi bildi, Gördüm hem güzeldi hem tatlı dildi. Başımı salladı, gözüyle güldü, Gülerken derdi içime doldu. Alesker'im, her ilimden haberdarım, Dedim, sen tabipsin, ben yaralıyım Dedi nişanlıyım, başkasına aitim, Kırıldı kol kanadım, yanıma düştü.</p>

Bu koşmada "düşmək" fiilini içeren 4 deyim birim vardır: "gözüm düşdü", "qanıma düşdü", "canıma düşdü" ve Azerbaycan Türkçesinde artık bir deyim birim olmaktan ziyade bağımsız bir ifade hâline gelmiş "sındı qol-qanadım, yanıma düşdü". Türkçede çaresiz duruma düşmeyi, bir şey yapamaz hâle gelmeyi ifade etmek için de "kırıldı kolum kanadım" deyim birimi kullanılmaktadır. *Azerbaycan Dilinin Frazelogiya Lügati*'nde koşmadaki "sındı qol-qanadım, yanıma düşdü" ifadesi şöyle açıklanmaktadır: "Kolu kanadı kırılarak yanına düşmek/sarsılmak; gücünü kaybetmek..." (ADFL, 2018, s. 193). "Kırıldı kolum kanadım yanıma düştü" mısralarında Âşık Alesker, "kol kanadım" bileşeninin kullanıldığı iki deyim birimi ustaca birleştirmiştir: "kol kanadım kırıldı", "kol kanadım yanıma düştü" (İsmayıl, 2021, s. 140). Koşmadaki "gözü düşmək" deyim birimi Türkçede "beğenmek", "qanına düşmək" ve "canına düşmək" deyim birimleri ise "etkilenmek" anlamına gelmektedir.

³ Usta, kılıcı beğendi.

⁴ Çamlıbel'de herkes bunu konuşmaya başladı.

Azerbaycan Türkçesinde “düşmək” fiilinin sadece edebî dildeki deyim birimlerde değil, Azerbaycan Türkçesinin ağızlarındaki deyim birimlerde de kullanıldığını belirtmek gerekir. Azerbaycan’ın belirli bölgelerinin ağızlarındaki deyim birimler yalnızca o bölge halkının anlayabileceği şekildedir. Almaz Bedelova *Garbî Azerbaycan Şiveleri Lügati*’nde (Bədəlova, 2023, s. 18-306) Batı Azerbaycan Türklerinin kullandığı bu tür deyim birimlerin bazılarından bahsetmiştir: “aldəyişix’ tüşməx” (yeri değişmiş; Çemberek), “girdən düşməx” (gücünü kaybetmek, güçsüzleşmek; Vedi, Zengibasara), “həndən düşməx” (gücünü kaybetmek; Vedi, Zengibasara), “kötrüm döşməx” (hastalanmak; Çemberek), “qana tüşməx” (suçlu olmak, kavgaya karışmak; Çemberek), “qutdan düşməx” (1. gücünü kaybetmek; 2. iştahı kesilmek; Meğri), “mərəkə tüşməx” (skandala karışmak; Çemberek), “partdamıya düşməx” (çok yemekten dolayı midenin ağrması; Çemberek), “pərən-pərən düşməx” (ayrı düşmek; Çemberek), “sitaradan düşməx” (1. giysilerin yıpranması; Vedi, Zengibasara; 2. onurunu kaybetmek; Çemberek), “tirtap düşməx” (düşmek, yüzüstü düşmek; Çemberek), “tozanqı düşməx” (toz gibi karın yağması; Gorus, Gafan, Garakilsə), “ütüyə tüşməx” (tuzağa düşmek; Çemberek, İrevan, Üçkilse, Vedi, Zengibasara), “vaqam tüşməx” (fırsat bulmak; Çemberek), “zeh tüşməx” (iz bırakmak; Çemberek), “ziydən tüşməx” (kendine olan itimadı kaybetmek; Çemberek).

Azerbaycan’ın Türkiye sınırındaki Nahçıvan bölgesinde de “düşmək” fiili içeren çok sayıda deyim birim vardır. Bunlar değil Türkçede, Azerbaycan edebî dilinde bile bulunmamaktadır. Bu nedenle bu tür deyim birimleri açıklamaya gerek duyulmaktadır. Çünkü bir Nahçıvanlının konuşmasında sıklıkla kullandığı, bir başka Nahçıvanlının ise çok rahat anladığı bu deyim birimleri bir Bakülünün veya Şekilinin anlaması zordur. Ş. Memmedova, *Nahçıvan Diyalekt ve Şivelerinde Frazoloji Vahidler* konulu tezinde Nahçıvan bölgesinde kullanılan bu tür deyim birimlerden örnekler vererek şunları yazmaktadır:

“Nahçıvan diyalekt ve ağızlarında “düşmək” fiilinin oluşturduğu deyim birimler de bölgesel özellikleriyle dikkat çekmektedir: ərəzən düşməx’ (Şahbuz) – zamanında yetişmemek, geç kalmak; tısbirriyə düşməx’ (Ordubad) – zorluk yaşamaq, zorluklarla yüzleşmek; çul düşməx’ (Nahçıvan) – yorgun ve bitkin olmak; dəxil düşməx’ // daxil düşməx’ (Babək, Nahçıvan) – yalvarmaq, Allah’tan yardım istemek; duyux düşməx’ (Nahçıvan) – farkında olmak, hissetmek, anlamak, bilmek; qulağı düşməx’ (çoğu ağızlarda) – kilo vermek, görevden alınmak; anıx düşməx’ (Culfa, Şahbuz) – çabuk anlamak; çor düşməx’ (Şerur) – hastalığa yakalanmak, hastalık bulaşmak (bitkiler için); dadamal düşməx’ (Şerur) – alışkanlık hâline getirmek; illaşdan düşməx’ (Babək, Culfa, Nahçıvan) – bitkin düşmek;

ləj düşməx' (Babək, Nahçıvan) – darılmək, küsmək; şıpbıldığı düşməx' (Babək, Culfa, Nahçıvan) – kavga etmək, savaşımaq; urvatdan düşməx' (Nahçıvan, Şerur) – saygıyı kaybetmək" (Məmmədova, 2021, s. 38-39).

Azerbaycan Türkçesinin edebî dilinde "düşmək" fiilini içeren, sıklıkla kullanılan ve Türkçede bulunmayan bazı deyim birim örnekleri ise aşağıdaki gibidir:

acığa düşmək: İnat etmək; direnmək (ADFL, 2018, s. 8).

başə düşmək: Anlamak, algılamak (ADFL, 2018, s. 38).

bərkə-boşə düşmək: Zorluk çekmek (ADFL, 2018, s. 52).

cəncələ düşmək: Sorunla yüzleşmek (ADFL, 2018, s. 71).

dala düşmək (geri düşmək): Ekonomik durumun kötüleşmesi, gelirin azalması; zarar görmek (ADFL, 2018, s. 80, 126).

düyünə düşmək: Bir şeyi çözmekte güçlük çekmek, büyülenmek; başını belaya sokmak, başı çıkmaza girmek (ADFL, 2018, s. 100).

feilinə düşmək: Birinin hilesine kanmak, aldanarak zarara uğramak, saf olmak, her söze inanmak (ADFL, 2018, s. 122).

işə düşmək: Sıkıntıya girmek, zorlukla karşılaşmak; kaza geçirmek, kavga etmek (ADFL, 2018, s. 160).

kəməndə düşmək: Dolandırılmək, bir hilenin kurbanı olmak; tuzağa düşürülmək (ADFL, 2018, s. 170).

qapılara düşmək: Herhangi bir iş için çok kişiye başvurmak, dilenmek; kapı kapı dolaşmak (ADFL, 2018, s. 182).

minnətçi düşmək: Birisi için ricada bulunmak, aracılık etmek (ADFL, 2018, s. 206).

səksəkəyə düşmək: Korku duymak, heyecanlanmak (ADFL, 2018, s. 233).

tamahı düşmək: Açgözlülükle istemek; imrenmek (ADFL, 2018, s. 249).

yada düşmək: Hafızada canlanmak, hatırlanmak (ADFL, 2018, s. 270).

Yukarıdaki listede bulunan deyim birimlerin her birinin Azerbaycan Türkçesinden Türkçeye çevirisi, çevirmenin özel becerisini gerektirmektedir. Çünkü bu deyim birimlerin Türkçede doğrudan karşılığı yoktur ve çeviri sürecinde çevirmenin onları bire bir çevirmesi değil, hedef dilde anlamlarına uygun deyim birimleri ve kelimeleri bulması şarttır. Bunun için çevirmenin sadece Azerbaycan Türkçesinin değil, Türkçenin de inceliklerine aşina olması çok önemlidir.

Sonuç

Araştırmamızda Azerbaycan Türkçesindeki “düşmək” fiilinin Türkçeye çevirisi sırasında ortaya çıkan zorluklar ele alınmıştır. Esas araştırma konusu olarak Azerbaycan Türkçesinde “düşmək” fiilini içeren deyim birimler seçilmiştir.

Deyim birimler; her milletin tarihi, milli zihniyeti, kültürel gelişim düzeyi ve düşünce tarzıyla ilgilidir. En yakın milletlerin de bazen kültürel gelişim düzeyleri ve düşünce tarzları arasında farklılıklar olabilir. Çoğu zaman bu farklılıklar, aynı milletin farklı coğrafi bölgelerde bulunan temsilcileri arasında bile ortaya çıkabilir. Bu farklılık, Azerbaycan Türkçesinin ve Türkçenin deyim birimlerinde ve onların içerdiği kelimelerin anlamlarında, özellikle araştırmamıza konu olan “düşmək/düşmek” fiilinin ifade ettiği anlamlarda da kendini göstermektedir. Deyimlerde yer alan “düşmək” fiili bazen temel anlamını kaybederek farklı anlamlar kazanır. Araştırmamızda örnek olarak Azerbaycan Türkçesinde sıklıkla kullanılan ama Türkçede bulunmayan “düşmək” fiilini içeren deyimlerden bazı örnekler liste hâlinde verilmiştir.

Araştırmamızda Azerbaycan Türklerinin günlük konuşmada çeşitli durumlarda kullandıkları “düşmək” fiilinin yanı sıra Âşık Alesker’in “Düşmek” şiirinde, *Köroğlu* destanında ve Azerbaycan Türkçesinin farklı ağızlarındaki deyim birimlerde mevcut olan “düşmək” fiilleri de analiz edilmiştir. Türkçeye çeviri sırasında “düşmək” fiilinin Azerbaycan Türkçesindeki anlamının doğru tanımlanmasının önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Ek anlamlar yüklenen bu fiilin Türkçeye bire bir çevirisi, hataların ortaya çıkmasına neden olabilir. Böyle olumsuz bir durumla karşılaşmamak için çevirmenin hedef metinde gerektiğinde değişiklik yapması, benzer anlamlı kelimeler kullanması, “düşmək” fiilini doğrudan Türkçeye aktarmaması gerekmektedir.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti.* (2018). Altun kitab, 288.
- Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti* (2006). 4 cildə. I cild. Şərq-Qərb, 744.
- Azərbaycanca-rusca frazeologiya lüğəti.* (1976). Elm.
- Aşıq Ələsgər. *Bütün əsərləri.* (2014). "OL" MMC, 504 s.
- Bədəlova, A. (2023). *Qərbi Azərbaycan şivələri lüğəti.* Iksad Publications.
- Dönmez, N. (2023). A. V. Kunin'in çeviri stratejilerine göre Ağrı Dağı Efsanesi'nin Türkçeden Rusçaya çevirisi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13(26), 145-167.
- İsmayıl, Z. (2021). Aşıq Ələsgər poetikasının dil və üslub xüsusiyyətləri. *Elmi əsərlər: Aşıq Ələsgərə həsr edilmiş xüsusi nömrə. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsi*, 17, 134-144.
- Qasımzadə, Q. (2005). *Seçilmiş əsərləri.* Avrasiya Press".
- Maşallahqızı, M. ve Ələkbəroğlu, B. (2018). *Güney Azərbaycan folkloru.* Elm və təhsil.
- Məmmədova, Ş. (2021). *Naxçıvan dialekt və şivələrində frazeoloji vahidlər.* Naxçıvan Dövlət Universiteti, 136 s.
- Mirzəliyeva, M. (2009). Nurlan. *Türk dillərinin frazeologiyası, I.*
- Sarı, C. (2021). *Türkiye Türkçesi ağızlarında kalıplaşmış dil birimleri.* Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Yayınları.
- Seyfettin, Ö. (2019). *Bütün Hikayeleri 3.* Yapı Kredi Yayınları.
- Şirinova, G. (2016). *"Koroğlu" dastanının frazeologiyası.* Bakı Dövlət Universiteti.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük.*
- Tsekhladze, N., Öztürk, G.M. ve Khakhutaishvili, M. (2021). Türkçeye özgü bazı deyimlerin Gürcüceye çeviri sorunları (Ayakkabı ile ilgili deyimler üzerine). *International Social Sciences Studies Journal*, 7(83), 2256-2264.
- Təhmasib, M. (1972). *Xalq dastanları.* Elm.
- Yüksel, M. (2014). Türk müziğinde "dil" sözcüğünün kullanıldığı atasözü ve deyimler üzerine. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(Özel Sayı I), 171-175.

Extended Summary

The verb “düşmək” is one of the most common verbs in phraseological units and word combinations in Turkish languages. For example, in the 1st volume of the 4-volume “Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language”, 43 main meanings of the verb “düşmək” are given in the Azerbaijani language. 33 meanings of this verb in the Turkish language have been mentioned in the “Turkish Dictionary” published by the Turkish Language Association. The meaning of the verb “düşmək”/“düşmek” in Azerbaijani and Turkish is the same in many cases. The verb “düşmək”/“düşmek” is found in the vocabulary of both languages, which is used in the meaning of falling from high to low (“gökten üç elma düştü”), to fall (“yaprak yere düştü”), to fall down (“yürüdüm ve düştüm”). But in the Azerbaijani language, the verb “düşmək” is also used to describe getting off vehicles. This kind of expression is not typical for the Turkish language. Therefore, the sentence “Taksidən düşüb avtobusa mindim” in Azerbaijani is transferred into Turkish as “Taksiden inip otobüse bindim”. Unlike the Azerbaijani language, the verb “enmək” is used instead of “düşmək” in Turkish to describe leaving the vehicle. It should be noted that sometimes the verb “enmək” can be used in the Azerbaijani language in this sense. In some cases, the verb “düşmək”/“düşmek” is used in sentences with the same structure in both Azerbaijani and Turkish languages, but its meaning is different. For example, in the Azerbaijani language, the verb “düşdü” in the sentence “istilər düşdü” (“istilər” – “sıcaklar”) indicates the beginning of the heat. But in the Turkish language, the verb “düştü” in the sentence “sıcaklar düştü” is used in the sense of decreasing heat. In addition, in the Azerbaijani language, the verb “düşmək” is sometimes used to indicate the landing of air vehicles. For example, if the sentence “Təyyarə hava limanına düşdü” in Azerbaijani is translated word for word into Turkish (“Uçak havaalanına düştü”), it can be understood as the plane crashed. In this case, it is more correct to use the verb “iniş yaptı” instead of “düştü” in Turkish. Similarly, in the Turkish language, there are cases where the transfer of the verb “düşmek” as in the Azerbaijani language leads to misunderstandings. For example, the phrase “şehir düştü” in the Turkish language is used in the sense that a city fell, fell into the hands of enemies, was occupied. This sentence should be translated into Azerbaijani not as “şəhər düşdü”, but as “şəhər süqut etdi” or “şəhər təslim oldu”. The number of such examples showing the differences between the main meanings of the verb “düşmək”/“düşmek” in Azerbaijani and Turkish languages can be increased even more. However, these differences manifest themselves more prominently in the composition of phraseological units. For example, the idiom “başa düşmək” (understand), which is frequently encountered in Azerbaijani, does not exist in Turkish. During the translation, it is necessary to find words or phrases that express the corresponding meanings of these phraseological units in Turkish. But among the phraseological units in which the verb “düşmək”/“düşmek” is used in the Azerbaijani and Turkish languages, there are those that have complete expression and meaning similarity. For example, phraseological units such as “gözdən düşmək”/“gözden düşmek” (lose respect, lose popularity), “yola düşmək”/“yola düşmek” (go on a trip), “işi düşmək”/“işi düşmek” (need help) are used in the same sense in both languages. In

the Azerbaijani language, there is also the expression "hörmətdən düşmək" which is almost synonymous with the phraseological unit "gözdən düşmək". They say "gözdən düşdü" about a person who lost trust and confidence in him as a result of some negative behavior. In Turkish, the expression "gözden düştü" generally is used to describe this situation that a person is facing.

As can be seen from the above examples, although the sentences and phraseological units in which the verb "düşmək" is used in Azerbaijani and Turkish languages sometimes have similar or identical meanings, in certain situations the meanings expressed by them can be completely different. This situation creates certain difficulties in the translator's work when translating from two related languages. The translator must accurately learn the meanings of the phraseological units that are embedded in the deepest layers of both languages and are often the product of national consciousness, and must be able to skillfully transfer them into the translated text.

Araştırma Makalesi / Research Paper

Lübnan'da Türkçe Soyadları: Şuf (Chouf) Örneği

Ünal KALAYCI*

Öz

Ad bilimi; adların ortaya çıkışını, varlık ve kavramlara verilmesini, biçim, anlam, yapı ve kökenini toplumsal ilişkileri de dikkate alarak inceleyen bilim dalıdır. Soyadları, ad biliminin kişi adları başlığı altında yer almaktadır. 1934 yılında Türkiye'de Soyadı Kanunu çıktıktan sonra soyadlarıyla ilgili ilk çalışmalar, soyadı listeleri biçiminde yapılmıştır. Zaman geçtikçe soyadlarıyla ilgili çalışmalar derinleşmiştir. Soyadlarıyla ilgili çalışmalar zamanla Türkiye dışındaki Türkçe soyadlarına da yönelmiştir. Bu çalışmanın evrenini, Lübnan'ın yirmi altı seçim bölgesinden birini oluşturan Şuf (Chouf) yerleşim birimindeki Dürzi kimliği dışında kalan 138.900 seçmenin soyadı oluşturmaktadır. Bu soyadları taranarak içerisinde en az bir Türkçe birim veya biçim birimi taşıyan soyadları; biçim, anlam, yapı ve köken bakımından incelenmiştir. Çalışma sonunda en az bir Türkçe unsur taşıyan 162 soyadı tespit edilmiştir. Bu soyadları, toplamda 417 birim ve biçim birimden oluşmaktadır. Bu birim ve biçim birimlerden 286'sı Türkçe, 75'i Arapça, 36'sı Ermenice, 11'i Farsça, 5'i Rumca, 2'si Fransızca, 1'i İngilizce ve 1'i de Süryaniceden oluşmaktadır. Birden fazla dilden biçim birimi taşıyan soyadlarına bu yönüyle karma sözcük de denilebilir. Soyadlarının yapı bakımından 2'sinin basit, 139'unun türemiş ve 21'inin birleşik olduğu tespit edilmiştir. Daha çok Türkçe meslek adlarının soyadı olarak kullanıldığı ve bu soyadlarının da doğal olarak en çok +CI yapım ekini bünyelerinde taşıdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: ad bilimi, Lübnan, Şuf (Chouf), soyadları, Türkçe soyadları

Geliş Tarihi/Date Applied: 07.02.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 27.05.2024

Makalenin Künyesi: Kalaycı, Ü. (2024). Lübnan'da Türkçe soyadları: Şuf (Chouf) örneği. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 58, 81-114.

<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.240>

Dr. Öğretim Üyesi, Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, unal.kalayci@batman.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0076-2916>

Turkish Surnames in Lebanon: The Example of Şuf (Chouf)

Abstract

Onomastics is the branch of science that examines the emergence of names, the way they are given to beings and concepts, their form, meaning, structure and origin, taking into account social relations. Surnames are included under the title of personal names in the science of names. In 1934, after the Surname Law was enacted in Turkey, the first studies on surnames were made in the form of surname lists. As time passed, studies on surnames deepened. Over time, studies on surnames have also focused on Turkish surnames outside Turkey. The population of this study consists of the surnames of 138.900 voters, excluding the Druze identity, in the settlement of Chouf, which constitutes one of the twenty-six electoral districts of Lebanon. These surnames were scanned and the surnames containing at least one Turkish unit or morpheme were analyzed in terms of form, meaning, structure and origin. At the end of the study, 162 surnames with at least one Turkish element were identified. These surnames consist of 417 units and morphemes in total. Of these units and morphemes, 286 are Turkish, 75 are Arabic, 36 are Armenian, 11 are Persian, 5 are Greek, 2 are French, 1 is English and 1 is Syriac. Surnames with morphemes from more than one language can be called mixed words in this respect. In terms of structure, it was determined that 2 of the surnames were simple, 139 were derived and 21 were compound. It has been determined that mostly Turkish occupational names are used as surnames and these surnames naturally carry the construction suffix +ci in their structure.

Keywords: onomastics, Lebanon, Chouf, surnames, Turkish surnames

Lübnan; Selçuklu Devleti, Memlûklular/Kölemenler ya da diğer adıyla Ed-Devleti-t-Türkiye ve Osmanlı Devleti döneminde yedi yüzyıldan uzun bir süre, Türklerle Lübnanlıların aynı idare altında yaşadığı bir coğrafyadır. Lübnan, etnik ve dinî çeşitlilikler nedeniyle Orta Doğu'nun bir özeti olarak görülmektedir. Bu etnik çeşitlilik içerisinde Anadolu ile eş zamanlı olarak Lübnan'a yerleşen Türk nüfusu da vardır (Aydemir, 2015, s. 5). Lübnan Arapçası ile Türkçe, bu uzun süre boyunca doğal olarak etkileşim içerisinde olmuştur. Bu etkileşim sonucu Türkçe ile Arapça arasında sözcük öbekleri, sözcükler, ekler ve dil bilgisi kuralları alışverişi gerçekleşmiştir. Türkçeden Lübnan Arapçasına geçen biçim birimlerin sözlüklere girenleri yanında, sözlüklere girmeyen ve günlük dilde kullanılanları da vardır. Sözlüklere girmeyen, bununla birlikte insanların kimliklerinin bir parçası olarak aileden aldıkları soyadları, Türkçenin Lübnan Arapçası üzerindeki etkilerinin en yoğun görülebileceği alanlardan biridir. Bu çalışmada, Lübnan'ın yirmi altı seçim bölgesinden biri olan Şuf (Chouf) yerleşim biriminde kullanılan en az bir Türkçe biçim birimi içeren soyadları, ad bilimi açısından incelenecektir.

Ad bilimi çalışmalarında yoğun olarak tarihî yöntem, karşılaştırma yöntemi, tümevarım yöntemi, betimleme yöntemi ve istatistik yöntem kullanılmaktadır. Çalışmalarda bu yöntemlerden biri veya birkaçı kullanılabilir (Şahin, 2021, s. 26-28). Belli bir alandaki adların genel görüntüsü ortaya konulurken betimleyici yöntemden yararlanılır. Bu çalışmada adların biçim, anlam, yapı ve köken bakımından genel görüntüsü ortaya konulacağından betimleyici yöntemden yararlanılacaktır. Aynı zamanda adların genel görüntüsüyle ilgili verilerden hareketle bazı sayısal sonuçlara ulaşmak için de istatistiki yönetime başvurulacaktır.

Çalışma için kozmopolit yapısı nedeniyle Şuf bölgesi seçilmiştir. Lübnan'ın bazı bölgeleri, belli etnik ya da dinî grupların yoğunluğu altındadır. Mesela Trablusşam Sünnilerin, Sur Şiilerin, Antalyas Hristiyanların yoğun olduğu bölgelerdir. Ülke nüfusunun yarıdan fazlasının yaşadığı Beyrut'ta bile Eşrefiye semti Hristiyanların, Hamra Sünnilerin, Burç Hamud Ermenilerin yoğunlukta olduğu yerleşim birimidir. Çalışmada farklı etnik ve dinî gruptan insanların soyadlarını görmek için nüfusun dengeli olduğu bir yer aranmış, bunun için de Şuf seçilmiştir. 201.014 seçmenin yer aldığı Şuf bölgesinde Sünni seçmen sayısı 58.150, Maruni 53.342, Dürzi 62.114, Rum 15.827 ve Şii 5.982'dir. Geriye kalan on beş grubun toplam seçmen nüfusu 5.599'dur.

Çalışma, Şuf bölgesine ait 2016 yılı seçmen listesi kayıtlarındaki verilere dayanmaktadır. Veriler, Lübnan Enformasyon Bakanlığından temin edilmiştir (Lübnan Enformasyon Bakanlığı, 2016). Şuf yerleşim birimine ait seçmen listesinde 201.014 kişi yer almaktadır. Bunlardan 62.114'ü Dürzi kimliğine sahiptir. Bu yerleşim birimindeki Dürzilere ait Türkçe biçim birimi içeren soyadları daha önce bir çalışmada incelenmiştir (Kalaycı, 2019, s. 76-88). Dolayısıyla bu çalışmanın evrenini Şuf bölgesi seçmenlerinden Dürziler dışında kalan 138.900 kişiye ait soyadı oluşturmaktadır. Bu soyadlarından bünyesinde en az bir Türkçe biçim birimi içerenler; biçim, anlam, yapı ve köken bakımından incelenecektir.

Arapçadan Türkçeye geçen "Abdullah", kökeni Türkçe olmadığı hâlde Türkçe üzerinden Arapçaya geçen "babuçyan" veya diğer dillerden hem Lübnan Arapçasına hem de Türkiye Türkçesine geçen "Canbolat" gibi soyadları Türkçe biçim birimi içermediğinden çalışmaya alınmamıştır.

Soyadlarının bazıları, geçirdiği ses değişimleri ve benzeri nedenlerle hangi kökenden olduğu tanınmaz hâle gelmiştir. Kökenleri bilinmeyen veya kökenleriyle ilgili birden fazla görüşün olduğu sözcüklerle ilgili bilgi yazılırken * işaretiyle durum ifade edilmek istenmiştir.

Her bilim dalında veya disiplininde olduğu gibi ad biliminin de kendine has terimleri vardır. Çalışmada, doğrudan alıntılar dışında terimler ve terimlerin yazılışı için Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Gramer Terimleri Sözlüğü* (Korkmaz, 1992) dikkate alınmıştır.

Ad Bilimi

Tanım

Ad bilimi, sözlük biliminin alt dalıdır: “1. Özel ad niteliği taşıyan kişi ya da yer adlarının köken ve gelişimini inceleyen sözlük bilim dalı. 2. Kavramdan, gösterilenden kalkarak anlatımı, bir başka deyişle gösterilenle bağlantılı gösterenleri inceleyen anlam bilimsel araştırma.” (Vardar ve ark., 1980, s. 16). Tanımda, gösterenle birlikte gösterilenin de incelendiği ifade edilmiştir. Buradaki gösterge soyadıdır. “Demirci” soyadı üzerinden ifade etmek gerekirse soyadı gösterge, d.e.m.i.r.c.i harfleri ise gösterendir. Burada gösterilen, aklımıza gelen kavramdır. Demir işiyle uğraşma ve bununla ilgili çeşitli çağrışımlar akla gelmektedir. Bununla birlikte “Aslan” soyadı düşünüldüğünde kavram olarak akla, aslandan çok aslanın en belirgin özelliği olan güç kavramı gelmektedir.

Bazı çalışmalarda ad biliminin iki tanımına yer verilmiştir. İlk tanımda ad biliminin özel adların kökenini ve tarihsel gelişimini incelediği ifade edilmiş; yer adı, kişi adı, su adı ve dağ adı alt dallarına değinilmiş ve ardından şu şekilde ikinci tanım yapılmıştır: “Dilbilgisinde adsıl (substantive) sayılan öğeleri inceleyen dal; kavramdan hareket edilerek o kavramın dilde nasıl anlatım bulduğu ve anlatımda hangi etkenlerin rol oynadığını araştıran dal. Sözcükbilim ve anlambilim ile yakından ilgilidir.” (İmer ve ark., 2011, s. 11).

Ad bilimini geniş ve dar anlamda tanımlayan çalışmalar da vardır. Geniş anlamda ad biliminin kelimelerin kavramları nasıl karşıladığı konusuna eğildiği vurgulanmış ve ikinci tanımına şu şekilde yer verilmiştir: “Özel adlar üzerinde duran ve özel adları köken bilgisi (etymologie), tarihî gelişme, dil ve kültür sorunları açısından inceleyen bilim dalı.” (Korkmaz, 1992, s. 4). Bu tanımda özel adların dil ve kültür sorunları açısından incelendiğini belirten ifade, ad bilimi üzerine çalışma yapılırken dikkate alınması gereken önemli bir husustur.

Ad biliminin daha genel ve kapsamı geniş tanımları da yapılmıştır: “Canlıların, nesnelere ve kavramların, kısacası çevremizde gördüğümüz ve algıladığımız her şeyin adıyla ilgilenen bilimin adıdır.” (Sakaoğlu, 2001, s. 9).

Güncel Türkçe Sözlük'teki ad bilimi tanımı, Korkmaz'ın ikinci tanımına çok benzemektedir: “Dil biliminin adlar, özellikle kişi adları üzerinde duran ve onları köken bilgisi, tarihsel gelişim, dil ve kültür sorunları açısından inceleyen dalı.” (TDK, 2022).

Ad bilimini; adların ortaya çıkışını, varlık ve kavramlara verilmesini, bu adların ses, biçim ve anlam yönünden geçirdiği değişimi ve mevcut

durumunu, aynı zamanda da bu adlarla toplum arasındaki bağı inceleyen bilim dalı olarak anlamak mümkündür.

Türkiye’de ad bilimi üzerine tarihçiler, sosyologlar, halk edebiyatı alanının uzmanları, dil bilimciler ve ad bilimciler çalışmışlardır. Ad bilimi çalışmalarını daha sistemli yapabilmek için bu alan çalışanları tarafından çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır.

Ad Bilimi Sınıflandırmaları

Türkiye’de ad bilimi çalışmaları arttıkça ad biliminin dalları da sayıca artmıştır. İlk yapılan ad bilimi sınıflandırmalarında *yer adları bilimi*, *coğrafya adları bilimi* ve *kişi adları bilimi* (Aksan, 2020, s. 100) olmak üzere üç ad bilimi dalına yer verilmiştir. Daha sonra yapılan sınıflandırmalarda *kişi adları ve yer adlarıyla uğraşan dal yanında dağ adları ile uğraşan bir alt dal ve dördüncü olarak da göl, nehir, ırmak, vb. su adlarıyla uğraşan dal biçiminde alt öbeklere ayrılmıştır* (Sakaoğlu, 2001, s. 11). Bu sınıflandırmalardan ufak farklılıkları olan başka bir sınıflandırmada da ad biliminin alt dalları *kişi, yer, coğrafya ve akarsu adları* olarak dört alt öbeğe ayrılmıştır (Korkmaz, 2009, s. 213).

Ayrıntıya girilerek yapılan bir sınıflandırmada, adlar önce tür adları ve özel adlar olarak ikiye ayrılmıştır. Tür adlarının alt başlıkları olarak *bitki, hayvan, yiyecek içecek, giyim kuşam, alet, meslek, hastalık adları ile spor ve sporla ilgili adlar* olarak sınıflandırılmıştır. Özel adlar ise *kişi, yer, din, mezhep, millet, etnik grup, kurum kuruluş ve eser adları* olmak üzere altı gruba ayrılmıştır. Bu sınıflandırmada kişi ve yer adlarının alt öbeklerine de yer verilmiştir (Boyras, 1998, s. 108).

Adların sınıflandırılmasıyla ilgili yapılan güncel bir sınıflandırmada ad bilimi; *rüzgâr, kişi, yıldız, belge, örgüt, kök, bitki, eser, zaman, uzay, mit, araç, ürün, gök, yer, kentlik ve hayvan ad bilimi* olmak üzere on yedi alt başlığa ayrılmıştır (Şahin, 2021, s. 37-39). Soyadları; ön ad, ikinci ad (orta ad), ünvan adları, lakaplar, edebî eserdeki kişi adları, takma adlar (mahlaslar, rumuzlar), aile adı (sülale adı) ve göbek adlarıyla birlikte kişi adları içerisinde yer almaktadır (Kalaycı, 2019, s. 42-45). Resmî veya gayiresmî kurum veya örgütlerin kullandığı *kod adları* ile özellikle sanal ortamda kullanılan *nik neym* (nick name) de takma adlar içerisinde yer almalıdır.

Kişi adları içerisinde en büyük öbeği, her bireyde bulunması nedeniyle ön ad ile soyadları oluşturmaktadır. Soyadlarının kişi adlarından daha uzun ömürlü olduğu, alınan bir soyadının nadiren yapılan değişiklikler dışında ailenin fertleri tarafından yüzyıllarca kullanıldığı bilinmektedir. Diğer kişi adlarına göre daha çok olması nedeniyle ön adlar ve soyadları üzerine yapılan çalışmalar da o derece çoktur.

Özel Adlar ve Soyadları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de henüz ad bilimi alanında öncü ve yönlendirici kuruluş ve akademik yayın organlarının olmayışı, ad bilimi açısından bir eksikliklerdir. Araştırmacılar, bu durumun ad bilimi alanında yapılan çalışmalarda ortak terim, yöntem ve sınıflandırma anlayışını olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir (Şahin, 2021, s. 1). Soyadlarıyla ilgili çok sayıda yayın yapılmasına rağmen yapılan eleştiriler, soyadı çalışmaları için de geçerlidir.

Soyadı Kanunu çıkmadan önce lakaplar, ünvanlar, sıfatlar, aile adları vb. yapılar soyadı işlevi ile kullanılmıştır. O dönemlerde soyadı niteliğindeki bu kullanımlarla ilgili soyadı mahiyetinde bir çalışma da bilinmemektedir. 1934 yılında Soyadı Kanunu’nun çıkmasından sonra soyadları hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunlar ilk başlarda soyadı ve soyadlarının anlamlarını içeren liste tarzı sözlük çalışmalarıdır. Zamanla soyadlarını farklı açılardan ele alan çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmaları kişi adları ve soyadları hakkında yapılan bibliyografya çalışmalarında toplu hâlde bulmak mümkündür.

1995 yılında hazırlanan *Türk Adbilimi Bibliyografyası-Deneme* adlı eserde o döneme kadar kişi adları hakkında yapılan çalışmalar ele alınmıştır (Bozyiğit, 1995). 1996 yılında hazırlanan bir yüksek lisans tezi, *Türk Ad Bilimi Bibliyografyası* adını taşımaktadır (Keleş, 1996). 2001 yılında *Türk Ad Bilimi 1 Giriş* adlı eserde, eserin yayımlandığı tarihe kadar ad bilimi alanında yapılan çalışmalara da yer verilmiştir (Sakaoğlu, 2001). Çalışma, bir yönüyle bibliyografya özelliği taşımaktadır. 2019 yılında *The Bibliography Essay of Turkish Personal Names (Türkçe Kişi Adları Bibliyografyası Denemesi)* adlı çalışma yayımlanmıştır (Kanadıkırık, 2019). Bu bibliyografyalarda diğer adlarla ilgili çalışmalara yer verildiği gibi soyadlarıyla ilgili yapılan çalışmalara da yer verilmiştir.

2022 yılında sadece soyadlarını ele alan *Türkçe Soyadları Üzerine Yapılan Çalışmalara Toplu Bir Bakış* adlı bibliyografya çalışması yayımlanmıştır. Bu çalışmada soyadları üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiş ve o çalışmalar hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur (Tuğluk, 2022).

Türkçe Soyadları üzerine yapılan çalışmaları, çalışmanın yapıldığı coğrafya açısından Türkiye’deki çalışmalar ve Türkiye dışındaki Türkçe soyadları üzerine yapılan çalışmalar olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Türkiye’deki soyadlarının ortak birtakım özellikleri varken Türkiye dışındaki ülkelerde kullanılan Türkçe soyadları, kullanıldığı ülkeden ülkeye farklı özellikler göstermektedir. Bu farklılıklar, soyadının kullanıldığı ülkede kullanılan dilin soyadlarına etkisi olarak da düşünülebilir.

Yapılan çalışmalar göstermektedir ki Türkçe konuşan nüfusun yaşadığı, Türkçe konuşan ülke veya topluluklarla yakın ilişkiler içerisinde bulunan ülkelerde Türkçe unsur taşıyan soyadlarının sayısı daha fazladır. *Türk Kökenli Rus Soyadları* adlı çalışmada Türkçe unsur taşıyan, ses ve anlam değişiklikleri nedeniyle anlaşılması zorlaşan Rusçadaki 400 soyadı ele alınmıştır (Baskakov, 1997). Bu çalışma, resmî dili Türkçe olmayan ülkelerde soyadı incelemeleri için örnek alınabilecek bir çalışmadır. Bulgarca-daki Türkçe soyadları üzerine de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. *Bulgarcada Türkçe Kökenli Soyadları* adlı makalede Bulgarcadaki Türkçe kökenli ve Türkçe üzerinden Bulgarcaya geçen soyadlarının genel görüntüsü ortaya konulmuştur (Yaşev, 2007). *Türk Kökenli Bosna Hersek Soyadları* adlı çalışma ile Bosna Hersek'teki Türkçe ve Türkçe aracılığıyla geçen soyadları farklı açılardan ele alınmıştır. Türkçenin etkisinin yoğun görüldüğü ülkelerden Arnavutluk'ta Türkçe ve Türkçe aracılığıyla geçen 490 soyadı *Arnavutluk'ta Türkçe Kökenli Soyadları ve Anlamsal Değerleri* adlı çalışma ile anlam değerleri ve kökenleri bakımından incelenmiştir (Yılmaz ve Akyüz, 2015). *Lübnan'da Türkçe Soyadları* başlıklı çalışmada da Lübnan'daki yedi farklı gruba ait 1.413 soyadı, ad bilimi açısından incelenmiştir (Kalaycı, 2019). *Lübnan'da Türkçe Soyadları* adlı çalışmada yer almayan Şuf bölgesindeki kişilerin soyadları da bu çalışmada incelenmiştir.

Şuf Yerleşim Birimindeki Türkçe Soyadları

Şuf Bölgesi

Lübnan, yirmi altı seçim bölgesine ayrılmıştır. Bunlar: 1. Akkar, 2. Aley, 3. Baabda, 4. Baalbek-Hermel, 5. Batroun, 6. Bcharry, 7. Beirut 1, 8. Beirut 2, 9. Beirut 3, 10. Rachaya/Bekaa El Garbi, 11. Bint Jbeil, 12. Chouf/Şuf, 13. Jbeil/Cübeyl, 14. Jezzine, 15. Karya Saida, 16. Kesrwan, 17. Koura, 18. Marjaayoun /Hasbaya, 19. Metn, 20. Nabatie, 21. Saida/Sayda, 22. Mnyednye/Minye Dınye, 23. Tripoli/Trablusşam, 24. Tyre/Sur, 25. Zahle ve 26. Zgharta'dır. Şuf bölgesinden iki Sünni, iki Dürzi, üç Maruni ve bir de Grek Katolik kimliği ile parlamentoya vekil gönderilmektedir (Calfat, 2018, s. 278-279).

Şuf, Şam ile Beyrut arasındaki Cebel-i Lübnan denilen dağlık bir bölgedir. Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yılında bölgedeki Dürzilerle Marunilerin gerilimi hiç bitmemiştir. Osmanlı, bölgedeki çatışmaları bitirmek için çeşitli idare yolları denemiştir. Bunlar arasında emirlik sisteminin ortadan kaldırılması ve onun yerine birinin başında Dürzi, diğerinin başında Maruni kaymakamın bulunduğu iki ayrı idareye ayırmıştır. Buna da iki kaymakamlı sistem adı verilmiştir (Orha, 2017, s. 4-5). Bu idare yöntemi de sorunları çözmeyince bölgeyi doğrudan İstanbul'a bağlayan özel idari sistem kurulmuştur (Gümüşsoy, 2008).

Şuf, eskiden beri kendilerini İslam inancı içerisinde bir mezhep olarak tanımlayan Dürzilerin merkezi olarak bilinmektedir. Bölgede 62.114 Dürzi, 58.150 Sünni, 54.342 Maruni seçmen yaşamaktadır. Toplamda bu üç grup seçmenin bölgedeki nüfusu 174.606 kişidir. Geriye kalan 26.408 kişi, seçmen listesinde tanımlanan on beş farklı dinî ve etnik gruba mensuptur. Elbette ki bölgede yaşayan nüfusun tamamı bu değildir. Bu nüfusun üzerine seçmen yaşına gelmemiş nüfusu da eklemek gerekmektedir. Seçilen bu bölgede Müslüman ve Hristiyanların birlikte yaşıyor olmaları, bu grupların kullandığı soyadı çeşitliliğini görmek açısından önemlidir.

Soyadları, aşağıdaki tabloda dört başlık altında incelenmiştir. İlk sütunda alfabetik sıra gözetilerek soyadlarının seçmen listesinde yer alan yazımlarına ve eğer Türkiye Türkçesindeki karşılığının yazımında farklılık varsa ona da italik şekilde altında yer verilmiştir. Bu sütunda, sözcüklerin ölçünlü Türkiye Türkçesi ile Lübnan'da kullanılan biçimleri arasındaki farklara dikkat çekilmiştir. İkinci sütunda Türk Dil Kurumunun *Güncel Türkçe Sözlük*'ü başta olmak üzere çeşitli sözlüklerden yararlanılarak soyadlarının anlamlarına yer verilmiştir. Sözcüklerin anlamları kaynaklardan alınırken en çok üç anlamına yer verilmiştir. Sözlüklerde doğrudan yer almayan soyadlarının anlamları, tarafımızdan yazılmıştır. Üçüncü sütunda soyadları, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi* (Gülensoy, 2007) başta olmak üzere alanla ilgili diğer sözlüklerden de yararlanılarak biçim birimlerine ayrılmıştır. Dördüncü sütunda, sözcüklerin biçim birimlerinden hareketle köken bilgilerine yer verilmiştir.

Soyadlarında geçen yabancı dillere ait biçim birimlerinden “baba” anlamındaki “ebu”, Arapça kökenli bir biçim birim olup sözcük olarak kabul edilmiştir. Yine Arapça “el” takısı, ayrı yazılmasına rağmen anlam bakımından değerlendirilerek yapım eki olarak kabul edilmiştir. Ermenice “+yan” biçim birimi oğlu anlamındadır, ek kabul edilmiştir.

Şuf Yerleşim Biriminde Türkçe Biçim Birimi İçeren Soyadların İncelenmesi

Soyadları	Soyadlarının Anlamları	Soyadlarının Yapısı	
أغا Ağa	1. Geniş toprakları olan, sözü geçen, varlıklı kimse. 2. Halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen ünvan. 3. Büyük kardeş, ağa-bey... (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).	ağa (basit)	T.

اغجايان Ağcayan	Akça oğlu.	ağca<akça ak+ca+yan (türemiş)	T.+T.+Erm.
علي باشا Ali Başa <i>Ali Paşa</i>	Ali Paşa.	Ali+paşa (paşa<baş+ağa) (birleşik)	Ar.+T.
انطكلي Antakli <i>Antaklı</i>	Hatay ilinin merkez ilçesi Antakya'dan olan. Antakya sözcüğü Arapçada Antak biçiminde de kullanılmaktadır.	Antak+li (türemiş)	*Ar.+T.
ارباچي Arabaci <i>Arabacı</i>	1. Arabayı süren kimse. 2. Araba yapan veya satan kimse (GTS).	<*āraba+cı (Gülensoy, 2007). (türemiş)	*T.+T.
أرباچيان Arabacıyan <i>Arabacıyan</i>	Arabacı oğlu.	<*āraba+cı (KBS) +yan (türemiş)	T.+T.+Erm.
عراقچي Arakci <i>Arakçı</i>	1. Pirinç ve şeker kamışından elde edilen bir tür rakı yapan, satan ya da içen kimse. 2. Araklayan, çalan (kimse).	arak+çı (türemiş)	Ar.+T.
اصلان Aslan	1. Kedigillerden, Afrika'da ve Asya'da yaşayan, erkekleri yelesi, yırtıcı, uzunluğu 160 cm, kuyruğu 70 cm ve ucu püsküllü, çok koyu sarı renkli güçlü bir memeli türü. 2. Gürbüz, yiğit adam (KAS).	a(r)s+lan (KBS) (türemiş)	T.+T.

ارسلان Arslan	1. Kedigillerden, Afrika'da ve Asya'da yaşayan, erkekleri yelesi, yırtıcı, uzunluğu 160 cm, kuyruğu 70 cm ve ucu püsküllü, çok koyu sarı renkli güçlü bir memeli türü. 2. Gürbüz, yiğit adam (KAS).	a(r)s+lan (KBS) (türemiş)	T.+T.
ارسلان Arslanyan	Arslan oğlu.	a(r)s+lan (KBS) +yan (türemiş)	T.+T.+Erm.
اشجي Aşci <i>Aşçı</i>	Yemek pişirmeyi meslek edinen kimse (GTS).	aş+çı (türemiş)	T.+T.
اشجيان Aşçıyan <i>Aşçıyan</i>	Aşçı oğlu.	aş+çı+yan (türemiş)	T.+T.+Erm.
أطاميان Atamyam	Atam oğlu.	ata+m+yan (türemiş)	T.+T.+Erm.
عواره جي Avareci <i>Avaracı</i>	Avare: 1. İşsiz güçsüz dolaşan (kimse); avara (I): 2. Kararsız, dengesiz olan. 3. Şaşkınlamış olan. 4. Belli bir düzeni olmayan (GTS).	avare+ci (türemiş)	Far.+T.
باغچه جيان Bağceciyan <i>Bağceciyan</i>	Bahçecioğlu.	bağ+çe+ci+yan (türemiş)	Far.+Far.+T. +Erm.
بلطه Balta	Ağacı kesme, yarma, yontma vb. işlerde kullanılan ağaç saplı, demir araç (GTS).	balta<baldu (KBS) (basit)	T.

بلطجي Baltacı	1. Balta yapan veya satan kimse. 2. Odun kırıcı. 3. Yangın söndürme kuruluşlarında balta kullanan er, baltalı... (GTS).	balta+cı (türemiş)	T.+T.
برداخي Bardahci <i>Bardakçı</i>	Bardak, çömlek vb. yapan veya satan kimse (GTS).	<bart+(a)k+ç1 (KBS) (türemiş)	T.+T.+T.
بارداقي Bardakci <i>Bardakçı</i>	Bardak, çömlek vb. yapan veya satan kimse (GTS).	<bart+(a)k+ç1 (KBS) (türemiş)	T.+T.+T.
باريش Barış	1. Barışmak işi. 2. Savaşın bittiğinin bir antlaşmayla belirtilmesinden sonraki durum; sulh, hazar. 3. Öyle bir antlaşmadan sonra insanlık tarihindeki süreç (GTS).	bar-ış < ET bar-(1)ş (KBS) (türemiş)	T.+T.
بصمه جي Basmacı <i>Basmacı</i>	1. Basma yapan veya satan kimse. 2. Pamuklu, tülbent vb. üzerine kalıpla desen basan kimse. 3. Bohçacı (GTS).	bas-ma+cı (türemiş)	T.+T.+T.
باشا Başa <i>Paşa<Baş Ağa</i>	1. Osmanlı Devleti zamanında yüksek sivil memurlara ve albaydan üstün rütbede bulunan askerlere verilen ünvan. 2. Cumhuriyet Dönemi'nde general. 3. Uslu, ağırbaşlı (GTS).	baş+ağa (birleşik)	T.+T.
بازرجي Bazarcı <i>Pazarçı</i>	Değişik günlerde kurulan pazarlarda mal satan kimse (GTS).	pazar+cı (türemiş)	Far.+T.

بلا نكوزيان Belangözyan/ Balangözyan/ Palangözyan	*Palan göz oğlu.	palan+göz+yan (birleşik)	T.+T.+Erm.
بتكجي Betekci Petekçi	Petek: 1. Arıların yumurtalarını bırakmak ve bal depo etmek için yaptığı, düzgün altıgen ağızlı bal mumu yuvalıklar topluluğu. 4. Minarelerde külah ile şerefe arasındaki bölüm. 5. Balçıktan yapılan ve dikine duran sandık biçimindeki tahıl ambarı. 6. arı kovanı (GTS).	petek (Eren, 1999). +çi (türemiş)	Erm.+T.
بزرجي Bezirci	1. Keten tohumu. 2. Bezir yağı (GTS).	bezir+ci (türemiş)	Ar.+T.
بجاقجيان Bıçakçıyan Bıçakçıyan	Bıçakçıoğlu.	bıç+ak+çı+yan (türemiş)	T.+T.+T. +Erm.
بواجيان Bobacıyan Boyacıyan Listede sözcüğün yanlış yazıldığı düşünülmektedir. Sözcük Boyacıyan olmalıdır.	Boyacı oğlu.	boya+cı+yan (türemiş)	T.+T.+Erm.
بوداقيان Budakyan	Budakoğlu	<būda-k+yan (<*būt+{+1-k} +yan (KBS) (türemiş)	T.+T.+Erm.
بو يزبك Bu yazbek *Yazı Begi	“Ebu” sözcüğünün “bu” biçiminde yazıldığı kullanımlarından biridir. *Yazıbegi>yazbek yazı: (II) a. hlk. Düz yer, ova, kır (GTS).	(e)bu+yaz+beg (birleşik)	Ar.+T.+T.

جانجی Canci Cancı	Ruhçu.	can+cı (türemiş)	Far.+T.
جاويش Caviş Çavuş	1. Orduda onbaşidan sonra gelen, görevi manga komutanlığı olan erbaş. 2. Kılavuz (Kişi Adları Sözlüğü, 2024).	çav+uş (KBS) (türemiş)	T.+T.
جزائري Cezairli	Cezayir'den olan (kişi).	Cezair+li (türemiş)	Ar.+T.
جالقيان Calıkyan Çalıkyan	çalık: 1. Çarpık. 2. Verrev kesilmiş. 3. Doğal olmaktan uzaklaşmış, kendi renginden olmayan (GTS). çalıkyan: çalıkoğlu	<*çal+(ı)k (KBS) +yan (türemiş)	T.+T.+Erm.
جارقيان Carıkyan Çarıkyan	Çarık işiyle uğraşmanın oğlu.	çar+(u)k+yan (KBS) (türemiş)	T.+T.+Erm.
شېكولو Şubuklu Çubuklu	1. Çubuğu olan. 2. Uzunlamasına çizgili (kumaş) (GTS).	çib+(ı)k+lu (KBS) (türemiş)	T.+T.+T.
دامرجی Damerci Demirci	Demir satan, demir eşya yapan veya onaran kimse (GTS).	demir+ci (türemiş)	T.+T.
دمغه جيان Damğaciyan Damgaciyan	Damgacı oğlu.	tam+ğā+cı (KBS) +yan (türemiş)	T.+T.+T. +Erm.
داراقي Darakci Tarakçı	1. Tarak yapan veya satan kimse. 2. İsim Taraklama işi yapan kimse (GTS).	tara-k+çı (türemiş)	T.+T.+T.
داورجی Davarci Davarcı	Koyun ve keçi güden, onların besiciliğini yapan kişi.	davar+cı (türemiş)	T.+T.

دكرمنجي Değirmenci <i>Değirmenci</i>	Değirmen işleten kimse; kırmacı (GTS).	<*tek-ir+ men+ci (KBS) (türemiş)	T.+T.+T.
دكرمنجيان Değirmenciyan <i>Değirmenciyan</i>	Değirmenci oğlu.	<*tek-ir+men+ci (KBS) +yan (türemiş)	T.+T.+T. +Erm.
دميرباغ Demirbağ	Güçlü bağ, sağlam bağ.	demir+bağ (birleşik)	T.+T.
دميرجي Demirci	Demir satan, demir eşya yapan veya onaran kim- se (GTS).	demir+ci (türemiş)	T.+T.
دميرجيان Demirciyan	Demirci oğlu.	demir+ci+yan (türemiş)	T.+T.+Erm.
دولتلي Devletli	1. Mutluluk ve refah içinde olan (kimse). 2. isim, eskimiş tarih Os- manlı Devleti'nde paşa, vezir vb. devlet adam- larına verilen ünvan (GTS).	devlet+li (türemiş)	Ar.+T.
ديار بكرلي Diyarbakirli	Diyarbakır'dan olan.	diyar+bekir+li (birleşik)	Ar.+Ar.+T.
ابو يزبك Ebu Yazbek	Yazbek'in babası.	ebu+yaz+bek (birleşik)	Ar.+T.+T.
اڪمكجي Ekmekci <i>Ekmekçi</i>	1. Ekmek yapan veya satan kimse. 2. isim Ekmek satılan dükkân (GTS).	ek+mek+çi (türemiş)	T.+T.+T.
اڪمكجيان Ekmekciyan <i>Ekmekçiyan</i>	Ekmek yapan ve/veya satanın oğlu.	ek+mek+çi+yan (türemiş)	T.+T.+T. +Erm.
الاغا El Ağa	Ağa: 1. Kırılık kesimde geniş toprakları olan, sözü geçen, varlıklı kimse. 2. Halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklerle verilen san. 3. Ağabey, büyük kar- deş...(KAS).	el+ ağa< Moğ. *ākā (KBS) (türemiş)	Ar.+T.

العرقجي El Arakci <i>El Arakçı</i>	Rakıcı, içkici.	el+arak+çı (türemiş)	Ar.+Ar.+T.
البابا El Baba	Baba: 1. Çocuğu olan erkek, peder. 2. Çocuğun dünyaya gelmesinde etken olan erkek. 3. Kazılarda çıkarılan toprağın miktarını hesaplayabilmek için yer yer bırakılan toprak dikme... (GTS).	el+baba (türemiş)	Ar.+*T. Lübnan Arapçasında “p” olmadığından bu sözcüğün Batı dillerindeki “papa” sözünden gelmiş olabileceği düşüncesi de vardır.
البقيلي El Bakili	Bakü’den olan.	el+baki+li (türemiş)	Ar.+*T+T.
البالطة جي El Baltaci	Baltacı: 1. Balta yapan veya satan kimse. 2. Odun kırıcı. 3. Yangın söndürme kuruluşlarında balta kullanan er, baltalı... (GTS).	el+balta+cı türemiş	Ar.+T.+T.
الباشا El Başa	Paşa: 1. Osmanlı Devleti zamanında yüksek sivil memurlara ve albaydan üstün rütbede bulunan askerlere verilen ünvan. 2. Cumhuriyet döneminde general. 3. Uslu, ağırbaşlı (GTS).	el+baş+ağa (birleşik)	Ar.+T.+T.
البيك El Big <i>El Beg> El Bey</i>	Bey: a. Efendi, bey // ağa beg: eşraf takımı (TTAS). Bey: b. Saygı ifade eden bir hitap (TTAS).	el+beg (türemiş)	Ar.+T.
الجاويش El Caviş <i>Çavuş</i>	Çavuş: 1. Orduda onbaşidan sonra gelen, görevi munga komutanlığı olan erbaş. 2. Kılavuz (KAS).	el +çav+uş KBS (türemiş)	Ar.+T.+T.

الدامرجي El Damirci <i>El Demirci</i>	Demirci: Demir satan, demir eşya yapan veya onaran kimse (GTS).	el+demir+ci (türemiş)	Ar.+T.+T.
الدوماني El Dumani	Dumanla ilgili.	el+duman+î (türemiş)	Ar.+T.+Ar.
الفرنجي El Furunci <i>El Fırncı</i>	Fırıncı: Fırın işleten kimse (GTS).	el+fırın+cı (türemiş)	Ar.+Rum.+T.
الخفاجي El Hafaci	Sırcı, sır tutan.	el+hafa+ci (türemiş)	Ar.+*Ar.+T.
الخانجي El Hanci	Hancı: Han işleten kimse (GTS).	el+han+cı (türemiş)	Ar.+Far.+T.
الخربلي El Harbutli <i>El Harputlu</i>	Harputlu.	el+Harput+lu (türemiş)	Ar.+*T.+T.
الأزمري El İzmirli	İzmirli olan.	el+İzmir+li (türemiş)	Ar.+*T.+T.
القهوجي El Kahveci	Kahveci: 1. Kahve üreten veya satan kimse. 2. Kahve işleten veya kahve pişirip satan kimse (GTS).	el+kahve+ci (türemiş)	Ar.+Ar.+T.
القلعجي El Kalaci	Kale görevlisi olan.	el+kala+cı (türemiş)	Ar.+Ar.+T.
القبرصلي El Kıbrıslı <i>El Kıbrıslı</i>	Kıbrıs'tan olan.	el+Kıbrıs+lı (türemiş)	Ar.+Rum.+T.
القمبرجي El Kamberci	Kamber (<Kanber) sözcüğünün "sadık ve köle" anlamları vardır. Ayrıca bir kuş türünün adı da kamberdir. Sözcüğün kuşçu anlamında olduğu düşünülmektedir.	el+kamber+ci (türemiş)	Ar.+Ar.+T.

الكجك El Küçük <i>El Küçük</i>	Küçük: 1. Makam, rütbe, derece bakımından daha aşağı olan kimse. 2. Küçük abdest. 3. Boyutları benzerlerininkinden daha ufak olan, mikro, büyük karşıtı... (GTS).	el +*kiçi+g (KBS) (türemiş)	Ar.+T.+T.
الكردي El Kürdî	Kürtlerden olan.	el+Kürt+î (türemiş)	Ar.+T.+Ar.
المرعشلي El Maraşli <i>El Maraşlı</i>	Maraşlı olan.	el+Maraş+lı (türemiş)	Ar.+*T.+T.
الرهونجي *El Rahvanci <i>El Rahvancı</i>	Rahvan: 1. Koşarken bir yandaki iki bacağını aynı anda atan binek hayvanlarının biniciyi sarsmayan en yavaş koşma biçimi. 2. Bu biçimde koşan (binek hayvanı). 3. Binek hayvanı bu biçimde koşarak (GTS).	el+rahvan+cı (türemiş)	Ar.+Far.+T.
الشاويش El Şaviş <i>Şaviş<Çavuş</i>	Çavuş: 1. Orduda onbaşından sonra gelen, görevi manga komutanlığı olan erbaş. 2. Kılavuz (KAS).	el+çav+uş (KBS) (türemiş)	Ar.+T.+T.
الشلبلي El Şelebî <i>El Çelebi</i>	Çelebi: 1. isim Bektaşî ve Mevlevî pîrlerinin en büyüklerine verilen ünvan. 2. Hristiyan tüccar. 3. Görgülü, terbiyeli, olgun (kimse) (GTS).	el+ <*çala+apa+î (KBS) (birleşik)	Ar.+T.+T. +Ar.
الترك El Türk	Türk: 1. Güç, kuvvet. 2. Güzel, civan. 3. Türk soyundan gelen halk. 4. Adam, insan (KAS).	el+Türk (türemiş)	Ar.+T.

التركي El Türkî	Türk veya Türk yanlısı olan.	el <*tö(~ü)-r+ü-k (KBS) (türemiş)	Ar.+T.
التركماني El Türkmanî	Türkmen'e ait olan, Türkmen gibi olan.	el+ Türk (<*tö(~ü)- r+ük) (KBS) man+î (türemiş)	Ar.+T.+T. +Ar.
اميلي قهوجي Emili Kahveci	Emili: Özel ad. Kahveci: 1. Kahve üreten veya satan kimse. 2. Kahve işleten veya kahve pişirip satan kimse (GTS).	Emili +kahve+ci (birleşik)	İng.+Ar+T.
ارباشي Erbaşı <i>Erbaşı</i>	"İhtiyaçları devletçe karşılanan onbaşı ve çavuş rütbesindeki asker." anlamındaki erbaş sözcüğü "onbaşı", "yüzbaşı", "binbaşı"	er+baş+i (birleşik)	T.+T.+T.
فرح مدبك Farhmed Beg	Farhmed bey.	Farhmed+beg (birleşik)	Ar.+T.
فرح اوغلو Farh Oğlu/ Farih Oğlu	Farh oğlu/Farih oğlu.	Farih+ oğ(u)l+u (birleşik)	Ar.+T.+T.
فشنكجيان Fişenkciyan	Fişek yapan veya satan kimsenin oğlu.	fişenk+çi+yan (türemiş)	*T.+T.+Erm.
كوكرجنيان Gögercinyan <i>Güvercinyan</i>	Güvercin oğlu.	kök+ (g)er+cin +yan (türemiş)	T.+T.+T. +Erm.
كوموجيان Gömüciyan <i>Gömücüyan</i>	Gömücü: Gömü arayan kimse (GTS). Gömücü oğlu.	göm+ü+cü+yan (türemiş)	T.+T.+T. +Erm.

كوزل Gözel Güzel	Hoşa giden, hayranlık uyandıran, beğenilen (KAS).	göz+el (türemiş)	T.+T.
كوزوميان Gözümyan	Gözüm oğlu. Sevilen kişi anlamında.	göz+üm+yan (türemiş)	T.+T.+Erm.
حلواجي Halavaci Helvaci	Helvacılıkla uğraşan.	helva+ci (türemiş)	Ar.+T.
حماقجي Hamakci Hamakçı	Hamak işiyle uğraşan kişi.	hamak+çı (türemiş)	Fr.+T.
خانجي Hanci Hancı	Han işleten kimse (GTS).	han+cı (türemiş)	Far.+T.
خنكرلي Hünkarli Hünkarlı	Hünkar'dan olan.	hünkar+lı (türemiş)	Far.+T.
حسين آغا Hüseyin Ağa	Hüseyin Ağa.	Hüseyin+ağa (birleşik)	Ar.+T.
ابريق İbrık<Ebirik İbrık	Su koymaya yarayan kulplu, emzikli kap (GTS).	evir-ik (türemiş)	T.+T. Arapçadan geri ödünçlenmiş bir sözcüktür.
ابراقجي İbrakci İbrıkçı	1. İbrikle su taşıyan kimse. 2. İbrikle su döken kimse. 3. İbrık yapan veya satan kimse (GTS).	evir-ik+çı (türemiş)	T.+T.+T.
اسكملجي İskemleci	Arkalıksız sandalye yapan veya satan kişi.	iskemle+ci (türemiş)	Rum.+T.
اسطنبولي İstanbulî	İstanbul'dan olan.	İstanbul+î türemiş	T.+Ar.

قبانجي Kabancı <i>Kabancı</i>	Kaban yapan, alan, satan kişi.	kaba(n)+cı (türemiş)	*Ar+T. Sözcük Arapçadan diğer dillere geçmiştir.
قبان Kablan <i>Kaplan</i>	Kedigillerden, enine siyah çizgili, koyu sarı postu olan, Asya'da yaşayan çevik ve yırtıcı hayvan (Felis tigris) (GTS).	<*kap+lan (KBS) (türemiş)	T.+T.
قهوجي Kahveci	1. Çekirdek veya çekilmiş kahve satan kimse. 2. isim Kahvehane işleten veya kahve pişirip satan kimse (GTS).	kahve+ci (türemiş)	Ar.+T.
كعكه جيان Kakeciyan	Kakeci oğlu. Kake: Bir tür ekmek.	kake+ci+yan (türemiş)	Ar.+T.+Erm.
قلعجي Kalaci <i>Kaleci</i>	Kale görevlisi.	kala+ci (türemiş)	Ar.+T.
قنطار جيان Kantarcıyan <i>Katırcıyan</i>	Kantarcı oğlu.	kantar+cı+yan (türemiş)	Ar.+T.+Erm.
قصابجي Kasabci <i>Kasapçı</i>	Kasapçılık yapan kişi.	kasap+çı (türemiş)	Ar.+T.
قصابلي Kasabli <i>Kasaplı</i>	Kasabı olan.	kasap+lı (türemiş)	Ar.+T.
قاطر جي Katırci <i>Katırcı</i>	Katırlarını kira ile işleten veya katırlarla eşya taşıyan kimse (GTS).	kat-ır+cı (KBS) (türemiş)	T.+T.+T.
كاتور جيان Katurciyan <i>Katırcıyan</i>	Katırcı oğlu.	kat-ır+cı (KBS) +yan (türemiş)	T.+T.+T. +Erm.

قتمرجي Katmerci	1. Katmer yapıp satan kimse. 2. Katmer yapıp satılan dükkân veya fırın (GTS).	kat+mar+ci (KBS) (türemiş)	T.+T.+T.
قايماز Kaymaz	Kaymayan.	kay-maz (türemiş)	T.+T.
قزما Kazma	Kazma aleti yahut işi.	kaz-ma (türemiş)	T.+T.
كندرجي Kendirci	Kendir yetiştiren kimse (GTS).	kendir+ci (türemiş)	T.+T.
كرباج Kırbac <i>Kırbaç</i>	Tek parça deri veya uzun esnek bir değneğin ucuna sıırım bağlanarak yapılmış vurma aracı (GTS).	kur+baç (KBS) (türemiş)	T.+T.
قركلر Kırklar	Kırklar.	kırk+lar (türemiş) Ek burada yapım eki işlevindedir.	T.+T.
قرفلي Karanfilli	Karanfil olan.	karanfil+li (türemiş)	Ar.+T.
قبرصلي Kıbrıslı <i>Kıbrıslı</i>	Kıbrıs halkından olan kimse (GTS).	Kıbrıs+lı (türemiş)	Ar.+T.
قوجه يان Kocayan	Büyük oğlu, yaşlı oğlu.	koç+a+yan (türemiş)	T.+ T.+Erm
قركماز Korkmaz	Korkusuz (kişi).	kork+maz (türemiş)	T.+T.
كوركجيان Körükciyan <i>Körükçüyan</i>	Körükçü oğlu.	körük+çü (türemiş)	T.+T.
قكجي *Kubci <i>Küpçü</i>	Küpçü.	küp+çü (türemiş)	Ar.+T.

قندكجي Kundakci <i>Kundakçı</i>	1. Yangın çıkarmak için kundak koyan kimse. 2. Tüfek kundakları yapan kimse. 3. Sağlam ve işler durumdaki bir şeyi bozmayı amaçlayan kimse (GTS).	kong-da-k+çı (KBS) (türemiş)	T.+T.+T.+T.
قوتلي Kuvvetli	1. Gücü çok olan, zorlu, şiddetli. 2. Sağlam, dayanıklı olan. 3. Görevini iyi yapan (GTS).	kuvvet+li (türemiş)	Ar.+T.
قيومجي Kuyumci	Değerli metal ve taşlardan bilezik, küpe vb. süs eşyası yapan veya satan kimse; mücevherci, cevahirici (GTS).	*kuy-(u)m+cu (KBS) (türemiş)	T.+T.+T.
قيومجيان Kuyumciyan <i>Kuyumcuyan</i>	Kuyumcu oğlu.	*kuy-(u)m+cu (KBS) +yan (türemiş)	T.+T.+T. +Erm.
كجوكيان Küçükyan <i>Küçükyan</i>	Küçük oğlu.	<*kiçi+g (KBS) +yan (türemiş)	T.+T.+Erm.
لبلجيان *Lebleciyan <i>Sözcüğün Lebleciyan olduğu düşünülmektedir.</i>	Lelebici oğlu.	lelebi+ci+yan (türemiş)	Ar.+T.+Erm.
مرعشلي Maraşli <i>Maraşlı</i>	Maraş'tan olan.	Maraş+lı (türemiş)	*T+T.
مرعشليان Maraşlyan	Maraşlı oğlu.	Maraş+lı+yan (türemiş)	*T+T.+Erm.

ماردئلي Mardinli	Mardin'den olan.	Mardin+li (türemiş)	*T+T.
مطرجي *Mataraci <i>Mataracı</i>	Mataracı.	mataracı (türemiş)	Ar.+T.
مازيجي Mazici <*Mazu	Mazı yapan ve/veya satan kişi	mazı+cı (türemiş)	Far.+T.
مكرو بجان Migrübcıyan	Migrüpçü oğlu.	Migrüb+ci+yan (türemiş)	Erm.+T. +Erm.
مليجي Millıci	Milli taraftarı olan.	milli+ci (türemiş)	Ar.+T.
مراكبي Merakıci	Tekneci.	merakı+cı (türemiş)	Ar.+T.
مورللي *Mavralli <i>Mavrallı</i>	Mavrallı.	Mavral+li (türemiş)	*Ar+T.
نوال قهوجي Neval Kahveci	Neval kahveci	Neval+kahve+cı (birleşik)	Ar.+Ar.+T.
اوغلان يان Oğlanyan	Oğlan oğlu.	oğ(u)l+an+yan (türemiş)	T.+T.+Erm.
اوغلو Oğlu	Oğlu.	oğ(u)l+u (türemiş)	T.+T.+
عمر آغا Ömer Ağa	Ömer Ağa.	Ömer+ağa (birleşik)	Ar.+T.
صابونجي Sabuncı <i>Sabuncu</i>	Sabun yapan veya satan kimse (GTS).	sabun+cu (türemiş)	Ar.+T.
سلانكلي Selanikli	Selanik'ten olan.	Selanik+li (türemiş)	*T+T.
سلوكجي Sülükci <i>Sülükçü</i>	1. Sülük satan kimse. 2. Sülükle kan almayı meslek edinen kimse (GTS).	sük+ük+çü (KBS) (türemiş)	T.+T.+T.

شامي اوغلو Şamiroğlu	Şamir'in oğlu.	Şamir+oğ(u)l+u (birleşik)	*Ar.+T.+T.
شربجي Şorbaci <i>Çorbaci</i>	1. Çorba pişirip satan kimse. 2. Tayfaların gemi sahibine verdikleri ad. 3. Taşrada halkın Hristiyan ileri gelenlerine verdiği ünvan. 4. Yeniçerilerde bir birlik komutanı (GTS).	çorba+cı (türemiş)	Far.+T.
شاويش Şaviş <i>Çavuş</i>	Çavuş: 1. Orduda onbaşından sonra gelen, görevi manga komutanlığı olan erbaş. 2. Kılavuz (KAS).	çav+uş (KBS) (türemiş)	T.+T.
شاذ بك Şazbek <i>Şaz Bey</i>	şaz: Genel kurallara uymayan, kural dışı, müstesna. (KL). Aykırı bey.	şaz+bey (birleşik)	Ar.+T.
شكرجيان Şekerciyan	Şekerci oğlu.	şeker+ci+yan (türemiş)	Ar.+T.+Erm.
شلي Şelebî <i>Çelebi</i>	1. isim Bektaşî ve Mevlevî pîrlerinin en büyüklerine verilen ünvan. 2. Hristiyan tüccar. 3. Gör-gülü, terbiyeli, olgun (kimse) (GTS).	<*çala+apa+î (KBS) (birleşik)	Ar.+T.+T. +Ar.
شبقجي Şubukci <i>Çubukçu</i>	Çubuk işiyle uğraşan kişi.	<çîp+(1)k+ç1 (KBS) (türemiş)	T.+T.+T. Sözcüğün kökeniyle ilgili farklı görüşler vardır.
طنجي Tabanci <i>*Tapancı</i>	Tapan: Tarlaya atılan tohumu örtmek için gezdirilen, ağaçtan geniş araç; sürgü. (GTS). Tapanlayan, tapan yapan.	tapan+c1 (türemiş)	*T.+T.

طنبرجي Tanburci <i>Tamburcu</i>	Tambur yapan, tambur satan, tambur çalan.	tambur+cu (türemiş)	Ar.+T.
طاشجيان Taşciyan <i>Taşçıyan</i>	Taşçı: Taş yontan, satan veya taş ocağından taş çıkaran kimse (GTS).	taşçı+yan (türemiş)	T.+ Erm.
طوقتلې Tokatli <i>Tokatlı</i>	Tokat'tan olan.	tokı-/toka- +ut+lı (türemiş)	T.+T.+T.
تفنكجي Tüfenkci <i>Tüfekçi</i>	Tüfenkçi: 1. Tüfek yapan, onaran veya satan kimse. 2. Padişah ve sarayı korumakla görevli olan. 3. tarih Savaş gereçleri, silah yapımı ve onarımı ile uğraşan asker sınıfından olan kimse (GTS).	tüfenk+çi (türemiş)	*T.+T.
طوغلاجيان Tuğlaciyan <i>Tuğlaciyan</i>	Tuğlacı oğlu.	tuğla+cı+yan (türemiş)	*Rum.+T. +Erm.
تركي Türkî	Türk, Türk'ten ya da Türk yanlısı olan.	<*tö(-ü)-r+ük+î (türemiş)	T.+T.
تركيه Türkiye	Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti'nin yer aldığı ülke (KAS).	<*tö(-ü)-r+ük +iye (türemiş)	T.+*Fr.
ترکمان Türkman <i>Türkmen</i>	1. Oğuz soyundan gelen Türk topluluğu. 2. Türkmenistan ile Irak ve Suriye'de yaşayan Türk halkı ve bu halkın soyundan olan kimse. 3. Yörük (GTS).	Türk+men (türemiş)	T.+T.
ترکمانې Türkmanî	Türkmen'den olan, Türkmen'le ilgili.	Türk+men+î (türemiş)	T.+T.+Ar

توتونجي Tütünci <i>Tütüncü</i>	Tütün yetiştiren veya satan kimse (GTS).	t̄-t-(ü)n+cü (KBS) (türemiş)	T.+T.+T.+T.
اورفالي Urfali <i>Urfalı</i>	Urfa'dan olan.	Urfa+lı (türemiş)	*Sür.+T.
يزبك Yazbek <i>Yaz(t) Bey</i>	*Yazıbegi>yazbek yazı: (II) a. hlk. Düz yer, ova, kır (GTS).	yaz+beg (birleşik)	T.+T.
يازجي Yazici <i>Yazıcı</i>	1. Yazar. 2. İşi yazı yazma olan kimse. 3. Bilgisayarda hazırlanan metnin yazılı sayfa hâlinde dökümünü veren araç. 4. Orduda yazı işleri ile uğraşan er veya erbaş... (GTS).	yaz-ı+cı (türemiş)	T.+T.
يوزغادليان Yozgadliyan <i>Yozgathıyan</i>	Yozgatlı oğlu.	yoz+gat+lı+yan (birleşik)	*T.+*T.+T.+Erm.

Sonuç

Lübnan'daki farklı etnik ve inançtan insanların hemen her grubunda Türkçe unsur içeren soyadları kullanılmaktadır. Bu grupların, Türkçe öğeleri sahiplendikleri ve kimliklerinin bir parçası olarak soyadlarında taşıdıklarını belirtmek mümkündür.

Bu çalışmada Lübnan'daki yirmi altı seçim bölgesinden birini oluşturan Şuf yerleşim birimindeki 138.900 kişiye ait soyadı incelenmiştir. Bu soyadlarından oluşumunda en az bir Türkçe birim veya biçim birimi bulunan soyadları tespit edilerek bu soyadları biçim, anlam, yapı ve köken bakımından incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde de ifade edildiği gibi Şuf kozmopolit bir yapıya sahiptir ve Lübnan'daki pek çok kesime ait soyadı örneklerini çalışmada görmek mümkündür.

Bir sözcüğün ölçünlü dilden farklı yazılması "dil sapması" olarak tanımlanmaktadır. Lübnan Arapçasında Türkçe öge içeren soyadlarındaki Türkçe biçim birimlerin ölçünlü Türkçeden sapmalar yaşadığı çokça gö-

rülmektedir. Bunun nedenleri arasında; Arap alfabesinde Türkçedeki bazı harflerin yer almaması, Arapçada eklerin tek biçimli kullanılması, soyadlarının konuşma dilinden alınmış olması ve bu soyadlarını alanların Türkçenin ses özelliklerini iyi bilmemeleri sayılabilir.

İncelenen soyadlarında biçim yönünden Arapçada bulunmayan bazı sesler nedeniyle sistematik olarak p>b (Paşa>Başa), ç>ş (Çubukçu>Şubukci) değişikliği görülmektedir. Yine Arapçada ünlü uyumu olmaması nedeniyle ekler genellikle tek biçimli kullanılmaktadır. Soyadlarında yoğun biçimde kullanılan +CI eki, +ci (Tütüncü) biçiminde ve +II eki de +li (El Harbutli) biçiminde görülmektedir. Aynı soyadının farklı yazımlarıyla farklı soyadı olarak kullanıldığı da görülmektedir. “Katırcı” soyadı hem “kaf” ile hem de “kef” ile yazılmıştır. “Çavuş” soyadının “Şavuş” ve “Şaviş” biçimleri görülmektedir.

Bazı ortak sözcüklerin hangi dilden diğerine geçtiğini takip etmek zordur. “El Arnavud (الارناؤوط)” sözcüğü hem Türkiye Türkçesinde hem de Lübnan Arapçasında bir harf dışında aynı şekildedir. Sözcük, Türkçeden Arapçaya veya başka dil veya dillerden Türkiye Türkçesine hem de Lübnan Arapçasına geçmiş olabilir. Arnavut kökenli Şemseddin Sami’nin *Kâmûs-ı Türki*’sinde sözcüğün Rumcadan Türkçeye geçtiği belirtilmiştir (Şemseddin Sami, 2004, s. 30). Bu bilgiden hareketle sözcüğün Arapçadan Türkçeye geçmediği bellidir fakat bir belgeye dayanmadan sözcüğün Türkçeden Arapçaya geçtiğini söylemek de mümkün değildir. »Antaki (انطائي)” sözcüğünün “Antak” kısmı “Antakya” sözcüğünde geçmekte, mensubiyet i’si de Türkçede kullanılmaktadır. Bununla birlikte kök de ek de Türkçe kökenli değildir.» Usta (اوسطه)” sözcüğünün kökeni konusunda da farklı görüşler var. Farsça kökenli olduğu yanında Türkçeden Farsçaya geçtiği, Farsçadan da geri ödünçlendiği görüşü vardır. Bu tür ortak sözcükler/soyadları ve Arapça kökenli olduğu hâlde Türkçeye geçmiş, Türkçeleşmiş sözcükler ve kökeni üzerinde tartışmaların devam ettiği soyadları da çalışmaya dâhil edilmemiştir. Uzun araştırmalar yapmadan bazı sözcükleri çözmek zordur. «باجانيان” sözcüğü; “Bacanyan”, “Baçanyan” ve “Paçanyan” biçiminde olabilir. Soyadı olarak bunlardan hangisinin kullanıldığı bilinmediğinden yanlış bir çözümleme yapmamak adına bu tarz sözcükler çalışmaya alınmamıştır.

Soyadları telaffuz edilirken “+ci” eki “+ji” olarak يازجي Yazıcı >Yaziji biçiminde telaffuz edilmektedir. Bazı “u” sesleri “o” şeklinde اورفلي Urfali > Orfali olarak telaffuz edilmektedir. El harfi tarifi “al” olarak الترك El Türk > Al Türk telaffuz edilebilmektedir. Bazı v harflerinin çift dudak v’si القهوجي El Kahveci >Al Kahwaji olarak telaffuz edilmektedir. Bahsi geçen ses olaylarının bir kısmı Lübnan’da yaşayan ve Türkçe konuşanlarda

da görülmektedir. Mesela titreşimli, sürekli, çift dudak v'si; walla (valla-hi), göw (gök), yâwuz (yavuz) gibi sözcüklerde görülmektedir (Aydemir, 2015, s. 67-68).

Türkiye'deki soyadlarıyla karşılaştırıldığında şu iki hususun ifade edilmesi gerekmektedir. Birincisi bu soyadlarından bazıları Türkiye'deki sistemli soyadı uygulamasından çok önce alınmıştır. Yedi yüzyıldır aynı soyadını kullanan ailelerden bahsedilmektedir. Bu durum doğal olarak bazı soyadlarının çok geniş bir nüfus tarafından kullanılması sonucunu doğurmaktadır. İkinci farklılık da daha çok aile adları ve yapılan mesleklerin soyadı olarak kullanıldığı söylenebilir.

Toplamda 138.900 soyadı incelenmiştir. Bu soyadları içerisinde tekrar sayısına bakılmaksızın en az bir biçim birimi Türkçe olan 162 soyadı tespit edilmiştir. Bu soyadları toplamda 417 birim ve biçim birimden oluşmaktadır. Bu birim ve biçim birimlerinden 286'sı (%68,58) Türkçe, 75'i (%17,98) Arapça, 36'sı (%8,63) Ermenice, 11'i (%2,66) Farsça, 5'i (%1,19) Rumca, 2'si (%0,47) Fransızca, 1'i (%0,23) İngilizce ve 1'i (%0,23) de Süryaniceden oluşmaktadır. Birden fazla dilden biçim birimi taşıyan sözcüklere bu yönüyle karma sözcük de denilebilir.

Soyadlarının 2'si basit, 139'u türemiş ve 21'i birleşik yapıdadır. İncelenen soyadlarında +ci eki 54, el takısı 28, +ciyan eki 23, +li eki 18 ve +yan ekinin 13 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu verilerden hareketle denilebilir ki Şuf'taki Türkçe öge içeren soyadlarının yarısından bir fazlası +ci veya +ciyan yapısı içeren meslek adıdır. Ayrıca +yan ve +ciyan ekinin genellikle Ermeni kökenli kişiler tarafından kullanıldığı bilgisinden hareketle, Şuf'ta Ermenilerin de belli oranda yaşadığı anlaşılmaktadır.

Türkçedeki sözcük ve eklerin Lübnan Arapçasında soyadı olarak kullanılmasını Johanson'un Türk dilinden yola çıkarak oluşturduğu kod kopyalaması modeli ile de açıklamak mümkündür. Johanson dillerin karşılıklı etkileşiminden yola çıkarak diller arasındaki ilişkinin yoğunluğu ve etkisine bağlı olarak bir dilden diğerine genel, seçilmiş ve karışık kopyalamalar yapıldığını belirtmiştir (Güzel, 2017). Şuf bölgesinde kullanılan Türkçe öge içeren soyadlarına bakıldığında hem bütün hâlinde bir sözcüğün hem seçilerek ekin hem de sözcük ve ekin soyadı olarak kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bahsi geçen kopyalamanın üç şekli de soyadlarında görülmektedir.

Türkçe konuşulmayan ülkelerdeki Türkçe soyadları, o ülkelerdeki Türkçe varlığıdır. Soyadları sadece soyadı olarak kalmamaktadır. Bu sözcükler farklı alanlarda da kullanılmaktadır. Bunlardan biri de tabela adlarıdır. Yine Türkiye dışındaki ülkelerde kullanılan Türkçe soyadları, o toplumlar tarafından bir şekilde bilindiği için yabancılara Türkçe öğreti-

minde ortak sözcüklerden yararlanma yöntemi çerçevesinde yararlanılacak sözcükler olarak değerlendirilebilir. Bunların yanında ortak soyadları, iki ülkeyi yakınlaştıran ortak değerler arasında sayılabilir.

Lübnan'daki yedi ayrı gruba ait 1.413 Türkçe soyadı ve Lübnan'a Girit'te yaşanan sorunlar nedeniyle yerleştirilen Girit muhacirlerine has 59 soyadı daha önce yapılan çalışmalarda incelenmiştir. Bu çalışmada da seçim bölgeleri esas alınarak Şuf yerleşim biriminde kullanılan ve en az bir Türkçe biçim birimi içeren 162 soyadı ele alınmıştır. Çalışmaların adım adım ilerleyerek Lübnan'da kullanılan tüm soyadlarının Türkçe açısından incelenmesine evrilmesi umulmaktadır.

Bir toplumda kullanılan soyadları o toplumun zihinsel ve ruhsal durumunu, aynı zamanda o soyadına karşı tutumunu da ifade etmektedir. Bu noktadan bakıldığında Şuf örneği göstermektedir ki Lübnan'da Türkçe veya Türkçe unsur taşıyan soyadları kişilerin kimliklerinin bir parçası olarak kullanılmaya devam edilmektedir. Diğer bir deyişle Türkçe birim veya biçim birimi içeren soyadları, Türkçenin Lübnan Arapçasındaki söz varlığının bir bölümü olarak mevcudiyetini sürdürmektedir.

Kısaltmalar

GTS: Güncel Türkçe Sözlük

KAS: Kişi Adları Sözlüğü

KBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü

KL: Kubbealtı Lugatı

Sür.: Süryanice

TDES: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

TTAS: Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Aksan, D. (2020). *Her yönüyle dil (Ana çizgileriyle dilbilim) (C 3.)*. Türk Dil Kurumu.
- Aydemir, Ö. K. (2015). *Lübnan Türk ağızları*. Nokta Yayınevi.
- Baskakov, N. A. (1997). *Türk kökenli Rus soyadları*. (Ç. S. Kâzımoğlu, D.) Türk Dil Kurumu.
- Boyraz, Ş. (1998). Lakaplar konusunda bazı dikkatler ve bir yöre örneği. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 7, 107-138.
- Bozyiğit, A. E. (1995). *Türk adbilimi bibliyografyası-Deneme*. Kazan Ofset.
- Bračković, D. (2020). *Türkçe kökenli Bosna Hersek soyadları (Tez No. 636406)*[Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi.
- Calfat, N. N. (2018). The frailties of Lebanese democracy. *Contexto Internacional*, 40(2), 269-293.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü (2 bs.)*. Türk Dil Kurumu.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü (C 1)*. Türk Dil Kurumu.
- Gümüşsoy, E. (2008). 1860-1861 Cebel-i Lübnan İsyanı ve Osmanlı Devleti. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12, 67-83.
- Güzel, H. (2017). Dolgancadaki Moğolca biçimbirimler. *Türkbilig*, 34, 77-88.
- İmer, K., Kocaman, A., ve Özsoy, A. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kalaycı, Ü. (2017). Onomastik açıdan Beyrut'ta Türkçe tabelalar. 3. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 63-80. Asos Yayınevi.
- Kalaycı, Ü. (2019). *Lübnan'da türkçe soyadları (Tez No. 562330)* [Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi.
- Kalaycı, Ü. (2022). Yabancılara Türkçe öğretiminde ortak sözcüklerden yararlanma: Lübnan Arapçasında Türkçe. *ZfWT*, 14(3), 75-90.
- Kanadıkırık, A. (2019). The bibliography essay of Turkish personal names. *Journal of Strategic Research in Social Science*, 5(1), 57-90.
- Keleş, D. (1996). *Türk adbilimi bibliyografyası*. (Tez No. 52901) [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye türkçesi grameri şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- Lübnan Enformasyon Bakanlığı. (2016). *Şuf seçim bölgesi seçmen kayıtları*.
- Orha, Z. (2017). *Beyrut vilayetinde Osmanlı idaresi (1887-1909) (Tez No. 482227)*. [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi.

- Sakaoğlu, S. (2001). *Türk ad bilimi 1-giriş*. Türk Dil Kurumu.
- Sami, Ş. (2004). *Kâmûs-ı Türkî* (13 bs.). Çağrı Yayınları.
- Şahin, İ. (2021). *Adbilim*. Pegem Akademi.
- Türk Dil Kurumu. (2024, 01, 20). *Kişi adları sözlüğü*. www.tdk.gov.tr: <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu. (2022, 12, 16). *Güncel Türkçe sözlük*. sozluk.gov.tr: <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu. (2023). *Güncel Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Tuğluk, M. E. (2022). Türkçe soyadları üzerine yapılan çalışmalara toplu bir bakış. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, 366-380.
- Vardar, B., Güz, N., Öztokat, E., Rifat, M., Senemoğlu, O. ve Sözer, E. (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Yançev, M. M. (2007). Bulgarcada Türkçe kökenli soyadları. *Belleten*, 55(1), 165-172.

Extended Summary

During the reign of the Mamluks and Ottomans, Turks and Lebanese lived under the same administration for about seven hundred years. Lebanese Arabic and Turkish have naturally interacted over this long period. As a result of this interaction, phrases, words, suffixes and grammatical rules passed between Turkish and Arabic. There are morphemes transferred from Turkish to Lebanese Arabic that are included in dictionaries, as well as those that are not included in dictionaries and are used in daily language. Surnames, which are not included in dictionaries but which people take from their families as a part of their identity, are one of the areas where the effects of Turkish on Lebanese Arabic will be most intense. In this study, surnames containing at least one Turkish morpheme in the Shuf (Chouf) settlement, one of the twenty-six electoral districts of Lebanon, were examined in terms of onomastics.

In onomastics studies, historical method, comparative method, inductive method, description method and statistical method are used extensively. One or more of these methods can be used in studies. The descriptive method is used to reveal the general view of the names in a certain field. In this study, the descriptive method was used to reveal the general appearance of the names in terms of form, meaning, structure and origin.

The study is based on data from the 2016 voter list records of the Shuf region. Data obtained from the Lebanese Ministry of Information. There are 201.014 people on the regional voter list. 62.114 of them have Druze identity. Their surnames containing Turkish morphemes have been examined in a previous study. Therefore, the population of this study consists of the surnames of 138.900 people from the voters of the Shuf region, other than the Druzes. Among these surnames, those containing at least one Turkish morpheme; It was examined in terms of form, meaning, structure and origin.

Shuf has long been known as the center of the Druze, who define themselves as a sect within the Islamic faith. 62.114 Druze, 58.150 Sunni, 54.342 Maronite voters live in the region. In total, the population of these three groups of voters in the region is 174.606 people. The remaining 26.408 people belong to fifteen different religious and ethnic groups defined in the voter list. The fact that Muslims and Christians live together in this selected region is important to see the diversity of surnames used by these groups.

Surnames are examined in tabular form under four headings. In the first column, the spellings of the surnames in the voter list are listed in alphabetical order, and below these, their spellings in Turkey Turkish are included. In this column, attention is drawn to the differences between the standard Turkish of Turkey and the forms used in Lebanon. Then, in the second column, the meanings of the surnames are given using various dictionaries. While the meanings of the words are taken from the sources, a maximum of three meanings are included. The meanings of surnames that are not directly included in the dictionaries were written by us. In the third column, surnames are divided into morphemes using etymology dictionaries. In the fourth column, the origin information of the words is given based on their morphemes.

In the surnames examined, there is a systematic change in form to p>b (Paşa>Başa), ç>ş (Çubukçu>Şubukci) due to some letters that do not exist in Arabic. Again, due to the lack of vowel harmony in Arabic, suffixes are generally used uniformly. The +CI suffix, which is used extensively in surnames, is seen as +ci (Tütünci) and the +II suffix is seen as +li (El Harbutli). It is also seen that the same surname is used as a different surname with different spellings. The surname Katırcı is written with both kaf and kef, and the Şavuş and Şaviş forms of the surname Çavuş are seen.

In total, 138.900 surnames were examined. Among these surnames, 162 surnames with at least one Turkish morpheme were identified, regardless of the number of repetitions. These surnames consist of 417 units and morphemes in total. Of these units and morphemes, 286 are Turkish, 75 Arabic, 36 Armenian, 11 Persian, 5 Greek, 2 French, 1 English and 1 Syriac. Words that contain morphemes from more than one language can also be called mixed words. 2 of the surnames are simple, 139 are derived and 21 are compound.

Turkish surnames in non-Turkish speaking countries are the presence of Turkish in those countries. Surnames do not remain just surnames. These words are also used in different fields. One of these is signboard names. Again, since Turkish surnames used in countries other than Turkey are somehow known by those societies, they can be considered as words to be used within the framework of the method of using common words in teaching Turkish to foreigners. In addition, common surnames can be considered among the common values that bring the two countries closer.

Araştırma Makalesi / Research Paper

Akçakoca Ağzındaki Bazı Kelimelerin Derlenmesi ve Semantik Olarak İncelenmesi

Ebru DELİHASANOĞLU ÇİFTÇİ*

Öz

Bu makalede, Düzce'nin Akçakoca ilçesinde yaşayan yerli halkın kullandığı bazı kelimeler incelenmiştir. Bölge halkının büyük bir çoğunluğunun Doğu Karadenizli olması hasebiyle bu çalışmanın alanı, Akçakoca ve Doğu Karadeniz'i kapsamaktadır. 93 Harbi olarak da bilinen savaşta, Osmanlı büyük bir mağlubiyet yaşamıştır. Ruslarla yapılan antlaşma sonrasında hükümet, Doğu Karadeniz çevresindeki bazı yerlerin boşaltılmasını istemiştir. Halkın Rus eziyetlerinden kaçma isteği, yollarını Akçakoca'ya çıkartmıştır. Doğu Karadeniz bölgesinden Akçakoca'ya göç eden halk, tabii olarak ağız özelliklerini ve kendilerine has olan kelimeleri de beraberinde getirmiştir. Bölgede, göç hadisesine kadar Akçakoca'nın yerlisi denen halkın kullandığı Türk ağzı hâkimdir. Doğu Karadeniz'den göç hasil olunca bölgede kullanılan yerli Türk ağzı, yerini Doğu Karadeniz ağzına bırakmıştır. Şu anki bölge halkının dil özelliklerinde Kuzey-Batı Türkçesi özellikleriyle birlikte Eski Türkçe unsurlar da görülmektedir. Akçakoca'daki halk, Kıpçak Türkçesi ve Eski Türkçedeki bazı kelimeleri hâlâ kullanmaktadır. Bu makalede, kaynak kişilerin kullandıkları ve şahsının da Akçakocalı olması hasebiyle bildiğim ve kullandığım bazı kelimelerden 132'si derlenmiş, *Dîvânu Lugâti't-Türk ve Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (DS) ile karşılaştırılmıştır. *Derleme Sözlüğü* 'nde bulunmayan kelimeler bir grupta, *DS*'de bulunmakla birlikte Akçakoca ağzından derlenmeyen kelimeler bir grupta ve *DS*'de bulunmakla birlikte Akçakoca ağzında farklı anlamda kullanılan kelimeler bir grupta gösterilmiştir. Ayrıca 132 kelimenin içindeki eskicil unsurlar madde başı olarak

Geliş Tarihi/Date Applied: 07.03.2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 22.06.2023

Makalenin Künyesi: Delihasanoglu Çiftci, E. (2024). Akçakoca ağzındaki bazı kelimelerin derlenmesi ve semantik olarak incelenmesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 58, 115-134.

<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.241>

Bilim Uzmanı, ebru.delihasanoglu@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0271-4838>

gösterilip bunların anlamları ve etimolojileri verilmiş, sonra da *DLT* deki kullanımları ile karşılaştırılarak kelimelerin art zamanlı ve eş zamanlı biçimleri verilmiştir. Derlenen kelimeler, esas itibarıyla isim ve fiil olarak ayrı ayrı ele alınıp semantik açıdan incelenirken bazı kelimeler de fonetik açıdan incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akçakoca, Rize, semantik, derleme, Türkçe

Compilation and Semantical Examination of Some

Words in Akçakoca

Abstract

The words used by residents of the Akcakoca district in Duzce were examined in this article. The Eastern Black Sea Region and Akcakoca are included in this study's scope because they make up the majority of the region's population. The Ottomans were severely defeated during this conflict also known as the War of 93. The administration requested the evacuation of several areas near the Eastern Black Sea following the deal with the Russians. The migrants have made their way to Akcakoca in an effort to flee Russian oppression. The people who migrated to Akçakoca from the Eastern Black Sea region naturally brought their dialect features and unique words. In the region, the standard Turkish used by the people, who are called Akçakoca's natives, was dominant until the migration. When the migration from the Eastern Black Sea occurred, the standard Turkish in the region left its place to the Eastern Black Sea dialect. In the language features of the current people of the region, Old Turkish elements are also seen along with the North-West Turkish features. Some words from Old Turkish and Kipchak Turkish are still used by people in Akcakoca. Due to the fact that the source is widely used and I am from Akcakoca, 132 terms that I am familiar with and frequently used were assembled in this article, and comparisons were made with the *Divânu Lugâti't-Türk* and the *Turkish Folk Dialect Compilation Dictionary*. Words that are not included in the *Compilation Dictionary* are shown in a group, words that are not compiled from the Akçakoca dialect but in the *DS* are in a group, and the words that are used in different meanings in the Akçakoca language, although they are in the *DS*, are shown in a group. In addition, ancient/archaic elements in 132 words were shown as per item, then the meanings of ancient/archaic words were given, etymology studies were made on them, and finally, the words were studied diachronically and simultaneously by comparing them with their use in *DLT*. The semantics and phonetics of some words are also investigated, as well as how they function as nouns and verbs.

Keywords: Akçakoca, Rize, semantics, compilation, Turkish

Akçakoca, Batı Karadeniz Bölgesi'nde bulunan, Düzce iline bağlı bir ilçedir. Karadeniz sahil şeridinde bulunan Akçakoca aynı zamanda Düzce'nin denize kıyısı bulunan tek bölgesidir. Ankara ve İstanbul'a 235-270 km mesafede bulunması da konum olarak ne kadar merkezî olduğunu göstermektedir. Bunların dışında Akçakoca, gerek coşkun denizi gerek

yeşilliği ve tabiatıyla âdeta Rize'nin küçük bir örneğidir. Akçakoca, küçük bir sahil şehri olmasına rağmen yıllar boyunca hep saldırılara uğramış, türlü kavimlerin siyasi, stratejik planlarına maruz kalmıştır. Gerek merkezî konumu gerek temiz havası, birçok besinin yetişebileceği toprak yapısı olsun her zaman paylaşılmasını zorlaştırmıştır. 1. Dünya Savaşı'nda mühimmat deposu olarak bile kullanılmıştır (URL-2). Akçakoca'nın kuruluşu ve tarihine dair bilgiler, kesin ve yeterli değildir. Ancak yapılan kazı çalışmaları sonucunda MÖ 1200 yılına kadar uzandığı düşünülmektedir. Akçakoca'ya ilk gelenlerin, Track ve Frickler olduğu tahmin edilmektedir. Yunan tarihçilerine göre MÖ 650'li yıllarda Yunan kabilelerinden olan Beotya Kokonas kabilesi, Akçakoca'ya gelerek "Dia" adını verdikleri şehri kurmuşlardır. Coulonlar, kıyıların beyaz kayalarla kaplı olmasından dolayı "parlak, yıldız" anlamlarına gelen Dia adını vermişlerdir. Bizans hâkimiyetine girdikten sonra da Dia kelimesinin sonuna poly (şehir) eklenerek Diapolis adını almıştır (Kalıncı, 2010, s. 11). Bölgede deniz açıklarına gidilip kıyıya bakıldığında gerçekten de kıyıların parladığı görülür. İlçe, günümüzde de yer yer bu ismi kullanmaktadır.

Bölge daha sonra Büyük İskender'in himayesine girmiştir. Büyük İskender'in ölmesini ve onun kadar kuvvetli birinin olmamasını fırsat bilen Sezar, Pontus'u zapt edince bu bölge de Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Bizans hâkimiyeti altında iken Akçakoca, Arap akınlarına da uğramıştır. Haçlılar, 4. Haçlı Seferi esnasında İstanbul'u hedef olarak seçmişler ve Bizans topraklarını ele geçirmişlerdir (Kalıncı, 2010, s. 11). Cenevizliler de bu karmaşadan yararlanıp Akçakoca'ya egemen olarak kıyılarda çeşitli kale vb. yapılar yapmışlardır (URL-2). Günümüzde hâlâ korunan Ceneviz Kalesi, o dönemki mücadelelerin tozuyla beraber ayakta durmaktadır.

Bizans'ın Latin kökenli kişileri yerleşkeden çıkartmasıyla Akçakoca tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir. 14. yüzyılda sıkıntılı bir süreç yaşayan Bizans, Akçakoca'yı elinde tutmakta başarılı olamamıştır ve bölgeye yapılan çeşitli Türk akınlarıyla birlikte çoğu yerleşim yeri Türklerin eline geçmiştir. 1319'da Akçakoca Bey, Orhan Gazi ve Konuralp; Diapolis'i ele geçirmiştir (Erşahin, 2021, s. 18). Türkler, Diapolis'i değiştirerek Akçaşar veya Akçaşehir adını vermişlerdir. Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminde Moğol istilası ve baskısı bulunduğu Anadolu'ya göçler devam etmiştir. Osman Bey, üç tane uç beyliğini Bizans sınırına kurmuştur. Konuralp'ı Karadeniz'e doğru olan bölgeye, Samsa Çavuş'u İznik çevresine ve Akçakoca Bey'i İzmit dolaylarına uçbeyi seçmiştir. Orhan Gazi başa geçince Konuralp'ı Gerede çevresinde, Akçakoca Bey'i İzmit çevresinde görevlendirmiştir. Akçakoca'nın fetih yoluyla mı yoksa kendi istekleriyle mi Osmanlı'ya bağlandığı kesin olarak bilinmemektedir (Kalıncı, 2010, s. 12-13).

Akçakoca, 9 Aralık 1999 tarihinde Düzce'nin il olmasından önce Bolu'ya bağlı bir köy idi (URL-3). Bolu'nun ilçesi olan Düzce il olunca Akçakoca da ilçe olmuştur.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan ağır bir mağlubiyet alınmasından dolayı Ruslarla yapılan Berlin Antlaşması'ndan sonra hükûmet, Doğu Karadeniz'i boşaltma ve tehcir etme kararı almıştır. Bu sırada Akçakoca'da bir komisyon kurulmuştur. Bu zaruri tehcirle Akçakoca'ya gelen halk, ağır ve dil özelliklerini burada da devam ettirmiştir. Doğu Karadeniz ağzında, Kıpçak Türkçesi ve Eski Türkçe unsurlar hâlâ devam etmektedir.

Kıpçak Türkçesi, diğer bir deyimle Kuzey-Batı Türkçesi, Türk dilinin X. yüzyılda diyalektlere ayrılmasından sonra Karadeniz'in kuzeyindeki "Deşt-i Kıpçak" denilen Kıpçak bozkırları, Kırım, Tuna havzası, Balkanlar ve Mısır'ı kapsamaktadır (Akar, 2005, s. 218).

Cengiz Han'ın torunu Batu Han 1241 yılında Altın Orda Devleti'ni kurana kadar Kıpçaklar bu geniş coğrafyada yaşamışlardır. 1241 yılından sonra Altın Orda Devleti'nin hâkim unsuru olarak yaşamışlar, bir bölümü de Mısır ve Suriye'ye yerleşerek Memluk Devleti'ni kurmuşlardır. Kıpçak Türkçesi bir taraftan 13-15. yüzyıllarda Altın Orda Devleti'nin içerisinde bugünkü Rusya, Ukrayna ve Kafkaslar'da yaşayan Kıpçakların dili olmuş, burada İtalyan ve Almanlar tarafından yazılan *Codex Cumanicus* adlı özel eseri oluşturmuş, diğer taraftan yine bu coğrafyada uzun yıllar Ermeni harfleriyle gelişmiş bir yazı dili meydana getirmiş, bir diğer taraftan da Müslüman Memluk Kıpçaklarının edebî dili olarak 13. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın başlarına kadar Mısır ve Suriye'de konuşma dili yanında yazı dili olarak devam etmiştir. (Sağol ve Argunşah, 2017, s. 266, 27)

Günümüz Karadeniz Bölgesi'nde Kıpçak Türkçesi izlerinin olması, yukarıda bahsedilen hususlarla ilgilidir.

Bu makalede semantik açıdan incelenen 132 kelimenin bazılarının değişikliğe uğradığı, bazılarının ise bozulmadan günümüze kadar geldiği saptanmıştır. Makalede kelimeler, isim ve fiil olarak ayrı ayrı ele alınmış, cümle içerisinde örneklerle gösterilmiştir.

Kelimelerin Türleri ve Anlamları

İsim

Kelimelerin tespitinde kaynak kişilerden yararlanıldığı gibi bir kaynak kişi olarak bizzat şahsi dağarcığımızdan yararlanılmış; *DLT* ve *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* ile karşılaştırma yapılmıştır. Aşağıda incelenecek olan 115 kelime, alfabetik olarak sıralanmıştır.

1. *aha*: Şaşırma ifadesi. *Aha öyle mi olmuş?*
2. *amel*: İshal. *Amel mi oldin?*
3. *ander*: Kötü, fena, işe yaramaz. *Ah bu ander sevdaluk...*
4. *aramancık*: Toplanmış fındık tarlasında son kalan fındıkları arama işi. *Aramancığa gidelim mi? Çok fındık kalmış.*
5. *avla*: İki yer arasına çekilen sınır, hudut. *Avladan içeri girme!*
6. *aykırı*: Yan. *Aykırı aykırı git.*
7. *baa*: Şaşırma ifadesi. *Baa, öyle mi olmuş?*
8. *bet*: Çirkin. *Ne bet bir şey bu!*
9. *buculi*: İneğin yavrusu, buzağı. *Buculi de dışarı çıksın, otlasın.*
10. *bulari*: Bunları. *Bulari sen mi koydun?*
11. *çağna*: Yengeç. *Çağna gibi ne yan yan gidiyorsın.*
12. *çember*: Yazma, başörtüsü. *Adamlar geldi. Çemberim nerde?*
13. *çırılta*: Un, su, tuz ile yapılan ekmekvari yiyecek. *Bi çırılta yap da yiyelum.*
14. *çiçili*: Solucan, zayıf, ince. *Bu ne zayıflık kız! Çiçili gibi olmuşsun.*
15. *çisenti*: İnce yağın yağmur. *Çok yağmayı, çisenti bu.*
16. *çönçi*: Fındığın yeşil kabuğunun kuru hâli. *Çönçiyi toplu da yakalum.*
17. *çüncüli*: İnce, küçük sinek. *Az daa girdi gözüme çüncüli.*
18. *da*: Anlamı güçlendirmek için kullanılan pekiştirme edatı. *Hadi da yav.*
19. *deremen*: Değirmen. *Ha bu misirleri deremende çektir.*
20. *enni*: Geniş. *Enni bir tencere ver bakayım.*
21. *enük*: Köpek yavrusu. *Enük az daa ezildi yolda.*
22. *etma aşu*: Turşu kavurması. *Ne güzel etmişsun etma aşını.*
23. *ezrail*: Azrail. *Ezrail gibi ne dikiliyorsun başumda?*
24. *farfara*: Boş konuşmak. *Farfara etma.*
25. *farfatara*: Kelebek. *Geldi bi alacali farfatara.*
26. *fındıklık*: Fındık bahçesi. *Fındıklığa gidelim mi?*
27. *filoti*: Hamsili ekmek. *Filoti yap da yiyelum.*
28. *fişkan*: Fındık ağacının filizi. *Başlarum senun fişkanına. hep daldi yüzuma.*
29. *gaybana*: İstenmeyen bir şey. *Bu gaybana sevdaluk.*
30. *gelberi*: Tırmık. *Fındığı gelberile. Altıları yaş kalmış.*

31. *gökyeşil*: Kertenkele. *Az daa girdi içuma gökyeşil.*
32. *habu*: 1. Bu. *Habu ayakkaplar kimundur?* 2. Burası. *Habu kimun yeridur şimdi?*
33. *haçen*: 1. Ne zaman. *Haçen gelecek habu kız?* 2. Madem. *Haçen bilmaysın ne konuşıysin.*
34. *harçı*: Sırık. *Fasileye harçı yapmak lazım.*
35. *hasi*: İneğin yem yediği yer. *Hasiye yem koyalum da hayvan yesun.*
36. *haşlak*: 1. Baştan sağma. *Bu işi haşlak yapmışsun.* 2. Gelişmemiş. *Habu karpuz haşlakdu ha.*
37. *haşli*: Çok sıcak. *Haşlidu bu çay. "Bu çay çok sıcaktır."*
38. *hayin*: Çok şiddetli. *Çok hayin yağdı yağmur.*
39. *helbet*: Tabii ki. *Helbet ya ne sandın?*
40. *hırtlak*: Gırtlak. *Hırtlaklarum yandı.*
41. *hohori*: Baykuş. *Hohori gibi oturii orda.*
42. *hopeçi*: Büyük kap. *Lahanayı hopeçiye koyalum da herkes yesun.*
43. *hovğ*: Hararet, sinir, öfke. *Hovğunu attun mi?*
44. *iskembi*: Sandalye. *İskembinin ayağ kırılmış.*
45. *kafulluk*: Dikenlik, çalılık. *Az daa düştüm kafulluğa.*
46. *kaldirek*: Kendi kendine ormanda ya da fındık bahçesinde yetişen mor çiçekli, yenilebilen bir bitki. *Kaldirek toplamaya gittik ama çok yoktu.*
47. *karamış*: Karadeniz Bölgesi'nde bulunan, yendiğinde ağızda burukluk bırakan, kiraza benzer etli bir meyve. *Karamışın dalı kırılmış.*
48. *keçibaş*: Yarı kel olan kişi. *Kafamda saç kalmadı oldum keçibaş.*
49. *kırnap*: Çuvalın ağzını dikmek için kullanılan ip. *Kırnap getir de ha o fındık çuvalını dikelum.*
50. *kip*: Düzgün, şık. *Oo mont çok kip durdu ha!*
51. *koçara*: Hırsız. *Aradığımı bulamayırım koçara mı girdi yav?*
52. *kof*: Dayanıksız, güçsüz. *Ayşe de bayağı kof ha! Dayak yemiş, ağlamış.*
53. *koliva*: Pişmiş mısır. *Vu, ne güzel koliva etmuş da hiç demiy!*
54. *koma*: Topraktan veya kayadan duvar. *Ali'nin ordaki komadan atla bakayım.*
55. *kormi*: Tabure. *Ha o kormiyi kapıya aykırı koy.*
56. *kot kafalı*: Geç anlayan, kafası bir şey almayan. *Habu da kot*

kafalı mıdır nedür ya?

57. *kumuli*: Tepeleme. *Vu, pilavı kumuli etmişun!*
58. *kumuşi*: Fındığın yeşil kabuğu, daldaki hâli. *Dalda kumuşi kalmış.*
59. *kuşkuş*: Kuskus pilavı. *Ne güzel kuşkuş etmiş habuna bak.*
60. *kutuni*: Mısırın ufalandıktan sonra kalan odunu. *Kutunileri attım oraya yakarız sora.*
61. *kuvvetli*: Sıkı, kalın, sağlam. *Kuvvetli giyin ha! Hava patladı patlayacak.*
62. *külek*: Yal kazanı. *Küleğe yem koydum hayvana uzat.*
63. *lahmi*: Sulu inek yemi. *Yemek de lahmi gibi olmuş.*
64. *lahmi ağız*: Cıvık cıvık konuşan, sulu. *Habu da ne lahmi ağazlı ya! Bi ciddi konuşmayı.*
65. *laluk*: Bir şey bilmeyen. *Sen de ne laluksun he! Kafan bi şeye basmayı.*
66. *longana*: 1. Küçük yılan. *Evun edrafındaki longanadu büyük değil.* 2. Kör yılan. *Az daa girdi eve longana.*
67. *löşi muncur*: Kalın dudak. Bazen hakaret olarak da kullanılır. *Ağaza bak löşi muncur.*
68. *marazlı*: Gelgitli, psikolojisi bozuk olan. *Habu da marazlı midir nedir?*
69. *maştaba*: Sürahi. *Maştabayı doldur anası.*
70. *melengüççeği*: Laz böreği. *Bizim buralara melengüççeği meşhurdur.*
71. *minci*: Lor peyniri. *Minci kavurması yer misun?*
72. *mintan*: Gömlek. *Mintanım kırışmış ütileyip geliyrim.*
73. *motkomer*: Yelek. *Çok sicakladım. habu motkomer de darladı da beni.*
74. *mumuli*: 1. Ağız yarası. *Anası habu ağzıma mumuli mi vardu bi bak hele.* 2. Sivilce. *Vu, hep mumuli çıkmış suratında.*
75. *muncur*: Dudak. *Sallandurdu gene muncurlarini.*
76. *nacak*: Balta. *Nacak nerde? Odun paylayacağım.*
77. *nasi*: Şaşırma ifadesi. Genelde dalga geçmek için kullanılır. *Kedi geçen bi atladı baa, nasii?*
78. *nedersun*: 1. Şaşırma ifadesi. *Az daa kamyon çarpaydı, nedersun?* 2. Gerçekten mi? *Geçen fındıkluğa bi gittim ki hep kurt sarmış dalları, nedersun?* 3. Hadi canım. *Emine'nun düğününde bi altun takildi ki sorma, nedersun?*

79. *ocak*: Bir tane fındık ağacı. Birçok olunca fındıklık denir. *Ocağa çuval astım ha!*
80. *olari*: Onları. *Oları gördün mü gelirken?*
81. *ova*: Hızlıca, hemen. *Bu işi bi ovaya yaptım.*
82. *paçi*: Kız çocuğu. *Ha o paçiyeye bak ne kada tatlı.*
83. *patoz*: Fındığı kabuğundan ayırarak taneli hâle getiren makine. *Fındık ufalandı patozu çağırın da artık.*
84. *peşgir*: Havlu. *Lavaboya peşgir koydum.*
85. *piç*: 1. İşe yaramayan. *Bu kâğıt piçdu at gitsin.* 2. Zamanı geçmiş. *Çay piç olmuş.* 3. Fındık ağacının filizleri. *Piçleri yığın yığın at.*
86. *pomporoz*: Yüksek sesle konuşan. *Bi yavaş konuş da pomporoz.*
87. *pontul*: Pantolon. *Pontulum yırtıldı.*
88. *pustuk*: Mısırın ufalandıktan sonra kalan odunu. *Pustukları bir araya topladım.*
89. *rav ravcı*: Çok konuşan. *Geldi gene rav ravcı.*
90. *rokopi*: Mısırın ekildikten sonra ilk çıkan filizleri. *Habunun rokopilerini ayıklayalım. "İşte bunun birbirine yakın çıkan mısır filizlerini ayıklayalım, seyreltelim."*
91. *sepet baş*: Kafası bir şey almayan, geç anlayan. *Neyini anlamay-sın sepet baş?*
92. *sepken*: Rüzgârlı yağın yağmur. *Sepkenli yağayı gene.*
93. *simişka*: Sırnaşık. *He şuna bak bak simişka.*
94. *simsim*: Uyuşuk. *Simsim simsim yürüme.*
95. *soymuk*: Mısırın dış kabuğu. *Soymuğu nere attın? Misirler haşlı olarla tutayrım da.*
96. *şebgöz*: Renkli gözlü olan. *Habu şebgöz de hep nazar ediyi beni.*
97. *şepiti*: Eşek arısı, yaban arısı. *Vu, şepiti vurdu ya beni! "Beni eşek arısı soktu."*
98. *şokali*: Mısırın dış kabuğu. *Misirin şokalisini soydum.*
99. *tağra*: Baltanın burunlusu, gülebi. *Tağrayı nere koydun?*
100. *tırmaç*: Geniş ip. *Tırmaç nerede? Çuvalların ağzını dikeceğim.*
101. *tiken*: Diken. *Tiken daladı beni.*
102. *tongara baş*: Dik kafalı, laf dinlemeyen. *Ne tongara başsın sen laf anlamaysın.*
103. *töngel*: Muşmula meyvesi, beşbıyık. *Töngeller çok eyi olmuş.*
104. *turşu surat*: Asık surat. *Turşu surat! Ne sallandırdın gene yüzünü?*

105. *ula*: Seslenme edatı. *Ula nereye gidiysin?*
106. *uşak*: Erkek çocuk. *Uşaklar! Gelin şunu kaldırın bakayım.*
107. *vu*: Şaşırma ifadesi. *Vu, az da vurmadi ha.*
108. *yaba*: Dişli kürek. *Nakada ağar bu yaba. Ot atarken kolum koptu.*
“*Ne kadar ağır bu dişli kürek. Ot atarken kolum koptu.*”
109. *yalağuz*: Yalnız. *Yalağuz kaldım.*
110. *yane*: Ne sandın. *Bayağ da kuvvetlisin ha! Yane?*
111. *yehg*: Yok, hayır. *Ekmek aldun mi? Yehg.*
112. *yiribaş*: Büyük kafalı. *Ne yiribaşsın sen de.*
113. *yonga*: Küçük odun parçası. *Bi tene yonga getir de eşiğe koyalum.*
114. *zonga baş*: Dik kafalı. *Niye beni dinlemaysın zonga baş?*
115. *zutra*: İşe yaramaz. *Habu uşak da çok zutra.*

Fil

Aşağıda incelenen 17 kelime, kaynak kişiler ve şahsım tarafından tespit edilmiş ve isim bölümünde bahsedilen kaynaklarla karşılaştırılmıştır. Kelimeler, alfabetik olarak sıralanmıştır.

1. *afkur-*: Bağırmaq. *Ne afkuriysin?*
2. *ajlan-*: Acıkmak. *Karnum da bi ajlandu ki...*
3. *at-*: Uydurmak, sallamak. *Ataysın ha!*
4. *atlat-*: Delirmek, çıldırmak. *Atlatturma beni.*
5. *aykırılan-*: Düşmek. *Az daa da haburaya aykırıldum. “Az daha da buraya düşüyordum.”*
6. *çafula-*: 1. Tırmalamak. *Kedi çafuladi beni.* 2. Eşelemek. *Haburayı kedi gibi ne çafuladin?*
7. *çöpleş-*: 1. Takılmak, dolanmak. *Tikenler çöpleşti ayaklaruma.* 2. Karışmak. *Kafam çöpleşti.*
8. *dal-*: 1. Saldırmak. *Köpek dalay mi?* 2. Vurmak. *Bi dalarsam saa!*
9. *herslen-*: Hırslanmak, sinirlenmek. *Çok herslendim saa.*
10. *ikre et-*: Tiksinmek. *Vallahi ikre ettum senden.*
11. *kap-*: 1. Dövmek. *Az daa kapacaktım onu da zor kaçtı.* 2. Tutuşmak. *Soba şimdi kaptı, ısınırsunuz şimdi.*
12. *kuyus et-*: Bağırmaq. *Sen de ne kuyus ettun.*
13. *nara at-*: Keskin bir şekilde kokmak. *Habu abdestlik de kokudan nara atayı.*
14. *sebat et-*: Sabretmek. *Allah bi kapı açar sen sebat et.*

15. *söğüt-/söyüt-*: Söndürmek. *Lazım değil ise ışığı söğütün.*
16. *tulum çıkar-*: 1. Hayvanın derisini yüzmek. *Haydi! Bi ovaya habu dananın tulumunu çıkaralum da.* 2. Açık ara farkla kazanmak. *Ali, okeyde tulum çıkardı vallaha.*
17. *yit-*: Kaybetmek. *Aklumi yitiydim az daa.*

Kelimelerin Karşılaştırılması

Bu bölümde bütün kelimeler, *DLT* ve *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* ile karşılaştırılmıştır. Ayrıca Akçakoca ağzında bulunan es-kicil unsurlar tespit edilip bu kelimeler üzerinde çalışılmıştır. Kelimeler, alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dîvânü Lugâti’t-Türk ile Karşılaştırma

Bu bölümde bütün kelimeler, *DLT* ile karşılaştırılmıştır. Bunun sonucunda 132 kelimedenden sadece 9’u *DLT*’de bulunmuştur.

1. *at-*: *DLT*’de de “atmak” hâliyle görünmektedir. Anlam olarak farklılık mevcuttur. “Kapmak, çalmak: (şafak için) sökmek; (şimşek için) çakmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 562).
2. *avla*: Kelime *DLT*’de “awalamak” şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 564). Anlamına baktığımızda “(fitne çıktığı zaman) birinin etrafında toplanmak” şeklindedir. Bu kelime de “aw-” fiilinden gelmektedir. “Sarmak, etrafını çevirmek” anlamlarına gelmektedir. *Avla* kelimesi ile semantik açıdan uyumludur.
3. *bulari*: Kelime *DLT*’de “bular” şeklinde “bunlar” anlamında kullanılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 600).¹
4. *enük*: Kelime, *DLT*’de de “enük” şeklinde, “aslan, sırtlan, kurt ve köpeğin yavrusu” anlamında geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 639).
5. *kap-*: “Kapmak” şekli korunmuştur. “Kapmak, çalmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 562).
6. *kip*: *DLT*’de “kîp” şeklinde “kalıp” anlamında geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 721).
7. *tiken*: “Tiken: Diken” şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 879). Semantik bağ günümüzde de kendini korumuştur.
8. *uşak*: “Uşak: Küçük” şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve

¹ İşaret zamiri ve sıfatı olarak kullanılan “bu”nun çokluk eki almış belirtme hâli olarak kullanılmış bu biçimi, Eski Anadolu Türkçesi için de geçerlidir.

Akkoyunlu, 2018, s. 925). Günümüzde kullanılan hâli ile anlam-sal bağı korumaktadır.

9. *yit-*: “Yit-: Kaybolmak, yitmek” şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 978). Kelime morfolojik ve semantik açıdan günümüzde korunmuştur.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü ile Karşılaştırma

Bu bölümde, 132 kelime *Derleme Sözlüğü* ile karşılaştırılmıştır. *Derleme Sözlüğü*’nde bulunmayan kelimeler bir grupta, *Derleme Sözlüğü*’nde bulunmakla birlikte Akçakoca ağzından derlenmeyen kelimeler bir grupta ve *Derleme Sözlüğü*’nde bulunmakla birlikte Akçakoca ağzında farklı anlamda kullanılan kelimeler bir grupta gösterilmiştir.

Derleme Sözlüğü’nde Bulunmayan Kelimeler. Sözlükte “*amel, aramancık, bet, buculi, çağna, çönçi, çüncüli, etma aşısı, ezrail, farfara, filoti, fındıklık, hasi, hayin, keçibaş, kırnap, koçara, kof, koliva, kormi, kot kafalı, kumuşi, kuşkuş, kuvvetli, lahmi ağız, laluk, longana, löşi muncur, marazlı, melengüççeği, motkomer, mumuli, nacak, nasi, nedersun, olari, ova, patoz, peşgir, pomporoz, rokopi, sepetbaş, simişka, şebgöz, tırmaç, turşu surat, vu, yane, yiribaş, zonga baş, zutra, ajlan-, ikre et-, nara at-, sebat et-, söğüt-, tulum çıkar-*” kelimelerine rastlanmamıştır.

Derleme Sözlüğü’nde Bulunmakla Birlikte Akçakoca Ağzından Derlenmeyen Kelimeler. *afkur-; aha, ander, aykırı, baa, bulari, çember, çitilta, çiçili, çisenti, enni, farfatara, fişkan, gaybana, gelberi, habu, haçen, harçı, haşlı, helbet, hohori, hopeçi, hovğ, iskembi, kafulluk, kaldirek, karamış, kip, koma, kumuli, kutuni, külek, lahmi, maştaba, minci, mintan, muncur, ocak, paçi, piç, pontul, pustuk, ravravcı, sepken, simsim, soymuk, şepiti, şokali, tağra, tiken, tongara, ula, uşak, yaba, yalağuz, yehg.*

Derleme Sözlüğü’nde Bulunmakla Birlikte Akçakoca Ağzında Farklı Anlamda Kullanılan Kelimeler.

1. *aykırı*: Yan. *Derleme Sözlüğü*’nde “aykırı” anlamının içinde verilen “aykırı yol” kelimesi, 1. Zirveye dolaşarak, yandan çıkan yol (Muğlasın *Tavas-Düzce; Aziziye-Burdur.; Kalkan *Kaş- Antalya) 2. Kestirme yol (Cumalı-Kızılk-Bursa.; Pirhasanlar *Elmalı-Antalya) olarak geçmektedir (DS/I, 2009, s. 423).
2. *çırılta*: Un, su, tuz ile yapılan ekmekvari yiyecek. *Derleme Sözlüğü*’nde “lokma tatlısı” anlamında verilmiştir. Kelime, Güneyce-Rize bölgesinde kullanılmaktadır (DS/II, 2009, s. 930).
3. *çiçili*: 1. Solucan 2. Zayıf, ince. *Derleme Sözlüğü*’nde sadece “solucan” anlamında kullanılmaktadır. Kelime Şimşirli, Güneyce, İkizdere-Rize bölgelerinde kullanılmaktadır (DS/II, 2009, s. 848).

4. *koma*: Topraktan veya kayadan duvar. *Derleme Sözlüğü*'nde 1. Küçük tümsek (Hamidiye, Gündoğdu *Çayeli-Rize) 2. Dik bayır (Limanköy *Çayeli-Rize) olarak gösterilmektedir (DS/IV, 2009, s. 2914).
5. *lahmi*: Sulu inek yemi. (Akçakoca ağzında ciddiyetsiz olan insanlar içinde kullanılmaktadır) *Derleme Sözlüğü*'nde 1. Güçsüz, bitkin (kimse) (Limanköy *Çayeli-Rize) 2. Kepek, tuz ve su karıştırarak yapılan hayvan yemi, yal (Rize) (DS/IV, 2009, s. 3060).
6. *piç*: 1. İşe yaramayan 2. Zamanı geçmiş 3. Fındık ağacının filizleri. *Derleme Sözlüğü*'nde sadece "piçlemek", ağaç kökünden filiz vermek (*Maçka-Trabzon) olarak yer almıştır (DS/V, 2009, s. 3454).

Akçakoca Ağzında Tespit Edilen Eskicil Unsurlar ve Kelimeler

Bu bölümde tespit edilen eskicil unsurlar ve kelimeler, TDK'nin *Güncel Türkçe Sözlüğü*'nde yer alıp almama durumuna göre belirlenmiştir. Kelime incelemesinde yöntem şu şekilde olacaktır: İlk olarak eskicil unsurlar madde başı olarak gösterilip eskicil kelimelerin anlamları ve etimolojileri verilecek, sonra da *DLT*'deki kullanımları ile karşılaştırılarak kelimelerin art zamanlı ve eş zamanlı biçimleri verilmiş olacaktır.

❖ Söz başındaki /t/ foneminin /d/ ye dönmesi

tiken (STT: *diken*)

Kelimenin anlamı *Güncel Türkçe Sözlük*'te “ 1. Bazı bitkilerin dal, yaprak, meyve kabuğu vb. bölümlerinde ve bazı hayvanların derisinde bulunan sert, ucu sivri ve baticı çıkıntılardan her biri. 2. Bu çıkıntıları çok olan bitki” şeklinde açıklanmıştır (URL-3). Nişanyan kelimeyi “Eski Türkçe *tikgen* ‘delen şey, diken’ sözcüğünden evrilmiştir. Bu kelime ET *tik-* ‘sivri bir şey sokmak, saplamak’ fiiline +(g)An ekinin eklenmesiyle türetilmiştir.” şeklinde açıklamıştır (URL-4). Clauson da kelimeye “diken” anlamını vererek Türkçenin tüm lehçelerinde yaşadığını söylemiştir. Kelimenin kökünün “*tik-*” olduğunu, aslında kural gereği /-kk-/ fonemini türeterek “*tikken*” şeklinde okunması gerektiğini söylemiştir. *Tiken* kelimesi, Uygur Türkçesinde *tiken*, Güney-Batı grubunda *tiken* Osmanlı Türkçesinde *diken* şeklinde kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 483). Kelime, Türkiye Türkçesinde de *diken* şeklinde kullanılmaktadır.

Kâşgarlı da *tiken* kelimesine “diken” anlamını vermiştir. Kelimenin *tiken* şeklindeki kullanımının yenilik yoluyla oluştuğunu, aslında kelimenin *tikken* şeklinde okunması gerektiğini söylemiştir. Kurala göre kef (ك) harfinin şeddesiyle denmektedir. Bu kelime, anlamı “bir şeyi delmek, dikmek” olan *tikdi* kelimesinden türetilmiştir. Aslında kelimedeki ilk kef,

asli harftir; ikinci kef ise sıfat yaparken kullanılan kef harfidir. Sıfatlarda aslında olmayan bir kef harfi türetilmektedir. Örneğin, “er çömüdi suwda” cümlesinden sıfat yapmak için suwka çömgen er “suda yüzen, dalan adam” şeklinde kef harfi türetilmektedir (Atalay/1, 2018, s. 400). *Tiken* kelimesi, *DLT*’de ve Akçakoca ağzında aynı biçimde ve aynı anlamda kullanılmaktadır.

❖ /ng/ fonemi

bağa ve sağa (TT: *bana, sana* < OT: *baņa , saņa* < EAT: *baņa, saņa* < ET *baņa, saņa* < *ben+ge, sen+ge*)

Bugün ölçünlü Türkiye Türkçesinde *sen* ve *ben* kişi zamirlerinin yönelme hâli ile çekiminde söz konusu zamirler ünlü uyumu bakımından ince sıradan kalın sıraya geçerler. Burada *sana* ve *bana* kelimeleri söz kökünde bulunan ince /e/ vokalinin kalınlaşmasıyla oluşmuştur. Sen ve ben kelimelerine Eski Türkçe yönelme hâli eki olan /-gA/ ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Söz konusu zamirlerin tabanındaki /n/ ünsüzü ile yönelme hâli ekinin başındaki /g/ ünsüzünün birleşmesi ile genizsi damak ünsüzü /ŋ/ oluşmuştur. Gerek bu genizsi damak ünsüzü /ŋ/’nin kalınlaştırma etkisi gerekse benzer süreci (ona < oņa < aņa < *a+n+ğa) kalın sıradan geçirmiş olan üçüncü kişi zamiri olan *ol*’un benzeştirme etkisi ile ben ve sen kişi zamirleri, yönelme hâli çekiminde ince sıradan kalın sıraya geçmişlerdir. Bugün de geçerli olan bu değişimin kökenleri Eski Türkçe dönemine uzanmaktadır. Oğuz Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesi dönemine bu şekilde geçen söz konusu zamirlerde yer alan genizsi damak /n/’si, İstanbul ağzına dayanan ölçünlü Türkiye Türkçesinde genizsi diş eti /n/’ye evrilirken Türkiye Türkçesine ait birçok ağız bölgesinde /n/ yanında, /g/, /ğ/, /y/ ünsüzlerine evrilmiştir ki (Çağatay, 1954, s. 15-30; Coşar, 2015, s. 247) Akçakoca ağzında da *sağa* ve *bağa* şeklinde karşımıza çıkmaktadırlar.

yalağuz (STT: *yalnız*)

Bölgemiz ağzında genizsi damak ünsüzü /ŋ/ foneminin /ğ/ yönünde çözülmesine bir diğer örnek de *yalağuz* kelimesidir. Eskicil biçimine de daha yakın olan bu kullanımıyla Akçakoca ağzında yaşamaya devam etmektedir.

Kelimenin anlamı *Güncel Türkçe Sözlük*’te şu şekilde açıklanmıştır: “1. Tek başına. 2. Yanında başkaları olmayarak. 3. Sadece. 4. bağlaç Ama. 5. isim, ruh bilimi Toplumsal ilişkilerden yoksun veya yoksun bırakılan kişi” (URL-3). Nişanyan, Eski Türkçe *yalıñuz* veya *yalñus* “yalnız, tek başına” kelimelerinin aynı anlamda olan *yalıñ* kelimesinden türetildiğini söylemiştir. Kelimelerdeki +uz veya +us yapım eklerinin işlevleri belli değildir ve başka bir örneği bulunmamaktadır. Talat Tekin konuyla ilgili *yalıñ öz* “sadece kendi” anlamında olan birleşik ad üzerinde durmaktadır (URL-5).

Clauson da kelimeyi *yalñus* şeklinde alarak “yalnız, yalnızca” anlamlarını vermiştir. 11. yüzyıla kadar /-s/ li şekilleriyle kullanılan kelime, daha sonra yerini /-z/li şekle bırakmıştır. Türkçenin tüm lehçelerinde yaşayan bir kelimedir (Clauson, 1972, s. 930).

Kâşgarlı, kelimeyi *yalñus* şeklinde göstererek “yalnız, kimsesiz” anlamlarını vermiştir. Ayrıca *suk yalñus er* “kendisine yardım eden bir kimsesi ve arkadaşı bulunmayan, yapıyalnız adam” örneğini vermiştir (Atalay/I, IV, 2018, s. 333, 736). Kelimenin Akçakoca ağzındaki kullanımıyla *DLT*’deki kullanımı aynı şekildedir. Semantik bağ günümüzde de korunmuştur.

❖ /k/</h/ değişimi

haçen<*haçan*<*kaçan*

Eski Türkçede *kaçan* şeklinde bulunan kelime, Oğuz Türkçesinde daha Eski Anadolu Türkçesi döneminde, *kaçan* biçimi yanında *haçan* şekline dönüşmüştür. Bir soru kelimesi olan *haçan*, *DLT*’de ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde “ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, nasıl, ne suretle” anlamlarıyla zaman zarfı olarak kullanılmıştır. Bugün Türkiye Türkçesi ağızlarının Karadeniz ve Rumeli sahalarında *haçan*, *haçen*, *açan* vb. değişkeleriyle ama aşağı yukarı aynı anlamda kullanılmaya devam edilmektedir.

Kelime, *Güncel Türkçe Sözlük*’te bulunmamaktadır. Nişanyan kelimeyi *kaçan* şeklinde vererek “ne zaman, nasıl” şeklinde anlamlandırmıştır. Bu kelime Eski Türkçe soru sıfatı olan *kaç* sözcüğüne +(I)n ekinin getirilmesiyle türetilmiştir (URL-6). Eski Türkçe soru sıfatı olan *kaç* “nasıl, ne kadar” kelimesi de Eski Türkçe kaçu “ne, hangi” fiili ile kökteştir (URL-7).

Kelime, *DLT*’de de *kaçan* “ne vakit, vaktaki, ne zaman” şeklindedir. Kâşgarlı, kelimenin *kaçan geldinğ* “ne vakit geldin”, *kaçan barsa sen* “gitmiş olsaydın, gitseydin” şeklinde örnek kullanımlarını göstermiştir. Kelimenin bazen “vakit, zaman” anlamlarında kullanıldığını bazen de vakitleme edatı olarak kullanıldığını söylemiştir (Atalay/I, IV, 2018, s. 403, 244). Kelimenin Akçakoca ağzındaki kullanımıyla *DLT*’deki, yani Karahanlı Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerindeki kullanımı arasında kısmen fonetik ama daha çok semantik bağı eskicil bir özellik olarak hâlâ devam etmektedir.

❖ Düzlük yuvarlaklık uyumunun bozulması

Söz varlığını derlediğimiz Akçakoca ağzı, eskicil söz varlığı yanında birtakım eklerin Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik bir fonetik özelliği olan eklerdeki yuvarlaklaşmayı sürdürme bakımından da ilgi çekicidir. Nitekim aşağıdaki örneklerdeki yuvarlaklaşma, eskicil bir özellik olarak Akçakoca ağzında varlığını sürdürmektedir. Elbette Eski Anadolu

Türkçesinde olduğu gibi, bu özelliğin devam etmesi sebebiyle Akçakoca ağzında da düzlük-yuvarlaklık uyumunun olmadığını veya zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

evim < *evum*

sevdalık < *sevdaluk*

etmişsin < *etmişsun* vb.

Akçakoca ağzında genellikle yuvarlaklaşma mevcuttur. Bu durum da düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymayan kelimelerin bulunmasına sebep olmaktadır.

Sonuç

132 kelimenin *DLT* ile karşılaştırılmasının sonucunda 132 kelimedenden sadece 9'u *DLT*'de bulunmuştur. Tespit edilen 9 kelime şunlardır: *at-*, *kap-*, *yit-*; *avla*, *bulari*, *enük*, *kip*, *tiken*, *uşak*.

Kelimelerin *Derleme Sözlüğü*'yle karşılaştırılmasının sonucunda 132 kelimedenden 57'sinin sözlükte bulunmadığı tespit edilmiştir. Sözlükte bulunmayan kelimeler şunlardır: *ajlan-*, *ikre et-*, *nara at-*, *sebat et-*, *söğüt-*, *tulum çıkar-*; *amel*, *aramancık*, *bet*, *buculi*, *çağna*, *çönçi*, *çüncülü*, *etma aşı*, *ezrail*, *farfara*, *filoti*, *fındıklık*, *hasi*, *hayin*, *keçibaş*, *kırnap*, *koçara*, *kof*, *koliva*, *kormi*, *kot kafalı*, *kumuşi*, *kuşkuş*, *kuvvetli*, *lahmi ağız*, *laluk*, *longana*, *löşi muncur*, *marazlı*, *melengüççeği*, *motkomer*, *mumuli*, *nacak*, *nasi*, *nedersun*, *olari*, *ova*, *patoz*, *peşgir*, *pomporoz*, *rokopi*, *sepetbaş*, *simişka*, *şebgöz*, *turmaç*, *turşu surat*, *vu*, *yane*, *yiribaş*, *zonga baş*, *zutra*.

Derleme Sözlüğü'nde bulunmakla birlikte Akçakoca ağzından derlenmeyen kelimeler şunlardır: *aha*, *ander*, *aykırı*, *baa*, *bulari*, *çember*, *çılta*, *çiçili*, *çisenti*, *enni*, *farfatara*, *fişkan*, *gaybana*, *gelberi*, *habu*, *haçen*, *harçı*, *haşli*, *helbet*, *hohori*, *hopeçi*, *hovğ*, *iskembi*, *kafulluk*, *kaldirek*, *karamiş*, *kip*, *koma*, *kumuli*, *kutuni*, *külek*, *lahmi*, *maştaba*, *minci*, *mintan*, *muncur*, *ocak*, *paçi*, *piç*, *pontul*, *pustuk*, *ravravcı*, *sepken*, *simsim*, *soymuk*, *şepiti*, *şokali*, *tağra*, *tiken*, *tongara*, *ula*, *uşak*, *yaba*, *yalağuz*, *yehg*.

Derleme Sözlüğü'nde bulunmakla birlikte Akçakoca ağzında farklı anlamda kullanılan kelimeler şunlardır: *aykırı*, *çırılta*, *çiçili*, *koma*, *lahmi*, *piç*.

Çalışmanın neticesinde Akçakoca ağzında bazı kelimelerde eskicil unsurlar tespit edilmiştir. Söz varlığı ve fonetik düzlemde karşımıza çıkan bu unsurlar yukarıda verilmiştir.

Bölgeden derlenen kelimelerin *DLT* ve *Derleme Sözlüğü*'yle karşılaştırılmasının sonucunda, *enük*, *kap-*, *kip*, *tiken*, *uşak*, *yit-* kelimelerinin biçim ve anlamca Eski Türkçe özelliklerini koruduğu, yani eskicil yaşadığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın sonunda varılan netice, 132 kelime içerisinde 50'sinin sözlüklerde geçmediği ve bu çalışmayla birlikte 50 yeni kelimenin Akçakoca ağzından derlendiğidir. Karşılaştırılan sözlüklerde geçmeyen kelimeler de şunlardır: *ajlan-*, *ikre et-*, *nara at-*, *sebat et-*, *söğüt-*, *tulum çıkar-*; *amel*, *aramancık*, *bet*, *buculi*, *çağna*, *çönçi*, *çüncüli*, *etma aşsı*, *ezrail*, *farfara*, *filoti*, *findıklık*, *hasi*, *keçibaş*, *kırnap*, *koçara*, *kof*, *koliva*, *kormi*, *kot kafalı*, *kumuşi*, *kuşkuş*, *lahmi ağız*, *laluk*, *longana*, *löşi muncur*, *melengüççeği*, *motkomer*, *mumuli*, *ova*, *patoz*, *peşgir*, *pomporoz*, *rokopi*, *sepetbaş*, *simişka*, *şebgöz*, *tırmaç*, *turşu surat*, *vu*, *yane*, *yiribaş*, *zonga baş*, *zutra*.

Kısaltmalar

- DLT:** Dîvânu Lugât-it-Türk
DS: Derleme Sözlüğü
OT: Orta Türkçe
STT: Standart Türkiye Türkçesi

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Akar, A. (2005). *Türk dili tarihi (Dönem-eser-bibliyografya)*. Ötüken.
- Atalay, B. (2018). *Divanü Lûgat-it Türk/I-II-III*. Türk Dil Kurumu.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.
- Coşar, A. M. (2015). Bir kimlik işaretleyicisi olarak dil ve Trabzon ağızlarında arkaik hususiyetler. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 241-253. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/karen/issue/17526/183262>
- Çağatay, S. (1954). Türkçede ñ-ğ sesine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 2, 15-30. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/34055/376853>
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânu Lugâti 't-Türk: Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Türk Dil Kurumu.

- Erşahin, E. (2021). *Akçakoca ilçesinde 2019 yılında yaşanan sel felaketinin sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilmesi* (Tez No. 680201) [Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kalınca, S. (2010). *Akçakoca'nın tarihi, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı* (Tez No. 249102) [Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Sağol Yüksekçaya, G. ve Argunşah, M. (2017). *Tarihî Türk lehçeleri, Karahanlıca-Harezmce-Kıpçakça dersler*. Kesit Yayınları.
- Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü I.* (2009). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü II.* (2009). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü III.* (2009). Türk Dil Kurumu.
- Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü IV.* (2009). Türk Dil Kurumu.
- Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü V.* (2009). Türk Dil Kurumu.
- URL-1, 16 Aralık 2018'de <http://www.akcakoca.bel.tr/akcakoca/tarihce/> adresinden edinilmiştir.
- URL-2, 16 Aralık 2018'de <http://www.oncurtv.com/haber/amp/78933> adresinden edinilmiştir.
- URL-3, 10 Mayıs 2023'te <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- URL-4, 11 Mayıs 2023'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/diken> adresinden edinilmiştir.
- URL-5, 11 Mayıs 2023'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/yaln%C4%B1z> adresinden edinilmiştir.
- URL-6, 11 Mayıs 2023'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/ha%C3%A7an> adresinden edinilmiştir.
- URL-7, 11 Mayıs 2023'te <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/ka%C3%A7> adresinden edinilmiştir.

Kaynak Şahıslar

- Emine Şengül, 1964, Düzce/Akçakoca/Kalkın, ilkokul mezunu.
- Hatice Delihasanoglu, 1948, Düzce/Akçakoca/Kalkın, okuma yazma biliyor.
- Hülya Sakalsız, 1965, Düzce/Akçakoca/Kalkın, ilkokul mezunu.
- İbrahim Delihasanoglu, 1968, Düzce/Akçakoca/Kalkın, ortaokul mezunu.
- İsmail Delihasanoglu, 1940, Düzce/Akçakoca/Kalkın, okuma yazma biliyor.
- Kezban Delihasanoglu, 1975, Düzce/Akçakoca/Kalkın, ilkokul mezunu.
- Remziye Günal, 1971, Düzce/Merkez/Dereli Tütüncü, ilkokul mezunu.
- Seyhan Delihasanoglu, 1973, Düzce/Akçakoca/Kalkın, ilkokul mezunu.

Extended Summary

The words used by residents of the Akçakoca district in Düzce were examined in this article. The Eastern Black Sea Region and Akçakoca are included in this study's scope because they make up the majority of the region's population.

Akçakoca is a town in the province of Düzce, located in the Western Black Sea region. Located on the Black Sea coastline, Akçakoca is also the only region of Düzce that has a coastline. The fact that it is 235-270 km from Ankara and Istanbul shows how central it is in terms of location. Apart from these, Akçakoca is almost a small example of Rize with its exuberant sea, greenery and nature. Information on the establishment and history of Akçakoca is not precise and sufficient. However, as a result of the excavations, it is considered that the town's history can be traced back to 1200 BC.

Akçakoca came under Byzantine rule again after Byzantium removed individuals of Latin descent from the campus. Byzantium, which experienced a troubled period in the 14th century, was not successful in fostering the heritage of Akçakoca. And with the various Turkish raids in the region, most of the settlements were in the hands of the Turks. In 1319, Akçakoca Bey, Orhan Gazi and Konuralp captured Diapolis (Erşahin, 2021: 18). The Turks changed the name of Akçakoca from Diapolis and named it Akçaşar or Akçaşehir (Kalıncı, 2010: 12-13).

The Ottomans were severely defeated during this conflict also known as the War of 93. The administration requested the evacuation of several areas near the Eastern Black Sea following the deal with the Russians. The migrants have made their way to Akçakoca in an effort to flee Russian oppression. The people who migrated to Akçakoca from the Eastern Black Sea region naturally brought their dialect features and unique words. In the region, the standard Turkish used by the people, who are called Akçakoca's natives, was dominant until the migration. When the migration from the Eastern Black Sea occurred, the standard Turkish in the region left its place to the Eastern Black Sea dialect. In the language features of the current people of the region, Old Turkish elements are also seen along with the North-West Turkish features.

Kipchak Turkish, in other words North-West Turkish, covers the Kipchak steppes called "Deşt-i Kipçak" in the north of the Black Sea, Crimea, Danube basin, the Balkans and Egypt after the Turkish language was divided into dialects in the 10th century (Akar, 2005: 218).

When some words of 35 out of 132 words examined in this article were semantically examined, it was determined that a few words had undergone changes and that some words had survived to the present day without any deterioration. In the article, the words are handled separately as nouns and verbs, and the words are shown in sentences with examples.

Some words from Old Turkish and Kipchak Turkish are still used by people in Akçakoca. Due to the fact that the source is widely used and I am from Akçakoca, 132 terms that I am familiar with and frequently used were assembled in this article, and comparisons were made with the *Dîvânu Lugâti 'l-Türk* and the *Turkish Folk*

Dialect Compilation Dictionary. Words that are not included in the *Compilation Dictionary* are shown in a group, words that are not compiled from the Akçakoca dialect but in the *DS* are in a group, and the words that are used in different meanings in the Akçakoca language, although they are in the *DS*, are shown in a group. In addition, archaic elements in 132 words were shown as per item, then the meanings of archaic words were given, etymology studies were made on them, and finally, the words were studied diachronically and simultaneously by comparing them with their use in *DLT*. The semantics and phonetics of some words are also investigated, as well as how they function as nouns and verbs.

The conclusion reached as a result of this study is that 50 of 132 words were not included in dictionaries and 50 new words were compiled from Akçakoca dialect owing to this study. Words that do not appear in the compared dictionaries are: *ajlan-*, *ikre et-*, *nara at-*, *sebat et-*, *söğüt-*, *tulum çıkar-*; *amel*, *aramancık*, *bet*, *buculi*, *çağna*, *çönçi*, *çüncüli*, *etma aşı*, *ezrail*, *farfara*, *filoti*, *fındıklık*, *hasi*, *keçibaş*, *kırnap*, *koçara*, *kof*, *koliva*, *kormi*, *kot kafalı*, *kumuşi*, *kuşkuş*, *lahmi ağız*, *laluk*, *longana*, *löşi muncur*, *melengüççeği*, *motkomer*, *mumuli*, *ova*, *patoz*, *peşgir*, *pomporoz*, *rokopi*, *sepetbaş*, *simişka*, *şebgöz*, *tırmaç*, *turşu surat*, *vu*, *yane*, *yiribaş*, *zonga baş*, *zutra*.

Araştırma Makalesi / Research Paper

The Social Role of Women in the “Varna Postası” Weekly¹

Agnieszka Esin LESIĆZKA*

Abstract

One of the developments contributing to the modernization movements in the Ottoman Empire in the 19th century was the publication of Turkish newspapers. After the 1877-1878 Ottoman-Russian War, Bulgaria remained attached to the Ottoman Empire in the status of an autonomous principality until the Balkan Wars. In Bulgaria during that period, newspapers were published in Bulgarian, French, and Turkish. Turkish newspapers were mainly published for the Muslim population in Bulgaria to receive news, address their issues, and contribute to their education. *Varna Postası* (1887) newspaper is one of the periodicals published in Turkish in Varna, occasionally including columns in Bulgarian. The subject of this article is to examine the articles in *Varna Postası* regarding the education of Muslim women and the participation of women in modernization. Looking at *Varna Postası*, we see articles aimed at the education and general cultural development of children, teenagers, and adult girls from elementary to middle school levels. These articles address the educational situation in schools in cities such as Ruschuk, Varna, and Sofia, offering support for various subjects. Articles on literature, architecture, child rearing, and social life aim to develop

¹ The research presented in this article was financed by the grant of the Polish National Science Center: Social Changes of the Muslim Communities in Bosnia-Herzegovina and Bulgaria in the second half of the 19th and at the beginning of the 20th century: Comparative Studies (2020/39/B/HS3/01717). For Open Access, the author has applied a CC-BY public copyright licence to any Author Accepted Manuscript (AAM) version arising from this submission.

Geliş Tarihi/Date Applied: 04.01.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 05.07.2024

Makalenin Künyesi: Lesiczka, A. E. (2024). The social role of women in the „Varna Postası” weekly.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 58, 135-158.

<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.242>

* Doktora Öğrencisi, ae.lesiczka@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4925-8112>

the general culture, reading habits, and aesthetic tastes of boys and girls. Some articles emphasize the goal of raising knowledgeable, quality, and modern individuals who can adapt to modernization. *Varna Postası* only seemingly pointed to the enormous social role of women. The image emerging from published texts depicts a society where men remained in a socially stronger position. They were decision-makers, politicians, soldiers, etc. Even if women took advantage of the right to education and could have a chance to be educated for political roles, the possibility of pursuing such a profession was not offered to them. They were supposed to educate themselves for the roles of wives and mothers in order to "serve" men. Going beyond these boundaries was, in reality, impossible. This topic is examined in detail in this article.

Keywords: Bulgaria, Varna Postası, women, education, modernization

Haftalık "Varna Postası"nda Kadınların Sosyal Rolü

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hareketlerine katkı yapan gelişmelerden biri, XIX. yüzyılda Türkçe gazetelerin yayımlanmasıdır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Bulgaristan, 13 Temmuz 1878'den itibaren özerk bir prenslik statüsünde Osmanlı İmparatorluğu'na Balkan Savaşları'na kadar bağlı kalmıştır. Bulgaristan'da o dönemde hem Bulgarca hem Fransızca hem de Türkçe gazeteler yayımlanmıştır. Türkçe gazeteler daha çok Bulgaristan'daki Müslüman ahalinin haber alması, sorunlarının dile getirilmesi, eğitim hayatlarına katkı yapmak gibi farklı maksatlarla yayımlanmıştır. *Varna Postası* (1887) gazetesi, Varna'da yayımlanmış Türkçe ve zaman zaman bazı sütunları Bulgarca çıkmış süreli yayınlardan biridir. Bu makalenin konusu, *Varna Postası*'nda bilhassa Müslüman kadınların eğitimi ve modernleşmeye katılımı hususunda çıkan yazıları incelemektir. *Varna Postası*'na bakıldığında ilkökul ve ortaokul seviyesinden itibaren çocukların, gençlerin ve yetişkin kızların iyi yetişmeleri; kültür, sanat yönünden genel kültürlerinin gelişmeleri için yazıların çıktığı görülür. Bu yazılarda Bulgaristan'da Rusçuk, Varna, Sofya gibi şehirlerde bulunan okullardaki eğitime ve derslere destek mahiyetinde yazılar yayımlandığına şahit oluyoruz. Kız ve erkek çocuklar ile gençlerin genel kültürlerinin, okuma ve estetik zevklerinin gelişmesi için edebiyat, mimari, çocuk yetiştirme ve toplumsal hayat ile ilgili yazılar çıkmıştır. Bazı yazılarda temel hedefin bilgili, iyi, kaliteli ve modernleşmeye ayak uydurmuş uyumlu bireyler yetiştirmek olduğu dikkat çekmektedir. *Varna Postası*, genelde kadının muazzam sosyal rolüne işaret ediyordu. Yayımlanan metinlerden ortaya çıkan görüntü, erkeklerin hâlâ toplumsal açıdan daha güçlü bir konumda kaldığı gerçeğidir. Karar verici, siyasetçi, asker gibi erkek egemen roller öne çıkmaktadır. Kadınlar eğitim hakkından yararlansa ve siyasi roller için eğitime şansına sahip olsalar bile onlara böyle bir meslek edinme imkânı sunulmuyordu. Erkeklerle "hizmet etmek" için kendilerini eş ve anne rolleri konusunda eğitmeleri gerekiyordu. Bu sınırların ötesine geçmek aslında imkânsızdı. Bu hususlar makalede incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Varna Postası, kadın, eğitim, modernleşme

The area of gender studies has been the subject of scholarly inquiry for over a decade. The position and portrayal of women in a certain society have become topics of research related to socio-cultural gender identity. *Varna Postası*, reflecting the spirit of its time, played a crucial role in shaping opinions on various subjects. During the period when Bulgaria sought independence, women actively participated in the process, although their role was largely tied to traditional social roles and norms.

The aim of this study is to present the linguistic portrayal of the social role of women on the pages of the Turkish-Ottoman language newspaper titled *Varna Postası* (“Варненска Поща”). The analysis falls within the scope of feminist studies, sociology of the family, and pedagogy related to the educational role played by women. The methodology is based on the research traditions and analytical methods of feminist literary criticism. In collecting material for analysis, specific texts were selected, focusing on articles related to the lexeme “woman” and all its synonyms and paraphrases. Thus, this analysis covers all the texts concerning women and girls published between 1887 and 1888 in the periodical in question.

Varna Postası is an archival periodical, with a volume of four pages, published weekly –which was typical for the majority of Muslim publications of that time – between 1887 and 1888. It was targeted at Muslims residing in Bulgarian territories and did not contain illustrations. The newspaper was edited by Necip Nadir, a teacher at the Varna *gymnasium*, and associated with the Varna *rushtiyе*. After *Varna Postası* was closed down, Necip Nadi started to publish the weekly “Bulgaristan” in 1888 in Varna and “Serbest Bulgaristan” in Sofia. Both newspapers were criticising the Sultan and his rule and eventually, they were shut down under pressure from the Sublime Porte. The editor was bribed and swapped publishing newspapers for a position in Istanbul (Popek, 2022, s. 440-441). According to archival documents, in the future, he was to serve as, among other roles, the governor in the town of Karapınar (Konya) (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Zabtiye Nezareti (BOA-ZB.), 25/28). According to the Turkish press historian Münir Süleyman Çapanoğlu (Çapanoğlu, 1964: 31), Sultan Abdülhamit II (1842–1918) did not want Necip Nadir to stay in Istanbul because he saw him as a patriot known for his fight against tyranny. For this reason, he repeatedly delegated him as a teacher and later a state official to Europe, deep into Anatolia, or to Saudi Arabia. In addition to *Varna Postası*, Necip

Nadir became the editor-in-chief and main writer of the newspaper *Hukuk-ı Umumiye*, published from September 16, 1908, and held this position until the 23rd issue, released on October 8, 1908, when he was appointed to an official position (BOA-ZB., 326/146) and had to leave Istanbul again.

According to research published in Turkish by Dr. Ökkeşâ Nariñ and in Polish by Dr. Krzysztof Popek, *Varna Postası* was the sixth Turkish-Ottoman language periodical published in Bulgaria (Nariñ, 2021, s. 173-200). The Turkish press market was unstable, and the longevity of newspapers was rare. Contemporary periodicals, similar to the one we are discussing about, often ran for only a few issues, with circulations usually around 1,000, a maximum of 3,000 copies (Popek, 2022, s. 445). Pioneering titles in this regard included:

- "Tuna" – a crucial title for readers from the Ottoman Empire and Turkic peoples, published in Ruse from 1865 to 1877. It served as the official newspaper of the Danube *vilayet* and was considered a precursor to modern Muslim press in the region. Articles were contributed by local Muslims (including Ahmet Mithat) and Bulgarians (including Dragan Tsankov). It ceased publication due to the Russian invasion in 1877 (Popek, 2022, s. 439).
- "Mecra-ı Efkâr" – a weekly published from 1867 to 1877 in Ruse. Besides Ottoman Turkish, it was also published in French and, eventually, closed due to the Russian invasion (Popek, 2022, s. 440).
- "Güneş" – a newspaper published from 1875 to 1877 in Ruse. It was closed following the entry of Russian forces into Bulgarian territories (Popek, 2022, s. 440).
- "Eftap" ("СЛЪНЦЕ") – a newspaper published in Ruse in 1875, featuring content on trade, politics, and economics in the issues from 1 to 6. The editor and director of the newspaper was N. Spanopulo (Nariñ, 2021, s. 180).
- "Bulgaristan Resmi Gazetesi Tercümesi" ("Държавен вестник") – the Ottoman-Turkish version of the Bulgarian journal of laws published in Ruse from 1880 to 1882 (Popek, 2022, s. 440).
- "Tarla" ("Нива") – a political-literary newspaper printed in Sofia every Saturday. The editor and publisher of the newspaper was Yusuf Ali Bey. The annual subscription cost 15 leva. Between June 5 and December 24, 1882, 29 issues of the weekly were released. It may have continued to come out later, but there is no information on this. The first page of this title was in Bulgarian, while the following

three were in Turkish. The main goal of the weekly was to support the Turkish minority. The newspaper was closed due to criticism directed at the Turkish government (Narinç, 2021, s. 194).

- “Kozmopolit” (“Космополит”) – a newspaper whose first issue was released on January 30, and the second and last on February 6, 1883, in Plovdiv. The newspaper covered international agriculture, trade, and industry (Narinç, 2021, s. 187).
- “Dikkat” (“Внимание”) – a political-literary weekly published on Thursdays. It also included texts in Bulgarian. The magazine was printed in the house of text editor Yusuf Ali Bey in Sofia. It cost 20 coins, and the annual subscription was 5 roubles. Between April 7 and May 12, 1883, 5 issues were released (Narinç, 2021, s. 178).
- “Şark Yıldızı” – a newspaper published in Plovdiv from 1883 (Popek, 2022, s. 440).
- “Hilal” (“Полумесец”) – reportedly published from 1884 in Plovdiv. However, no copies have survived (Narinç, 2021, s. 184).
- “Çaylak” – published in Sofia from 1884 to 1885. It was also distributed in Russia (Popek, 2022, s. 440).
- “Vakit” – published in 1885 by editor Manizade Yusuf and Ali Turabi. It was an anti-Sultan periodical closed under the pressure from the Sublime Porte (Popek, 2022, s. 440).
- “Balkan” – a weekly published in Ruse from 1885 to 1886. It was a Young Turk newspaper whose editor was Mustafa Racip (Popek, 2022, s. 440).

The next Turkish-Ottoman language newspaper on the Bulgarian market was the socio-political *Varna Postası*. The texts it published mainly covered current events in the country (from Varna and Sofia) and abroad. The periodical, which was published in Varna, in addition to news and extensive *Travel Reports*, regularly published a chapter titled “Literature”. This section included texts related to broadly defined culture, including articles illustrating the social role of women, their influence on culture, and the way they were perceived by men. It was an anti-Sultan title. Targeted at Muslims residing in today’s Bulgarian territories, the series of articles entitled “Education of women” was intended to help men choose the ideal candidate for a wife and mother, and to recognise the influence of the education of girls and adult women on the morality and future of the nation. Additionally, it portrayed the role and place of women in the contemporary society, which is shown in the analysis below.

The first issue of *Varna Postası*, dated December 4, 1887, featured an article discussing love in the "Literature" section, including the following fragment:

Science tells us that every creature and plant have its male and female variation. Female plants emit a particular fragrance and possess different colours and shapes compared to male plants. Female plants are elegant and pleasing to the eye. Their fragrances, colours, and shapes bring happiness to humans. All these attributes are the result of love. Animals seek each other out by making sounds. Nightingales sing, lions roar, and these sounds are made at specific times of the year when they seek each other out. (Necip Nadir, 1887, s. 4)

This seeking of each other gives the reader a certain sense that female and male specimens, despite their different appearances and performing different functions, are essentially equal, necessary to each other to the same degree, and striving for the same goal. The intentions are portrayed in such an egalitarian manner that one might overlook factual errors. Not all plant and animal species exhibit sexual dimorphism, after all. Where it exists, male genes are often responsible for a more attractive appearance. For instance, in many birds, males have brighter colours designed to attract female attention. Sexual dimorphism in plants, on the other hand, is scarcely visible. Moreover, in nature, the approach of males and females to coming together occurs under entirely different conditions, making it difficult to compare them. It might be the case that the male is more attractive when the female chooses a partner based on his features or based on who is the strongest and wins the fight against other males. Biologically, the goal of the male is to pass on his genetic material. The author probably wanted to apply a metaphor in his text, drawing attention to the beauty of women and their difference from men, and for this purpose, he decided to use examples from nature, equating men and women and their aspirations. However, the sense of balance between both sexes is disrupted a few sentences later, when we read that:

Some animal species have the peculiarity that many females mate with one male. For example, this is the case of a rooster. Just like with tigers, similarly in most species in our cosmos, there are more females than males, because males need to have more females around them. (Necip Nadir, 1887, s. 4)

As the text aims to depict the relationship between a man and a woman in love, it is difficult to deny that the author, not only by comparing humans to animals but also by reminding us of animal species that have more than one female partner, gives the reader a sense of permission for a man to have more than one woman. According to his view, this runs against the female nature, so it cannot be considered that a woman could have more

than one partner. This is in no way supported by the religion followed by Balkan Muslims, as they did not accept polygamy. From the perspective of analysing the perception of women in Islam, it is worth noting that, as historian Dr. Krzysztof Popek states, “Ottoman Islam did not have a fundamentalist character, and Balkan Muslims were no more or less religious than Christians. Among this community, neither polygamy nor veiling of the face by women was approved, and alcohol consumption and eating pork were accepted” (Popek, 2020, s. 63).

The author of the text likely did not have access to such knowledge, but thanks to scientists, we now know that biologically, women and men are not motivated to engage in intimate relationships to the same extent (Plopa, 2022, s. 22). According to researchers, women are more inclined towards monogamy than men. They often cite love and emotional needs as reasons for getting involved in a potential romance (Schmookler and Bursik, 2007, s. 825). In contrast, men point to the satisfaction of sexual needs as the reason and goal of romances (Thompson, 1984, s. 57). Research by psychologist Dr. Alicja Kuczyńska indicates that both genders exhibit different types of behaviours in initiating intimate relationships and in later stages when the goal is to sustain the relationship. Typical female behaviours include physical closeness and actions for the benefit of the community and partner. On the other hand, male behaviours are characterised by sexual, imposing, and conciliatory actions (Kuczyńska, 1998, s. X). Comments on women’s external appearance can also be found in an excerpt reproduced from the *Dictionary of Philosophy*, which states:

Usually, women are weaker than men; they do not have as much strength. They have cold blood, long hair, shorter hands, smaller lips, they are taller. They have wider hips and are bigger than men. Based on these characteristic features, one can distinguish women from men all over the world. (Nadir, 1888, s. 3-4)

This description reflects gender stereotypes and introduces simplified, erroneous assumptions about the differences between women and men. According to feminist criticism, such generalisations are harmful as they contribute to perpetuating gender inequality and discrimination. In the context of feminist theories, efforts are made towards gender equality, eliminating harmful stereotypes, and understanding gender as a socially constructed rather than biologically determined category. The assertion that women are “weaker” than men overlooks the fact that physical abilities can vary depending on the individual, not just gender. Feminist criticism also focuses on the idea that the valuation of traits related to appearance (e.g., hair length, hip width) should not impact an individual’s social worth or their position in society.

Similar content is found in the article titled "Woman – physique and upbringing":

Women's body organs differ from those of men. This is particularly because they can breastfeed children. Always and in every state, nature gives women the strength and courage to fight and argue with men. Allah has endowed them with such skills and gifts that in disputes with men, they always win and control men. (Nadir, 23/1888, s. 3)

Necip Nadir attempts to categorise women and men multiple times, not only based on their external appearance but also by assigning them different character and personality traits. In the article "Situations of Women" he writes:

Whether a man has aged or not, one should ask a woman who sees him. Women most often talk about what does not concern them and has no influence on them. Men, on the other hand, talk about what moves and concerns them. Many times, it has been seen that if a woman loves a man, she will not confess it to him. And men, even if they do not love, say they love (...). (Nadir, 17/1888, s. 4)

Another topic discussed in *Varna Postası* is the issue of women's upbringing. At irregular intervals, a series of articles titled "Upbringing of women" was published, and the following analysis and interpretation apply to them:

Special attention should be paid to the upbringing of women because their morality is the source of the nation's morality. How well-educated they are determines how educated those who come after us (future generations) will be. (Nadir, 7/1887, s. 4)

The author's reflections not only emphasise the importance of women and demonstrate an awareness of their role in society, but also suggest their agency and influence on the development, behaviour, and ways of functioning of men in society. However, this approach may be subject to feminist criticism. Assigning women only the role of guardians of the nation's morality reinforces the stereotype that their value is primarily based on a societal function, rather than individual aspirations, desires, or talents. It would be more appropriate to consider the diversity of roles and values of women beyond traditional limitations. Moreover, the fragment may suggest that female education is important primarily for the benefits to society, rather than for the woman herself. From a feminist perspective, women's education should be valued as good itself, not just because of its potential effects on society. A similar perception of women is seen in the following excerpt:

The first sound a child hears when entering the world is the mother's voice.
The first thing they see is the mother's eyes. The first touch that soothes

the child's heart is the mother's touch. When we are small, our mothers raise and protect us. And when we are adults, just like in childhood, they continue to protect us. A mother's love helps us grow, and the love of a beloved completes our love life. (Nadir, 7/1887, s. 4)

The subject of analysis in family sociology, which falls within the scope of general sociology, is the family as both a group and a social institution. Women have always played a fundamental role in establishing and running families. Similarly, pedagogy, focusing on the educational and socialisation functions, is a field that examines the family and processes determined by it (Kamprowski, 2011, s. 3). Through research in these two fields, as well as thanks to history, anthropology, and demography, we have information about the entire social role of women from ancient times onwards. Women's roles have evolved over centuries, and in the 16th–17th centuries in European cultures, women as mothers became the “first teacher, revealing and explaining the mysteries of life, formulating prohibitions and orders, introducing norms and principles” (Bogucka, 1994, s. 67). Therefore, the author presents an entrenched approach to the subject, stating that women should be individuals who need special care in society, as they ensure high-quality social life and are the reason for better entrepreneurship and thriftiness:

Taking care of the upbringing of every woman and mother is taking care of our upbringing. If women are educated at a high level, our male affairs will also go better: we will find solutions more calmly and easily because women will suggest them to us. (Nadir, 7/1887, s. 4)

Looking from a slightly different perspective, one can observe that the presented fragments depict an image of a woman whose body and physiology determine proper roles and a place in society. For many centuries, motherhood was a central and dominant element of femininity (Budrowska, 2003, s. 20). According to prevailing beliefs, a woman's destiny was marriage and motherhood, which is clearly visible in subsequent articles.

Necip Nadir repeatedly emphasises in *Varna Postası* how important the upbringing and education of women are. He cites examples of his acquaintances, presenting them as role models to the readers:

My soldier friend has two daughters. Both are still very young, but despite that, they already know important and necessary fields of study such as mathematics and history. As for languages, they are proficient in Turkish, French, and English. They are knowledgeable about music, and besides, they can also sew/embroider beautifully. Think about how educated the future children of these two girls will be, and whether the children of an

uneducated woman have a chance to be the same. They will never have a chance. (Nadir, 7/1887, s. 4)

Possessing all these skills, if not unattainable, is challenging for many women, let alone for young girls, who are mentioned in the above fragment. It is likely the result of the medium, performing his or her persuasive function, choosing a linguistic image of women that aligns with the character of the periodical. The image of women presented in the newspaper is close enough to readers to make them want to buy the weekly, while simultaneously being somewhat distant and inaccessible, so that readers aspiring to this image would have to use the advice provided by *Varna Postası* in subsequent issues. The editor suggests a specific worldview to its audience, thereby influencing the formation of the readership.

In contemporary Turkey, it is still very easy to find individuals or entire families who believe that there are much better and more profitable investments for the future than educating daughters. Many believe that such an investment does not pay off when a woman, for example, gets married after her studies and becomes a mother. As a result, she does not go to work, and the education provided to her does not generate income, and the investment does not pay off. The fact that in the 21st century a significant portion of society still considers educating girls unnecessary is a stark contrast to the articles from the late 19th century in which Necip Nadir not only highlights the immense need for providing education to women but also places responsibility for most areas of life on women, stating that "bad upbringing and bad education lead to the functioning in society of people who do not know their roles and duties" (Nadir, 12/1888: 4). Pedagogical literature is full of research proving that the family is the primary educational environment (Matyjas, 2007, s. 6). However, in the image of a family which emerges from *Varna Postası*, the mother plays a central role, and no one else comes close to being as significant. The term "mother" has a relational character. The word exists in relation to another person – the child (Bakiera, 2009, s. 56). On the one hand, there is the image of a woman as an extremely important figure with a significant and responsible mission. On the other hand, the woman is not perceived as an individual on her own, and in this and other fragments, she is presented in relation to other individuals: children, men, husbands, families, etc.

Necip Nadir seeks to prove his thesis regarding the social role of women with the following words:

Those individuals, especially women, who do not know the purpose of their lives, when they get married, become subservient to men. Such women are, in fact, slaves. If a mother is uneducated, and her daughter is

educated, then they cannot form a close relationship. We could educate such a mother so that she catches up with her daughter in education. Then their relationship would improve. An educated mother would change the quality of her life. (Nadir, 12/1888, s. 4)

The above quotation contains several elements that may be subject to feminist critique. The statement that women who do not know the purpose of their lives and get married become subservient to men may foster harmful stereotypes about the role and value of women in the context of marriage. The assertion that uneducated women are slaves is a strong and potentially controversial generalisation. It suggests that a lack of education automatically places women in a submissive role, disregarding many other factors influencing an individual's social and economic situation. According to feminist theory, it is essential to respect the individuality and diversity of women's life choices. Valuing education is a positive concept, but it is important not to assess the worth of women solely through the prism of their educational achievements. Education is not the only indicator of an individual's value or the quality of the mother-daughter relationship.

Since while gathering material for this study, i.e. selecting texts for analysis, I focused on articles referring to the lexeme "woman" and its synonyms and paraphrases, it should be added that, beyond subjective views on the issue of women's education, *Varna Postası* also published data on gender balance in the education sector. For example, the newspaper reprinted the following from the "Svoboda" magazine:

In Bulgaria, there are 449 male schools and 425 female schools, where 569 male teachers and 75 female teachers teach. In all these schools, there are a total of 21,737 male students and 2,073 female students. (Nadir, 15/1888, s. 2)

Although the editor conveys this data without commentary, it sheds light on the education system in Bulgaria and shows that in the country, ten times more men attended school than women, even though the number of female schools was relatively high. This paints a picture of a society in which, despite the offered opportunities (available female schools), a certain factor hinders the education process of girls. As Dr. Krzysztof Popek writes, "After 1878, the transformation of Bulgarian education gained a new impetus, while for Islamic education, it was a time of stagnation. The division of Muslim schools into primary, middle (*rushtiye*, established in 1838, and medreses of a strictly religious nature), and pedagogical (*idadiye*) was a remnant of Tanzimat reforms." (Popek, 2022, s. 200). Commenting on the presented data from the perspective of feminist criticism, it should be added that the low number of female teachers compared to male teachers may affect the experiences of male and female students in schools. The low

percentage of female teachers could affect the lack of female representation in some schools and perpetuated stereotypes related to gender roles. The low percentage of female students compared to male students might not only signal inequality in access to education but also could influence the atmosphere in schools, where the dominance of one gender could generate various social dynamics.

Erich Fromm, describing culture, writes that as a society, we seek people who are "attractive," which means "usually a set of qualities sought on the human market. 'What makes a person attractive depends on the prevailing fashion at a given time, both psychologically and physically (...)' (Fromm, 2006, s. 17). The significance of female beauty, often discussed in the periodical, also became a topic in the article "Women's situation," in which we read:

A well-bred man and a woman who maintains her morality will be happy together. The external appearance of women is essential, but their internal beauty is the most important (...). (Nadir, 16/1888, s. 3)

The above quote contains a certain contradiction. On the one hand, the author recognises the superiority of personality traits over physical characteristics, but on the other hand, the external appearance of women is to be one of two factors, alongside morality, determining the happiness of a couple.

It is widely known that friendship is an important relationship in human life because it provides a source of emotional support and, consequently, improves well-being. As a significant factor in social and cognitive development, it influences the communication process, exerting a positive impact on relationships between people (Fiske, 1999, s. 16). One of Necip Nadir's articles addressed potential male-female friendship, and contained the following fragment:

If from the beginning no one in a group of individuals consisting of two men or two women has the intention of sleeping with anyone of the opposite sex, then friendship between them is possible. But even if they become friends, for women, men will always be men, so they will look at them through the prism of their masculinity, and for men, women will always be women because they perceive them through the prism of their femininity. Such acquaintance is neither love nor true friendship. Such relationships are based on gaining some benefits and are selfish. Falling in love is something that happens suddenly and is unplanned. We do not have to do anything to fall in love. We do not know what beauty is until we fall in love. Only then do we notice beauty. On the other hand, friendship requires time, experience, and dedication. A beautiful face and a beautiful gaze lasting only a moment can have a significant impact on a person.

But a friendship relationship lasting for years does not have such power and influence on a person as that gaze that lasts only a moment. Time strengthens friendship. Falling in love is like the sun. (Nadir, 2/1887, s. 4)

Varna Postası also published an article that was a response to the question “What should be the ideal candidate for a wife?”:

1. *She should be equally knowledgeable in the sciences and literature as I am.*
2. *She must be skilled in handicrafts to be able to decorate the home herself. She should also have enough knowledge of music to sing in a way that cheers up the family.*
3. *She should be knowledgeable about global events and men. And she should know women as well as possible.*
4. *She must fall in love with me first.*
5. *As much as possible, she should be discreet. Her family should not have a lower social status than mine.*
6. *She should not be prettier than me, but she should not be uglier than me either* (Nadir, 16/1888, s. 3).

The editor-in-chief asked a selected colleague about what, according to him, the ideal candidate for a wife should be, so this is the opinion of one man from Varna. Probably, these points are typical enough for the owner of the periodical to consider them worthy of publication. It is difficult to deny that in the above considerations, the woman is objectified. The status of the subject, that is, the man, dominates the status of the object, which is the woman. The man, as the subject, is active and endowed with agency. The woman is passive – subjected to action. This article aligns with the societal narrative prevailing even in today’s media, where the status of the subject and object is heavily dependent on gender.

In one issue, there was also a passage stating that the editor perceives both genders equally:

(...) I would like to emphasise that it does not matter whether someone is a man, a woman, or a teacher. My respect for you is enormous. (Nadir, 8/1888, s. 4)

It is probable that this equality applies only to the perception of gender in the category of readers, and indeed, this would not be strange from the author’s perspective. The owner of the periodical emphasising that he respects women as much as men indicates that this is not self-evident in society and needs to be stressed. As a result, it paints a picture of women who are less important and respected than men, but some individuals may consider them equal to men in specific moments or relationships. For

example, when they appear as readers, they are as important to the writer as men, but they are not essential as persons to be written about or to whom articles should be addressed.

The contents published in the periodical did not receive a positive reception from the entire society. Its conservative part disliked content emphasising the enormous role of women in civilisational progress, the need for the education of the female part of society and demands for gender equality. Aware of this fact, *Varna Postası* reiterated in its texts that different opinions on this matter are possible, once again trying to convince readers of its reasoning by providing examples of countries and figures that the majority of society might want to emulate. For example, in the regular column "Local news," we read:

In our newspaper, we have published articles about raising women. Some conservatives disagree with what we wrote there. But we still know how much importance is attached to children and raising women in Istanbul. Sultans also strongly support these ideas. Teachers who come from Europe, from France, Italy, and Germany, to Istanbul teach in a modern European way. As the newspaper "Son Posta" writes in its latest issue, Tevfik Pasha will send his two daughters to Europe so that they can receive proper education. (Nadir, 43/1888, s. 3).

In the following passage, we once again see a patriarchal point of view, where a man tells us how women should live.

I present to you the question: what will women gain by going to school and receiving education? Just going to school and having some knowledge is not enough. Women should also follow the example of their educated family members. Learn good and useful behaviour. (Nadir, 18/1888, s. 4).

The periodical also deliberated multiple times on female physicality. In one of the articles, titled "Women – states of the body," we read:

It cannot be emphasised enough that both the internal and external parts of the female and male bodies differ. Women's hair is long, thinner, and softer. Their skin is whiter and more yellow like gold. Women's arms and hips are prettier.

Setting aside considerations of the truthfulness of these words, exaggerated subjectivity in describing a social group, and the assumption that women are not allowed to have short hair while men are not allowed to have long hair, it is worth noting the double scrutiny imposed on women on the pages of *Varna Postası*. On the one hand, they are limited by the requirement to fulfil the traditional role of giving birth and being a mother, expanded to include education and upbringing. On the other hand, the contemporary canon of female beauty is described in the following excerpt:

Men usually like tall, plump, strong, robust, and beautiful women with wide faces. The health of a nation's bodies depends on women, and it is in their hands. (Nadir, 19/1888, s. 4)

Bronisław Malinowski, who described tribal communities, drew attention to the existence of taboos within them, which formed the basis for social control. This taboo consisted of a set of traditional customs and prohibitions, the violation of which resulted in a negative reaction from the environment. The existence of these prohibitions implied the creation of mechanisms to enforce compliance. Failure to adhere to these principles caused a person to “feel and look, in the eyes of others, ridiculous, awkward, and uncouth” (Malinowski, 1984, s. 44). For centuries, the family was the most significant, or even the only, area of action for women, defining their relationships with other people and social groups, determining their social status, shaping their identity, and serving as a criterion for their evaluation (Garncarek, 2013, s. 59). It shaped them, influenced their behaviour, aspirations, and ways of perceiving the world. The social and family roles of women were strictly defined, predetermined, and constituted a dominant component of their personality (Garbacik and Węgrzyn, 2008, s. 76).

In newspapers published at the time, the owner, publisher, and editor were often the same person. This was also the case of *Varna Postası*, where a Varna high school teacher created a certain image of women. The portrayal presented by the journalist might have been subjective and not aligned with the views of most of the society. The newspaper itself did not provide information on whether public opinion perceived women in the same or a different way. Nevertheless, the small number of newspapers published at that time undoubtedly reinforced the opinion-forming function of *Varna Postası*. Apart from shaping readers' opinions, by reaching conservatives or people with different views, it paved the way for discussions on topics not previously addressed in those circles.

At first glance, the following passage may seem to represent feminist aspirations for gender equality. In the article titled “Raising women,” we read:

The times have come when, just like men both work at home and take on various professions, women should do the same. Education is needed for women just as it is for men. If a girl is not educated and later marries and entrusts her life to some man, that man can do and manage her as he pleases because she has no options (...). (Nadir, 9/1888, s. 3)

A closer analysis leads to the observation that, due to certain assumptions and the potential perpetuation of stereotypes, this opinion could provoke criticism from feminists. For instance, there is a risk that the statement

“just like men both work at home” might be interpreted as suggesting that housework and family care are duties that were previously assigned exclusively to women. This assumption could solidify traditional gender roles, implying that equality merely means a similarity in responsibilities rather than their equal distribution.

Despite this, the above article contains some feminist demands, although they are written in a very simple and unsophisticated language. Firstly, calling certain activities performed by men at home “work” is a step towards acknowledging the work of household management and unpaid work for the benefit of the family performed by women. Secondly, at least in theory, by encouraging women to pursue professions traditionally associated with men, the author contributes to ensuring women’s full and effective participation in society and, consequently, in decision-making processes at all levels of political, economic, and public life, as well as equal opportunities in assuming leadership roles. I say mainly in theory because, according to feminist criticism, the mere rejection of a gender-differentiated approach, i.e. introducing neutral and equal access to benefits or positions for both women and men, is not sufficient to eliminate actual discrimination against women. This stems from the fact that in a society functioning in this way, women are forced to compete with men for social positions that were already defined for men and by men in such a manner that, despite the lack of formal restrictions, women usually lose in the process of applying for them. This is mainly related to the issue of motherhood, childcare, and managing the household. As the Canadian philosopher Will Kymlicka wrote, it is not recognised that including childcare in the recruitment process is indisputable confirmation of gender inequality, stemming from the historical shaping of the economy by men in line with their interests (Kymlicka, 1998, s. 266). It is also worth noting that men, both in the discussed period and today, are perceived as better employees because they are usually not the ones who worry about reconciling work with childcare responsibilities. In 19th-century Bulgaria, it was obvious that women were responsible for taking care of children. The unavailability and lack of efficiency resulting from maternal duties meant little chance of employment. Neither the state nor any other institution had the means or the ability to intervene to counteract this, even if it had similar intentions and goals.

Let us return to the fact that in some fragments, Necip Nadir refers to motherhood and household management by women as work. However, what may be lurking under the pretext of appreciating women is the danger of “commodifying” the family and replacing bonds based on emotions

with contracts. Feminist Professor Jean Bethke Elshtain believed that the family is the only place where a calculation of gains and losses should not matter, where solidarity should prevail over competition, and goodwill over calculation (Środa, 2003, s. 326). Treating marriage as a contract and motherhood as a profession contradicts these assumptions to the extent that it would mean the end of a real family. Moreover, it would irreversibly destroy what is specifically feminine by incorporating the *oikos* sphere into the market exchange area defined by men.

In the article "Rural women," Necip Nadir wrote the following:

In every country, the status of rural women is worthy of sympathy. Village girls feed animals, graze them, sow and harvest crops. It is very hard work. As soon as girls grow up a bit, fathers or older brothers immediately take them to work in the field. In addition, these girls are given heavy things to carry, which should actually be carried by animals. Let no one think that this is the situation only in Eastern countries. If you want an example, you can read some work by a French writer. You can immediately read about situations of girls and women there. I have a fragment here, which I took from just such a book: "I am not talking about Africa. I am saying that in France, they run together with cattle behind the plough". (Nadir, 14/1888, s. 3-4)

The above passage describes the situation in which rural women and girls had to live. The fact that part of the column was reserved to describe the situation of women, while the characters in the vast majority of press texts were men, deserves attention. However, the passage represents a stereotypical portrayal of the role of rural women. It suggests that the main occupation assigned to girls and rural women was working with animals, cultivating land, or carrying heavy loads. This perspective does not take into account the diversity and complexity of the lives of rural women. It ignores their individual aspirations, skills, and occupations. The text also does not mention gender inequalities and social structures that could affect the situation of rural women. It does not consider potential barriers and limitations that women in rural areas faced due to traditional gender roles or a lack of equal access to resources. The author of the text made a generalisation of the situation of women, without examining their diversity and the complexity of experiences related to work.

An article regarding the life of a girl from Bulgaria contains the following text:

A certain girl, whose mother passed away when she was 3 or 4 years old, was taken in and raised by a Christian man. However, the girl came from a Muslim family. At the age of 11, last Sunday, Hacı Halil Efendi, who had emigrated to Istanbul, took her to Istanbul. (Nadir, 1/1887, s. 2)

The text is difficult to critique because it does not provide information on whether the decisions were made with or without the girl's consent. The absence of her active participation in the decision-making process, especially in the context of changing religion, culture, and residence, would raise concerns from a feminist perspective.

In his periodical, in the article titled "Woman – materiality and the education of women," Necip Nadir also included a fragment concerning historical events.

A certain lawyer wrote a book, and in this book, he writes that in a certain country, a ruler established a law that women could marry several men. The people were outraged. This happened in Rome. Later, they even proposed in the Roman parliament that the person governing a given region should have the opportunity to sleep with any woman he desires. Such absurd events brought humiliation to women, their health, and pride. (Nadir, 25/1888, s. 3)

The *Varna Postası* editor's interpretation of these sentences focuses on the criticism of social and legal norms leading to the discrimination and humiliation of women. It is possible that the author wanted to express disapproval of the abuse of power and the introduction of absurd regulations that, in his view, harm individuals and society as a whole.

Contents related to women published in *Varna Postası* primarily concerned issues of education and upbringing. They addressed the struggle against male domination, women's right to education, and the position of mothers in society. All these issues fall within the scope of feminist activity. The texts exhibit numerous references to radical feminism, such as the fight against the traditional division of roles based on gender, attributing motherhood to women as an obligation, and opposing male domination. Some articles are consistent with the principles of feminist ideology and demonstrate how important a role women play in society, especially as individuals who, through raising children, influence the development of society or its hindrance. A woman is important not only as a mother, because, according to the author, she also educates the men who surround her. By thinking for them, advising them, and solving their problems, she is a figure who actually has a significant impact on social life because she manages and educates, is a source of happiness, and at the same time, of the morality and future of the nation.

However, all these functions of women limit them. Feminist criticism allows us to see in Necip Nadir's texts that women functioned in a patriarchal society: it is men who determined and defined what women should be. The female gender was subject to strong social control. The lives of objectified

women were determined by biology; traditionally, they were associated with physicality, and the sexual and procreative function remained closely linked. This is evident in the analysed passages from the *Varna Postası* articles. Despite emphasising the role of women, men still “told” women what to do and how to be. A woman was supposed to sacrifice herself for the good of the family in a way, but it was still a man who dominated in family and social relationships. Moreover, in most articles, the protagonists or the subject were men; hence, it was possible to analyse fragments of all articles related to the female gender, which amounted to just 17 texts. Publishing mainly stories focusing on men in the newspaper led to the persecution of society by androcentrism. All articles in *Varna Postası* led to the replication of a well-known situation where successive generations are raised in such a way as to perceive the world and women from the perspective of men. As a result, only the male gender is perceived as complete, and men as complete human beings. Such articles may give the impression of being pro-feminist, but only superficially, because, once again, men decide about women’s ability to play an important social role and the right to education. Women are denied agency; they are perceived from the outside, and their awareness, thoughts, and feelings are overlooked. In none of the 17 texts was a woman given a voice, nor was an attempt made to look at any issue from a female perspective.

Finally, the articles in *Varna Postası* can be perceived as an attempt to transition society from patriarchy to a system where both genders are equal. It is worth emphasising that the concept of feminism, understood as activity aimed at improving the social status of women, was likely introduced by Hubertine Auclert in 1882 (Auclert, 1888, s. 1), just a few years before the publication of *Varna Postası*. It is obvious that its editor did not have access to feminist theories. However, it is possible to find the seeds of certain feminist ideas in his way of thinking and presenting women. On the other hand, in scholarly circles, feminism is mostly categorised within the post-positivist movement due to criticism and opposition to dominant gender hierarchies and the so-called male gaze. Thus, similar to other post-positivist concepts, feminism assumes transcending boundaries and, consequently, criticising the positivist legacy and deconstructing theories considering the variable of gender (Gasztold, 2017, s. 142). The main proponents of feminist concepts have been and still are women. Men who study them are more often referred to as “researchers”. It is rare to label them as “feminists”; they are called “pro-feminists” or “sympathisers of feminism”. This implies that women are the only ones engaged in the demands of the feminist movement, and men are assumed to have either supporting or negating roles (Ślęczka, 1999,

s. 12). Armed with this knowledge, when reading these articles focused on women one expects from the start that the ideas and concepts aimed at elevating the social status of women may only superficially share common ground with feminist concepts. The author of the texts assigned different places to women than to men. He did not even attempt to indicate similar roles or functions.

He did not try to place women in men's positions or alongside them. He assigned them places and roles in which they were meant solely to serve as mothers and wives to men, to whose success they were supposed to contribute. In summary, Necip Nadir only seemingly pointed to the enormous social role of women. The image emerging from the texts he published depicts a society where men remained in a socially stronger position. They were decision-makers, politicians, soldiers, etc. Even if women took advantage of the right to education and could have a chance to be educated for political roles, the possibility of pursuing such a profession was not offered to them. They were supposed to educate themselves for the roles of wives and mothers, in order to "serve" men. Going beyond these boundaries was, in reality, impossible.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Bibliography

- Auclert, H. (1888). *La Citoyenne*, 54, 1.
- Bakiera, L. (2009). *Generatywność rodziców jako wartość rozwojowa rodziny*, [in] Harwas-Napierała, B. (Ed.). *Rodzina jako wartość w rozwoju człowieka*. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bogucka, M. (1994). *Staropolskie obyczaje w XVI–XVII wieku*. Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Budrowska, B. (2003). *Znikoma reprezentacja kobiet w elitach – próby wyjaśnienia* (A. Titkow, Ed.). *Szklany sufit. Bariery i ograniczenia karier kobiet. Monografia zjawiska*. Instytut Spraw Publicznych.
- Çapanoğlu, M. S. (1964). *Türkiye’de sosyalizm hareketleri ve sosyalist Hilmi*. Pınar Yayınları.
- Fiske, J. (1999). *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem*. Wydawnictwo Astrum.
- Fromm, E. (2006). *O sztuce miłości*. Rebis.
- Garbacik, J. and Węgrzyn, E. (2008). *Choreoterapia jako jedna z metod leczenia ruchem*”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 570, 131–139.
- Garncarek, E. (2013). *Kobiece ciało jako przedmiot kontroli społecznej*. *Przegląd Socjologiczny*, 3, 55–69.
- Gasztołd, A. (2017). *Teorie feministyczne w naukach o polityce*. *Kwartalnik Naukowy OAP UW e-Politikon*, 22, 138–165.
- Kamprowski, R. (2011). *Miejsce i rola kobiety w rodzinie na przestrzeni wieków. Od Antyku po I wojnę światową. Zarys problematyki*. *Refleksje*, 4, 33–41.
- Kuczyńska, A. (1998). *Sposób na bliski związek. Zachowania wiążące w procesie kształtowania się i utrzymywania więzi w bliskich związkach*. *Psychological Journal*.
- Kymlicka, W. (1998). *Współczesna filozofia polityczna*. Fundacja im. Stefana Batorego.
- Malinowski, B. (1984). *Wierzenie pierwotne i formy ustroju społecznego. O zasadzie ekonomii myślenia*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Matyjas, B. (2007). *Pedagogika społeczna i rodzina – obszary badań* (E. Marynowicz-Hetka, Ed.). *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Narınç, Ö. (2021). *1844–1944 yılları arasında Bulgaristan’da yayınlanan Türkçe gazeteler*. *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 173–200.
- Nadir, N. (1888). *Annelerin terbiyesi*. *Varna Postası*, 12, 4.
- Nadir, N. (1887). *Edebiyat*. *Varna Postası*, 2, 4.
- Nadir, N. (1887). *Edebiyat–aşk*. *Varna Postası*, 1, 4.
- Nadir, N. (1888). *Haberler*. *Varna Postası*, 15, 2.
- Nadir, N. (1888). *Kadın*. *Varna Postası*, 22, 3–4.

- Nadir, N. (1888). Kadınların Durumu. *Varna Postası*, 16, 3.
- Nadir, N. (1888). Kadınların Durumu. *Varna Postası*, 17, 4.
- Nadir, N. (1888). Edebiyat–kadınların terbiyesi”. *Varna Postası*, 7, 4.
- Nadir, N. (1888). Edebiyat–kadınların terbiyesi. *Varna Postası*, 8, 4.
- Nadir, N. (1888). Edebiyat–kadınların terbiyesi. *Varna Postası*, 9, 3.
- Nadir, N. (1888). Kadınlar–vucüt hâlleri. *Varna Postası*, 18, 4.
- Nadir, N. (1888). Kadınlar–vucüt hâlleri”. *Varna Postası*, 19, 4.
- Nadir, N. (1888). Köy kadınları. *Varna Postası*, 14, 3–4.
- Nadir, N. (1888). Mahallî haberler. *Varna Postası*, 1, 2.
- Nadir, N. (1888). Mahallî haberler. *Varna Postası*, 43, 3.
- Nadir, N. (1888). Vucüdün yapısı ve terbiyesi. *Varna Postası*, 23, 3.
- Plopa, M. (2022). Doświadczenie intymności a satysfakcja z małżeństwa. *Małżeństwo i Rodzina*, 3, 22–26.
- Popek, K. (2022). Muzułmanie w Bułgarii 1878–1912. Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagiellonica”.
- Popek, K. (2020). Polityka bułgarska wobec mniejszości muzułmańskiej na przełomie XIX i XX wieku. Doctoral dissertation. Zakład Historii Powszechnej Nowoczesnej Instytutu Historii Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Schmookler, T. and Bursik, K. (2007). The value of monogamy in emerging adulthood: A gendered perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*, 6, 819–835.
- Ślęczka, K. (1999). *Feminizm. Ideologie i koncepcje współczesnego feminizmu*. Wydawnictwo Książnica.
- Środa, M. (2003). *Indywidualizm i jego krytycy*. Aletheia.
- Thompson, J. (1984). *Studies in the Theory of Ideology*. University of California Press.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Zabtiye Nezareti (BOA-ZB.), 25/28.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Zabtiye Nezareti (BOA-ZB.), 326/146.

Extended Summary

The article examines the portrayal and social role of women as depicted in the *Varna Postası* weekly, a late 19th-century Turkish newspaper. Central to the article is the representation of women as the cornerstone of the family and society, particularly through their roles as mothers and educators. The text reflects on how these roles have historically evolved, emphasizing the significant influence women have on society by nurturing and educating the next generation.

The article begins by highlighting the critical role of women, especially mothers, in shaping the moral and educational foundation of society. This perspective aligns with traditional views that position women as the “first teachers” of life, responsible for imparting essential norms, principles, and knowledge to their children. The *Varna Postası* underscores the importance of women’s education, arguing that well-educated women are better equipped to contribute positively to society and family life. Necip Nadir, the editor of *Varna Postası*, emphasizes the importance of educating women, using examples from his acquaintances to illustrate how education can empower women to become role models for their children. Nadir suggests that the quality of future generations depends heavily on the education of women, positing that an uneducated mother cannot provide the same opportunities to her children as an educated one.

The article presents a dual view of women’s roles, combining traditional expectations with a recognition of the need for education and personal development. While the newspaper promotes the idea that women should be educated and capable of contributing to intellectual and cultural life, it simultaneously reinforces traditional gender roles. For instance, Nadir describes women as inherently tied to their roles as mothers and wives, often in relation to men and children rather than as independent individuals. This duality is further illustrated in Nadir’s critique of uneducated women, whom he describes as becoming subservient to men, likening them to slaves. He argues that education can liberate women, allowing them to form more meaningful relationships with their children and contribute more effectively to society. However, this perspective also perpetuates certain stereotypes, suggesting that a woman’s value is tied to her educational achievements and her ability to fulfill traditional roles.

The article notes the resistance to the ideas presented in *Varna Postası*, particularly from conservative segments of society. Some readers disagreed with the newspaper’s emphasis on women’s education and the suggestion that women should have a more active role in public life. Nadir addresses this resistance by citing examples from other countries, such as the educational practices in Istanbul, to argue for the importance of educating women. The article also touches on the broader societal context, noting that even in contemporary Turkey, there are still widespread beliefs that investing in women’s education is not worthwhile, especially if women do not enter the workforce after marriage. This contrasts sharply with Nadir’s 19th-century advocacy for women’s education, highlighting the persistence of these debates over time.

The article engages with feminist critique, particularly regarding the portrayal of women in *Varna Postası*. While Nadir's writings include some progressive ideas about gender equality, they also reflect the limitations of his time. For example, while advocating for women's education and professional development, Nadir's views often reinforce traditional gender roles rather than challenge them fundamentally. The discussion of women's physicality in the newspaper also raises concerns from a feminist perspective. The article notes how Nadir's descriptions of women's bodies, while sometimes complimentary, also objectify women by focusing on their appearance rather than their individual qualities or achievements.

The article briefly addresses the depiction of rural women in *Varna Postası*, highlighting the harsh conditions they often faced. Nadir describes the physical labor and responsibilities that rural women and girls had to endure, drawing comparisons between their lives and those of women in other countries, such as France. This section underscores the universal nature of certain challenges faced by women, regardless of their geographical location.

The article concludes by reflecting on the broader implications of the content published in *Varna Postası*. Despite its conservative undertones and the reinforcement of traditional gender roles, the newspaper played a significant role in shaping public discourse on women's education and their social roles. It provided a platform for discussing issues that were often overlooked, thereby contributing to the gradual evolution of societal views on gender equality. In summary, the *Varna Postası* weekly offers a complex and sometimes contradictory portrayal of women. While it advocates for the education and empowerment of women, it also reinforces traditional roles and stereotypes. The article's analysis reveals how these portrayals both reflect and influence societal attitudes toward women, highlighting the ongoing struggle for gender equality and the recognition of women's contributions to society.

Araştırma Makalesi / Research Paper

Kazan Tatar Türkçesiyle Yazılmış Manzum Bir Tecvit Örneği: Fethü'l-Tecvîd

Fecri YAVİ*

Öz

Kur'an'ın doğru okunması esasına dayanan tecvit, İslami ilimler içerisinde önemli bir yere sahip olmakla beraber öğrenilmesi pek kolay olmayan bir ilimdir. Bu yüzden tecvidi daha akılda kalır, daha ilgi çekici ve özellikle çocukların sevebileceği bir hâle getirmek için edebiyat tarihimizde pek çok manzum tecvit örneği bulunmaktadır. Tecvidi öğrenmek isteyenlerin bu manzum örneklerle daha hızlı ilerleyebileceği ve sıkılmadan öğrenmeye devam edebileceği düşünülmüştür. Tecvidin sanatla bir arada sunulması da öğrenme çağındaki çocuklar için edebî ve sanatsal becerinin kazanılması için son derece önemlidir. Ünlü Kazan Tatar aydını, ulema ve düşünürlerinden Alimcan Barudî ile kardeş olan Salihcan Barudî tarafından yazılmış olan *Fethü'l-Tecvîd*, 1895'te Kazan'da basılmıştır. Kırgızistan Millî İlimler Akademisi Beşeri ve İktisadi İlimler Bölümü Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsünün el yazmaları bölümünde kayıtlı olan *Fethü'l-Tecvîd*, manzum bir tecvit örneği olması bakımından Kazan Tatar edebiyatı için önem arz etmekte ve çoklu dil kullanımlarına sahip olması onun tarihî Kazan Tatar Türkçesinin güzel bir örneği olduğunu göstermektedir. Nitekim birtakım Oğuzca özellikler ve Çağatay imlasının esere tatbik edildiği örnekler barındırdığı için dil özellikleri açısından eserin günümüz Kazan Tatar Türkçesinden farklı yanları bulunmaktadır. Bu çalışmada *Fethü'l-Tecvîd* transkribe edilerek günümüz Kazan Tatar Türkçesinden farklı olan dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Böylelikle Kazan Tatar tasavvufi edebiyatının güzel bir örneği gün yüzüne çıkarılmış ve tarihî Kazan Tatar Türkçesinin dil özellikleri aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kur'an*, manzum tecvit, Salihcan Barudî, Kazan Tatar, tasavvufi edebiyat

Geliş Tarihi/Date Applied: 19.02.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 02.05.2024

Makalenin Künyesi: Yavi, F. (2024). Kazan Tatar Türkçesiyle yazılmış manzum bir tecvit örneği: Fethü'l-Tecvîd. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 58, 159-188.

<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.243>

Dr. Öğr. Üyesi, Hakkâri Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, fecri.yavi@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0323-3841>

An Example of Verse Tajweed Written in Kazan Tatar Turkish: *Fethü'l-Tecvid*

Abstract

Tajweed is a science based on the principle of recitation of the *Qur'an* with proper pronunciation that holds an important place in the Islamic sciences but is not easy to learn. Therefore, there are many examples of verse tajweed in our literary history in order to make tajweed more memorable, more attractive, and appealing, especially for children. It was thought that those who would like to learn Tajweed could progress faster with these verse examples and keep on learning without getting bored. Presenting tajweed together with art is extremely important for children of learning age to acquire literary and artistic skills. *Fethü'l-Tecvid* written by Salihcan Barudi, the brother of Alimcan Barudi, a renowned Kazan Tatar intellectual, ulama, and philosopher, was published in Kazan in 1895. *Fethü'l-Tecvid*, registered in the manuscripts department of the Cengiz Aytmatov Language and Literature Institute of the Kirghiz National Academy of Sciences, Department of Humanities and Economic Sciences, is important for Kazan Tatar literature as it is an example of tajweed in verse and its multiple language features indicate that it is a good example of historical Kazan Tatar Turkish. Indeed, since it incorporates some Oghuz features and some examples where Chagatai orthography has been introduced into the work, the work distinguishes itself with its linguistic features from çağdaş Kazan Tatar Turkish. This study transcribed *Fethü'l-Tecvid* and focused on the linguistic features that differ from çağdaş Kazan Tatar Turkish. Study unearthed a good example of Kazan Tatar Sufi literature and tried to shed light on the linguistic features of historical Kazan Tatar Turkish.

Keywords: *Qur'an*, verse tajweed, Salihcan Barudi, Kazan Tatar, Sufi literature

Tecvit, *Kur'an*'ın doğru okunmasını sağlayan bilimin adıdır (TS, 2296). Bu bakımdan İslami ilimler içerisinde önemli bir yere sahiptir zira bu ilimlerin birçoğu *Kur'an*'ı doğru okuma ve doğru anlamaya yöneliktir. Pek çok kuralı olan tecvidi öğrenmek ise sanıldığı kadar kolay değildir. Tecvidi daha akılda kalır, daha ilgi çekici ve özellikle çocukların sevebileceği bir hâle getirmek için edebiyat tarihimizde pek çok manzum tecvit örneği bulunmaktadır (Güler, 2017; Özmen, 2019; Oğuz, 2019; Akkaya, 2020; Yıldız, 2022). Bu örneklerle beraber tecvidi öğrenmek isteyenler daha hızlı ilerleyebilir ve sıkılmadan öğrenmeye devam edebilirler. Ayrıca tecvidin sanatla bir arada sunulması da öğrenme çağındaki çocuklar için edebî ve sanatsal becerinin kazanılması için son derece önemlidir.

Kazan Tatar ulemalarından Salihcan Barudî tarafından yazılmış manzum bir tecvit örneği olan *Fethü'l-Tecvid*, 1895'te Kazan'da basılmış ve 12 sayfadan müteşekkildir. Ünlü Kazan Tatar aydını, ulema ve düşünürlerinden Alimcan Barudî (1857-1921) ile kardeş olan Salihcan Barudî, tıpkı

ağabeyi gibi çok iyi yetişmiş bir din adamıydı ve reformist fikirlerin aktif bir destekçisiydi. Çeşitli medreselerde imam hatiplik ve müderrislik yapmıştır (Çernovskaya, 2019, s. 313). Tam ismi Salihcan bin Muhammetcan el-Barudî olan Salihcan Barudî, ağabeyi kadar tanınmadığından hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır fakat o da Kazan Tatar aydınlanmasında aktif bir rol oynamıştır. Salihcan Barudî'nin *Fethü'l-Tecvîd* adlı manzum tecvidinden başka çocuklar için yazdığı, 1898'de Kazan'da basılmış ve Arapça şekil bilgisi kurallarını öğrettiği *Şarf-ı 'Arabî* ve 1900'de Kazan'da basılmış başka bir tecvit kitabı olan *Takrîbi'l-Ezhân min Tecvîdi'l-Kurân* adlı eserleri de bulunmaktadır.

Kırgızistan Millî İlimler Akademisi Beşeri ve İktisadi İlimler Bölümü Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsünün el yazmaları bölümünde 171 numarayla kayıtlı olan *Fethü'l-Tecvîd*¹, beyit nazım birimiyle yazılmış olup toplamda 96 beyittir. Aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılan bu eserde Salihcan El-Barudî, aruzu çok başarılı bir şekilde uygulayamamıştır. Yer yer bazı aruz hataları olmakla beraber eserin gayet anlaşılır, sanat yapma gayesinden uzak bir üslupla yazıldığını söylemek de mümkündür. Metnin genelinde mısra içi kafiye düzeninin uygulandığı görülmektedir. Her beyitte ikinci mısranın son cümlesi *uķu Ķorān yahşılup*. "Kur'an'ı doğru oku." şeklinde bitmektedir.

Eserde tecvit kuralları şiir diliyle anlatılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda anlatılan bu kurallara çeşitli örnekler de verilmiştir. Salihcan El-Barudî, *Şıbyān öçün aħkāmı, lāzım ba'z aħkāmı / Yazdım ańla tamāmı, uķu Ķorān yahşılup* beytinde eseri, çocuklara bazı tecvit kurallarını öğretmek için yazdığını dile getirmektedir. Yazar, tecvit gibi zor bir dersin kafiyeleli sözlerle çocukların zihninde daha kolay yer edinebileceğini düşünmüş olsa gerek. Metnin kenarlarında açıklanmaya ihtiyaç duyan bazı hususlarla ilgili notlar bulunmaktadır. Bu notlar, okuyanların eserden daha iyi faydalanabilmeleri için sonradan eklenmiş olmalıdır.

Dil Özellikleri Açısından *Fethü'l-Tecvîd*

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin günümüzdeki önemli kollarından birini oluşturan Kazan Tatar Türkçesi, kendi içerisinde Orta (Kazan), Batı (Mişer) ve Doğu (Sibirya) olmak üzere üç büyük ağız bölgesinden oluşmaktadır (Alkaya, 2014, s. 21). Kıpçak grubunun bu lehçesiyle yazılmış olan *Fethü'l-Tecvîd*'in dil özelliklerine bakıldığı zaman hem klasik Çağatay imlasının hem Oğuz Türkçesi ve Kazan Tatar Türkçesi özelliklerinin bir arada kullanıldığı görülmektedir. Nitekim 20. yüzyıla kadar Orta

¹ Kitabı dijital kütüphanelerden temin ettik. Bu dijital kütüphanede eserin bulunduğu sayfanın URL adresi şu şekildedir: <https://manuscript.bizdin.kg/%D1%80%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C/171/>

Asya'daki tüm Türk lehçelerinin Çağatay Türkçesi temelli tek bir yazı dilini kullanmalarıyla imlada kalıplaşmış örnekler, o lehçelerle yazılmış metinlere yansımıştır. Türk lehçelerinin bu ortak yazı dilinden kendi dil özelliklerini yansıtan yazı dillerine geçmeleri bir geçiş süreci gerektirdiğinden ikili şekiller bir süre metinlerde bir arada kullanılmıştır (Yavi, 2021, s. 186). Aynı zamanda Türkçenin batı kanadında yüzyıllar boyu devam eden Oğuz Türkçesi yazı dilleri olan Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçeleri de doğuda ve kuzeyde yer alan Türk topluluklarının yazı dillerini etkilemiştir. Böylelikle bu toplulukların yazı dillerinde hem kendi lehçe özellikleri hem Çağatay ve Eski Anadolu ya da Osmanlı Türkçelerinin imla özellikleri bir arada kullanılmıştır. Eserin dil özellikleri açısından günümüz Kazan Tatar Türkçesinden farklı hususiyetler barındıran noktaları aşağıda başlıklar altında gösterilmiştir.

Oğuzca Özellikler

Osmanlı topraklarına çeşitli sebeplerle gelen Tatar Türkleri, ülkelerine dönerken yollarında Osmanlı Türkçesiyle yazılmış yazma veya basma birçok eser götürmüşlerdir. Bu durum, Tatar Türklerinin Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bu eserleri okumalarına, istinsah etmelerine veya basarak geniş kitlelere ulaştırmışlarını sağlamıştır. Bu eserler, 20. yüzyılın başlarına kadar Tatar Türklerinin manevi hayatına önemli bir etki yapmıştır. Osmanlıların Kazan Tatarları üzerindeki bu kültürel etkisi, Tatar yazar ve şairlerinin diline de yansımıştır. Birçok Tatar yazar ve şairi, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış ve Kazan Tatarları arasında yayılmış eserlerin etkisiyle Osmanlı Türkçesine özgü birçok kelimeyi ve dil özelliklerini çekinmeden eserlerinde kullanmaya başlamışlardır. Şüphesiz bunda Osmanlıların Türk dünyası içindeki siyasi ve kültürel üstünlüğünün de çok büyük tesiri olmuştur. Bu etki, özellikle 17 ve 18. yüzyıllardan itibaren hız kazanmıştır (Şahin, 1999, s. 3, 5).

Fethü'l-Tecvid, her ne kadar Kazan Tatar Türkçesiyle yazılmış olsa da Oğuz Türkçesine dair birtakım özellikler barındırmaktadır. Bunlardan ilki, kelime başı *b->v-* değişimidir. Metinde birkaç yerde bu değişimin yaşandığı örnekler tespit edilmiştir: *vir* “ver” (6/38), *virde* “verdi” (2/1), *virdele* “verdiler” (9/61), *virgey* “versin” (12/93).

Oğuz Türkçesinin bir diğer özelliği olan ek başı *g-* seslerinin düşmesi kuralına metinde birkaç yerde yönelme hâli ekinde rastlanmaktadır: *āde-me* “insana” (3/8), *bunlara* “bunlara” (11/86), *insāna* “insana” (2/1), *kēme* “kime” (3/8), *hatuna* “hatuna, kadına” (3/8), *sevene* “sevene” (2/3).

Bu değişime bir örnek de *-gAn* sıfat-fiil ekinde görülmektedir. Bu ek, metinde iki yerde *-An* olarak geçmektedir: *kalānla* “kalanla” (6/35), *ulan* “olan” (11/80), *ulana* “olana” (2/3).

Kelime başı *b-* sesinin Oğuz Türkçesinde düşmesi olayına ise metinde birkaç örnekte rastlanmaktadır: *ulan* “olan” (11/80), *ulana* “olana” (2/3), *ulur* “olur” (2/5), *ulsalar* “olsalar” (8/56).

Yükleme Hâli Eki

Tatar Türkçesinde yükleme hâli için *+ni/+në* ekleri kullanılır. Bunun yanı sıra 3. şahıs iyelik ekleri almış kelimelerden sonra *+n* yükleme hâli eki de kullanılır: *avızın* “ağzını”, *başın* “başını”, *cirën* “yerini, yomışın” “işini”.

Metnimizde 3. teklik şahıs iyelik eki almış kelimelerden sonra bugünkü Tatarcada kullanılan *+n* yükleme hâli ekinin [*kitābın* “kitabını” (7/43), *mişälën* “örneğini” (7/43), *sabaqın* “dersini” (7/43)] yanında *+ni/+në* ekleri de kullanılmıştır: *hemmesënë* “hepsini” (8/55), *hökmënë* “hükmünü” (11/79), *niyetënë* “niyetini” (3/10). Ekin bu şekildeki kullanımı klasik Çağatay Türkçesi imlasının bir etkisi olarak değerlendirilebilir zira bu türden örnekler, nadiren de olsa Çağatay Türkçesinde mevcuttur: *On yéti ağa inisini dağı öltürdi*. “On yedi büyük kardeşini de öldürdü.” *Uykuçı bahtım kara saçını dāyim tüş körer*. “Uykucu bahtım, (onun) kara saçını daima düşte görür.” (Eckmann, 2009, s. 75).

Bir örnekte ise ismin yalın hâlinden sonra *+ni/+në* eki yerine *+I* eki kullanılmıştır. Bunu Oğuz Türkçesine dair bir özellik olarak değerlendirmek mümkündür: *meddë* “meddi” (10/75).

Ayrılma Hâli Eki

Metnin genelinde ayrılma hâli için *+DAn* eki kullanılmasına rağmen bir örnekte Çağatay Türkçesinde kullanılan *+DIn* eki tespit edilmiştir: *iş-māmdın* “işmamdan” (11/82)

Çokluk Eki

Çokluk eki, Tatar Türkçesinde *+lAr* şeklindedir. Ancak *m*, *n* ve *ñ* ünsüzlerinden sonra ek *+nAr* şeklini alır. Metnimizde ise birkaç örnekte bu ünsüzlerden sonra ekin benzeşmeye uğramadan *+lAr* şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir: *anlar* “onlar” (11/84), *bunlar* “bunlar” (11/84), *bunlara* “bunlara” (11/86), *bunlarnı* “bunları” (3/15), *bunlardır* “bunlardır” (5/26); *mü'minler* “müminler” (12/96).

Şimdiki Zaman Çekimi

Tatar Türkçesinde şimdiki zamanın olumsuz çekimi için *-mIy* eki kullanılmaktadır. Metnimizde bir örnekte ekin *-mAy* şekline rastlanmaktadır: *şuzmaylar* “çekmiyorlar, uzatmıyorlar” (9/63). Bunu istinsah hatası olarak kabul etmek mümkün olabileceği gibi bir Çağatay Türkçesi özelliği olarak

değerlendirmek de mümkündür zira ek, bu tarihî lehçede *-mAydUrlAr* şeklindeydi: *bitimey tururlar* “yazmıyorlar”, *êşitmeydürler* “işıtmıyorlar” (Argunşah, 2013, s. 165).

Geniş Zaman Eki

Tatar Türkçesinde geniş zaman eki olarak *-r*, *-ar/-er* ekleri kullanılmaktadır. Ekin yuvarlak şekilleri çağdaş Tatar Türkçesinde kullanılmamaktadır. Metnimizde ise çoğunlukla geniş zaman eki olarak yuvarlak şekiller olan *-ur/-ür* kullanılmıştır: *bulur* “olur” (3/11); *kilür* “gelir” (5/30), *kilürler* “gelirler” (4/17), *kilürse* “gelirse” (10/74); *şahîh irür* “sahihtir” (3/11), *lâzım irür* “lazımdır” (2/8), *nün irür* “nundur” (4/20), *ulur* “olur” (3/12).

Çağatay Türkçesinde geniş zaman ekinin yuvarlak ünlülü şeklinin kullanılması yaygındı: *Sorar bir bir hikâyetni mükerrer, érikmey ol taqı aytur serâser*: “(Susen), tekrar tekrar hikâyenin ayrıntılarını sorar (ve Nevruz da) üşenmeden bir bir anlatır.” *Sén bargıl, mén kilür mén*. “Sen git, ben geleceğim.” (Eckmann, 2009, s. 131).

Öğrenilen Geçmiş Zaman 3. Çokluk Şahıs Eki

Çağdaş Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman 3. çokluk şahıs çekiminde şahıs eklerinin ilk ünsüzünde benzeşme olur ve *-lAr* eki, *-nAr* şekline dönüşür. Metnimizde tespit edilen örnekte bu kuralın dışında bir kullanıma rastlanmaktadır: *suzganlar* “çekmişler, uzatmışlar” (9/63).

Gelecek Zaman Çekimi

Günümüz Tatar Türkçesinde gelecek zaman çekimi için *-AçAk* eki kullanılmaktadır: *bêleçek* “bilecek”, *kılaçakmın* “kılacağı”, *kileçeksêñ* “geleceksin”. Metnimizde ise Çağatay Türkçesinde kullanılmış olan *-GAy* gelecek zaman eki tespit edilmiştir: *kalğay idê* “kalacaktı” (12/90).

Emir 2. Teklik Şahıs Çekimi

Tatar Türkçesinde ikinci teklik şahıs emir çekimi eksizdir. Metnin genelinde de emir çekiminin bu şahısta eksiz olduğu görülmekle beraber bir örnekte Çağatay Türkçesinde kullanılmış olan *-GIl* eki tespit edilmiştir: *algıl* “al” (10/73).

Emir 3. Teklik Şahıs Çekimi

Tatar Türkçesinde 3. teklik şahıs emir çekimi *-sın/-sên* ekleriyle yapılır. Ekin yuvarlak ünlülü şekli kullanılmamaktadır. Metnimizde ise bu çekim için bir yerde ekin düz ünlülü (*itmesên* “etmesin” 5/27) şekli, bir yerde ise yuvarlak ünlülü şekli kullanılmıştır: *kirsün* “girsin” (2/4).

Bu ek, hem Çağatay Türkçesinde hem de Eski Anadolu Türkçesinde -*sUn* yuvarlak ünlülü şekliyle kullanılmıştır. Metindeki bu ikili kullanım, hem Tatar Türkçesi dil özelliğini hem de imlada klişeleşmenin etkisini göstermektedir.

Emir 1. Çokluk Şahıs Çekimi

Günümüz Tatar Türkçesinde emir 1. çokluk şahıs çekimi için -*lyk* eki kullanılmaktadır: *alyk* “alalım”, *bëliyk* “bilelim”, *köliyk* “gülelim”, *uynyyk* “ oynayalım”. Metnimizde ise bu ek yerine Çağatay Türkçesinde kullanılmış olan -*All* ekinin 1. çokluk şahıs emir çekiminde kullanıldığı tespit edilmiştir: *bëlelë* (6/37) “bilelim”, *kürelë* “görelim” (6/37).

Emir 2. Çokluk Şahıs Çekimi

Günümüz Kazan Tatar Türkçesinde emir 2. çokluk şahıs çekimi için -*gz* eki kullanılmaktadır: *eytëgëz* “söyleyin”, *kılıgız* “kılın”, *totıgız* “tutun”. Metnimizde ise bu ekin kullanımına rastlanmamaktadır. Bunun yerine emir 2. çokluk şahıs çekimi için Çağatay Türkçesinde sıkça kullanılmış olan -*ñ* ve -*ñlar* ekleri kullanılmıştır: *ayıruñlar* “ayırın” (4/18), *bëleñ* “bilin” (5/32), *bëleñler* “biliniz” (3/13), *eytüñler* “söleyiniz” (4/18), *kılıñlar* “kılınız” (3/13), *şuzıñ* “çekin, uzatın”, *totıñlar* “tutunuz” (6/39), *uqıñlar* “okuyunuz” (4/18) (9/67).

Şart Çekimi

Metnimizde şart çekimi için -*sA* eki kullanılmıştır: *bëlseler* “bilseiler” (7/44) *bikleseñ* “kapatsan” (9/65), *itseñ* “etsen” (11/86), *kilse* “gelse” (6/40). Bir örnekte ise günümüz Kazan Tatar Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan ve şart çekimini pekiştiren veya nezaket katan -*çë* eki kullanılmıştır: *bëlseñçë* “bilsene” (5/33).

Günümüz Kazak Türkçesinde şart çekiminde sona gelen bu ek, 1 ve 3. şahıslarda pişmanlık; 2. şahıslarda rica ve emir anlamı katar: *jazsamşı* “yazsaydım ya”, *külşeşi* “gülseydi ya”, *oqısañşı* “okusana” (Biray ve ark., 2018, s. 109).

İstek Çekimi

Günümüz Kazan Tatar Türkçesinde istek çekimi için -*Ası kil-* yapısı ve -*mAkçI* eki kullanılır fakat metnimizde bu çekim için Çağatay Türkçesinde istek eki olarak kullanılmış olan -*GAy* eki tespit edilmiştir. Bu ek, metinde emir anlamlı istek çekimini karşılamaktadır: *algay* “alsın” (12/96), *ulğay* “olsun” (12/93), *virgey* “versin” (12/93).

İsim-Fiil Eki

Tatar Türkçesinde aktif isim-fiil eki olarak *-v/-Uv* eki kullanılmaktadır. Metnimizde isim-fiil eki olarak daha çok *-mak/-mek* eki kullanılmıştır: *añlamakla* “anlamakla” (7/42), *bělmeklěk* “bilmelik” (10/68), *dimek* “demek” (8/57), *kılmaqlık* “yapmalık, kılmalık” (10/68), *şuzmaqnı* “uzatmayı” (9/61), *şuzmaqlık* “uzatmalık” (10/68), *yeşěrmekděr* “gizlemektir” (6/42).

-(U)p Zarf-Fiil Eki

Kazan Tatar Türkçesinde *-p* zarf-fiil ekinin yardımcı ünlüsünün düz olduğu tek şekli vardır. Ekin yuvarlak ünlülü şekli yoktur. Metnimizde ise bu ek, daha çok yuvarlak ünlülü şekliyle kullanılmıştır: *barup* “varıp” (11/86), *bilüp* “bilip” (3/13), *börküp* “büzüp” (3/15), *börkětüp* “büzdürüp” (4/22), *eytüp* “söyleyip” (4/22), *itüp* “edip” (4/22), *qaytup* “dönüp” (12/88), *kölüp* “gülüp” (3/9), *özüp özüp* “koparıp koparıp, ayırıp ayırıp” (4/18).

Ekin bu şekilde kullanımına Eski Anadolu Türkçesinde rastlamaktayız: *binüp*, *eyleyüp*, *anlayup*, *yanup*, *sıyup*, *otlayup* (Timurtaş, 2012, s. 140). Bu kullanım, Osmanlı Türkçesinin ilk dönemlerine kadar devam etmiştir.

Arapça Kelimelerdeki ‘ayn (ع) Sesi

Çağdaş Kazan Tatar Türkçesinde alıntı Arapça kelimelerde bulunan ayn (ع) ünsüzü *g* sesine dönüşür: *gaqıl* “akıl”, *gaile* “aile”, *goměr* “ömür”. Metnimizde ise ayn (ع) ünsüzü korunarak *g-* sesine dönüşmemiştir: *‘amel* “amel, iş” (3/13), *ba ‘zıları* “bazıları” (9/63), *ma ‘nā* “mana, anlam” (2/5), *ya ‘nī* “yani” (11/81), *ze ‘f* “zayıf” (5/31).

Metinde Arapça sözcüklerdeki ayın ünsüzünün ayın (ع) harfiyle yazılması, Çağatay yazı geleneğinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde de ayın ünsüzünün arka damak *g* ünsüzü olarak sesletildiği kabul edilir. Fakat bunun yazıda gösterilmesi Arap harfli Tatar Türkçesi metinlerinde, bu yazı geleneğinin tesiriyle, pek nadirdir.

Ses Bilgisi Açısından Farklılıklar

Kazan Tatar Türkçesinde ikinci hecedeki ünlüler çoğunlukla düzdür. Bu lehçede görülen düzleşmeler yazı dilinin karakteristik bir özelliği hâline gelmiştir: *bolıt* “bulut”, *ukı-* “oku-”, *urın* “yer”, *süzlěk* “sözlük”. İncelemiş olduğumuz metinde ise bu düzleşmelerin yanında bazı sözcüklerin yuvarlak ünlülü şekillerine yer verilmiştir: *boluşsa* (<bolaş-) “karişsa” (9/66), *irün* “dudak” 5/31, *oluğ* “ulu, yüce” (6/41), *öçün* “için” (12/91), *yeşürdēp* “gizleyip” (6/34).

Bazı sözcüklerin ise hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılmıştır: *borundağı* “öndeki” (5/25) ~ *borınında* “önünde” (7/49); *uğu* “oku” (2/1), *uğusa* “okusa” (3/9), *uğuğan* “okuyan” (3/12) ~ *uğuğanı* “okuyanı” (3/9).

Transkripsiyonlu Metin

- (2/1) Ul Allāh zü'l-celāl virdē insāna kemāl
Sābit aña her kemāl uķu Ƙorān yaķşılap
- (2/2) Ul Resūl hāşş u 'ām şalavat ile hem selām
Nāzil aña ber-devām uķu Ƙorān yaķşılap
- (2/3) Hemme ālu ve eşhāba deķi tābi' ulana
Yene cömle sevene uķu Ƙorān yaķşılap

Ƙır'atnıñ Kireklēġenē Bēldērür

- (2/4) Amā ba'd iy bala tenāvül it bu bāla
Lezzet kirsün her bāla uķu Ƙorān yaķşılap
- (2/5) Budır lezzet Ƙorānda hemme ma'nā Forķānda
İhlās ile uķıġanda uķu Ƙorān yaķşılap
- (2/6) Hāsıl ulur küp şevāp bēr herēfke un şevāp
Hem ķarav da bik şevāp uķu Ƙorān yaķşılap
- (2/7) Ƙor'ennē bik bēlmek yene anı yād itmek
Deķi anı bērkētmeķ uķu Ƙorān yaķşılap
- (3/8) Lāzım irür her kēme, oluġ köçēķ ādeme
Deķi ir ü ħatuna uķu Ƙorān yaķşılap
- (3/9) Her kēm Ƙorān uķusa ya uķıġannı tıñlasa
Uynap kölüp tormasa uķu Ƙorān yaķşılap
- (3/10) Herēflernē dörēstlep astun üstün dörēstlep
Niyetēnē tuġrılap uķu Ƙorān yaķşılap
- (3/11) Bolur cennetde maķām teġıyyet fihā selām
Şahıķ irür bu kelām uķu Ƙorān yaķşılap
- (3/12) Her kēm büyle uķuġan Allāh bērlen söylegen
Kēbi ulur ul zamān uķu Ƙorān yaķşılap

Sākinli Nūn Hökēmlerē Beyānında

- (3/13) Nūnda dürtđer hökēmler yaķşı anı bēlēñler
Bēlüp 'amel ķılıñlar uķu Ƙorān yaķşılap
- (3/14) Bērē anıñ izhārdır ikēnçesē idġāmdır
Öçünçesē iķlābdır uķu Ƙorān yaķşılap
- (3/15) Dürtēnçē de ihfānı yaķşı bōrküp bunlarını
İmdē bēlēñ izhārnı uķu Ƙorān yaķşılap

İzhār Beyânında

- (3/16) İzhār herëfë altıdır هاء ü hemze, ‘ayndır
 (4/16) حاء u خاء u ğayındır uķu Ƙorān yaħşılap
 (4/17) İzhār nedër bëlëñler kaçan oşbu herëfler
 Nūndan soñra kilürler uķu Ƙorān yaħşılap
 (4/18) Nūnnı açık eytüñler herëflerden ayırūñlar
 Özüp özüp uķıñlar uķu Ƙorān yaħşılap
 (4/19) مَنْ كَبِيدَ مَنْ هَاجَرَ مَنْ كَبِيدَ
 مَنْ كَبِيدَ مَنْ خَافَ uķu Ƙorān yaħşılap
 (4/20) İķë ütër nūn irür ikë astıda nūn irür
 İķë östëde nūn irür uķu Ƙorān yaħşılap
 (4/21) Uşal nūnnı tenvîn dip حَكِيمٌ le عَلِيمٌ dip
 Añla munı mişāl dip uķu Ƙorān yaħşılap

İdgām Beyânında

- (4/22) İķë herëfnë bër itüp ikësënë börķëtüp
 Şedde ile bël eytüp uķu Ƙorān yaħşılap
 (4/23) Bunı idġām didëler herëfë altı didëler
 يَزْمَلُونَ dır didëler uķu Ƙorān yaħşılap
 (4/24) İdgām ikë kıısımdır bërësë me‘a’l-ğunnedir
 Herëflerë يَنْمُو dır uķu Ƙorān yaħşılap
 (5/25) Ğunne nedër anı bël, borundaġı āvāz bël
 Bunı deħi kirek bël uķu Ƙorān yaħşılap
 (5/26) Misällerë bunlardır: مَنْ يُؤْمِنُ مِنْ مَنْ دَعَرَ
 مِنْ نَارٍ ile مِنْ وَاقٍ dır, uķu Ƙorān yaħşılap
 (5/27) فَيَنْوَانُ بِنِيَانٍ دَعَرَ صِنْوَانٍ ile دُنْيَا
 İdgām itmesën şaķın, uķu Ƙorān yaħşılap
 (5/28) İķençësë ğunnesëz herfiler dip bëlesëz
 Yaħşı zabt idesëz, uķu Ƙorān yaħşılap
 (5/29) Oşbu idġām mişälën yaħşı añlap bëlesën
 مِنْ رَحْمَةٍ مِنْ لَدُنْ uķu Ƙorān yaħşılap

İqlāb Beyânında

- (5/30) İqlāb nedër anı bël, kaçan nūn-ı sākın bël
 بَا’dan evvel kilür ul, uķu Ƙorān yaħşılap
 (5/31) Nūnnı mīme alışdır, irünnë ze‘îf yapışdır
 Borundaġı tavışdır, uķu Ƙorān yaħşılap

- (5/32) لِيُنْبِذَنَّ مِنْ بَعْدِي misāl bēlēñ iy sa‘dī
Ulur saña küp Һamdē, uķu Ҷorān yaħşılap

İhfā Beyānında

- (5/33) Hökēmlerden dürtēnçē, anı yaħşı bēlseñçē
(6/33) Ulur saña künlevçē, uķu Ҷorān yaħşılap
(6/34) Anı bēlēñ ihfā dip, nūnnı yaħşı yeşürdēp
Eytem saña añla dip, uķu Ҷorān yaħşılap
(6/35) Herēflerē sın anıñla, yoķarğıdan ҡalanla
Şanı deħi un bişle, uķu Ҷorān yaħşılap
(6/36) مَنْ قُلَّ مِنْ كَمَلٍ ile مَنْ شَكَرَ
مَنْ صَبَرَ مِنْ جَمَلٍ le uķu Ҷorān yaħşılap
(6/37) Buña başqa misālı Ҷor‘en eçre kürelē
Yaħşı añlap bēlele, uķu Ҷorān yaħşılap
(6/38) Sabāķıñnı bēl yaħşı, imtiħānnı vir yaħşı
Saña ulur küp baħşı, uķu Ҷorān yaħşılap

Sākinli mīm Hökēmlerē Beyānında

- (6/39) Sākin-i mīmde hökēmler, öçdēr anı bēlēñler
Yaħşı añlap totıñlar, uķu Ҷorān yaħşılap
(6/40) Sākin eger ulsa mīm andan soñra kilse mīm
İdgām eydeñ sin ħalīm, uķu Ҷorān yaħşılap
(6/41) مَنْ لَهُمْ مِنْ نَعْمٍ misāl tot, kitābıñnı ҡarap tot
Östāzıñnı oluğ tot, uķu Ҷorān yaħşılap
(6/42) بَا‘dan evvel kilse ul, yeşermekdēr ihfā ul
(7/42) Añlamakla oluğ bul, uķu Ҷorān yaħşılap
(7/43) دُكِّرْتُمْ بَلِّ misālēn yaħşı añla sabāķın
Deħi şaķla kitābın, uķu Ҷorān yaħşılap
(7/44) مِمِّمْ‘den başqalar مِمِّمْ‘den soñra kilseler
Hökmē izħār bēlseler, uķu Ҷorān yaħşılap
(7/45) كَعْبِدِرْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْ هُمْ أَحْسَنُ
كَعْبِدِرْ أَمْ عِنْدَهُمْ كَعْبِي de, uķu Ҷorān yaħşılap
(7/46) كَعْبِي de, وَمَا لَهُمْ فِيهَا
İhfā itme sin bēr de, uķu Ҷorān yaħşılap
(7/47) Sākin mīmneñ aħkāmı, tamām uldı beyānı
Yaħşı bōrkēt sin anı, uķu Ҷorān yaħşılap

Teşdīdlē Mīm ile Nūn Hökēmēnde

- (7/48) Mīm ile nūn ulsalar, teşdīdlē ulsalar
 Qorān içre kilseler, uqu Qorān yaḥşılāp
- (7/49) Lāzım elbet bēl anı, zāhir itme ğunnenē
 Ki borınında tot anı, uqu Qorān yaḥşılāp
- (7/50) مِمَّتْ بِهِ kēbidēr, deḥi نَمَّ kēbidēr
 كَبِيدِيرْ لَنْ أَنْ kēbidēr, uqu Qorān yaḥşılāp

Meddnēñ Herēflerē Beyānında

- (8/51) Herf-i meddnē oç dip bēl, يا, الف, واو dip bēl
 Ki bunlarını sākin bēl, uqu Qorān yaḥşılāp
- (8/52) Ütür soñra واو kilür, الف aldından öst kilür
 يا aldından ast kilür, uqu Qorān yaḥşılāp
- (8/53) Mişāl فَالْ mişālı, deḥi قِيلَ bēl anı
 دُؤْدُ dip başla anı, uqu Qorān yaḥşılāp

Meddnēñ Sebebē ve Medd-i Aşlı Beyānında

- (8/54) Meddge sebep ikēdēr, bēre anıñ hemzedēr
 İkençesē sükündür, uqu Qorān yaḥşılāp
- (8/55) Bundan soñra qardaşlar, meddge küpdēr kısımilar
 Hemmesenē bēlēñler, uqu Qorān yaḥşılāp
- (8/56) Kaçan sebep ulsalar, ya'nī hemze ulsalar
 Deḥi sükün ulsalar, uqu Qorān yaḥşılāp
- (8/57) Oşal meddēr ki aşlı الف dimek qaderlē
 Artıq şuzma aqıllı, uqu Qorān yaḥşılāp
- (8/58) Yene tab'ī bēr ismē bormaq, küterge resmē
 Bērden artıq kirekmiy, uqu Qorān yaḥşılāp

Medd-i Munfaşıl Beyānında

- (9/59) Herf-i medden soñra da sebep hemze kilse de
 Başqa başqa kelime de uqu Qorān yaḥşılāp
- (9/60) مِمَّتْ بِهَا kēbidēr, تَوْبُوْا أَلَى kēbidēr
 آخَافَ لَتَى kēbidēr, uqu Qorān yaḥşılāp
- (9/61) Oşbu meddnē munfaşıl ad virdēler qurrā bēl
 Şuzmaqnı cā'iz bēl, uqu Qorān yaḥşılāp
- (9/62) İmām Hafş qaşında, dürt elifle şuzğanda
 Moḥtar irür bēl anda, uqu Qorān yaḥşılāp
- (9/63) Amā ba'z imāmlar ba'zıları şuzğanlar
 Ba'zıları şuzmaylar, uqu Qorān yaḥşılāp

- (9/64) Şuzğanları törlödër, vecihlerë törlödër
ظُلُّ تَوْسُطُ قَصْرُ'dır, uķu Ƙorān yahşılup
- (9/65) Budır mezhep şuzmasañ, yahşı añlap bikleseñ
Uynap, kölüp tormasañ, uķu Ƙorān yahşılup

Medd-i Muttaşıl Beyānında

- (9/66) Hemze eger ƙavışsa, herf-i meddge totaşsa
Bër kelimedede boluşsa, uķu Ƙorān yahşılup
- (9/67) Muttaşıl dip oşbu medd, ƙurrā virdë bunda medd
Şuzıñ anda herf-i medd, uķu Ƙorān yahşılup
- (10/68) Oşal meddë şuzmaķlık, vācip irür ƙılmaķlık
Anı deħi bëlmeķlek, uķu Ƙorān yahşılup
- (10/69) سُورٌ جِيٌّ مَا دَهِیَ الْبَيْتِ وَالسَّمَاءِ
Këbi irür añla ma, uķu Ƙorān yahşılup

Medd-i Lāzım Beyānında

- (10/70) Meddge sebep sükūnı, ikë dip bël anı
Yahşı zabt it anı, uķu Ƙorān yahşılup
- (10/71) Bërsë anıñ lāzımdır, her vaķtënde şābittër
Vaşlen vaķfen şābittër, uķu Ƙorān yahşılup
- (10/72) İkençesë ‘arızdır, vaķfen gëne şābittër
Amā vaşlen sākıttır, uķu Ƙorān yahşılup
- (10/73) Sükūnı çün bëldëñ sin, imdë meddë añla sin
Ki küñlëñge alğıl sin, uķu Ƙorān yahşılup
- (10/74) Sükūn sebep ulursa, eger lāzım ulursa
Herf-i meddle kilürse, uķu Ƙorān yahşılup
- (10/75) Oşal meddë lāzım bël, şuzmaķnı vācip bël
Dürt elifle şuzabël, uķu Ƙorān yahşılup
- (10/76) مِثَالٌ لَمْ يَمِمْ وَلَا ضَالٌّ
Deħi ألُنْ مِثَالٌ, uķu Ƙorān yahşılup

Medd-i ‘Arız Beyānında

- (11/77) Ƙaçan sükūn ‘arızdır herf-i meddle vāķı’dır
Oşal meddëñ ‘arızdır, uķu Ƙorān yahşılup
- (11/78) مِثَالٌ أْنَا نَسْتَعِينُ دَهِیَ الْعَالَمِينَ
Yene añla دَهِیَ الدِّينِ, uķu Ƙorān yahşılup
- (11/79) Oşbu meddneñ hökmëne, cā’iz bëlëñ meddne
Tül ürte ƙaşrını, uķu Ƙorān yahşılup

- (11/80) Evvel ulan misâlde cā'iz irür bël anda
Dehi revm işmâmda, uğu Qorân yahşılâp
- (11/81) İkençë de vecihler, revā bulmas başqalar
Ya'nī revm işmâmlar, uğu Qorân yahşılâp
- (11/82) Amā مَالِكُ يَوْمَ الدِّينِ cā'iz anda işmâmdın
Başkasıdır bël yaqın, uğu Qorân yahşılâp

Medd-i Lîn Beyânında

- (11/83) İke irür lîn herfë, bërsë anıñ و او herfë
İkençësë باى herfë, uğu Qorân yahşılâp
- (11/84) Sâkin ulur ki bunlar, aldındağı herëfler
Östlë ulur ki anlar, uğu Qorân yahşılâp
- (11/85) 'فَوْتُ dekë و او këbi, 'خَيْرُ' dekë باى këbi
شئى ile مؤت këbi, uğu Qorân yahşılâp
- (11/86) Ger bunlara vaqf itseñ ya'nī barup tuqtasañ
'Ārız këbi şuzasın, uğu Qorân yahşılâp
- (12/87) Hâşil ulur bunda medd, lîn dip ata oşal medd
Beyân uldı cömle medd, uğu Qorân yahşılâp
- (12/88) Bunda hökëm tamāmı, medd-i 'arız aḥkāmı
Qaytup qara sin anı, uğu Qorân yahşılâp
- (12/89) Taḇī'i ki başqa medd, bişev uldı cömle medd
Far'i bëlgiñ barça medd, uğu Qorân yahşılâp

Hâtime

- (12/90) Bu 'acizden bër eşer qalgay idë ḥayr eşer
Qılma yā Rab žayr ü şerr, uğu Qorân yahşılâp
- (12/91) Şıbyān öçün aḥkāmı, lāzım ba'z aḥkāmı
Yazdım añla tamāmı, uğu Qorân yahşılâp
- (12/92) Maḥz-ı Ḥaḥkıñ 'avniyle, izhār-ı ḥaḥ qaşdıyla
Oşbu niyyet ḥayrıyla, uğu Qorân yahşılâp
- (12/93) Ul Allāh'dan ömëdëm virgey baña moradım
Resül ulğay şefi'ëm, uğu Qorân yahşılâp
- (12/94) İmān ulğay yuldaşım, ata, ana, qardaşım
Ulğay cennet yirdeşëm, uğu Qorân yahşılâp
- (12/95) Hem meşāyih kirāmım, barça ostaz fiḥāmım
Oşbu fende imāmım, uğu Qorân yahşılâp
- (12/96) Yeneyse cömle mü'minler, barça ḥāş u 'āmiler
Alğay fāide hemmeler, uğu Qorân yahşılâp

Sonuç

Manzum tecvitlerin Kazan Tatar Türkçesindeki güzel örneklerinden olan *Fethü'l-Tecvîd*, ünlü Tatar aydını ve din adamı olan Alimcan El-Barudî'nin kardeşi Salihcan El-Barudî tarafından yazılmıştır. Üzerine çalışmış olduğumuz nüsha, 1895'te Kazan'da basılmış olup toplamda 96 beyitten müteşekkildir. Barudî, eserini açık ve anlaşılır bir üslupla yazmış ve eseri yazma nedenini çocuklara bazı tecvit kurallarını öğretmek olarak göstermiştir.

Eserin dil özelliklerine bakıldığı zaman kelime başı *b*->*v*- değişimi, ek başı *g*- seslerinin düşmesi ve kelime başı *b*- sesinin düşmesi gibi birtakım Oğuzca özellikler göze çarpmaktadır. Aynı zamanda klasik Çağatay imlasının esere tatbik edildiği örnekler de birçok yerde rastlamak mümkündür. Günümüz Kazan Tatar Türkçesinin karakteristik özelliklerinden olan ikinci ve sonraki hecelerde ünlü düzleşmelerine aykırı kullanımlar da eserde yer yer karşımıza çıkmaktadır: *boluşsa* (<bolaş-) “karışsa” (9/66), *irün* “dudak” 5/31, *oluğ* “ulu, yüce” (6/41), *öçün* “için” (12/91), *yeşürdép* “gizleyip” (6/34). Bazı sözcüklerin ise hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılmıştır: *borundağı* “öndeki” (5/25) ~ *borınında* “önünde” (7/49); *uku* “oku” (2/1), *ukusa* “okusa” (3/9), *ukuğan* “okuyan” (3/12) ~ *ukığanı* “okuyanı” (3/9). Bu yuvarlaklaşmaları çeşitli eklerde görmek de mümkündür.

Çağdaş Tatar Türkçesinde, öğrenilen geçmiş zaman 3. çokluk şahıs çekiminde şahıs eklerinin ilk ünsüzünde benzeşme olur. Bu ses olayı, *-lAr* çokluk ekinin *m*, *n* ve *ñ* ünsüzlerinden sonra gelerek *-nAr* şekline dönüşmesi olarak da karşımıza çıkar fakat metinde bu kurala aykırı birçok örnek bulunmaktadır. Dolayısıyla metnin sadece ünlü özellikleri açısından değil ünsüz benzeşmeleri bakımından da günümüz Kazan Tatar Türkçesinden farklı özellikler barındırdığını söylemek mümkündür. Bütün bunlar, eserin yazıldığı dönemde klasik Çağatay imlası ve Oğuz Türkçesi etkilerinin dönem eserlerine yansımalarından kaynaklanmaktadır.

Eser, manzum bir tecvit örneği olması bakımından hem Kazan Tatar edebiyatı için önem arz etmekte hem de çoklu kullanımlarla tarihi Kazan Tatar Türkçesinin örneklerini barındırmaktadır.

Dizin-Sözlük

aḥkām: Hükümler.	b. 12/89, 12/95, 12/96
a. +ı 7/47, 12/88, 12/91 (2)	ba‘z/ ba‘zı: Bazı, kimi.
āl: Aile, sülale.	b. 9/63, 12/91
ā. u ve eṣḥāb 2/3	b. +ları 9/63 (2)
ald: Ön, önce.	ber-devām: Sürekli, daima.
a. +ından 8/52 (2)	b. 2/2
aldındağı: Önündeki, önünde	beyān: Beyan, açıklama, izahat.
yer alan.	b. +ı 7/47
a. 11/84	b. ul- 12/87
alışdır-: Bir şeyin yanına başka bir	bēl-: Bilmek.
şey almak.	b. 4/22, 5/25 (3), 5/30 (2), 6/36,
a. 5/31	6/38, 7/49, 8/51 (3), 8/53, 9/61
anda: Orada, o yerde.	(2), 9/62, 10/70, 10/75, 11/80,
a. 9/62, 9/67, 11/80, 11/82	11/82
anı: Onu, o şeyi.	b. -dēñ 10/73
a. 2/7 (2), 3/13, 5/25, 5/30, 5/33,	b. -elē 6/37
6/34, 6/39, 7/47, 7/49, 8/53 (2),	b. -esēñ 5/29
10/68, 10/70 (2)	b. -esēz 5/28
artık: Çok, fazla, çokça.	b. -ēñ 5/32
a. 8/57	b. -ēñler 3/13
ast: Alt.	b. -gil 12/89
a. 8/52	b. -meklāk 10/68
a. +ıda 4/20	b. -seler 7/44
‘avn: Yardım, destek.	b. -sençē 5/33
‘a. +iyle 12/92	b. -üp 3/13
ba‘d: Sonra, daha sonrasında.	bēr: Bir rakamı.
b. 2/4	b. 2/6, 4/22, 8/58, 9/66, 12/90
baḥş: Bağış, ihsan.	b. +den 8/58
b. +ı 6/38	b. +ē 3/14, 8/54
bāl: Kalp, gönül, yürek.	b. +ēsē 4/24
b. +a 2/4	bērlen: İle, birlikte.
bala: Evlat, çocuk, bala.	b. 3/12
b. 2/4	bērkēt-: Başarmaya niyet etmek.
bar-: Varmak, ulaşmak, yetişmek.	b. -mek 2/7
b. -up 11/86	bērsē: Birisi, biri.
barça: Bütün, tüm.	b. 10/71, 11/83

bik: Çok, fazla, pek.

b. 2/6, 2/7

bikle-: Kapatmak, kilitlemek.

b. -señ 9/65

bişev: Beş tane, beş adet.

b. 12/89

bol-: Bulmak.

b. -ur 3/11

boluş-: Karışmak.

b. -sa 9/66

bor-: Burmak, kıvrırmak.

b. -mak 8/58

borın: Ön.

b. +ıñda 7/49

börk-: Büzüştürmek, ağzını büzmek.

b. -üp 3/15

bul-: Olmak.

b. 7/42

b. -mas 11/81

cā'iz: Caiz, uygun, münasip.

c. 9/61, 11/79, 11/80, 11/82

cömlle: Bütün, cümle, tüm.

c. 12/87, 12/89, 12/96

çün: Çünkü.

ç. 10/73

dehi: Dahi, bile, de/da; ve.

d. 2/3, 2/7, 3/8, 5/25, 5/27, 6/35, 7/43, 7/50, 8/53, 8/56, 10/68, 10/69, 10/76, 11/78, 11/80

dip: Diye, olarak.

d. 4/21 (3), 5/28, 6/34 (2), 8/51 (2), 8/53, 9/67, 10/70, 12/87

dürt: Dört rakamı.

d. 9/62, 10/75

d. +dër 3/13

dürtëñçë: Dördüncü.

d. 3/15, 5/33

eşhâb: Eş, dost.

e. +a 2/3

eyët-: Demek, söylemek.

e. -üñler 4/18

e. -üp 4/22

e. -em 6/34

ëçre: İçre, içinde.

ë. 6/37

fâide: Fayda, yarar.

f. 12/96

fihâm: Kuvvetli, nüfuz ve itibar sahibi kimseler, ileri gelenler.

f. +ım 12/95

Forqân: Kur'an-ı Kerim.

F. +da 2/5

ger: Eğer, şayet.

g. 11/86

hamd: Hamt, şükür.

h. +ë 5/32

hâsil: Peyda olan, ortaya çıkan.

h. ul- 2/6

hâşş u 'âm: Herkes.

h. 2/2

hemme: Hepsi, tüm, bütün.

h. 2/3, 2/5

h. +ler 12/96

h. +sënë 8/55

hemze: Ses tellerinin birbirine yapışmasıyla havanın akışını birdenbire engellemesi sonucu oluşan ve bir kesinti izlenimi veren ünsüz.

h. 3/16, 8/56, 8/56, 9/59, 9/66

h. +dër 8/54

herëf: Harf.

h. +ë 3/16, 4/23

h. +ler 4/17

h. +lerden 4/18

- h. +lerë 4/24, 6/23
 h. +lernë 3/10
 h. +në 4/22
 idgām: Tecvitte, önce gelen sakin harf ile sonra gelen harekeli iki harfin birbirine katılarak şeddeli okunmasıdır.
 i. 4/23, 5/29
 i. +dır 3/14
 ihfā: Tecvitte, sakin nun veya tenvini şeddesiz ve genizden okumadır.
 i. 6/34
 i. +nı 3/15
 ikë: İki rakamı.
 i. 4/20, 4/24, 10/70
 i. +dër 8/54
 i. +sënë 4/22
 iklāb: Tecvitte, bâ (↵) harfinin önündeki sakin nun veya tenvinin mime dönüşmesi demektir.
 i. +dır 3/14
 imdë: Şimdi, şu an.
 i. 10/73
 ir: Er, erkek.
 i. 3/8
 irün: Dudak.
 i. +në 5/31
 işmām: Tecvitte, harfin sesini genizden hissettirme.
 i. +da 11/80
 i. +dın 11/82
 i. +lar 11/81
 izhār: Tecvitte, iki harfin arasını açma anlamına gelir ki buna göre her iki harf açık bir şekilde, ara vermeden okunmalıdır.
 i. +dır 3/14
 i. +nı 3/15
 izhār-ı haq: Hakkın ortaya çıkması.
 i. 12/92
 kaçan: Ara sıra, bazen.
 k. 4/17, 5/30, 8/56, 11/77,
 kaderlë: Kadar.
 k. 8/57
 kara-: Bakmak.
 k. 12/88
 k. -p 6/41
 karav: Bakma, bakış.
 k. 2/6
 kardaş: Kardeş.
 k. +ım 12/94
 k. +lar 8/55
 kaşr: Kısa kesme, kısaltma.
 k. +ını 11/79
 kaşı: Önü, bir şeyin ön tarafı, huzuru.
 k. +nda 9/62
 kavış-: Kavuşmak, birleşmek, bir araya gelmek.
 k. -sa 9/66
 kayt-: Dönmek.
 k. -up 12/88
 këbi: Gibi, benzer.
 k. 3/12, 7/46 (2)
 k. +dër 4/19 (3), 7/45 (3), 7/46 (2),
 7/50 (3), 9/60 (3)
 kil-: Gelmek.
 k. -se 6/40
 k. -ür 5/30
 k. -ürler 4/17
 k. -ürse 10/74
 kirām: Soyu temizler, ulular, şeref-liler.
 k. +ım 12/95

kirek: Gerek, lazım.

k. 5/25

kırrā: Hafızlar.

ķ. 9/61, 9/67

köçek: Küçük, ufak.

k. 3/8

künlevçē: Rızı olan, rıza gösteren, onaylayan, tasdik eden.

k. 6/33

küp: Çok, fazla, pek.

k. 2/6, 5/32, 6/38

k. +dēr 8/55

kür-: Görmek.

k. -elē 6/37

ma: Bir tür kuvvetlendirme edatı.

m. 10/69

me‘a’l-ğunne/ğunne: Tecvitte, genizden çıkarılan açık ve nağmeli ses.

m. +dēr 4/24

medd: Arapçada hemze ile elifin birleşmesi.

m. +dēr 8/57

m. +ē 10/75

m. +ge 8/54, 8/55

m. +nē 8/51

medd-i ‘ārız: Tecvitte, medd harfinden sonra geçici sükûn gelmesi durumudur.

m. 12/88

medd-i lâzım: Tecvitte, muhakkak uzatılması gereken medd demektir.

m. 10/70

medd-i lîn: Tecvitte; kolayca uzatılan, dile ağır gelmeden yumuşak çıkan medd demektir.

m. 11/83

medd-i munfaşıl: Tecvitte; medd harfinin bir kelimenin sonunda, hemzenin diğer kelimenin başında olması durumudur.

m. 9/59

medd-i muttaşıl: Tecvitte, medd harfi ile

meddin sebebi olan hemzenin bir kelimedede yan yana bulunmasıdır.

m. 9/66

meşâyih: Şeyhler.

m. 12/95

mezhep: Tutulan yol, yöntem, usul.

m. 9/65

mişāl: Misal, örnek.

m. 4/21, 5/32, 6/36, 6/41, 11/78

m. +de 11/80

m. +ēn 7/43

m. +ı 6/37, 8/53, 10/76 (3)

m. +lerē 5/26

mohtar: Seçilmiş, seçkin.

m. irür 9/62

nāzil: İnen, inmiş olan.

n. 2/2

oluğ: Ulu, yüce.

o. 3/8, 6/41, 7/42

ostaz: Usta, hoca.

o. 12/95

oşbu: İşte bu, işbu.

o. 4/17, 5/29, 9/61, 9/67

öç: Üç rakamı.

ö. 8/51

ö. +dēr 6/39

öst: Üst.

ö. +ēde 4/20

östāz: Üstat, hoca, öğretmen.

ö. +ıñnı 6/41

- öz-: Kesmek, koparmak, ayırmak.
 ö. -üp 4/18
- revm: Kelimede sükûndan ayırt edilemeyecek derecede gizli ve belirsiz olan hareke.
 r. 11/80, 11/81
- sabâk: Ders.
 s. +ıñnı 6/38
- sa'dî: Saadetli, uğurlu.
 s. 5/32
- şaḥîḥ: Gerçek, doğru, hakiki.
 ş. irür 3/11
- sâkinli nûn: Tecvitte, harekesi olmayan nun harfî.
 s. 3/13
- şan: Sayı, miktar.
 ş. +ı 6/35
- şıbyân: Çocuk.
 ş. 12/91
- sın-: Kırmak, sınımak.
 s. 6/35
- sin: Sen zamiri.
 s. 6/40, 7/46, 10/73, 12/88
- şoñra: Sonra, sonradan.
 ş. 6/40, 7/44, 8/52, 8/55
- şuz-: Çekmek, uzatmak.
 s. -ıñ 6/39
 s. -ma 8/57
 s. -maḡnı 9/61
 s. -maḡlık 10/68
 s. -maylar 9/63
- sükûn: Tecvitte, bir harfin harekesiz olması.
 s. 10/74, 11/77
 s. +dır 8/54
 s. +ı 10/70, 10/73
- şedde: Arap yazısında, iki kez okunması gereken ünsüzün üstüne konulan işaret.
 ş. 4/22
- şefî': Şefaathçi, şefaath eden.
 ş. +ëm 12/93
- şerr: Şer, kötülük.
 ş. 12/90
- taviş: Ses.
 t. +dır 5/31
- teḥiyyet fihâ selâm: Temenni(miz) selamdır, Resul'e selam, temenni(miz)dir.
 t. 3/11
- tenâvül: Alıp yeme, alınıp yenilme.
 t. 2/4
- tenvîn: Tecvitte; iki ötre, üstün veya esre demektir.
 t. 4/21
- tıñla-: Dinlemek, kulak vermek.
 t. -sa 3/9
- totaş-: Bağlanmak, birleşmek, muttasıl hâle gelmek.
 t. -sa 9/66
- törlë: Türlü, çeşitli.
 t. +dër 9/64 (2)
- tuḡrılap: Doğru şekilde, düzgünce.
 t. 3/10
- tuḡta-: Durmak.
 t. -sañ 11/86
- tül: Uzunluk, uzatma durumu.
 t. 11/79
- uḡı-/uḡu-: Okumak.
 u. 2/1
 u. -ḡan 3/12
 u. -ḡannı 3/9
 u. -sa 3/9

- ul: O, işaret veya kişi zamiri.
u. 2/1, 2/2, 3/12, 12/93
- ul-: Olmak.
u. -an 11/80
u. -ana 2/3
u. -ğay 12/94 (2)
u. -salar 8/56
u. -ur 2/5
- uşal: Bu, işaret sıfatı.
u. 4/21
- ürt-: Örtmek, üstünü kapatmak.
ü. -e 11/79
- ütër: Ötre.
ü. 4/20
- ütür: **bk.** ütër
ü. 8/52
- vākı': Geçen, geçmiş olan.
v. +dır 11/77
- vaḳf it-: Durup beklemek, durmak.
v. -señ 11/86
- vaḳfen şābit: Tecvitte, durulunca sabit olan demektir.
v. +tër 10/71
- vaşlen sākıt: Tecvitte, geçilince ortadan kalkan demektir.
v. +tır 10/72
- vecih: Uygun, münasip.
v. +ler 11/81
v. +lerë 9/64
- vir-: Vermek.
v. 6/38
v. -dë 2/1
v. -dëler 9/61
v. -gey 12/93
- yaḳîn: Açıkça, iyi şekilde, iyice.
y. 11/82
- ya'nî: Yani, demek oluyor ki.
y. 8/56, 11/81, 11/86
- yene: Yine, ayrıca; ve.
y. 2/3, 2/7, 8/58, 11/78
- yeneyse: **bk.** yine
y. 12/96
- yeşürt-: Gizletmek, gizlenmesini sağlamak.
y. -(d)ëp 6/34
- yirdeş: Aynı yerde olanlar, aynı mekânı paylaşanlar; komşu.
y. +ëm 12/94
- yoḳarḡı: Yukarıdaki, yukarıda bulunan.
y. +dan 6/35
- yuldaş: Yoldaş, dost, arkadaş.
y. +ım 12/94
- zāhir: Açık, belli.
z. it- 7/49
- zayr: Yanlış, hata.
z. 12/90
- zū'l-celāl: Azamet sahibi, ulu (Allah).
z. 2/1

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

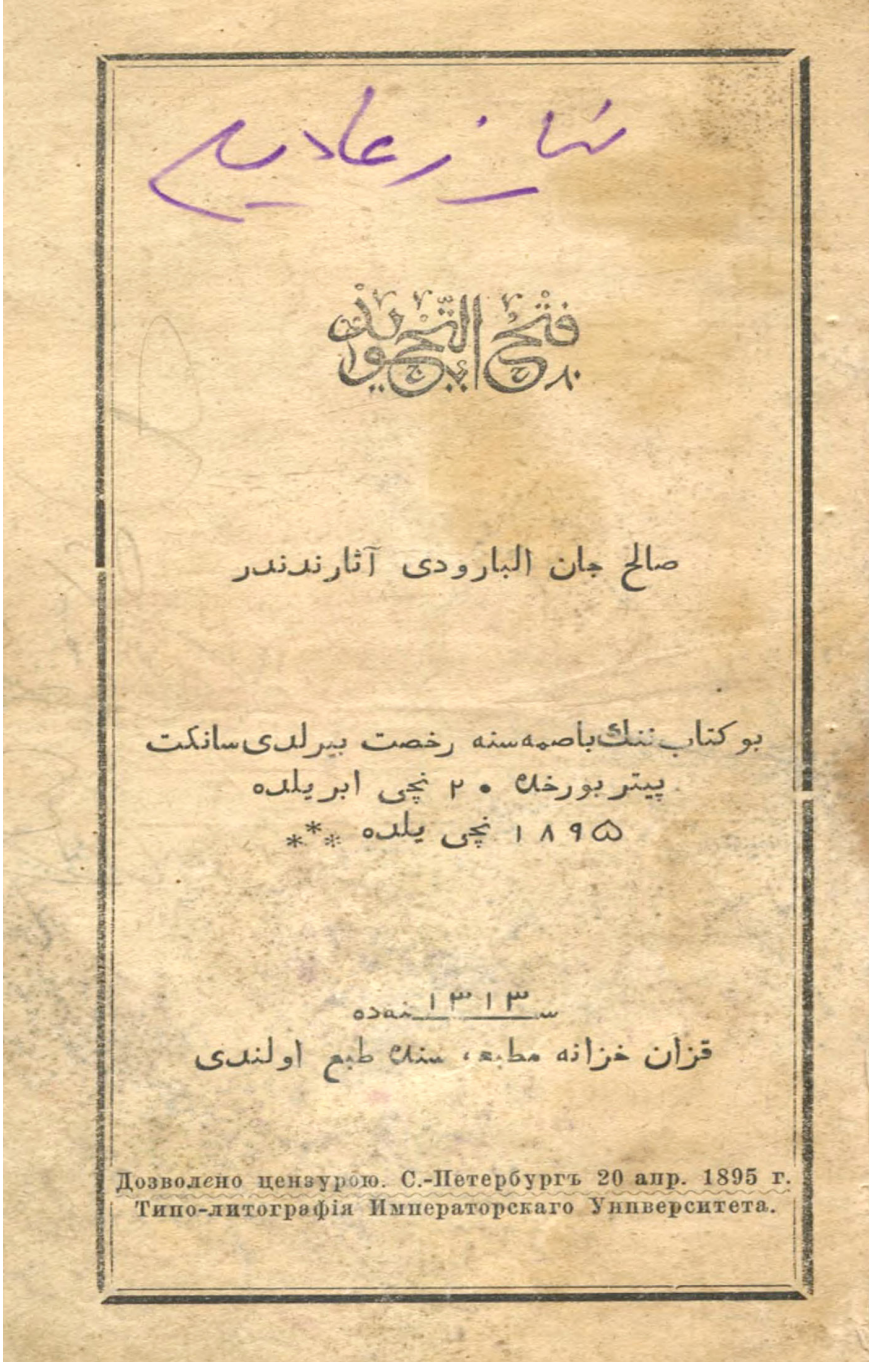
- Akkaya, M. (2020). *Türk edebiyatında manzum tecvit metinleri* (Tez No. 648434) [Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Alkaya, E. (2014). *Mişer Tatar Türkçesi*. Kesit.
- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. Kesit.
- Biray, N.; Ayan, E. ve Kurmangalıyeva Ercilasun, G. (2018). *Çağdaş Kazak Türkçesi (ses-şekil- cümle bilgisi-metinler)*. Bilge Kültür-Sanat.
- Çernovskaya, V. V. (2019). Salihcan Barudi i Mahmud Yusupov (maloizvestnaya istoriya otnoşeniy učitel'ya i učenika). *İstoričeskaya Etimologiya*, 4(2), 312-319.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca el kitabı* (Günay Karaağaç, Çev.). Kesit.
- Exmetyanov, R. G. (2015). *Tatar tëlänëñ etimologiyalıq süzlëğë: ikë tomda. I. tom (A-L)*. Megarif-Vakit.
- Güler, M. (2017). Şeyh Sinân Efendi'nin manzum tecvid tercümesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 145-171. <https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1880>
- Maxmutova, L. T. (Red.) (1969). *Tatar tëlänëñ dialektologik süzlëğë*. Tataristan Kitap.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Özmen, A. (2019). Türk edebiyatında manzum tecvidlerden Risâle-i Tecvid. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(4), 1988-2005.
- Şahin, E. (1999). Osmanlıların Kazan Tatar Türklerinin kültürü ve diline etkileri. *Osmanlı*, 9, 353-360.
- Türkçe sözlük* (2011). Türk Dil Kurumu.
- Timërhanov, A. E. (Bşk.) (2015). *Tatar tëlänëñ añlatmalı süzlëğë (I. tom)*. Tataristan Rëspublikası Fenner Akademiyesë.

- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. Kesit.
- Yavi, F. (2021). Necip Dumavî'nin "Mö'allim" elifbasındaki Kazan Tatar Türkçesine ait atasözleri ve bilmeceleler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 21(1), 179-210. <https://doi.org/10.32449/egetdid.883348>
- Yıldız, E. (2022). Resâ'nın Tuhfetü'l-Ebrâr adlı manzum tecvidi. *International Journal of Filologia*, 7, 130-151. <https://doi.org/10.51540/ijof.1085410>
- Yılmaz, O. (2019). Tecvîd eğitim-öğretiminde manzûm eser yazma geleneğine bir örnek: Şeyhî'nin Nazmu'l-Ehemm'i (tenkitli metin). *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 5(2), 1051-1116.
- Zekiyev, M. Z. ve Hisamova, F. M. (Red.) (2015). *Tatar grammatikası: öç tomda-I. tom*. TEHSİ.

Kısaltmalar

TS: Türkçe Sözlük

Tıpkıbasım Örnekleri

﴿ ۲ ﴾

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

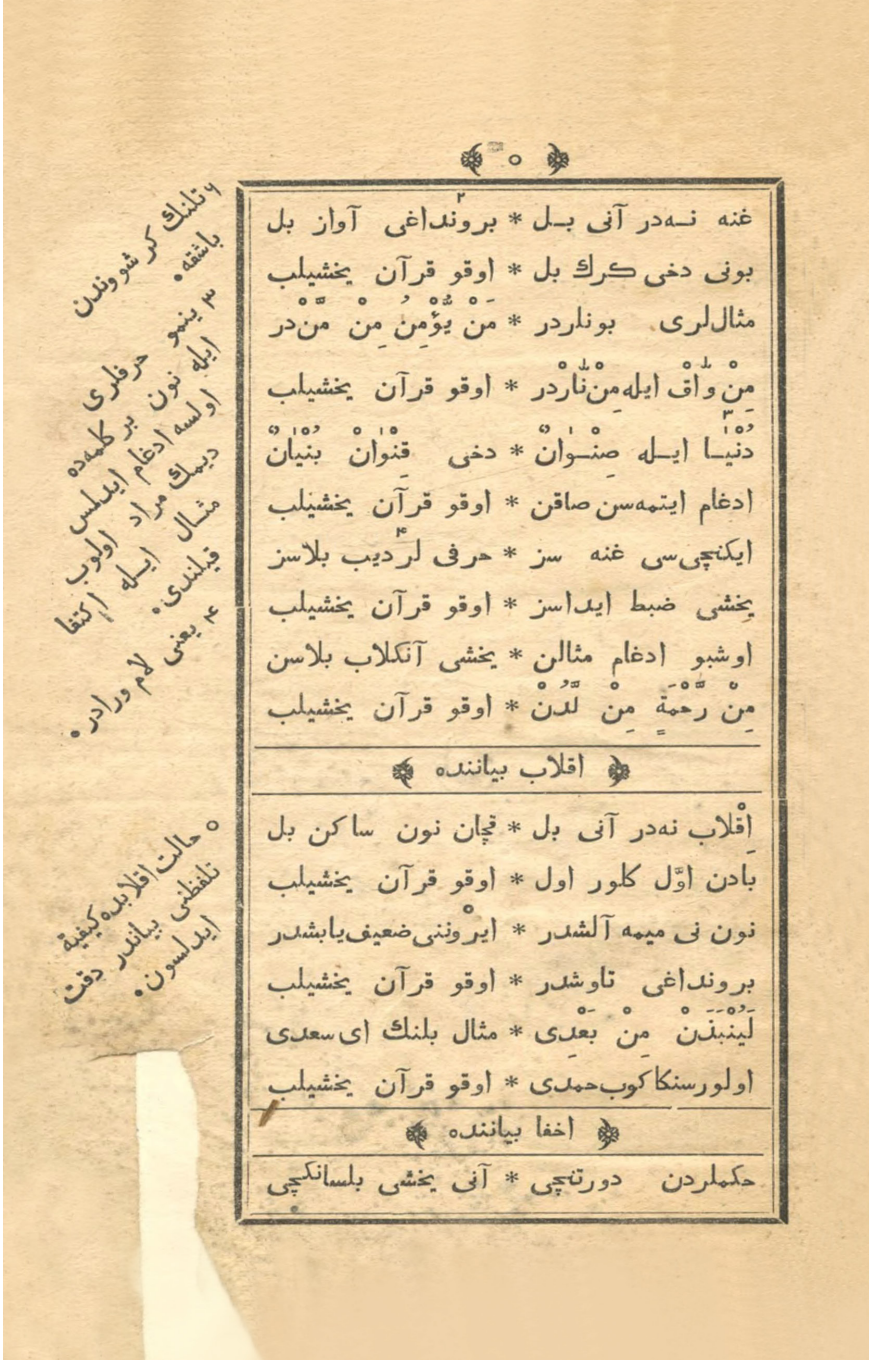
أول الله ذوالجلال * ويردى انسانه كمال
 ثابت آنكا هر كمال * اوقو قرآن يخشيلب
 أول رسول خاص وعام * صلوة ايله هم سلام
 نازل آنكا بر دوام * اوقو قرآن يخشيلب
 همه آل واصحابه * دخى تابع اولانه
 ينه جمله سوه نه * اوقو قرآن يخشيلب

﴿ قرأت ننگ كرك لكنى بلدرر ﴾

اما بعد اى بالآ * تناول ايت بوباله
 لذت كرسون هر باله * اوقو قرآن يخشيلب
 بودر لذت قرآنده * همه معنى فرقانده
 اخلاص ايله اوقغانده * اوقو قرآن يخشيلب
 حاصل اولور كوب ثواب * بر حرفكا اون ثواب
 هم قاراوده بيك ثواب * اوقو قرآن يخشيلب
 قرأتنى بيك بلمك * ينه آنى ياد ايتمك
 دخى آنى بر كتمك * اوقو قرآن يخشيلب

لازم

۲ اولكى بالا صبى
 ايكنجسى معروف
 سئلغه اوچونجسى
 عرب اولوب قلب
 وكونكلغه ديمك
 اولور معنى بيت
 ظاهر در

۷

آنکلامقله الوغ بول * اوقو قرآن یخشیلب
 ذُکْرْتُمْ بَلْ مِثَالِن * یخشی آنکله سباقنک
 دخی صافله کتابنک * اوقو قرآن یخشیلب
 بامیم دن باشقه لر * میمدن سنکره کلسه لر
 حکمی اظهار بلسه لر * اوقو قرآن یخشیلب
 هَمْ أَحْسَنُ کَبی در * اَمْ لَمْ تُنذِرْ کَبی در
 اَمْ عِنْدَهُمْ کَبی در * اوقو قرآن یخشیلب
 لَكُمْ فِيهَا کَبی ده * لَهُمْ وَمَا کَبی ده
 اخفا ایتمه سن برده * اوقو قرآن یخشیلب
 ساکن میمننک احکامی * تمام اولدی بیانی
 یخشی برکت سن آنی * اوقو قرآن یخشیلب

تشدیدی میم ایله نون حکمنده

میم ایله نون اولسه لار * تشدیلی کر اولسه لر
 قرآن اچره کلسه لار * اوقو قرآن یخشیلب
 لازم البت بل آنی * ظاهر ایتمک غهنی
 که بورننکده توت آنی * اوقو قرآن یخشیلب
 هَمْتْ بَه کَبی در * دخی ثَمَّ کَبی در
 اِنَّ اَنْ کَبی در * اوقو قرآن یخشیلب

۲ میم ایله فافجر جده
 قریب واد ایله متخل
 اولدغینلن اخفا
 توهمنی
 ایدلکاندر .
 دفع

❖ ۱۲ ❖

حاصل اولور بونده مد * لین دیب آنه اوشال مد
بیان اولدی جمله مد * اوقو قرآن یخشیلب
بونده حکم تمامی * مد عارض احکامی
قایتوب قاراسن آنی * اوقو قرآن یخشیلب
طبیعی کا بشقه مد * بشاو اولدی جمله مد
فرعی بلکل بارچه مد * اوقو قرآن یخشیلب

❖ خانمه ❖

بو عاجزدن بر اثر * قالغای ایدی خیر اثر
قیلمه یارب ضیر و شر * اوقو قرآن یخشیلب
صبیان اوچون احکامی * لازم بعض احکامی
یازدم آنکله تمامی * اوقو قرآن یخشیلب
محض حقتک عونیله * اظهار حق قصدیله
اوشو نیت خیریله * اوقو قرآن یخشیلب
اول الله دن امیدم * ویرکای بنکا مرادم
رسول اولغای شفیعم * اوقو قرآن یخشیلب
ایمان اولغای بولداشم * آنا آنا قرداشم
اولغای جننت یرداشم * اوقو قرآن یخشیلب
هم مشایخ کرامم * بارچه استاذ فحامم
اوشبو فنده امامم * اوقو قرآن یخشیلب
ینیه جمله مؤمنلر * بارچه خابن و عامیلر
آلغای فایده همه لر * اوقو قرآن یخشیلب
سبحان ربک رب العزة عما یصفون و سلام علی المرسلین
والحمد لله رب العالمین و السلام علی من اتبع الهدی

Extended Summary

Tajweed is the name of the science that enables the correct reading of the Quran and has an important place among Islamic sciences. Learning tajweed, which has many rules, is not as easy as it seems. There are many examples of verse tajweed in our literary history in order to make tajweed more memorable, more attractive and appealing, especially for children.

Fethü'l-Tecvîd, an example of verse tajweed written by Salih Can Barudî, one of the Kazan Tatar ulama, was published in Kazan in 1895 and consists of 12 pages. *Fethü'l-Tecvîd*, registered with number 171 in the manuscripts department of the Cengiz Aytmatov Language and Literature Institute of the Kirghiz National Academy of Sciences, Department of Humanities and Economic Sciences, is written in couplet verse and has 96 couplets in total. Salihcan El-Barudi could not apply the aruz very successfully in this work, which was written in the pattern of aruz: *fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün*.

When we look at the linguistic features of *Fethü'l-Tecvîd*, it is seen that both orthography of classical Chagatai Turkish and Kazan Tatar Turkish features are used together. In addition, although the work was written in Kazan Tatar Turkish, it also contains some features of Oghuz Turkish. The first of these is the initial *b->v-* change. Examples of this change have been identified in several places in the text: *vir* “give” (6/38), *virde* “he/she gave” (2/1), *virdele* “they gave” (9/61).

The rule of dropping the suffix *g-* sounds, which is another feature of Oghuz Turkish, is seen in the dative case suffix in several places in the text: *ādeme* “to human” (3/8), *bunlara* “to these” (11/86), *insāna* “to human” (2/1), *keme?* “to who?” (3/8), *hatuna* “to woman” (3/8), *sevene* “to the lover” (2/3).

An example of this change is seen in the participle suffix *-gAn*. This suffix is mentioned as *-An* in two places in the text: *ķalanla* “with the remaining” (6/35), *ulan* “happened” (11/80).

Different uses from contemporary Kazan Tatar Turkish have also been identified in the work. Uses contrary to vowel flattening in the second and subsequent syllables, which are characteristic of today’s Kazan Tatar Turkish, are occasionally encountered in the work: *boluş-* (<bolaş-) “mixing” (9/66), *irün* “lips” 5/31, *oluğ* “great, sublime” (6/41), *öçün* “for” (12/91), *yeşürt-* “hiding” (6/34). For some words, both flat vowel and round vowel forms were used: *borundağı* “front” (5/25) ~ *borınında* “in front” (7/49); *uķu* “read” (2/1), *uķusa* “if he/she read” (3/9), *uķuğan* “reader” (3/12) ~ *uķığan* “reader” (3/9). It is also possible to see these roundings in various suffixes.

In the book, after words with third person singular possessive suffixes, *+nı/+nē* suffixes are also used, in addition to the *+n* accusative case suffix used in today’s Tatar: *hemmesēnē* “all of it” (8/55), *hōkmēnē* “the his/her judgment” (11/79), *niyetēnē* “the his/her intention” (3/10).

Although the suffix *+DAn* is used for the ablative case throughout the text, the *+DIn* suffix used in Chagatai Turkish was detected in one example: *iřmāmdın* “from iřmam” (11/82).

In Tatar Turkish, the suffix -mly is used for the negative conjugation of the present tense. In an example in the book, the form of the suffix -mAy is seen: *şuzmaylar* “they don’t extend it” (9/63).

In Tatar Turkish, the present tense suffix is -r; -ar/-er suffixes are used. In the book, the rounded forms -ur/-ür are mostly used as present tense suffixes: *bulur* “it happens” (3/11); *kilür* “it comes” (5/30), *kilürler* “they come” (4/17), *kilürse* “if it comes” (10/74); *şahîh irür* “is real” (3/11), *lâzım irür* “it is necessary” (2/8).

In today’s Tatar Turkish, the -lyk suffix is used for the imperative first person plural form. In the book, it was determined that the -All suffix used in Chagatai Turkish was used in the first person plural imperative inflection instead of this suffix: *bëlele* (6/37) “let us know”, *kürelë* “let us see” (6/37).

In Kazan Tatar Turkish, the -p gerund suffix has only one form in which the auxiliary vowel is straight. The suffix does not have a rounded vowel shape. In the book, this suffix is used mostly with the rounded vowel form.

The work is important for Kazan Tatar literature as it is an example of verse tajweed and it contains beautiful examples of historical Kazan Tatar Turkish with multiple uses.

Araştırma Makalesi / Research Paper

Gün Olur Asra Bedel ve Ölüm Hükümü Romanlarında Mankurtlaşma Kavramı Üzerine Bir İnceleme

Akmaral SHEISHENBEKOVA*

Öz

Türk dünyası edebiyatının önde gelen yazarlarından Cengiz Aytmatov ve Elçin Efendiyev'in hayatını ve edebî kişiliğini araştırırken birçok ortak yön tespit ettik. Hem Aytmatov'un hem de Elçin'in çok dilli yazar ve bir siyasetçi olarak yetişmelerinde aileleri, özellikle babaları büyük rol oynamıştır. Babaları Törökül Aytmatov ile İlyas Efendiyev, Kırgız ve Azerbaycan Türklerinin tarihinde büyük önem taşıyan aydınlardandır. Ancak her iki yazarın da babalarının şöhretine sığınarak yükseldiklerini söyleyemeyiz. Cengiz Aytmatov, Elçin'in ve Anar'ın babalarından etkilenip etkilenmedikleri hakkında fikrini şu şekilde belirtmiştir: "Hem Elçin'in hem de Anar'ın edebî kişiliğinin oluşumunda Azerbaycan'ın manevi ortamının yanı sıra 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının klasik yazarları ve babaları Resul Rıza ve İlyas Efendiyev'in rolü büyüktür." Cengiz Aytmatov ile Elçin Efendiyev aynı dönemde yaşadıkları için aynı siyasi baskıların ve toplumsal değişikliklerin şahidi olmuşlardır. Bu sebeple kaleme aldıkları eserlerinde işlenen konularda pek çok ortaklık söz konusudur. İki yazarın da kitapları Türkiye Türkçesi, Fransızca, İngilizce, Almanca gibi dünya dillerine aktarılmıştır ve çeşitli ödüllere layık görülmüştür. Yazarların bazı eserleri filme uyarlanmıştır. Günümüzde her iki yazar, Türk dünyasında en çok okunan yazarların liste başında yer almaktadır. Bu makalede karşılaştırmalı edebiyat kuralları dâhilinde Cengiz Aytmatov'un *Gün Olur Asra Bedel* ve Elçin Efendiyev'in *Ölüm Hükümü* romanlarında geçen mankurtlaşma kavramı incelenmeye ve mankurtlaşmanın Türk dünyasındaki

Geliş Tarihi/Date Applied: 09.03.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 15.05.2024

Makalenin Künyesi: Sheishenbekova, A. (2024), "Gün Olur Asra Bedel" ve "Ölüm Hükümü" romanlarında mankurtlaşma kavramı üzerine bir inceleme. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 58, 189-212.
<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.244>

*Doktora öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, akmaralseysenbekova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6962-1057>

iz düşümleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı, mankurtlaşma kavramının Türk dünyası edebiyatında nasıl ele alındığı hakkında söz konusu romanlar üzerinden tespitlerde bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: karşılaştırmalı edebiyat, Cengiz Aytmatov, Elçin Efendiyev, mankurtlaşma kavramı, Gün Olur Asra Bedel, Ölüm Hükümü

A Study on the Concept of Mankurtization in the Novels “Gün Olur Asra Bedel” and “Ölüm Hükümü”

Abstract

While researching the lives and literary personalities of Chingiz Aitmatov and Elchin Efendiev, two of the leading writers of Turkish world literature, we identified many common aspects. Their families, especially their fathers, played a major role in raising both Aitmatov and Elchin as multilingual writers and politicians. Their fathers, Torokul Aitmatov and Ilyas Efendiev, are intellectuals of great importance in the history of Kyrgyz and Azerbaijani Turks. However, we cannot say that both writers rose by relying on their father's fame. Chingiz Aitmatov expressed his opinion about whether Elchin and Anar were influenced by their fathers as follows: “In the formation of the literary personalities of both Elçin and Anar, the spiritual environment of Azerbaijan, as well as their fathers Resul Rıza and İlyas Efendiyev, who were the classic writers of 20th century Azerbaijani literature, played a major role.” Since Chingiz Aitmatov and Elchin Efendiev lived in the same period, they witnessed the same political pressures and social changes. For this reason, there are many commonalities in the subjects covered in their works. Both authors' books have been translated into world languages such as Turkish, French, English and German and have been deemed worthy of various awards. Some of the authors' works have been turned into films. Today, both authors are at the top of the list of the most read authors in the Turkish world. In the article we have examined, within the rules of comparative literature, the concept of mankurtization in Chingiz Aitmatov's novels *The Day is Worth a Century* and Elchin Efendiev's *Death Sentence* has been tried to be examined and the reflections of mankurtization in the Turkish world have been tried to be determined. The aim of this study is to make determinations about how the concept of mankurtization is handled in the Turkish world literature through the novels in question.

Keywords: Comparative literature, Chingiz Aitmatov, Elchin Efendiev, concept of mankurtization, *The Day is Worth a Century*, *Death Sentence*

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. İlk Fransa'da daha sonra İngiltere, Almanya, İtalya ve Macaristan'da bir edebiyat yöntemi olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. 1795 yılında Goethe tarafından karşılaştırmalı anatomi eseri yayımlanmıştır. Bundan sonra G. Gustav Carus, Frans Bopp, Julien gibi bilim adamları bu alanda çeşitli eserler vermişlerdir. Türkiye'de karşılaştırmalı

edebiyat çalışmaları 20. yüzyılın ikinci yarısında başlamış ve ilk kez, 1937 yılında Şerif Hulusi'nin *Her Ay* dergisinde “Mukayeseli Edebiyat” başlıklı yazısı yayımlanmıştır. Bu yazıda yazar, karşılaştırmalı edebiyat yöntemi aracılığıyla ulusal edebiyat tarihinin sağlayacağı bilginin, diğer milletlerin edebiyatlarını tanıyınca daha da zenginleşeceğini vurgulamış ve karşılaştırmalı edebiyat hakkında genel bilgiler vermiştir. Türkiye’de karşılaştırmalı edebiyat alanı, üniversiteler aracılığıyla şekillenmiştir. İstanbul Üniversitesinde Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümünde ders veren Cevdet Perin ile Fransızca okutmanlığı yapan Cemil Meriç’in çalışmaları ve çabaları karşılaştırmalı edebiyatın yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Daha sonraki dönemlerde bu çalışmalar Ankara Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümünde ders veren Gürsel Aytaç tarafından sürdürülmüştür (Aydın, 2019, s. 150).

Karşılaştırmalı edebiyatın malzemesi, edebiyat ürünleridir. Karşılaştırma, ulusal edebiyatın kendi eserleri arasında olabildiği gibi farklı ulusların edebiyatları arasında da yapılabilir. Aynı şekilde, eş zamanlı ürünlerle farklı zamanlı ürünleri karşılaştırabiliriz ve karşılaştırdığımız eserlerin bir bölümünü veya bütünü de alabiliriz (Aytaç, 2021, s. 17-18). Karşılaştırmalı edebiyatın amacı, edebî eserleri daha iyi anlayabilmek için metinlerin çıkış kaynaklarından yola çıkarak milletler, devirler ve üsluplar arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit etmektir.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde “ulusal kimlikten uzaklaşan, içinde bulunduğu topluma yabancılaşan” şeklinde tanımlanan mankurt sözcüğü, ilk olarak Kırgız yazar Cengiz Aytmatov tarafından 1980 yılında yayımlanan *Gün Olur Asra Bedel* eserindeki Nayman Ana efsanesinde kullanılarak literatüre kazandırılmıştır. Kazak Türkçesinde “mankurt”, Kırgızcada “mang, man-gıroo”, Moğolca “mangar, manguu”, Tuvaca “mangır, mangı” diye söylenir. Türk topluluğunda bu kelimeler “ahmak, aptal, kimliğini unutmuş” anlamına gelmektedir (Iskakuly, 2019, s. 89).

Mankurt, düşmanları tarafından bedeni ve ruhu, maddi ve manevi varlığı esir alınmış, zincire vurulmuş, köleleştirilmiş, millî ve dinî hafızası silinip onun yerine düşmanların kültürel değerleri doldurulmuş, öz benliğini kaybetmiş bir saman çuvalıdır (Çetin, 2020, s. 6).

Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri* adlı kitabında mankurt kavramının karşılığı olarak ötekileşme sözcüğünü kullanır:

Ötekileştirme, bir varlığın kendi otantik cemaati uğruna, diğer varlık alanlarını ihlal edici bir ilerleme ve gelişmeye yönelişi, özgün ve yaratıcı farklılıkların silindiği ötekileştirme ediminin de başlangıç noktasıdır. Ötekileştirilen kişi farkında olmadan düşünce ve eylemlerindeki kendine

özgürlüğü yitirmiş, başkaya dönüşmüş veya kaybolmuş bendir. Yok etme amacıyla yapılan ötekileştirme kişiyi tarihsel kazanımlardan yalıtma gibi büyük bir tehtidi taşır. Ötekileşmenin, en trajik boyutu, kişinin kendisini var eden değerleri yıkan gücün kendisine dönüşmesidir. (Korkmaz, 2014, s. 18)

Ötekileşme sorunu sadece edebiyatın değil felsefe, psikoloji, sosyoloji alanlarının da araştırma konusu olmuştur. Batı’da ilk kez yabancılaşma veya ötekileşme kavramı, Orta Çağ papazları tarafından tek tanrıya değil, birden çok tanrıya, kendi yapmış oldukları putlara tapan insanlara karşı kullanılmış ve bu “cin çarpmış”, “artık insan değil”, “başka bir şey”, “delirmiş” anlamına gelmektedir (Tuğcu, 2002, s. 11). Mehmet Doğan, *Öteki (Ötekileşme Ötekileştirme Öteleşme - Kadim Bir Sorunsal)* adlı kitabında mankurtlaşma ve ötekileşme terimlerinin yanında başkalaşma sözcüğünü de kullanmıştır. Güçle insanı, toplumu köleleştirmek, mankurtlaştırmak ve ötekileştirmek günümüze kadar devam etmektedir. Tarih boyunca farklı yöntemler aracılığıyla insanlar, topluluklar yok edilmiştir. Aklını kullanmayan, düşünmeyen, işitmeyen, görmeyen, hissizleşmiş, körü körüne taklit eden, aklını efendilerine teslim etmiş mankurtlar her zaman var olduğu gibi var olmaya da devam edecektir (Doğan, 2017, s. 88-96).

Dünya edebiyatında Kafka’nın *Dava ve Dönüşüm*, Camus’un *Yabancı*, Dostoyevski’nin *Yer Altından Notlar*, Canatti’nin *Körleşme*, Herman Melville’nin *Katip Barthlebi* romanları modern toplum ve modern insanın ötekileşmesini anlatır. Türk dünyası edebiyatında Abiş Kekilbayev’in *Küy*, Tanzimat Dönemi’nde yazılan, Ahmet Mithat Efendi’nin *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Şık*, Recaizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası*, Ömer Seyfettin’in *Efruz Bey*, Reşat Nuri Güntekin’in *Yaprak Dökümü* ve Yakup Kadri Karaosmanloğlu’nun *Kiralık Konak* eserlerinde yanlış modernleşme, yabancılaşma konuları ele alınmıştır.

Cengiz Aytmatov’un Edebî Kişiliği ve Eserleri

Türk dünyasının önemli yazarlarından birisi olan Cengiz Aytmatov, 12 Aralık 1928 yılında Manas’ın karargâhının bulunduğu inanılan Talas vadisine bağlı Kara Buura ilçesinin Şeker köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Törekuş Aytmatov, dönemin önde gelen Bolşeviklerinden ve Kırgızistan’ın ilk komünistlerinden olup Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi’nin Merkez Komitesi genel sekreter yardımcılığı ve tarım işleri halk komiserliğini yürütmüştür. Annesi Tatar asıllı Nagima Aytmatova, Kırgızistan Kadın Hareketi’nin ve önde gelen Bolşevik eylemcilerinden birisidir (Keleş, 2020, s. 9). Törekuş Aytmatov, rejim taraftarı olmasına rağmen Stalin’in 1937 yılındaki Kızıl Kırğın’ına kurban gitmiştir. Annesi Şeker köyüne taşınarak dört çocuğunu tek başına büyütmek zorunda kalmıştır.

Babasının haksız yere hapse atılması, öldürülmesi, totaliter rejimin acımasızlığı, İkinci Dünya Savaşı'nın halka getirdiği maddi ve manevi sıkıntılar, yazarı derinden etkilemiş ve eserlerine konu olmuştur. Cengiz Aytmatov'un dünyaca ünlü bir yazar olarak yetişmesinin, siyasi olarak aktif ve çok dilli bir ailede doğması, ninesi Ayımkan'dan dinlediği halk türküleri, ninniler, masallar, efsaneler ve çocukluğunun zor dönemlere denk gelmesinden kaynaklı olduğunu ifade etmek mümkündür. Eserlerinde de halk masallarına, efsanelere ve türkülere bolca yer vermiştir.

Öğrencilik yıllarında yazmaya başlayan Aytmatov'un ilk eseri "Gazeteci Cyuda" hikâyesi, 1952 yılında *Pravda* gazetesinde yayımlanır. 1957 yılında *Yüz Yüze* eseriyle tanınmaya başlar. 1956-1958 yılları arasında Moskova'da Gorki Edebiyat Enstitüsünde eğitim alan yazarın "Cemile" adlı hikâyesi, 1958 yılında *Novy Mir* (Yeni Dünya) dergisinde yayımlanır. Fransız şair Louis Aragon, "Cemile" hikâyesini okuyup "dünyanın en güzel aşk hikâyesi" diye değerlendirmiştir. Louis Aragon'un olumlu geri dönüşünden sonra eser, tüm Sovyetler Birliği'nin okur yazarları tarafından okunmaya başlar. Aytmatov'un eserleri başta Fransızca, Almanca ve İngilizce olmak üzere 150'den fazla dile çevrilerek defalarca basılmış, birçok hikâye ve romanından filmler çekilmiştir. Yazar, 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de de tanınmaya başlamış ve zamanla eserleri Türkiye Türkçesine aktarılmıştır (İslam Ansiklopedisi, 2020, s. 147-149).

Aytmatov, sadece yazarlıkla sınırlanmamıştır. Aynı zamanda bir gazeteci, siyasetçi, çevirmen ve diplomat olarak da tanınmıştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan Cumhuriyeti'nin elçisi olarak da görev yapmıştır. Yazar, Belçika Krallığı, Lüksemburg Büyük Dukalığı, Hollanda Krallığı ve Fransa Cumhuriyeti büyükelçilik görevlerini 2008 yılına kadar sürdürmüştür. Bu görevlerinin yanı sıra, Avrupa Birliği, NATO ve UNESCO uluslararası örgütlerinde Kırgızistan Cumhuriyeti'nin daimî temsilciliğini üstlenmiştir. 2008 yılında Türksoy tarafından Aytmatov'u Nobel Ödülü'ne aday gösterme görüşmeleri gerçekleşmiştir. Yazar, 10 Haziran 2008 tarihinde Nürnberg'de böbrek yetmezliğinden hayatını yitirmiştir. Cenazesi, devlet töreniyle babasının gömüldüğü Bişkek'e yakın Çon Taş bölgesindeki Ata Beyit Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Elçin Efendiyev'in Edebî Kişiliği ve Eserleri

Azerbaycan edebiyatının önemli yazarlarından İlyas Efendiyev'in oğlu olan Elçin, 13 Mayıs 1943 yılında Bakü'de doğmuştur. Babası İlyas Efendiyev çok okuyan, klasik ve modern dünya edebiyatını yakından bilen bir yazardır. İlyas Efendiyev'in zengin kütüphanesi, Elçin Efendiyev'in edebiyatı sevmesinde etkili olmuştur.

Elçin Efendiyev edebî faaliyetlerine 1959 yılında *Azerbaycan Gençleri* gazetesinde yayımlanan “O İnanırdı” hikâyesi ile başlar. On altı yaşında yazdığı bu hikâye, yazarın ilk tecrübesidir. 1960-1965 yıllar arasında Bakü Devlet Üniversitesinin Filoloji Fakültesinde eğitim almıştır. Üniversiteden mezun olduktan hemen sonra Nizami Dil ve Edebiyat Enstitüsünde öğrenimine devam etmiştir. 1966 yılında ilk hikâye kitabı *Min Gecedən Biri* yayımlanmıştır (Adıgüzel, 2011, s. 67).

1968 yılında Sovyetler Birliği Yazarlar Birliğine kabul edilen Elçin, 1969 yılında Nizami Edebiyat Enstitüsünün Edebiyat Nezeriyyesi bölümünde araştırma görevlisi olarak işe başlar. 1970 yılında *Azerbaycan Bediî Nesri Edebî Tengidde* (1945–1965) adlı tezini savunur. 1971 yılında “Bêş Qepiklik Motosiklet” adlı hikâyesi *Drujba Narodov* dergisinde yayımlanmak üzere Rus eleştirmen İgor Zolotuskin tarafından tercüme edilir (Alper, 2012, s. 21). Daha sonra çok sayıda hikâye ve makalesi Rusçaya çevrilerek gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Eserleri Türkiye Türkçesine aktarılma sınırlı kalmamış Farsça, Fransızca, İngilizce, Almanca, Slovakça, Bulgarca ve İspanyolcaya tercüme edilmiştir. Kitaplarının genel tirajı 5 milyondan fazladır (Kolcu, 2004, s. 64).

Elçin Efendiyev, eserleriyle pek çok ödül almıştır. 1973 yılında Azerbaycan Sovyet edebî eleştirisi hakkındaki makalesi *Drujba Narodov* dergisince yılın en güzel makalesi ödülüne layık görülmüştür. 1975 yılında *Baladadaşın İlk Aşkı* adlı hikâye kitabı Rusçaya çevrilmiştir. 1977 yılında *Talvar* hikâyesi Moskova’da *Smena* dergisinde yılın en iyi hikâyesi, 1979’da Ukrayna Cumhuriyeti’nden Fahri Ferman ödülünü almıştır. 1982’de Sovyetler Yazarlar Birliği, 1982’de *Nedelya* dergisi, 1983’te *Litaraturniya Gazeta* ve 1984’te yine *Smena* dergisi tarafından yazmış olduğu makale, eleştiri ve hikâyeleri çeşitli ödüllere layık görülmüştür. 1994 yılında Cengiz Aytmatov, Bella Ahmadulina, Yevgeni Yevtuşenko, Fazıl İskender, Bulat Ohudjava gibi yazarlarla birlikte *Literatür* gazetesi tarafından Özel Teşekkür Ödülü’ne layık görülmüştür (Adıgüzel, 2011, s. 68).

Elçin eserlerinde Azerbaycan Türklerinin yaşamını, dünyaya olan bakış açısını, kültürünü ve Sovyetler Birliği döneminin baskıcı siyasetini ele almıştır. Yazarın amacı, Azerbaycan Türklerinin tarihini gelecek nesle edebî eserleri üzerinden aktararak millî şuuru uyandırmaktır.

“Gün Olur Asra Bedel” Romanının Özeti

Romanda olay örgüsü çok zincirlidir. Romanın asıl konusu kendi içinde çeşitlenir, başka dallara ayrılır. Eserdeki olayların tasvir edilmesinde akronik zaman yöntemi kullanılmıştır. Bu sebeple olaylar kronolojik sırayla değil baş kahraman Yedigey’in farklı zaman dilimlerinde yaşadığı

hatıralarından oluşur. Gerçekçilik, efsane ve bilim kurgunun iç içe girdiği olayların anlatımı, Kazakistan'da Aral Gölü yakınında bulunan Sarı Özek bozkırında Kazangap'ın ölüm haberiyle başlar. Sarı Özek'te küçük bir tren istasyonu vardır. Adı, Boranlı istasyonudur. Boranlı istasyonunda işçi ve memurlara ait topu topuna on ev bulunmaktadır. Burada kışlar sert, yazlar kavuran sıcak havayla geçtiği için memurlar dışında kimse yaşamaz.

Yedigey, İkinci Dünya Savaşı'nda ağır yaralanır. Savaştan dönünce Boranlı istasyonunda işe başlar. Kazangap, ilk günden Yedigey'e her konuda yardım eder ve ona ileride binek olsun diye yeni doğmuş deve yavrusu hediye eder. Kazangap ölünce Yedigey, can dostuna son saygısını ona yaraşır şekilde göstermek ister. Kazangap'ın da vasiyeti üzerine onu Naymanlar'dan kalma Boranlı istasyonundan 30 km uzaktaki Ana Beyit Mezarlığı'na gömmek ister. Fakat Rus Uzay Üssü, Ana Beyit Mezarlığı'nı da içine alacak şekilde tel örgülerle çevrilmiştir. Yedigey'in bu durumdan haberi olmadan arkadaşını defnetmek için yaptığı yolculuk sırasında; yokluk ve zorlukla geçen onca yılı yeniden yaşar, çocukları okutabilmek için katlanılan sıkıntıları, Abutalıp Kuttubayev'in hikâyesini ve onun derlediği halk efsanelerini hatırlar.

Yedigey ve cenaze ekibi, Ana Beyit Mezarlığı'nı içine alan uzay üssünün tel örgülerine ulaşır. Nöbetçi asker, Teğmen Tansıkbayev'i arayıp eski mezarlığa cenaze ekibinin geldiğini söyler. Teğmen Tansıkbayev formalite icabı nöbet noktasına gelir. Yedigey, niyetlerini Kazakça anlatmak ister fakat teğmen, sanki o dili bilmiyormuş gibi davranır ve Rusça konuşması için uyarıda bulunur. Ana Beyit Mezarlığı'na giriş izni verilmeyen Yedigey, şehirde eğitim alıp Rusçayı iyi derecede bilen Kazangap'ın oğluna durumu açıklamasını rica eder. Fakat Sabitcan korkaklık yapar ve ölü için nerede gömüldüğünün bir önemi olmadığını söyler. Yedigey, Sabitcan'ı yatılı okulda okutabilmek için Kazangap'ın çektiği sıkıntıları göz önüne getirir. Sabitcan, sadece basit bir memur olabilmiştir. Ama her şeyi biliyormuş gibi köydekilere üstten bakarak küçümser. Haftalık veya aylık popüler dergilerden öğrendiği teknolojik bilgileri büyük bir bilim adamıymış gibi anlatmayı sever. O asla halk destanlarına inanmaz, örf ve âdetlere saygı duymaz. Yakın zamanlarda insanların bir kumanda vasıtasıyla kontrol edilebileceğine inanır ve Sabitcan buna razı olduğunu belirtir. Babasının cenazesine gelmesinin tek sebebi, babasından geriye kalan mirasa sahip olmaktır.

Romanın sonunda Yedigey, atalardan kalan mezarlığın yıkılmaması için ilgili kurumlara dilekçe gönderir. Cenazeden sonra köy halkı eski hayatına döner. Sabitcan ise bir daha baba ocağına geri dönmez. Aytmatov bu romanda, Sovyet toplumunda değişimin ilk kırıntılarını vurgularken hangi

rejim olursa olsun her toplum adına özgün bir gerçekçiliğe ve adalete dayanmayan bir sistemin yanlışlıklarını halkın çok pahalıya ödeyeceğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda küresel problemlere de değinmiştir.

“Ölüm Hükmü” Romanının Özeti

Ölüm Hükmü romanında da asıl konu çok zincirlidir ve olaylar akronik zaman yöntemiyle tasvir edilir. Eserdeki olaylar, Abdul Gaffarzade'nin, Murat Yıldırım'ın, Hüsrev Hoca'nın, Salakça adındaki sokak köpeğinin ve Arzu adlı karakterin çerçevesinde gelişir. Roman, Tilki Geldi Mezarlığı'nın tasvirleriyle başlar. Tilki Geldi Mezarlığı, Bakü'nün tepelik kısmında sırlarla dolu bir yerdir. Burası gündüzleri sıradan bir mezarlık iken geceleri uyuşturucu satılan, kadın ticareti yapılan, kirli işlerin döndüğü bir ticarethane hâline gelmiştir. Mezarlığın müdürü Abdul Gaffarzade, Sovyet sistemini savunmaktadır. Gerçekte ise kendi bireysel çıkarlarından başka hiçbir şeye değer vermeyen, zalim ve gaddar bir insandır. Yasa dışı işlerden gelen paraların büyük miktarını Abdul Gaffarzade kendine bırakır, geri kalanını çalışanlarına ve kirli işlerine göz yuman amirlerine rüşvet olarak verir.

Abdul Gaffarzade servetine servet katarken kendi çocuklarına da türlü menfaatler sağlamaya devam etmiştir. Kızı Sevil'in türlü oyunlarla Bakü'nün en değerli semtinde ev sahibi olmasını sağlamış, damadı Ömer'in profesör olmasında bütün gücünü kullanmıştır. Bu durumun ortaya çıkmaması için çok temkinli davranmaktadır. Çok parası olmasına rağmen özel otomobil almaz ve taksiye de binmez. Resmî olarak 135 ruble gibi düşük maaş alan birinin taksiye binmesinin dikkat çekeceğini düşünmektedir. Yine farklı takım elbiseler giymeyi sevmesine rağmen aynı takımdan dört beş tane birden alır. Böylece etraftakileri yalnızca bir takım elbisesinin olduğuna inandırmak ister.

Talebe Murat Yıldırım, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji Bölümünün dördüncü sınıfındadır. Kısa boylu, kaba suratlı, birazcık kambur, tarağa yatmayan dik saçlı, içine kapanık ve öz güvensiz biridir. Murat Yıldırım'ın babası küçükken Rusya'ya gider ve geri dönmez, annesi başka birisiyle evlenir; küçük Murat, ninesi tarafından büyütülür. İsmi, ninesinin Hadrut'ta taun salgınından ölen ağabeyinden almıştır. Köy okulundan mezun olunca iki sene arka arkaya üniversite sınavına girmiş, başarısız olmuştur. Sözlü sınavda görevli hoca, Murat Yıldırım'a Rus yazarı Puşkin'in çocuklarının adını ve hiç yazılmamış olan *Azizimin Cefası* romanını sorar. Sınavda kendisine yapılan büyük haksızlıklara tahammül edememiş, Bakü'yü terk etmiştir. Beş sene sonra tekrar sınava girer ve bu sefer Filoloji bölümünü kazanır. Murat Yıldırım çocukluğundan içine kapanık ve

öz güvensiz biri olarak yetişir. Hatta Allah'ın onu bıraktığına ve hayatı hep böyle mutsuzluk içinde süreceğine derinden inanır. Boş zamanlarında Ahundof Devlet Kütüphanesine giderek *Kur'an*'ı Rusçasından okumaya başlar. Daha sonra *Kur'an*'ı Azerbaycan Türkçesine tercüme eder.

Rus dili hocası olan Hüsrev Hoca, Hadrut'ta bir taun salgınında eşini ve çocuklarını kaybeder. Salgın sırasında iş seyahatine ayrılır. Hadrut'a dönünce bölgeye giriş çıkışların yasaklandığına ve salgının kontrolsüz bir şekilde yayılmasından dolayı köyün tamamen yakıldığına şahit olur. Yaşanan bu olaylar, Hüsrev Hoca'yı sessizleştirir ve içe kapanık bir insan hâline getirir. Yıllar sonra Gülzar adındaki biriyle evlenir. Fakat Hüsrev Hoca rejim karşıtı suçlamalarıyla sürgüne gönderilince onu beklemez ve Derbentli bir şoförle evlenir.

Ali Asker Hoca'yla Firuze Hanım uzun yıllardır evli olmalarına rağmen çocuk sahibi olamamışlardır. 1929 yılının kışında bir kızları olur. Ali Asker Hoca, kızına Arzu adını verir. Her sene Arzu'nun doğum gününde evlerinde güzel bir sofraya kurularak kutlamalar yapılır. Ali Asker Hoca, Arzu'nun onuncu yaş gününü kutlamak için okulunda çalışan öğretmenleri evine davet eder. Hüsrev Hoca, Mir Cafer Bağirov ve Stalin'in değil Arzu'nun şerefine kadeh kaldırıncaya ortam gerilir. Bu duruma diğer öğretmenler ve küçük Arzu da tepki gösterir. Ertesi gün Ali Asker Hoca, kendi menfaatlerini düşünerek evinde gerçekleşen bu hadiseden sorumlu olmak istemez ve Komünist Parti'yi arayarak Hüsrev Hoca'yı kendi ihbar eder. Azerbaycan Komünist Partisi Başkanı Mir Cafer Bağirov, geçmişte Ali Asker ile yaşanan tatsız olayın intikamını almak için davete katılan herkesi terörist sıfatıyla teker teker evlerinden aldırır ve hapsedirir. Aileleri, bu insanlardan bir daha haber alamaz.

Hüsrev Hoca, yıllar sonra aklanır ve Bakü'deki eski hayatına geri döner. Bir gün trende Ali Asker Hoca'nın kızı Arzu ile karşılaşır. Sovyet şarkıları söyleyen son derece eğitilmiş bir kızdan geriye eser kalmamış, şişman, saçları beyazlamış, yıpranmış birisine dönüşmüştür. Arzu, babası ve annesi ölünce babası yaşındaki biriyle evlenir ve bir çocuğu olur. Sonra, Arzu bir polisle evlenir ve bir çocuğu daha olur. Arzu'nun üçüncü evliliğinden de bir çocuğu olur ve bu çocuğunun adını Ali Asker koyar. Fakat üç çocuğu da hayırsız çıkar, Arzu yapayalnız kalır.

Kitabın sonunda Murat Yıldırım'ın yazmış olduğu "Her Şey Geçiyor" adlı hikâyesi anlatılır, Abdul Gaffarzade ciddi bir hastalığa yakalanır, Hüsrev hoca diğer dünyada ailesiyle kavuşmayı bekler. Mezarlıktaki Salakça adındaki köpek, Bakü sokaklarının acımasızlığına dayanamaz ve kendini tren raylarına atar.

Romanlarda Geçen Mankurtlaşma Örnekleri

Makalede, Cengiz Aytmatov'un 1980 yılında Çolpon Ata şehrinde yayımlanan *Gün Olur Asra Bedel* ve Elçin Efendiyev'in 1989'da Bakü'de yayımlanan *Ölüm Hükmü* romanlarında işlenen mankurt kavramı karşılaştırılmıştır. *Gün Olur Asra Bedel* romanında Nayman Ana efsanesinde mankurtlaşma şu şekilde geçer: Eski zamanlarda Juan-juanlar, düşmanlarına çok canice işkenceler yapan barbar bir toplumdur. Savaşlarda kazandığı zaman esir ettikleri tutsakların zayıf olanlarını köle olarak satar, güçlü olanlarını ise ilk saçlarını kazıyıp, kafasına yeni kesilmiş devenin bir parça derisini¹ geçirirler. Sonra esirin elini kolunu bağlayıp güneşin kavurucu sıcaklığına bırakırlar. Deri kurudukça başı daha sıkı kavrar, yeniden çıkmaya başlayan saçların da deve derisini delemeyerek geri dönüp beyine batması esirlere korkunç bir acı vermiştir. Bu işkenceden sağ çıkabilenler bütün geçmişlerini unuttur, hafızalarında geçmişe ait en ufak bir hatıra kıvrıntısı bile kalmamıştır. Sadece temel ihtiyaçlarını yerine getirebilen, duygusuz, kendi efendilerinin emirlerini yerine getiren iradesiz ve kişiliksiz bir mankurt olurmuş. Nayman Ana efsanesindeki Coloman'ın mankurta dönüşmesi eski çağlarda insanoğlunun zulüm yöntemlerinden biriymiş. Aytmatov bu efsaneyi ilk defa büyük manasçı Sayakbay Karalayev'den dinlemiştir (Söylemez, 2010, s. 9).

Aytmatov, Kazak yazarı Muhtar Şahanov'la olan sohbetinde Sovyetler Birliği'nin mankurtlaştırma yöntemini "Totaliter sistem bütün topluma, onun içinde bana da, sana da, hepimizin zihnine de, düşüncemize de ideolojik deve derisi geçirmiştir. Bu, bir rejime bağlamak, bir merkezden idare etmek gayesiyle yapıldı." diye yorumlamıştır (Namlı, 2008, s. 29). Dinlediği mankurt efsanesi ve Sovyetlerin mankurtlaştırma siyaseti, yazarın mankurtlaşma üzerinde durarak bunu romanında konu olarak işlemesine sebep olmuştur. Azerbaycan ile Kırgızistan, tarihî ve manevî süreçlerin kader ortaklarıdır. Elçin'in Aytmatov gibi aynı tarih olaylarına yakından şahit olması *Ölüm Hükmü* romanının ana konusu olmuştur. Fakat Elçin, mankurt terimini kullanmasa da millî değerlerini, geçmişini unutan Sovyet ideolojisinin karşısında mankurtlaşan toplumu ele alır. Yazarların söz konusu romanları, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce yayımlanmıştır. Yani iki romanın içeriğine bakınca sosyalist realizm çerçevesine sığmadığını görürüz. Cengiz Aytmatov bir röportajında Sovyet totaliter siyasetin her anına şahit olduğunu ve eserlerinde sadece yaşadıklarını yazdığını söylemiştir (Yılmaz, 2015, s. 125). Romanlarda mitolojik-folklorik, fantastik ve realist fikir yolları kullanılarak sosyalist totaliter sistemin kötü tarafları eleştirilmiştir (Akmataliyev, 2008, s. 132). Her iki yazar, düşüncelerin toplumun

¹ Kırgızlarda bu deriye "şire" derler.

önünde serbestçe söylenemediği dönemlerde romanlarını kaleme almıştır ancak fikirlerini farklı şekillerle, dolaylı yollarla, soyut, şartlı göstermelerle, sembolik anlatım ve imgelerle halka iletmeyi de başarmışlardır.

Her iki romanda tespit edilen mankurt tiplerini iki gruba ayırabiliriz:

1. Tablo

Mankurt Tipleri

Efsanevi Anlatılardaki Mankurtlar	Modern Dönemdeki Manevi Mankurtlar
Colaman	Sabitcan Teğmen Tansıkbayev Abdul Gafarzade Arzu Mir Cafer Bağirov Molla Esadullah Bekçi Eflatun Sevil Hıdır Hoca

Colaman, Nayman Ana'nın esir edilen oğludur. Nayman Ana, oğlunu uzun çabalardan sonra bulur ama oğlu artık hiçbir şey hatırlamaz çünkü mankurtlaştırılmıştır. Nayman Ana, bir hatıra kırıntısı kalmıştır, diyerek beraberce yaşadıkları olayları, kendisinin Naymanlardan olduğunu oğluna hatırlatmaya çalışır, kendisiyle dönmesi için yalvarır ancak genç, okunu çekerek annesini vurur.

Sabitcan, Kazangap'ın tek oğludur. Okuyup adam olsun diye bütün zorluklara rağmen Sovyet yatılı okuluna gönderir. Mezun olduktan sonra Sovyet kurumlarından birinde çalışan sıradan bir memur olur. Koltuğunu koruyabilmek için yalaka, korkak, duyduklarını ve gördüklerini aynen tekrarlayan birisine dönüşür. Şehirde eğitim aldığı için kendini çok zeki sanan, köyde yaşayan herkese yukarıdan bakan kibirli biridir. Babasının ölüm haberini alınca sırf mirasa sahip olmak için cenazeye gelir.

Teğmen Tansıkbayev, Ana Beyit Mezarlığı'nın yerine dönüşen Rus ve ABD'li bilim adamlarının uzay üssünde görev yapmaktadır. Yedigey, Kazangap'ın Ana Beyit Mezarlığı'na defnedilmesi ile ilgili vasiyetini yerine getirmek için cenaze ekibiyle mezarlığa gelir. Ancak mezarlığın dikenli tellerle çevrili olduğuna şahit olurlar. Kapıdaki nöbetçi asker, Yedigey'in ısrarı üzerine Teğmen Tansıkbayev'i arar. Teğmen Tansıkbayev, nöbet noktasına gelir. Yedigey derdini Kazakça anlatmaya çalışınca Rusça konuşması için uyarır ve ana dilini bilmiyormuş gibi davranır.

Abdul Gafarzade, Tilki Geldi Mezarlığı'nın müdürüdür. İki çocuğu vardır. Karısı, oğlu vefat edince üzüntüden hastalanır. Torununa çok düşkündür. Bir eski mezarlık müdürü olmasına rağmen Bakü'nün en etkili adamlarından biridir. Mezarlık adı altında uyuşturucu, içki, kadın ticareti, kumar gibi her türlü yasa dışı işleri yürütmektedir. Elde edilen kârın büyük miktarını kendi cebine indirmektedir. Devletin mezarlığa koyduğu ölü planını doldurmak için sahte isimler uydurarak planı fazlasıyla uygulamaktadır. Bu sebeple devletten aldığı çok sayıda teşekkür belgeleri, madalyonları vardır.

Arzu, Ali Asker Hoca'nın ve Firuze Hanım'ın tek çocuğudur. Arzu anesi gibi kilolu, çok zeki, kitap okumayı seven bir çocuktur. Okulda çok çalışkan ve zeki olduğu için Rus matematikçisi Sofya Kovalevskaya'ya benzetilir. Sovyet kitaplarını okumaya başlayınca ve genç pionerlere² katılınca farklı düşünmeye başlar. Stalin'i kendi anne babasından çok sevdiğini yazar ve halk düşmanı olarak suçlanan Azerbaycan aydınlarına karşı içinde nefret uyanır. Editörlük yaptığı okul gazetesinde Azerbaycan kültürünü ve halk edebiyatını destekleyen aydınları faşistlikle suçlayan yazılar yayımlar ve halk düşmanı olarak suçlanan ailelerin çocuklarına da acımasızca davranır.

Mir Cafer Bağirov, Azerbaycan Komünist Partisi'nin başkanıdır. Stalin'e hayrandır ve Stalin'in yürüttüğü siyasetin destekçisidir. Aynı zamanda çok kindar bir kişiliğe sahiptir. Kızıl kırgında binlerce Azerbaycan aydınının kurşuna dizilmesine sebep olur.

Molla Esadullah, Cenaze törenlerinden para kazanır. İkinci Dünya Savaşı sırasında halka faizle para vermiştir. Daha sonra, molla olan bu kişi halka faizin haram olduğunu söyler. Dini kullanarak insanları sömürür. Tilki Geldi Mezarlığı'nda yaşanan ahlaksızlıklara göz yumarak tüm kötülüklerin arkasında olan Abdul Gaffarzade ile iş birliği yapar.

Bekçi Eflatun, çalıştığı okulda öğretmenlere halk düşmanı iftirasını atarak okul müdürlüğüne kadar yükselmiştir. Abdul Gaffarzade'nin ağabeyiyle aynı okulda çalışır, sonradan Tilki Geldi Mezarlığı'nın bekçisi olarak işe alınır. Çıkarları uğruna yapmayacağı hiçbir şey yoktur. Savaş döneminde sakat taklidi yaparak cepheye gitmez. Abdul Gaffarzade'ye yalalaklık yaparak bekçi maaşıyla oğluna araba alır.

Sevil, Abdul Gaffarzade'nin kızı, yirmi sekiz yaşındadır. Kendisi müzisyendir, konservatuvarda doçentlik yapar. Sekiz yaşında oğlu vardır, ona babasının ismini verir. Bakü'nün göbeğinde deniz manzaralı beş odalı dai-

² Pionerler, 10-14 yaş aralığındaki çocuklardan meydana gelen komünist çocuk teşkilatıdır. İlk olarak 1922 yılında Rusya'da kurulur. Bu teşkilatın amacı, eğitim aracılığıyla yeni bir sosyalist toplum yaratmaktır.

rede oturur. Abdul Gaffarzade kirli işlerden kazandığı parayla biricik kızına daire, arabalar alır. Sevil karakter olarak sert ve kibirli biridir. Herkesle kendi ana dilinde değil, Rusça konuşur.

Hıdır Hoca, Abdul Gaffarzade'nin öz ağabeyidir. Okulda beden eğitimi hocası olarak çalışır. Ali Asker Hoca'nın davet ettiği misafirlerden biridir. Hüsrev Hoca'nın Mir Cafer Bağirov'un değil Arzu'nun şerefine kadeh kaldırdığını fırsat bilip partiye şikâyet etmek ister. Çünkü böylece yükselip zenginleşeceğini düşünür.

Romanlarda Mankurtların Sınıflandırılması

Ele aldığımız romanlar, Sovyetler döneminde kendi kültürüne yabancılaşan, ana dilini, millî değerlerini dışlayan mankurtları eleştirerek okurlara mesaj vermeye çalışmaktadır. İlk Çarlık Rusyası sonra Sovyetler Birliği, Türkistan topraklarını işgal edip halkın siyasi, sosyolojik, psikolojik ve dinî özgürlüğünü elinden almak için çeşitli reformlar uygulamışlardır. Bunlardan biri de eğitim reformudur. Sovyet eğitim kurumlarında önce ailelerinden sonra bütün millî değerlerden koparılıp Sovyet sisteminin ideolojisiyle kandırılan Sabitcan, Teğmen Tansıkbayev, Mir Cafer Bağirov, Arzu ve Abdul Gaffarzade gibiler çağdaş mankurt örnekleridir. Romanlarda geçen mankurtları 3 başlık altında inceledik:

Millî Değerlere Yabancılaşan Mankurtlar

Bir topluluğun benimsenmiş ortak alışkanlıklarına veya toplumdaki bireyler için hayati önemi olan belirli durumlarda en uygun davranışı belirleyen kurallara örf denir. Âdet ise bir toplumda öteden beri uygulanmış yazısız, genellikle nesilden nesile geçen, halk arasında tatbik edilen, iyilik ve kötülük değer hükümlerine göre yapılması ve yapılmaması gereken hareketleri belirten kurallardır (Yanardağ, 2017, s. 41-42). Türk örf ve âdetlerinde mezara, ölünün vasiyetine, cenaze töreninde uygulanan gelenek göreneklere ve büyüklere saygı çok önemlidir. İki romanda da olaylar eski mezarlık çerçevesinde gerçekleşir. Türk kültüründe mezarlığa olan saygı, her şeyden önce atalara, tarihe ve geçmişe saygı demektir. Günümüzde mezarlıklarda yapılmış olan kazılar, geçmişimizi araştırmada, atalarımızın hayatını, kültürünü anlamada büyük önem taşıyan tarihî belgelerdir (Useev, 2016, s. 173-175). *Gün Olur Asra Bedel* romanında eski Ana Beyit Mezarlığı mekân olarak geçer. Kazangap ölmeden önce Yedigey'e Ana Beyit'e defnedilmesi konusunda bir vasiyet bırakır. Türk kültüründe ölünün vasiyeti çok önemlidir ve mutlaka yerine getirilmelidir. Ancak Kazangap'ın oğlu Sabitcan babasının vasiyetini dinlemek istemez ve ölü için nereye defnedildiğinin bir önemi olmadığını söyler. Sabitcan için devenin süslenmesi, cenaze namazının kılınması gibi âdetler anlamsızdır.

Cenaze günü babasının vefatına üzülme yerine kız kardeşi Ayzada'nın ağıt yakmasını gereksiz bulur. Zil zurna sarhoş olup ileride insanların tel-siz dalgalarla yönetileceği gibi kulaktan dolma bilgileri anlatır. Sabitcan'ın gelenek göreneklere yaptığı saygısızlığa Yedigey "Sen mankurusun!" der ve Kazangap'ın Sabitcan'ı okutmak için çektiği sıkıntılara üzülür. Sabitcan'ın cenazeye gelmesinin asıl sebebi ise insanların diline düşmemek ve babasını bir çukura gömdükten sonra ondan kalan mirasa sahip olmaktır.

Ölüm Hükmü romanında Tilki Geldi Mezarlığı ana konulardan biridir. Hizmet sektörünün bir parçası olan Tilki Geldi Mezarlığı'nın yıllık bir programı ve yerine getirilmesi gereken bir planı vardır. Yıllar geçtikçe bu plan sürekli artmaktadır. Devlet, buranın cirosunu 1980 yılında 430 bin ruble olarak belirlemişken 1984 yılında 770 bin rubleye yükseltmiştir. Bu rakama normal yolla ulaşmak imkânsızdır. Zira Tilki Geldi Mezarlığı'na her gün 8 ila 15 insan gömülmektedir. Plan sürekli artmakta iken buna paralel olarak da ölecek kişi sayısının artması gerekmektedir. Abdul Gaffarzade, bu planı tutturmak için rüşvet ve yasa dışı işleri yıldan yıla çoğaltmak durumundadır. Bu amaçla sağlam bir rüşvet çarkı kurmuştur. Mezarlığın içerisinde küçük bir atölye kurduran Gaffarzade, burada imal ettiği çelenkleri mezar sahiplerine zorla satar. Ayrıca diş fırçası, sabunluk, palto düğmesi, tarak gibi şeyler de üretilen atölyeyi âdetâ bir fabrikaya dönüştürmüştür. Bu ürünlerin küçük bir kısmı resmî sözleşmeyle satılırken çoğunluğu kayıtlara geçmeden satılmaktadır. Böylece her seferinde devletin verdiği yıllık plan başarıyla tamamlanır. Az sayıda defin yapılmasına rağmen sahte belgeler düzenlenerek çok sayıda insanın öldüğü gösterilir. Ancak bu fabrikalar tüm gelirin küçük miktarını oluşturmaktadır. Mezarlıkta alkol, uyuşturucu, kadın ticareti, kumar, rüşvet gibi yasa dışı işler yapılmaktadır.

Elçin, mezarlığı toplumun küçük bir örneği olarak göstermiştir. Türk topluluğunda mezarlık kutsal bir yer iken *Ölüm Hükmü*'nde tüm ahlaksızlığın yapıldığı yere dönüşmüştür. Bu geleneğe, örf ve âdetlere olan saygısızlık insanların mankurtlaştığının, yozlaştığının belirtisidir. Mezarlık müdürü Abdul Gaffarzade, paraya olan düşkünlüğünden mezarlıktaki yerleri sadece Bakü'nün en zengin ve etkili kişilerine satmaktadır. Mahallede kimsesiz Hatice adındaki fakir kadın vefat edince Murat Yıldırım ve Hüsrev Hoca, Abdul Gaffarzade'ye Tilki Geldi Mezarlığı'na defnetmek için konuşmaya giderler ancak izin alamazlar. Abdul Gaffarzade'nin paraya olan düşkünlüğünü evde tuttuğu altınlarını güvenli bir yerde saklamak amacıyla mezarlığa götürüp oğlu Orduhan'la beraber gömdüğünden anlayabiliriz. Hatta eski mezarları açtırıp ölümlerin altın dışlarını toplamayı bile düşünür.

Ana dil, bireyin ilk önce ailesiyle, yaşadığı toplulukla ve kültürüyle olan bağıdır. Sovyetler Birliği'nin modernleştirme adı altında uyguladığı Ruslaştırma siyasetinin ilk adımlarından biri, Türk lehçeleri yerine Rus dilini yaygınlaştırmaktır. Rus dili, Sovyetler Birliği çapında ulus inşası, devlet inşası ve Sovyetleri oluşturan devletlerin kimlik inşalarında temel araç olarak görülmüştür. Sovyetler, Rus dilini komünist ideolojinin uluslararası resmî dili olarak görmüş ve hâkimiyeti altındaki birliği oluşturan diğer uluslara zorunlu kılmıştır (Öztürk, 2019, s. 1105). Rusçayı çok iyi derecede bilmeyen insanlar yöneticilikle ilgili işlere alınmaz, eğitilmiş insan olarak kabul edilmez. Kendi ana dilinde konuşanlara herkes köylü, cahil ve eskicil insan gözüyle bakardı. Dolayısıyla Sovyetler Birliği kurulduğu günden itibaren insanlar makam ve yetki sahibi olmak, eğitim almak ve modernleşmek için Rusça öğrenmeye başladılar. Bunun sonucunda kendi ana dilini unutan mankurtlar meydana geldi ve ana diliyle beraber millî şuurunu da kaybettiler. İki romanda da ana dilinde konuşmayı reddeden mankurt tipleriyle karşılaşırız. *Gün Olur Asra Bedel* romanında, Teğmen Tansıkbayev'in kendisi ile Kazakça konuşan Yedigey'e görev başında Rusça konuşması gerektiğini söylemesi mankurtlaşmanın örneğidir. *Ölüm Hükümü* romanında Abdul Gaffarzade'nin kızı Sevil de Teğmen Tansıkbayev gibi ana dilinde konuşmaz ve sekiz yaşındaki oğluya Rusça konuşur.

Rejimi Savunan Mankurtlar

İki romanda da kendi menfaati için veya totaliter siyasetin etkisinden dolayı Sovyetler Birliği'ni savunan, hayranlık duyan mankurt tiplerine rastlarız. Sovyetler Birliği döneminde eğitim kurumları, çocuklara emek sevgisi ve ateist bir hayat görüşü gibi Marksist-Leninist erdemlerin kazandırıldığı kurumlardı (Zickel, 1971, s. 245). Okul müfredatındaki derslerin tamamı Komünist Parti'nin amaçlarına hizmet etmekteydi. Bir ulusun tarihi, millî kimliği Komünist Parti'nin kurallarına aykırıydı. Bu sebeple tüm tarih ve ana dili dersleri yerine Rusça, Komünizm, Komünizmin Tarihi, Komünist Devrim Tarihi, Marksist-Leninist Tarihi ve SSCB Anayasası gibi dersler okutulurdu. Arzu ve Sabitcan gibiler Sovyet okullarında eğitim alan, komünist sistemin yetiştirdiği modern mankurtlardır. Onlar partinin ideolojisini her şeyden üstün tutarlar. Böyle insanlar düşünme, sorgulama becerilerine sahip değildirler. İdeoloji neyi dayatıyorsa sorgusuz kabul ederler. Arzu Sovyet kitaplarını okuyarak, Sovyet okullarında eğitim alarak totaliter sistemin eğitimle dönüştürdüğü mankurtlardan biridir. Bir gün Arzu eve, pionerlerin dağıttığı anketi getirir. Anketteki “En sevdiğin insan kim? En yakın hissettiğin insan kim?” sorularına “Stalin” diye cevap verir. Bu soruları “annem, babam” diye cevaplayan öğrencilerle toplantı yapılır ve Arzu ile birlikte başkanlık yapan diğer genç pionerler, onları Stalin'e

düşmanlıkla suçlarlar. Ali Asker Hoca, kızı Arzu'yu "Köroğlu" operasına götürür, Arap alfabesiyle yazılan eski edebî eserleri evinde saklar. Böylece kızının sistem karşısında bir mankurta dönüşmesini engellemeye çalışır. Arzu ilk defa Köroğlu operasına gidince çok etkilenir. Ancak daha sonra Pavlik Morozov adındaki kahraman genç pioner yerine Köroğlu'nun konuşulmasından rahatsız olur ve duvar gazetesinde bunu eleştirir. Çünkü Azru, rejim uğruna babasını, dedesini ihbar eden Pavlik Morozov'u örnek alır. Daha sonra babası halk düşmanı ilan edilince okulda düzenlenen izah-nefret toplantısında babasının sakladığı Arap alfabesiyle yazılmış kitapları suç delili olarak herkesin önüne serer. Bu olay, Arzu'nun Sovyet eğitimi aracılığıyla mankurtlaştırıldığıının belirtilerinden biridir.

Arzu'nun doğum gününe davet edilen Hıdır Hoca, Stalin'in ve Azerbaycan Komünist Partisi'nin başkanı Mir Cafer Bağirov'un şerefine kadeh kaldırınca Hüsrev Hoca itiraz eder ve Arzu'nun şerefine kadeh kaldırır. Bu geceden sonra doğum gününe katılan öğretmenler tek tek tutuklanır ve isimleri dosya şeklinde Mir Cafer Bağirov'a sunulur. Mir Cafer Bağirov çocukken Ali Asker Hoca'yla yaşadığı tartışma yüzünden onların kurşuna dizilmesine dair belgeyi imzalar. Daha sonra birçok Azerbaycan aydınını, yakın akrabalarını da ya sürgüne gönderir ya da onların kurşuna dizilmesine sebep olur. Romanda Hıdır Hoca diğer öğretmenleri partiye şikâyet ederek yükselmek ister. Tilki Geldi Mezarlığı'nda bekçilik yapan Eflatun da kendi çıkarları için insanları halk düşmanı suçlamalarıyla ihbar ederek tramvay sürücüsünden okul müdürlüğüne kadar yükselir. B. D. Yılmaz'a göre bu, sıçanları sıçanlarla yok etme metodudur.

Bu metotta yaklaşık on fareyi demirden yapılmış kafese koyarlar ve günlerce hiç yiyecek vermezler. Acıkan fareler birbirlerini yemeye başlarlar ve sonuçta sadece bir fare hayatta kalır. Aslında bu fare hayatta kalabilmek için günlerce türdeşleriyle savaş yapan, böylece sinir sistemi bozulmuş, başka yiyeceklere bakmadan kendi türdeşleriyle beslenen bir faredir. (Yılmaz, 2015, s. 126)

Dönemin aydın kesimi, kendi kültürüne yabancılaşamamak için derlediği halk türkülerine, efsanelerine, masallarına sığınmıştır. *Gün Olur Asra Bedel* romanında Abutalip, *Ölüm Hükmi* romanında Ali Asker Hoca bu aydın kesimin temsilcileridir. Abutalip, Boranlı istasyonunda gündüz çalışıp geceleri derlediği halk kültürü malzemelerini kâğıda geçirir. Abutalip'e göre türküler, masallar ve efsaneler gelecek nesle atalarının tarihini, kültürünü unutturmayacaktır. Mankurt efsanesinde Nayman Ana, ninni söyleyerek mankurt oğlunun yitip giden hafızasını yerine getirmeye çalışır (Korkmaz, 2014, s. 150-151). Burada Aytmatov, halk edebiyatının önemini ve işlevini vurgulamıştır. İki eserde de Abutalip ve Ali Asker Hoca'nın hayatları mutsuz sonla biter. Abutalip, Tansıkbayev tarafından çocuklara

“Stalin”, “zafer” yerine *Dönenbay Kuşu* efsanesini anlattığı için antisosyalist, ideoloji düşmanı ilan edilir.

Mir Cafer Bağirov, 1932-1953 yılları arasında Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreterliği görevini ifa etmiştir. Romanda kurgu değil, gerçekte yaşamış tarihî bir karakterdir. Sovyetler Birliği’nin Tahran Büyükelçiliğinin İran konusundaki raporları, Bağirov’un İran Azerbaycan’ı politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bağirov, Tahran’daki büyükelçilikten ve Sovyet işgal bölgelerindeki diğer kanallardan elde ettiği bilgileri doğrudan Stalin ve Molotov’a iletir (Demirel ve Atnur, 2021, s. 2021). Romanda Kızıl Kırgın’ın temsilcisidir ve birçok Azerbaycan aydınının kurşuna dizilmesine neden olmuştur. Bağirov, Stalin’in ve onun yürüttüğü siyasetin destekçisidir.

Dinsiz ve Din Ticareti Yapan Mankurtlar

İki eserde de dinsizlik ve dini kullanarak halkı sömüren din adamları da eleştirilmiştir. Marksizm-Leninizm’in kurallarına göre Tanrı yoktur ve din, afyondur. Sovyetler Birliği döneminde tüm dinler reddedilmiştir. *Ölüm Hükümü* romanında mezarlıkta *Kur’an* okumayı bilmeyen mollalar bile mollalık yapmaktadırlar. Molla Esadullah, ölüm törenlerinden para kazanır. Mahallede Hatice adlı dul kadın vefat edince cenazede hiçbir şey alamayacağı için Molla Esadullah cenazeye gelmek istemez. Mezarlıkta yaşanan onca ahlaksızlığa da göz yumar. Mezarlıkta çalışan diğer mollalar geçmişte ya ateist, cezaevinde yatan tutuklulardan seçilmiştir ya da sirk sanatçılarıdır (Adıgüzel, 2011, s. 153).

Gün Olur Asra Bedel romanında Yedigey, Kazangap’ın naaşını kibleye doğru koyar; kendileri de kibleye doğru bakarlar ve Yedigey, Allah’tan Kazangap’ın günahlarını affetmesini isteyerek dua eder. Boranlı çalışanları Yedigey’in Yasin okuyabilmesine ve rejimin din yasağından sonra bile hâlâ bunu unutmadığına şaşırırlar. Gençlerin İslamî esaslara göre ölüyü defnetmeyi ve *Kur’an* okumayı bilmemeleri Yedigey’i endişeye sevk eder. Yedigey, kendi cenaze törenini düşününce umutsuzluğa kapılır. Sabitcan’a göre cenazede *Kur’an* okunması, dua edilmesi anlamsızdır. Çünkü o, bir ateisttir. Ona göre Tanrı yoktur; din ise efsane, masal ve uydurmadır.

İncelediğimiz romanlarda içerik bakımından farklılıklar da bulunmaktadır. *Gün Olur Asra Bedel* romanında modern mankurtların sonraki hayatı verilmez. Yazar, mankurtların sonunu okurun hayal dünyasına bırakmıştır. Fakat Elçin, romanında Arzu, Abdul Gaffarzade ve Mir Cafer Bağirov’un sonraki hayatlarına da yer vermiştir. Arzu, babasının vefatından sonra üç kere evlenir ve her evliliğinden birer oğlu olur. Ancak tüm evlilikleri mutsuzluk getirir, çocukları hayırsız çıkar ve yalnızlığa terk edilir. Bir zamanlar

herkesin Sofya Kovalevskaya gibi ünlü bilim adamı olacağına inandığı Arzu, romanın sonunda alkole düşkün, sıradan bir tren kondüktörü olarak hayatını geçirir. Abdul Gaffarzade iyileşmez bir hastalığa yakalanır ve bunun farkında bile olmaz. Mir Cafer Bağirov, Stalin'in ölümünden sonra kurşuna dizilerek infaz edilir.

Sonuç

Türk dünyasında karşılaştırmalı edebiyat alanında yapılan çalışmalar sınırlıdır. Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında hem iki farklı kültüre hem de millî edebiyata ait imgeler, konular, tipler, türler, eserler ve yazarlar araştırma konusu olabilir. Makalenin konusunu seçerken Cengiz Aytmatov'un *Gün Olur Asra Bedel* romanında anlatılan mankurt efsanesinde mankurtun, öz annesini öldürmesi ve Elçin Efendiyev'in *Ölüm Hükümü* romanında küçük Arzu'nun, izharınefret toplantısında babasının sakladığı kitapları suç delili olarak çıkarması dikkat çekicidir. Cengiz Aytmatov söz konusu romanında ilk defa geçmişini ve millî değerlerini unutan, özgürlüğünden koparılp köleleştirilen insana karşı mankurt tabirini kullanmış, böylece edebiyatımıza yeni bir terim kazandırmıştır.

İki yazar da Sovyetler Birliği döneminde aydın ailelerde dünyaya gelmişlerdir ve her ikisi de sadece edebiyat alanında değil, siyasi alanda da önemli görevlerde bulunmuşlardır. Her iki yazar, zengin Türk halk edebiyatıyla iç içe bir ortamda yetişmiş ve bu, onların bir yazar olarak yetişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Eserleri, birçok yabancı dile aktarılmış ve Türk dünyasında çok okunan yazarlar listesinin başında yer almışlardır. Yazarlar, incelediğimiz romanlarını Sovyetler döneminde sosyalist realizm kurallarına aykırı olmasına rağmen yayımlamaktan çekinmemişlerdir. Çünkü ikisinin de asıl amacı Sovyet ideolojisine değil, Kırgız ve Azerbaycan edebiyatına hizmet etmektir. Kırgız ve Azerbaycan Türkleri hem kardeş hem de kader ortaklarıdır. Sovyetler Birliği döneminde yapılan her türlü zulüm, iki yazarı da derinden etkilemiştir. Bu sebeple ele aldığımız romanlarda aynı konuların işlenmesi tesadüf değildir. Cengiz Aytmatov ve Elçin Efendiyev, *Gün Olur Asra Bedel* ve *Ölüm Hükümü* romanları aracılığıyla Sovyetler Birliği'nin Türkistan halkına acımasızca uyguladığı totaliter siyasetini anlatarak halka millî değerleri aşılama çabışmışlardır. Mankurtlaşma tehlikesinde olan topluluğun millî şuurunu uyandırmak için eserlerinde bol bol halk kültürü unsurlarına yer vermişlerdir. Örneğin Aytmatov'un romanında eski türkülerini, masalları ve efsaneleri toplayan Abutalip anlatılır; Elçin'de ise eski kitapları evinde saklayan, kızını Köroğlu operasına götüren Ali Asker Hoca karşımıza çıkar. Görüldüğü üzere bu iki tip, Türk dünyası kültüründe tecrübenin, millî hafızanın sembolü olarak görülen "aksakal" ve "bilge" tipinin birer yansıması olarak kabul edilebilir.

Ramazan Korkmaz'a göre uluslar mankurtlaşmaz, mankurtlaştırılır (2014, s. 37). İncelediğimiz romanlar, Sovyetler Birliği'nin hem insanların yaşadığı fiziki alanları işgal ettiğini hem de bu işgali kalıcı kılmak için yer ile dil, tarih, kültür ve toplum arasındaki doğal ilişkiyi yıkararak yersizleştirme politikalarında tam bir sömürge güç gibi davrandığını göstermektedir. Tarih bilincimiz, örf ve âdetlerimiz, ana dilimiz ve inancımız bizim millî kimliğimizi oluşturan önemli unsurlardandır ve bir toplum mankurtlaştırılmak istendiğinde hâkim gücün ilk saldıracağı unsurlar da bunlardır. Nitekim Sovyetler de egemenliği altındaki Türk topluluklarını dilinden, millî değerlerinden ve inancından koparmak için elinden geleni yapmıştır. Yıllarca uygulanan mankurtlaştırma siyasetinin sonucunda kendi ana dilinde konuşmayı hor gören, dinsizleşen, millî kimliğini küçümseyen, örf ve âdetlere saygı duymayan, makam ve yetki sahibi olabilmek için kendi milletine tereddüt etmeden kötülük yapan mankurtlar meydana gelmiştir.

Teknolojik gelişmeler, zorla ya da gönüllü göç ve sömürgeci siyaset, mankurtlaşmanın en etkili sebeplerindedir. Ele aldığımız romanlar, sömürgeci siyasetin sonucunda mankurtlaşan toplumu anlatır. Mankurtlaştırmayı önlemek için millî değerlerle temellenen eğitim şarttır. Burada en çok iş, politika yapıcılara ve eğitimcilere düşmektedir. Onların bu konuda göstereceği hassasiyet ile gerek aydınlar gerekse eğitimciler, genç nesli bu tür olumsuz yönlendirmelere karşı uyarmalıdır. Bunun için Türk dünyasının ceditçi aydınları hepimize birer referans kaynağıdır. Onların bilime, eğitime ve geleneksel kültüre verdikleri önem, bizler için örnek teşkil eder. Nitekim, Stalin'in Ruslaştırma siyasetinin uygulanmasında ilk olarak Türk aydınlarını kurşuna dizmesi tesadüf değildir. Bu şekilde, toplumu bilinçlendirecek aydınlar yok edilmiştir. Büyük terörden sonra geriye Sovyet yönetimine karşı çıkmaya, başkaldırmaya gücü, cesareti olmayan, yıpranmış, siyasi ve bilimsel konuda geride kalmış uysal halk kalmıştır. Bu noktada Türk dünyası edebiyatı, bütün Türk dünyasının müşterek değerler etrafında birleşmesinde önemli bir role sahip olacaktır.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Adıgüzel, S. (2011). *Elçin edebiyat sosyolojisi açısından romanları*. Bengü.
- Akmataliyev, A. (2008). *Yıldırım sesli Manasçı Aytmatov* (M. Özeren, Çev.). Manas.
- Alper, Ç. (2012). *Elçin Efendiyev'in hayatı, sanatı ve hikâyeleri* (Tez No. 302828) [Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi].
- Aydın, E. (2019). Türkiye'deki karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları. *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, 148-156.
- Aytaç, G. (2021). *Karşılaştırmalı edebiyat bilimi*. Doğu Batı.
- Aytmatov, C. (2021). *Gün olur asra bedel* (R. Özdek, Çev., 9. baskı). Ötüken.
- Çetin, N. (2020). *Mankurtluk küllahı* (3. bs.). İlbilge.
- Demirel, K. ve Atnur, İ. (2021). Mir Cafer Bağirov örneğinde Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nda İran politikası. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*, 11(4), 2019-2034.
- Diykanbayeva, M. (2018). *Kırgızlarda atalar kültü*. Kömen.
- Doğan, M. (2017). *Öteki*. DH.
- Efendiyev, E. (2013). *Ölüm hükmü* (A. Ağaoğlu, Çev.). Ötüken.
- Ercilasun, B. (2018). Cengiz Aytmatov'un çocukluğuna dair bazı düşünceler. 4. *Uluslararası Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri: Cengiz Aytmatov* (S. Kırılı ve A. S. Uğurlu, Ed., C. 13). Türk Ocakları Şubesi.
- Iskakuly, D. (2019). Cengiz Aytmatov'un eserlerinde "mankurt" meselesi. *Bozkırın Uyanışı Cengiz Aytmatov* (B. Ö Erdoğan, Ed.). Kafyapım.
- İslam Ansiklopedisi*. (2020). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Keleş, E. E. (2020). *Bir diplomat olarak Cengiz Aytmatov* [Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi].
- Kolcu, A. İ. (1997). *Milli romantizm açısından Cengiz Aytmatov*. Ötüken.
- Kolcu, A. İ. (2002). *Bozkırdaki bilge Cengiz Aytmatov*. Akçağ.
- Kolcu, A. İ. (2004). *Çağdaş Türk dünyası edebiyatı*. Salkım Söğüt.
- Korkmaz, R. (2014). *Aytmatov anlatılarında ötekileşme sorunu ve dönüş izlekleri*. Grafiker.
- Korkmaz, R. (2016). *Aytmatov anlatılarında ötekileşme sorunu ve dönüş izlekleri*. Kesit.
- Namlı, T. (2008). Ramazan Korkmaz ile Aytmatov'da yabancılaşma üzerine. *Bizim Külliye*, 34, 28-30.
- Öztürk, S. (2019). Çarlıkta Ruslaştırma siyaseti ve Sovyet sonrası dönemde Ruslaştırmadan geriye dönüş politikaları. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16)1097 - 1110.
- Söylemez, O. ve Azap, S. (2016). *Türk dünyası edebiyatları hikâye çözümlenmeleri*. Kesit.

- Söylemez, O. (2010). *Cengiz Aytmatov: Tematik incelemeler*. Atatürk Kültür Merkezi.
- Tahirov, K. (2013). *Elçin (Efendiyev Elçin İlyas Oğlu) bibliyografya*. Azərbaycan Milli Kitabxanası
- Tuğcu, T. (2002). *Yabancılaşma problemi-Hıristiyanlık ve Marksizm'in kökleri*. Alesta.
- Useev, N. (2016). Manas Destanı'nda "bark" kelimesi ve eski Türk mezar geleneği. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 42, 173-191.
- Yanardağ, A. (2017). Örf ve âdetler sosyolojisi. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 39-63.
- Yılmaz, B. D. (2015). *Cengiz Aytmatov kitabı*. Atlaskitap.
- Zickel, R. (1971). *Soviet Union: A country study*. Area Handbook Series.
- https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_chyngyz_aitmatov/28911629.html erişim tarihi: 12.12.2017

Extended Summary

Studies in the field of comparative literature in the Turkish world are limited. In comparative literature studies, images, topics, types, genres, works and authors belonging to both two different cultures and national literature can be the subject of research. In the article we have examined, within the rules of comparative literature, the concept of mankurtization in Chingiz Aitmatov's novel titled as *The Day is Worth a Century* and Elchin Efendiev's novel titled as *Death Sentence* has been tried to be examined and the reflections of mankurtization in the Turkish world have been tried to be determined.

What is the concept of mankurtization? How is the concept of mankurtization depicted in the novels *The Day is Worth a Century* and *Death Sentence*? What do Chingiz Aitmatov and Elchin Efendiev have in common? What are the reasons why both authors deal with the same topics in their novels? What should be done to prevent the young generation from becoming mankurts?

The purpose of this study is to make determinations about how the concept of mankurtization is handled in the Turkish world literature through the novels in question. By examining the historical novels of Chingiz Aitmatov and Elchin Efendiev, the aim is to explain the totalitarian policy that the Soviet Union brutally applied to the people of Turkestan to the readers and to offer suggestions to take measures against the mankurtization of the young generation.

In the study, necessary data were collected by researching articles, dissertations and books about Turkish World literature, the concept of mankurtization, Chingiz Aitmatov and Elchin Efendiev. The texts of the novels we examined were obtained and read by taking necessary notes. The writers' lives, literary personalities and summaries of the novels are given. The mankurts identified in the works were grouped under three headings and their common aspects were determined.

Mankurt is an individual whose body and soul, material and spiritual existence were captured, chained, enslaved by his enemies, his national and religious memory was erased and replaced with the cultural values of the enemies, and by this way, he lost his true self. The word Mankurt was first introduced into literature by the Kyrgyz writer Chingiz Aitmatov, using it in the legend of Mother Nayman in his novel *The Day is Worth a Century*. It is said as "mankurt" in Kazakh Turkish, "mang", "man-gıroo" in Kyrgyz, "mangar", "manguu" in Mongolian, "mangır", "mangır" in Tuvan. In the Turkish community, these words mean "idiot", "stupid", "forgot his identity". In the literature of the Turkish World, the words "otherized" and "alterized", which have the same meaning as the concept of becoming a mankurt, are also used. Authors did not hesitate to publish the novels we have examined, even though they were against the rules of socialism-realist during the Soviet period. Because the main purpose of both authors is to serve Kyrgyz and Azerbaijani literature, not the Soviet ideology. Kyrgyz and Azerbaijani Turks are both brothers and partners in destiny. Since Chingiz Aitmatov and Elchin Efendiev lived in the same period, they witnessed the same political pressures and social changes. All kinds of persecution during the Soviet Union deeply affected both writers. For this reason, there are many commonalities in the subjects covered in their works.

The novel *The Day is Worth a Century* was published in 1980 in the city of Cholpon-Ata. The plot in the novel is multi-chained and depicted in achronic time. For this reason, the events are not in chronological order, but consist of the memories of the protagonist Yedigei from different time periods. We see that the author uses the three-dimensional time method in the novel. In his novel, Aitmatov describes the old-time legend of Mother Nayman, which he heard from the great spiritualist Sayakbay Karalaev, the oppressive politics of the Soviet Union, and the utopian life on the planet Orman-Gogusluler. In the novel, where realism, legend and science fiction are intertwined, the friendship of Kazangap and Yedigei, who live in the Sari-Ozek steppe near the Aral Sea in Kazakhstan, Abutalip Kuttubaev, who compiled folk literature products to prevent the alienation of the next generation, Sabitcan, who was educated in the boarding schools of the Soviet Union and became a mankurt. The novel *Death Sentence* was published in Baku in 1989. The work begins with descriptions of Tilki Geldi Cemetery. In the novel, Abdul Gaffarzade, who carries out all the immoral activities under the name of the cemetery, Murat Yildirim, a university student, Hüsrev teacher, who lost his family in the Taun epidemic, Arzu, who denounced his father for the sake of the Soviet ideology, and a stray dog named Salakça are told.

The main subject of both novels is the society that has become marginalized or alienated for various reasons. According to Ramazan Korkmaz, society does not become mankurt, it is made mankurt. The legend of Mother Nayman tells about Coloman, who was forced into mankurt by the Juan Juans. In the novels *The Day is Worth a Century* and *Death Sentence*, we encounter modern mankurts who were alienated by the Soviet Union through ideology. Today, the act of mankurtization still continues in a changing form. Now, instead of acting like a colonial power to manipulate a society, they are organizing the society towards alcohol and drugs, alienating them from family values, forcing education in a foreign language by degrading the education given in the mother tongue, and distorting historical information, thus turning brother nations against each other. Quality education in the mother tongue is essential to prevent the young generation, which is our future, from becoming mankurt. We need to instill national consciousness in young people and to direct them in order to approach everything questioningly and logically.

TÜRK DÜNYASI DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ **ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI**

Yayın Etiği Beyanı: Yayınlama sürecine dâhil olan tüm tarafların (yazarlar, yayın kurulu ve hakemler) etik davranış standartlarına uygun karar vermesi gerekir. Yüksek etik standartlarını garanti altına almak için *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, tüm taraflar için uluslararası standartlar geliştirmiştir. Dergi, tüm tarafların bu standartlara uymalarını beklemektedir. En iyi yayın etiği standartları desteklenir ve yayın yanlış uygulamalarına (publication malpractices) karşı mümkün olan tüm önlemler alınır. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* yayıncı olarak yayıncılığın tüm aşamalarında vesayet görevini son derece ciddiye alır, etik ve diğer sorumluluklarını kabul eder.

Yazarlar için Uluslararası Standartlar

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, bir makalenin tüm yazarlarından imzalı bir başvuru mektubu istemez ve yazarlara emir verici uygulamalarda bulunmaz. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'ne başvuran tüm yazarların uluslararası standartlara [Yayın Etiği Komitesinin (COPE) belirlediği etik ilkeler: <https://publicationethics.org/>] gönüllü olarak uyması beklenir. Yazarlar, yazılarının özgün eserleri olduğunu onaylamalıdır. İntihal, uydurmacılık, sahtecilik, yinelenen yayın, veri üretimi vb. yasaktır.

Yazarlar, araştırmaya katılanlara fiziksel ve yasal zarar vermemelidir ve psikolojik istismarda bulunmamalıdır. Yazarlar ayrıca araştırmalarına katılanlara özel yaşama gizlilik ve anonimlik garantisi vermemelidir.

Yazarlar, araştırmayı destekleyen kişileri ya da kurumları (sponsor) tanımlamalıdır.

Yazarlar, makalenin daha önce yayımlanmadığını ve şu anda başka bir yerde yayımlanmak üzere değerlendirilmediğini onaylamalıdır.

Yazarlar, yazılarının oluşturulmasında kullanılan tüm kaynakları, “**Kaynakça**” listesine eklediğinden emin olmalıdır.

Bir yazar, yayımlanmış eserinde önemli bir hata veya yanlışlık olduğunu keşfettiğinde derhâl dergi yayın yönetmenini (editör) veya yayıncısını haberdar etmek ve makaleyi geri çekmek veya düzeltmek için yayın yönetmeniyle (editör) iş birliği yapmak zorundadır.

Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışmasıyla ilgili durumu *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'ne bildirmelidir.

Yayın Kurulu için Uluslararası Standartlar

Yayın yönetmeninin (editör) ve Yayın Kurulu üyelerinin uluslararası standartlarına uyması gerekmektedir. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'nin yayın yönetmeninin (editör) ve Yayın Kurulu üyelerinin uluslararası standartlara [Yayın Etiği Komitesinin (COPE) belirlediği etik ilkeler: <https://publicationethics.org/>] gönüllü olarak uyması beklenir.

Yayın Kurulu, gönderilen tüm yazılara ilişkin bilgileri gizli tutmalıdır.

Yayın Kurulu, gönderilen yazılar için yayın kararları almaktan sorumludur.

Yayın Kurulu, okuyucuların ve yazarların ihtiyaçlarını karşılamak için çaba sarf etmelidir.

Yayın Kurulu, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'nin kalitesini yükseltmek için çaba sarf etmelidir.

Yayın Kurulu, bilimsel kaliteye ve özgünlüğe en üst düzeyde önem vermemelidir.

Yayın Kurulu; gerektiğinde düzeltmeler, açıklamalar, geri çekilmeler ve özürler yayımlamaya her zaman hazır olmalıdır.

Hakemler için Uluslararası Standartlar

Hakemlerin, hakemlik davetini kabul ettikten sonra uluslararası hakemlik standartlarına uyması gerekmektedir. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'nin hakemlerinin uluslararası standartlara [Yayın Etiği Komitesinin (COPE) belirlediği etik ilkeler: <https://publicationethics.org/>] gönüllü olarak uyması beklenir.

Hakemler, yazıya ilişkin bilgileri gizli tutmalıdır.

Hakemler, makalenin yayımlanmasını reddetmek için sebep olabilecek tüm bilgileri Yayın Kurulunun dikkatine sunmalıdır.

Hakemler, makaleleri bilimsellik açısından değerlendirmelidir.

Hakemler; yazıları yalnızca özgünlüklerine, önemlerine ve derginin alanlarına uygunluğuna göre tarafsız olarak değerlendirmelidir.

Hakemler, herhangi bir çıkar çatışması hakkında *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'ne bildirimde bulunmalıdır.

Tüm yazılar, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* tarafından çeşitli intihal tespit araçları kullanılarak intihal kontrolüne tabi tutulmaktadır. Yazarlar, öz intihal dâhil, intihalden kesinlikle kaçınmalıdır. Benzerlik raporunun %12'yi geçen sonuçların bulunduğu yazılar *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* tarafından yayımlanmayacaktır. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'ne gönderilen makaleler özgün, daha önce yayımlanmamış veya başka bir yerde yayımlanmaya sunulmamış olmalıdır.

Yayın yönetmeni (editör), makalelerin yayımlanmasını belirlemek ve kötü niyetli davranışları (misconduct) önlemek için gönderilen makaleleri kontrol eder. Bir araştırma kötü niyetli olarak tanımlanırsa yayın yönetmeninin (editör) ve hakemlerin geri bildirimlerine göre, yazının geri çekilmesinden veya düzeltilmesinden ilgili yazar sorumludur.

Onay Politikası

Yazar veya yazarlar, etik ve yasal standartlara uymalı ve araştırmaya katılanlar;

- Kendileri hakkında bir araştırma yapılacağı konusunda,
- Katılımın gönüllülük esasında olduğu, katılmayı reddetmenin bir cezasının olmadığı ve katılımcıların herhangi bir zamanda ceza almadan çekilebilecekleri konusunda,
- Araştırmanın amacı ve araştırmada izlenecek prosedür hakkında,
- Araştırmayla ilgili soruların yanıtları için size ulaşabilecekleri iletişim bilgileri konusunda,
- İş birliği yapmayı kabul etmeleri durumunda onları etkileyebilecek herhangi bir risk ve rahatsızlık hakkında,
- Katılımın olası doğrudan yararlarının (örneğin makalenin veya bölümün bir kopyasının alınması) olduğu konusunda,
- Gizliliğinin nasıl korunacağı konusunda bilgilendirilmelidir.

Ücret Politikası

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, hiçbir ad altında yazardan/yazarlardan veya bunların kurumlarından ücret almaz.

Dergide yayımlanan yazılar için *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği*'ne göre yazarlara telif, hakemlere inceleme ücreti ödenmektedir (<https://www.ayk.gov.tr/s12-mevzt/c37-yoenetmelikler/telf-hakki-yayin-ve-sati-yoenetmel/>).

Etik olmayan bir durumla karşılaşıldığında lütfen turkdunyasi@tdk.gov.tr adresine e-posta yoluyla bildiriniz.

YAYIN İLKELERİ

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, yılda iki sayı (Mart, Ekim) olmak üzere hem basılı hem de elektronik olarak yayımlanır.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi'nde Türk yazı dilleri, lehçeleri ve edebiyatlarının tarihî ve günümüzdeki özelliklerini, eserlerini, yazarlarını, sorunlarını ele alan bilimsel yazılarla dil ve edebiyat araştırmalarına yer verilmektedir.

Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar, hiçbir yerde yayımlanmamış olmalı ve başka bir derginin yayım süreci dâhilinde bulunmamalıdır. Kongrelerde sunulan bildiriler ve konferans metinleri, yayımlanmamış ve derginin yayım ilkelerine uygun hâle getirilmiş olmak kaydıyla dergide yayımlanabilir.

Derginin genel yayım dili, Türkiye Türkçesidir. Bununla birlikte çağdaş Türk yazı dilleriyle yazılmış yazılara ve İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça yazılmış yazılara da yer verilmektedir.

Yazımın çağdaş Türk lehçelerinden birisinde yazılmış olması durumunda önce yazılan lehçede başlık, özet ve anahtar kelimeler; sonra Türkiye Türkçesi ile başlık, özet ve anahtar kelimeler; daha sonra İngilizce başlık, özet ve anahtar kelimeler yazılmalıdır.

YAZIM VE GÖNDERİM KURALLARI

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, makale başvurularını <https://giris.ayk.gov.tr> adresinde yer alan YAYSİS (Yayım Takip Sistemi) üzerinden kabul etmektedir. Yayım sürecinin bütün aşamaları buradan yürütülür ve her aşamada yazar bilgilendirilir. Posta veya e-posta yoluyla yapılan başvurular yayım sürecine alınmaz.

- Dergiye gönderilen yazıların derginin amaç ve kapsamına uygun olması gerekmektedir.
- Makaleler, hakemlere doğrudan YAYSİS üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde ve yüklenen dosya adında, yazar-hakem gizliliğini sağlama amacıyla makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır.
- Yazıların düzeni, başlıklandırma, şekil, tablo, kaynakça ve atıf sistemi için APA 7 kurallarına uyulması gerekmektedir.
- Makale gönderilirken şablon dosyasının kullanılması gerekmektedir. Dosya [buradan](#) indirilebilir.
- Makaleler ile birlikte telif formunun da gönderilmesi gerekmektedir. Burada verilen bilgiler üzerinde daha sonra herhangi bir değişiklik yapılamaz. Dosyayı [buradan](#) indirebilirsiniz.
- Makalelerde Türk Dil Kurumu *Yazım Kılavuzu*'na (kısaltmalar dâhil) uyulmalıdır.
- Dergiye gönderilecek araştırma makalelerinin 3.000-10.000 arasında kelime sayısına sahip olması gerekmektedir. Saha çalışmasına dayalı makalelerde bu sınır Yazı Kurulunun izni ile aşılabılır. Ayrıca Yazı Kurulu tarafından alanın öncü isimlerinden talep edilen yazılarda bu sınır aranmaz. Kitap değerlendirme yazılarında bu sınırlama 1500-2500 kelime arasında uygulanır. Tartışma türündeki yazılarda 2.500-5.000, yayım yönetimine (editör) mektup türündeki yazılarda ise 750-1.500 kelimelelik bir sınırlama uygulanır.
- Makalelerin Türkçe ve İngilizce ile en az 200, en fazla 250 kelimelelik özetleri ve bu iki dilde anahtar kelimeleri yazımın ilk sayfasında yer almalıdır. Makalelerin kaynakça bölümünden sonra en az 700, en fazla 1.000 kelimelelik ayrıntılı İngilizce özeti (Extended Summary) verilmelidir.
- Yayım kararını takiben yazar sayısının birden fazla olması hâlinde araştırmacı katkıları ([CRediT yazar beyanı](#)), etik kurul, çıkar çatışması ve varsa destek-teşekkür beyanı şablon dosyasına uygun olarak kaynakçadan önce belirtilmelidir.

SAYFA DÜZENİ İLKELERİ

- Makalede Times New Roman yazı tipi (fontu) kullanılmalıdır. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel yazı tipi (fontu) kullanılmışsa bu yazı tipleri (fontlar) sisteme yüklenmelidir.
- Öz (abstract) sağ ve sol taraflardan 2 cm daha içeride, 10 yazı büyüklüğü (punto) ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.
- Makale MS Word dosyası olarak hazırlanmalıdır. Makalede sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin boyutu: 11 yazı büyüklüğü (punto)

Dipnot boyutu: 9 yazı büyüklüğü (punto)

Paragraf aralığı: 6 nk

Paragraf girintisi: 1,25 cm

Üst-alt-sağ-sol kenar boşlukları: 3 cm

Satır aralığı: tek

- Makalede dipnotlar yer alacaksa tek satır aralığı ve 0 nk paragraf aralığında, 9 yazı büyüklüğü (punto) ile yazılmalıdır.
- Makalede 40 kelimeyi geçen doğrudan alıntılar sağ ve sol taraflardan 1,5 cm içeride ve 10 yazı büyüklüğü (punto) ile yazılmalıdır.

MAKALEDE KAYNAK GÖSTERME

- Kaynaklar APA 7'ye göre düzenlenmelidir.
- Kullanılan bütün kaynaklar makalenin sonunda “**Kaynakça**” adı altında verilmelidir.
- Kaynakçada yer alan bütün kaynaklar, makalenin doğru indekslenebilmesi için Latin alfabesi ile yazılmalıdır.

Kitaplarda:

Metin içinde: (Korkmaz, 1992, s. 37)

Eserin “**Kaynakça**” bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk dili - belgeler*. Türk Dil Kurumu.

Makalelerde:

Metin içinde: (Gözaydın, 2001, s. 585)

Makalenin “**Kaynakça**” bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Gözaydın, N. (2001). Atatürk dönemi ile ilgili Almanya Dış İşleri arşivindeki belgeler - VII. *Türk Dili*, 599, 575-586.

Tezlerde:

Metin İçinde: (Öner, 1995, s. 94)

Tezin “**Kaynakça**” bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Öner, M. (1995). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Tatar, Kazak ve Kırgız şivelerinin karşılaştırmalı grameri* (Tez No. 42427) [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Tablo ve Şekiller

Tablo numaraları ve açıklamaları tablonun üstünde

Tablo 1:

şeklinde 10 yazı büyüklüğü (punto) ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Tablo içi metinlerde yazı büyüklüğü (punto) 9, satır aralığı tek, paragraf aralığı 0 nk olmalıdır.

Tablo, sayfaya ortalanmalıdır.

Şekil numaraları ve açıklamaları şeklin altında

Şekil 1:

biçiminde 10 yazı büyüklüğü (punto) ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Şekil, sayfaya ortalanmalıdır.

Bu ilkelere uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz.

TURKISH WORLD JOURNAL OF LANGUAGE AND LITERATURE

ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

Publication Ethics Statement: All parties involved in the publication process (authors, editorial board, and reviewers) must make decisions in accordance with ethical behavior standards. To ensure high ethical standards, the *Turkish World Journal of Language and Literature* has developed international standards for all parties. The journal expects all parties to comply with these standards. The best publication ethics standards are supported, and all necessary measures are taken to prevent publication malpractices. As a publisher, the *Turkish World Journal of Language and Literature* takes its guardianship role at all stages of publishing very seriously and accepts its ethical and other responsibilities.

International Standards for Authors

The *Turkish World Journal of Language and Literature* does not require a signed submission letter from the authors of articles, nor does it impose prescriptive practices on authors. All authors submitting to the *Turkish World Journal of Language and Literature* are expected to voluntarily adhere to international standards (ethical principles established by the Committee on Publication Ethics (COPE): <https://publicationethics.org/>). Authors must confirm that their works are original. Plagiarism, fabrication, falsification, duplicate publication, data production, etc., are prohibited. Authors must ensure that their research does not cause physical or legal harm to participants and should not engage in psychological abuse. Authors must also guarantee the privacy and anonymity of participants in their research. Authors must identify individuals or institutions (sponsors) supporting their research. Authors must confirm that the article has not been previously published and is not currently under consideration elsewhere. Authors must ensure that all sources used in the preparation of their article are included in the reference list. If an author discovers a significant error or inaccuracy in their published work, they must immediately notify the journal's editor or publisher and cooperate with the editor to retract or correct the article. Authors must disclose any conflicts of interest to the *Turkish World Journal of Language and Literature*.

International Standards for the Editorial Board

The editor and members of the Editorial Board must adhere to international standards. The editor and members of the Editorial Board of the *Turkish World Journal of Language and Literature* are expected to voluntarily comply with international standards (ethical principles established by the Committee on Publication Ethics (COPE): <https://publicationethics.org/>).

The Editorial Board must keep information about submitted articles confidential.

The Editorial Board is responsible for making publication decisions regarding submitted articles.

The Editorial Board should strive to meet the needs of both readers and authors.

The Editorial Board should make efforts to improve the quality of the *Turkish World Journal of Language and Literature*.

The Editorial Board must prioritize scientific quality and originality at the highest level.

The Editorial Board should always be ready to publish corrections, explanations, retractions, and apologies when necessary.

International Standards for Reviewers

Once reviewers accept an invitation to review, they must comply with international peer review standards. Reviewers of the *Turkish World Journal of Language and Literature* are expected to voluntarily adhere to international standards (ethical principles established by the Committee on Publication Ethics (COPE): <https://publicationethics.org/>).

Reviewers must keep information regarding the article confidential.

Reviewers must inform the Editorial Board of any information that could result in the rejection of the article's publication.

Reviewers must evaluate articles scientifically.

Reviewers must assess articles impartially based on their originality, significance, and relevance to the journal's fields.

Reviewers must notify the *Turkish World Journal of Language and Literature* of any conflicts of interest.

All articles are subjected to plagiarism checks by the *Turkish World Journal of Language and Literature* using various plagiarism detection tools.

Authors must strictly avoid plagiarism, including self-plagiarism.

Articles with similarity reports exceeding 12% will not be published by the *Turkish World Journal of Language and Literature*.

Articles submitted to the *Turkish World Journal of Language and Literature* must be original, unpublished, and not submitted for publication elsewhere.

The editor is responsible for determining the publication of articles and preventing misconduct. If a research work is identified as malicious, the author is responsible for retracting or correcting the article according to feedback from the editor and reviewers.

Approval Policy

The author or authors must comply with ethical and legal standards, and participants in the research must be informed about the following:

- That the research will be conducted about them,
- That participation is voluntary, there is no penalty for refusal, and participants can withdraw at any time without facing any penalty,
- The purpose of the research and the procedures to be followed in the research,
- The contact information where they can reach out to ask questions about the research,
- Any risks or discomforts that may affect them if they agree to participate,
- Any potential direct benefits from participation (e.g., receiving a copy of the article or chapter),
- How their confidentiality will be protected.

Fee Policy

The *Turkish World Journal of Language and Literature* does not charge any fees from the author(s) or their institutions under any circumstances.

According to the relevant regulations, copyright fees are paid to authors, and review fees are paid to reviewers (<https://www.ayk.gov.tr/s12-mevzt/c37-yoenetmelikler/telf-hakki-yayin-ve-sati-yoenetmel/>).

AUTHOR GUIDELINES

The *Turkish World Journal of Language and Literature* publishes scientific studies on contemporary and historical aspects of modern Turkic written languages, dialects, and literatures. The journal also includes articles related to translation studies and comparative literature.

The journal is published biannually (March, October) in both print and electronic formats.

The journal's audience is composed of researchers, students, and professionals from related academic institutions and organizations.

The primary publication language of the journal is Turkish. However, the Editorial Board may also include scientific articles written in modern Turkic written languages as well as English, German, French, and Russian. All published articles include Turkish and English titles, author and institution information, funding disclosures if applicable, and keywords. The text of all articles and references are formatted using Latin letters to facilitate computer reading.

SUBMISSION GUIDELINES

The journal accepts article submissions through YAYSIS (Publication Tracking System) available at <https://giris.ayk.gov.tr>. All stages of the publication process are managed through this system, and the authors are informed at every stage. Submissions made by mail or e-mail are not considered.

- The articles submitted to the journal must comply with the aims and scope of the journal.
- Articles are directed to the reviewers through YAYSIS (without any changes made to the file uploaded by the author). There should be no identifying information about the author in the article or in the file name, to maintain author-reviewer confidentiality.
- The articles must adhere to APA 7 rules for formatting, headings, figures, tables, references, and citation systems.
- The template file must be used when submitting articles. The template file can be downloaded from [here](#).
- Along with the articles, the copyright form must also be submitted. No changes can be made to the information provided later. You can download the file from [here](#).
- Articles must comply with the Turkish Language Institutions's *Yazım Kılavuzu* (Writing Guidelines) (including [abbreviations](#)).
- Research articles submitted to the journal must be between 3000 and 10,000 words. This limit can be exceeded with the permission of the Editorial Board for articles based on fieldwork. Additionally, this limit is not enforced for articles requested from leading figures in the field by the Editorial Board. For book review articles, the word limit is between 1.500 and 2.500 words. For discussion articles, the limit is 2.500-5.000 words, and for letters to the editor, it is 750-1.500 words.
- Articles must have abstracts in both Turkish and English of at least 200 and at most 250 words, along with keywords in both languages on the first page. After the references section, an extended English abstract of at least 700 and at most 1000 words must be included.
- After the publication decision, if there is more than one author, researcher contributions ([CRediT author statement](#)), ethical committee approval, conflict of interest, and if applicable, funding or acknowledgment statements must be provided before the references section in accordance with the template file.

PAGE LAYOUT GUIDELINES

- The article must use the Times New Roman font. However, if special fonts are required for certain fields, these fonts must be uploaded to the system.
- Abstracts should be indented 2 cm from both the left and right sides, in 10-point font, with single line spacing.
- The article should be prepared as an MS Word document. The page layout should be as follows:

Text size: 11-point font

Footnote size: 9-point font

Paragraph spacing: 6 pt

Paragraph indent: 1.25 cm

Margins (top, bottom, right, left): 3 cm

Line spacing: single

- Footnotes, if included, should be in 9-point font, with single line spacing and no paragraph spacing.
- Direct quotations longer than 40 words should be indented 1.5 cm from both sides and written in 10-point font.

REFERENCING IN THE ARTICLE

- References should be formatted according to APA 7 guidelines.
- All references used must be listed under “References” at the end of the article.

For books:

In-text: (Korkmaz, 1992, p. 37)

In the References section, it should be written as:

Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk dili - belgeler*. Türk Dil Kurumu.

For articles:

In-text: (Gözaydın, 2001, p. 585)

In the References section, it should be written as:

Gözaydın, N. (2001). Atatürk dönemi ile ilgili Almanya Dış İşleri arşivindeki belgeler- VII. *Türk Dili*, 599, 575-586.

For theses:

In-text: (Öner, 1995, p. 94)

In the References section, it should be written as: Öner, M. (1995). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Tatar, Kazak ve Kırgız şivelerinin karşılaştırmalı grameri* (Tez No. 42427) [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Tables and Figures

- Table numbers and titles should be written above the table, in 10-point font, and centered:

Table 1:

- The text inside tables should be in 9-point font, with single line spacing and no paragraph spacing. Tables should be centered on the page.
- Figure numbers and captions should be written below the figure, in 10-point font, and centered:

Figure 1:

- Figures should be centered on the page.
- Articles that do not adhere to these principles will not be considered for review.

Articles that do not adhere to these principles will not be considered for evaluation.

